

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATSBI DRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
LUDVIG HOLM-OLSEN VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON
TRYGVE KNUDSEN PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

ÅTTIONDE BANDET.

FEMTE FÖLJDEN. TJUGOFJÄRDE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMLXV

INNEHÅLL

Andersen, Harry, Universitetslektor, Dr. phil., Köpenhamn, Navnet Asser og beslægtede navne	200
— Formerne gjorde og gjort	209
Benson, Sven, Arkivchef, Lund, se Ljunggren, K. G.	
Collinder, Björn, Professor emeritus, Uppsala, Till frågan om de äldsta Eddakvädenas ålder	61
Grötvedt, Per Nyquist, Dr. Philos., Oslo, Landsvistbrevene i de norske middelalderdiplomer	187
Hallberg, Peter, Docent, Göteborg, Ólafr Þórðarson hvítaskáld, Knýtlinga saga och Laxdæla saga. En motkritik	123
— Om språkliga författarkriterier i isländska sagatexter	157
Heller, Rolf, Dr. Phil., Leipzig, Laxdæla saga und Knyttlinga saga	95
Jakobsen, Alfred, Universitetslektor, Bergen, Strofe 33 i Grímnismál	87
Kvillerud, Reinert, Fil. mag., Göteborg, Några anmärkingar till Þrymskviða	64
Ljunggren, Karl Gustav, Professor, Lund, Paul Diderichsen †	277
—, Benson, Sven, och Loman, Bengt, Litteraturkrönika 1964	282
Loman, Bengt, Docent, Lund, Rökrunorna som grafematiskt system	1
— se Ljunggren, K. G.	
Sigurd, Bengt, Docent, Lund, Morfologiska mönster i nationali- tetsord	231
Teleman, Ulf, Fil. lic., Lund, Svenskans genusmorfem	217
Till red. insända skrifter	318

BENGT LOMAN

Rökrunorna som grafematiskt system

1. Terminologi, problem, material	1
2. Grafematiska system.	7
3. Rökrunornas distinktiva drag	14
4. Har rökrunorna varit »bokrunor»?	28
5. Om rökrunornas ursprung	42
6. Sammanfattning	59

1. *Terminologi, problem, material.*

1.1. Vikingatidens sextontypiga runalfabet kan med en viss förenkling indelas i tre grafiska varianter, välkända från avbildningar i alla runologiska handböcker. Dessa varianter uppträder i litteraturen under växlande benämningar, och den varierande terminologien speglar på sitt sätt forskningens svårigheter att finna termer som på en gång ger träffande karakteristiker och bygger på verifierbara data.

Bland svenska runologer har Otto von Friesen förordat en terminologi som tar sikte på typernas geografiska fördelning på nordiska inskrifter från vikingatiden: danska runor, svensk-norska runor samt svenska runor eller hälsingerunor.¹ Som Elias Wessén framhållit kan denna lokalisering bygga på falska premisser; det bevarade materialet kan ge en felaktig bild av typernas verkliga spridning. Wessén räknar i stället med att de s. k. »svensk-norska» runorna tidigt kommit till användning även i Danmark. Och han har sökt göra sannolikt att de båda runtyperna också skapats i Danmark och där använts sida vid sida men med skiftande funktion: den ena typen, som han kallar »inskriftsrunor» eller »stenrunor»,

¹ v. Friesen, *Upplands runstenar* (1913), *Nordisk kultur* VI (1933).

har framför allt använts epigrafiskt, till ristningar på sten, medan den andra, förenklade varianten, »bokrunorna», varit vardagslivets skrift för ristning i trä, ben och annat mera förgängligt material. Av denna anledning avvisas även benämningen »vanliga» runor som synonym till »stenrunor» (och »danska» runor). Enligt Wesséns uppfattning skulle ju »bokrunorna» (dvs. de »svensk-norska» runorna) egentligen ha varit »de vanligaste, liksom de mest utbredda».¹

Sven B. F. Jansson ansluter sig i huvudsak till Wesséns uppfattning om en funktionell fördelning mellan de två huvudvarianterna av den sextontypiga runraden: de har använts vid sidan av varandra, men har tjänat olika syften. Han understryker emellertid (liksom redan Wessén) att gränsen mellan de båda runradernas funktion inte varit skarp, och han förordar att i stället varianternas olikartade utseende får utgöra den mera neutralt-objektiva grunden för namngivningen. Han rekommenderar därför termerna »normalrunor» resp. »kortkvistrunor». Denna nomenklatur har den fördelen att den utgår från en konstant grafisk aspekt, som även kan utsträckas till de båda yngre varianterna, de »stavlösa» runorna (dvs. hälsingerunorna) och de stungna runorna.²

Janssons terminologi innebär här delvis en återgång till äldre runologiskt språkbruk; det äldsta svenska belägget på *kortkvistrunor* finns i Brates Sveriges runinskrifter II (1917), s. 232. Den vanligare termen vid denna tid var annars *rökrunor* eller *rökstensrunor*, använd av bl. a. v. Friesen (se t. ex. Svenska turistföreningens årsskrift 1906, s. 45, och Runorna i Sverige (1907), s. 11 — jfr också *rökstensgruppen*, belagt i Sveriges runinskrifter I (1900—1906), s. 97). I sitt val av term anknyter Brate uttryckligen till Bugge, som i *Der Runenschrift von Rök* (1910) talar om »die kurzweilige Runenschrift» (s. 169). Påpekandet att denna runtyp skulle ha uppstått ur en äldre runtyp genom att bistavarna förenklas eller förkortas finns framfört redan i äldre litteratur, t. ex. i Bugges uppsats om Rökstenen i *Antiqvarisk Tidskrift för Sverige V* (1878); Bugge talar här om en »tendens til at simplificere runeformerne, hvilken tendens navnlig viser sig deri, at kvistene eller bistavene ved de fleste runer ind-

¹ Wessén, Om vikingatidens runor (1957), Runstenen vid Röks kyrka (1958), särsk. s. 15 f. Jfr: »Av den sextontypiga runraden finns två varianter, med nypräglade termer kallade stenrunor och bokrunor. De gamla, missvisande termerna är »danska» eller »vanliga» runor respektive »svensk-norska» runor eller »Rökrunor». De dekorativare stenrunorna har, som namnet anger, huvudsakligen använts på stenmonument, bokrunorna är en stil för vardagsbruk.» (Elisabeth Svärdström i: Diring, Skrift (sv. uppl. 1962), s. 138 f.

² Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 27 ff.

skrænkes eller sættes længer ned på staven, og at bistave, der gå i modsatte retninger, gjerne undgæes» (s. 109). Och Wimmer ger i sitt arbete Die Runenschrift (1887) en detaljerad beskrivning av hur den förenklade varianten kan tänkas ha uppstått ur en tidigare runtyp, t. ex. hur þ, ʃ och ʒ uppkommit ur þ, þ och ʒ genom att bistavarna reducerats till hälften, blivit »kortkvistar».¹

Att »kortkvistrunor» är en lyckad term tycks också framgå av den normaliserade futhark, som i handböckerna brukar beledsaga beskrivningen av den sextontypiga runradens variantformer.² Här är t. ex. *a*- och *n*-runorna, liksom *a*-, *t*-, *b*- och *l*-runorna, genomgående försedda med ensidiga bistavar:

𐀀 𐀁 𐀂 𐀃 𐀄 𐀅 𐀆 𐀇 𐀈 𐀉 𐀊 𐀋 𐀌 𐀍 𐀎 𐀏 𐀐 𐀑 𐀒 𐀓 𐀔 𐀕 𐀖 𐀗 𐀘 𐀙

1.2. Men bilden — och terminologien — kompliceras av att även genomstrukna former av t. ex. *a*-, *n*-, *a*-, *t*-, *b*- och *l*-runorna förekommer i inskrifter som annars brukar hänföras till rökstensgruppen. Vi har sålunda det genomstrukna þ på ungefär hälften av de c. 20 rökruneristningarna: Sparlösa, Oklunda, Boberg, Ingelsta, Slaka, Rottnekvärn, Pilgård, Ulvsunda och en av Björkøristningarna (U 9). Det genomstrukna ʃ är belagt på Sparlösa, Slaka, Rottnekvärn, Pilgård och Gamla Ladoga. Typerna þ och ʃ finns på Sparlösa och Slaka; þ dessutom på Rottnekvärn och Pilgård. Av *t*-runan finns tre olika typer med dubbelsidiga bistavar: ↑ på Rök, Sparlösa och Rottnekvärn; ʒ på Sparlösa, Boberg och möjligen även på Gamla Ladoga; ʒ på Sparlösa, Ingelsta och Slaka. Ett genomstruket ʒ *l* finns på Sparlösa och Ingelsta.

Ett annat anmärkningsvärt drag — som heller inte kommer fram i den pedagogiska standardfutharken — är att vissa bistavar kan vara påfallande långa i inskrifter med rökrunor. Det gäller *k*- och *f*-runorna, där bistavarna ibland kan ansättas långt ner på huvudstaven, ja ibland ända nere vid basen, för att så dras upp i höjd med huvudstavens topp. Sådana former som ʒ och ʒ finner man med vid spridning: på Rök, Kälvesten, Gursten, Pilgård, Ulvsunda och Gamla Ladoga. Man måste även beakta att bistaven i *p*-runan kan vara särskilt lång: Oklunda, Gursten, Rottnekvärn och Ulvsunda ger exempel på hur den kan gå från huvudstavens topp till dess bas (D), medan den på bl. a. Kälvesten, Ingelsta, Slaka och

¹ Wimmer, a.a. s. 289 f.

² Se t. ex. v. Friesen, Upplands runstenar (1913), s. 5, Nordisk kultur VI, s. 146, Bæksted, Runerne (1943), s. 74, Wessén 1957, s. 3, Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 27.

Pilgård's löper mellan punkter strax innanför huvudstavens ändar (D).

Sådana vanliga variantformer på ristningarna inom rökstensgruppen gör att man kan sätta i fråga om »kortkvistrunor» verkligen är en träffande benämning — om kortkvistigheten kan bedömas som ett konstitutivt drag som skiljer detta runsystem från andra, liknande. Det är i detta sammanhang beaktansvärt att man inte finner motsvarande långkvistiga *k*-, *f*- eller *p*-former i de samtidiga danska inskrifterna.

Men sådana »långkvistrunor» utgör ju endast en del av den rika grafiska variationen på stenar inom rökstensgruppen. Här förekommer ju även växlingar i fråga om de ensidiga bistavarnas placering i sidled eller höjddled: *a*-runan kan t. ex. ha formen \downarrow eller \downarrow eller \downarrow ; *t*-runan kan ha formen \uparrow eller \uparrow eller \uparrow . Härtill kommer naturligtvis även variationer i fråga om vissa bistavars rundning, t. ex. \uparrow eller \uparrow . Den terminologiska frågan hänger på så sätt nära samman med ett centralt skrifthistoriskt och pedagogiskt problem: hur skall rökruneraden återges så att man på en gång tar hänsyn till de funktionella dragen hos de olika tecknen och till de möjligheter till variation som systemet tycks erbjuda? Hur skall man bäst beskriva rökrunorna som grafematiskt system?

Ett kort utkast till en sådan funktionell analys av runtecknen finns redan i Liljegrens Run-Lära (1832), s. 28 f., där olika särskiljande element i de »gamla Swenska Runorna» registreras. Syftet är emellertid delvis historiskt-genetiskt, varför Liljegren bl. a. arbetar med en rad rekonstruerade övergångsformer. Och analysen är ej heller fullständig, bl. a. naturligtvis av den anledningen att Liljegren inte haft tillgång till det material som nu är känt. Frågan tycks emellertid ha förblivit förbisedd av forskningen. Handböckernas konventionella standardfuthark har uppenbarligen fixerat en föreställning om vissa normaltyper, och den hävdvunnna uppställningen i tre »ätter» har ytterligare dolt systemets funktionella byggnad. Det har även förelegat en tendens att utmönstra vissa typer ur systemet: de genomstrukna $\ddot{\text{t}}$, $\ddot{\text{t}}$, $\ddot{\text{t}}$, $\ddot{\text{t}}$ har t. ex. bedömts som danskt substrat eller mera allmänt som inflytande från den danska runraden.¹ Men man kan inte utan vidare klassificera \downarrow som en rökruna men det genomstrukna \downarrow som en dansk runa. Det kan vara lika omotiverat som att anse att D är mer representativt än \downarrow , eller \uparrow mer än \uparrow . Viktigare är det att söka fastställa systemets distinktiva drag och därigenom också dess gränser, så att allt som kan infogas i systemet kan bedömas som varianter av detta.

¹ Se t. ex. Norges innskrifter med de yngre runer V (1960), s. 239.

Det är givet att man vid en analys av rökrunorna som grafematiskt system inte kan utgå från den standardiserade runtypraden. Den innebär ju ett i viss mån godtyckligt urval ur de grafiska varianter som materialet uppvisar. I stället får man utgå från en analys av de olika inskrifternas grafiska utformning, för att sedan genom jämförelser söka fastställa det gemensamma grafematiska systemet, det system som de olika varianterna kan reduceras till, anses som uttryck för. Härigenom får man en möjlighet att bedöma vilka drag som är distinktiva, som åstadkommer de nödvändiga kontrasterna mellan de olika tecknen, och vilka som är redundanta, överflödiga ur kommunikationssynpunkt, och som därför kan användas fritt av ristaren. Endast variantformer som direkt strider mot detta system kan med denna metod bedömas som främmande — vilket innebär att de kan vara novationer inom systemet eller lån från andra system (däri inräknat arkaismer).

Syftet med denna undersökning är alltså att beskriva rökrunorna som grafematiskt system. En närmare analys av detta grafematiska system synes emellertid göra det möjligt att ur delvis nya synpunkter skärskåda vissa andra centrala problem rörande rökrunorna, t. ex.:

hur förhåller sig rökrunorna genetiskt och typologiskt till andra varianter av den sextontypiga runraden?

kan området för rökrunornas uppkomst närmare bestämmas?

vilken användning eller funktion har rökrunorna haft under vikingatiden?

Dessa frågor har ju nära anknytning till Wesséns teori om att rökrunorna egentligen utgjort en funktionell variant (för ristning i trä o. d.) inom den yngre, sextontypiga runraden, och att bruket av de båda sextontypiga huvudvarianterna skulle ha uppstått i Danmark. Denna teori skall särskilt diskuteras i undersökningens senare del, bl. a. till belysning av de förordade termerna »stenrunor» och »bokrunor».

Eftersom syftet med denna undersökning bl. a. är att belysa den sakliga motiveringen för termer som »kortkvistrunor», »bokrunor» och »svensk-norska» runor, kommer den undersökta runraden att i denna uppsats benämnas med den mer neutrala benämningen rökrunor. Med rökrunor avses således i denna undersökning runor av den typ som är karakteristisk för Rökstenen — den längsta inskriften med runor av denna typ.

1.3. Den grafematiska undersökningen bygger i första hand på en analys av ett femtontal bevarade inskrifter. Dessa förtecknas här nedan med uppgift om sannolik eller föreslagen datering. Vidare lämnas litteraturhänvisningar för en del fall, särskilt då inskriften ej finns behandlad och

reproducerad i Sveriges runinskrifter eller då numera bättre reproduktioner finns att tillgå.

Vg 119 Sparlösa; c. 800; v. Friesen, Sparlösastenen (1940), fig. 4—6

Ög 136 Rök; c. 800—850; Wessén 1958, fig. 12—17

Ög 8 Kälvesten; 800-talet, kanske 800-talets början (Nordén); Wessén 1958, fig. 19—20, Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963), fig. 14, Nordén, 'Sparlösa' och 'Kälvesten' (i: Fornvännen 56 (1961), s. 256 ff.)

Oklunda (Ög); c. 900 (Nordén i: Fornvännen 26 (1931), s. 330 ff.); Wessén 1958, fig. 21

Ög 38 Boberg

Ög 43 Ingelsta; 900-talet (Nordén); Nordén i: ANF 53 (1937), s. 154 ff.

Sm 144 Gursten; c. 850—900 (v. Friesen); v. Friesen, Gursten (i: Namn och bygd 2 (1914) s. 1 ff.)

G 110 Tjängvide

Pilgårds (G); 1000-talets början; H. Pipping, Om Pilgårdsstenen (i: Nordiska studier tillägnade Adolf Noreen (1904), s. 175 ff.), W. Krause, Der Runenstein von Pilgårds (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Philologisch-historische Klasse, Jahrgang 1952, Nr. 3), Wessén 1958, fig. 22

Sö 176 Kärnbo; 900-talet

Ulsunda-blecket (U); 800-talet? (Nordén); Nordén, Bidrag till svensk runforskning (i: Antikvariska studier I (1943), s. 143 ff., se särskilt fig. 2—5)

U 4, 5 och 9 Björkö; före c. 1000

Gamla Ladoga; 800-talet? (Gerd Høst); Gerd Høst, To runestudier (i: Norsk tidsskrift for sprogvidenskap 19 (1960), s. 418 ff.)

Forsa (Häls); 1100-talets första hälft; Bugge, Rune-Indskriften paa Ringen i Forsa Kirke (1877)

Vidare är följande svenska inskrifter av rökrunetyp kända: Ög 117 Slaka, Sm 20 Rottnekvärn, Öl 33 Runsten. Dessa stenar har emellertid gått förlorade, och inskrifterna finns bevarade blott i äldre och delvis svårtolkade avritningar. Härtill kommer ytterligare ett antal svenska ristningar, där runor av rökrunetyp uppträder sporadiskt vid sidan av »danska» runor, t. ex. Sö 113 Kolunda.¹ Detta yngre material har emellertid inget omedelbart intresse för den grafematiska analysen.

¹ Se vidare Wessén, 1957, s. 13 ff.

2. Grafematiska system.

2.1. Ett yttrande kan indelas i en sekvens av minimala språkljud eller »foner»; likaså kan en skriven text indelas i en sekvens av minimala grafiska tecken eller »grafer». Det skrivna ordet *graf* består alltså av fyra grafer, medan ljudsekvensen /gra:f/ består av fyra foner. Och fonerna kan indelas i klasser, »fonem», vilkas medlemmar har en viss fonetisk likhet och inte står i distinktiv motsättning till varandra; likaså kan graferna indelas i klasser, »grafem», vilkas medlemmar har en viss grafisk likhet och inte står i distinktiv motsättning till varandra.¹

Det händer stundom i språkhistoriska framställningar att fonem och grafem förväxlas eller identifieras med varandra: man drar alltför direkta slutsatser från stavningen, från grafemet, om uttalet, man tänker i bokstäver (med modernt uttal) i stället för i fonem osv.² Framställningen skulle vinna i klarhet om man här tvingades att precisera — t. ex. genom att använda olika markeringar för fonem, för fonetisk återgivning och för grafem. Så har man t. ex. i amerikansk lingvistik³ börjat använda följande beteckningssystem:

fonem betecknas med sned parentes, t. ex. /a/;

grafem betecknas med spetsig parentes, t. ex. <a>;

fon (fonetiskt uttal) betecknas med rak parentes, t. ex. [a];

skriven text återges med kursiv stil (utan parenteser), t. ex. *graf och fon*;

talad text återges med fonetisk transkription, t. ex. ['gra:f o 'fo:n], eller med fonematisk transkription, t. ex. /gra:f o fo:n/.

Graferna i ett grafem kan uppträda i ett oändligt antal växlande former. I modern handstil kan snart sagt varje graf ha en form som noga sett saknar identisk motsvarighet hos andra grafer hos samma eller andra skrivare. Men man kan sammanföra graferna ej blott till funktionellt avgränsade grafem utan även till formellt avgränsade grafklasser. Vissa grafer i en handskrift kan t. ex. uppfattas som manifestationer eller realisationer av grafemet <z>, men de kan dessutom — med en viss schema-

¹ Den grafematiska analysens metodik och terminologi behandlas bl. a. i E. Pulgram, Phoneme and grapheme: a parallel (i: Word 7 (1951), s. 15 ff.), och i R. A. Crossland, Graphic linguistics and its terminology (i: Proceedings of the University of Durham Philosophical Society (1957), vol. I, series B, number 2, s. 13—16) samt Sture Allén, Grafematisk analys som grundval för textedering (1965).

² Hithörande problem har behandlats av bl. a. G. Hammarström i Studia neophilologica 31 (1959), s. 5—18, samt C. Witting i Studia neophilologica 32 (1960), s. 320—326.

³ Se t. ex. H. Gleason, An introduction to descriptive linguistics (1961), s. 409.

tisering — indelas i ett antal typiska formella varianter, t. ex. med eller utan tvärstreck över den diagonalt nedåtgående stapeln resp. med eller utan ögla under linjen. I analogi med termen allofon kan man kalla sådana varianter för allografer (av ett grafem).

Allograferna kan liksom allofonerna uppträda i fri variation eller i komplementär distribution. I modern svensk skrift uppträder de anförda allograferna av <z> i fri variation, som fria varianter. I grekisk skrift har vi däremot ett exempel på allografer i komplementär distribution, nämligen

ς i final ställning
σ i övriga ställningar

I modern svensk skrift har vi inte något lika tydligt exempel på allografer i komplementär distribution.¹ Men man kan i handstilar lägga märke till tendenser att utforma bokstäver olika i olika ställningar. Detta är ett ämne som intresserar skriftexperter, och dessa kan många gånger identifiera en skrivare på hans allografiska vanor.

Jämte de segmentala fonemen har man även att räkna med s. k. suprasegmentala fonem, dvs. sådana som ingår i det prosodiska systemet: intonation, tryck, jukturer. Detta system av suprasegmentala fonem kan på grafemsidan motsvaras av olika tecken för interpunktion, av ordgränsmarkeringar, bruk av stor bokstav, av accenter, stundom även av understrykningar eller användande av olika tryckstilar. Skriftsystemet uttrycker i allmänhet, mer eller mindre adekvat, talets segmentala enheter, medan de suprasegmentala elementen ofta inte alls återges eller i varje fall blott ofullständigt. Där svarar interpunktion och bruk av stor begynnelsebokstav ungefär mot talets jukturer; däremot lämnas som regel talets tryck- och intonationsförhållanden omarkerade. Å andra

¹ Ett diskutabelt fall är naturligtvis förhållandet mellan små och stora bokstäver. Här råder i ett avseende komplementär distribution: »stor» bokstav används i initial ställning i stycke och efter vissa »större» skiljetecken (punkt, utropstecken, frågetecken), medan liten bokstav kan användas i andra ställningar. Sätillvida skulle t. ex. *b* och *B* kunna betraktas som två allografer av grafemet i komplementär distribution. Men det finns ju också en direkt kontrast, vilket kan visas av sådana minimala par som *bäck*:*Bäck*, *backen*:*Backen*. Stor bokstav markerar här namn. Kontrasten kan beskrivas på två sätt. Antingen kan vi räkna med en dubbel uppsättning av grafem (en »liten» serie och en »stor» serie) eller också kan vi analysera *B* som ett tecken bestående av två grafem, nämligen och <= >, vilket senare betecknar stor bokstav. Vilket beskrivningssätt man väljer blir en fråga om ekonomi och konsekvens i systemet som helhet. (Jfr Gleason, a. a. s. 410, samt B. Malmberg, *Språket och människan* (1964), s. 61).

sidan markeras ordgränser med större konsekvens och tydlighet i skriften än i talet.

Men jämförelsen mellan grafemsystem och fonemsystem kan föras längre. Ett språks fonemsystem kan ur akustisk eller artikulatorisk synpunkt beskrivas som kombinationer av olika distinktiva drag. På samma sätt kan ett skriftsystem analyseras som kombinationer av olika grafiskt distinktiva drag.

Att de fonematiska systemen utmärks av ekonomi, eller i varje fall av strävan till ekonomi, har hävdats av André Martinet i hans bekanta arbete *Économie des changements phonétiques* (1955). Han framhåller här att vissa artikulationer lättare än andra ingår i simultana kombinationer. En idealisk fonematisk struktur har man, när man kan bilda ett tillräckligt antal fonem genom att intensivt utnyttja så få, så lättartikulerade och så lättkombinerade element som möjligt. Stämbandsvibrationer kan t. ex. lätt kombineras med läpprörelser — de båda artikulationerna kan utföras samtidigt och utan att deras tydlighet minskas. Ett ändamålsenligt system innehåller en hög procent fonem som består av kombinationer av sådana enkla och tydliga artikulationer. Martinet exemplifierar sitt resonemang med utgångspunkt från ett system med följande fyra artikulationer (a. a. s. 100 f.):

A = labial klusil, B = dental klusil, C = palatal klusil, D = velar klusil. Vi kan nu fördubbla fonembeståndet genom att införa en ny artikulation, t. ex. stämbandsartikulation (N), som lätt kombineras med var och en av de fyra övriga. Vi får alltså åtta fonem:

A	B	C	D
AN	BN	CN	DN

Om vi nu inte hade t. ex. AN skulle detta innebära ett dåligt utnyttjande av systemet. Å andra sidan kan en sådan lucka lätt fyllas ut, t. ex. genom lånord, utan att vi behöver öka eller förändra antalet artikulationer — enbart genom en ny kombination får vi ett nytt fonem.

Genom att införa ett nytt artikulatoriskt element kan man alltså i gynnsamma fall öka fonembeståndet med 100%. Om vi t. ex. till de föregående dragen även lägger palatalisering (N'), kan vi få 16 fonem i stället för 8:

A	/p/	B	/t/	C	/k'/	D	/k/
AN	/b/	BN	/d/	CN	/g'/	DN	/g/
AN'	/p ^j /	BN'	/t ^j /	CN'	/k' ^j /	DN'	/k ^j /
ANN'	/b ^j /	BNN'	/d ^j /	CNN'	/g' ^j /	DNN'	/g ^j /

Detta innebär ett maximalt utnyttjande av summa sex artikulationer, som i detta sammanhang också kan bedömas som sex distinktiva drag. Om systemet skall vara effektivt beror på om man t. ex. kan skilja N och N' — akustiskt och artikulatoriskt — i alla de kombinationer som de ingår i. Teoretiskt sett är det system bäst ur fonematisk synpunkt, där alla fonem ingår i sådana här serier av distinktiva drag. Men i praktiken har inte alla kombinationer samma värde ur akustisk och artikulatorisk synpunkt. Och därför är de mest symmetriska eller harmoniska systemen inte alltid de mest ekonomiska eller stabila. Enligt Martinet menas därför med ljudförändringarnas ekonomi inte bara en strävan efter symmetri i fonemens uppbyggnad av artikulatoriska enheter, utan också en strävan till balans mellan behovet att göra sig förstådd och önskan att minska sina andliga och fysiska aktiviteter till minsta möjliga.

Även grafemen i ett skriftsystem kan analyseras i distinktiva drag. Men man finner då att grafemen är betydligt mera oekonomiskt byggda, att det som regel är svårt att reducera beskrivningen till ett enkelt system av karakteristiska kontraster.¹ Som exempel kan vi ta vårt eget alfabet. Vi kan här klassificera grafemen efter »skaften» — om de står upp som på eller om de hänger ner som på <p> eller om de saknas som på <o>.² Detta är ett genomgående drag. Men för övrigt kan man iaktta ett tämligen vidlyftigt system av blott mera tillfälligt eller ofullständigt utnyttjade distinktiva drag. Analysen försvåras också genom den rika förekomsten av allografer. Med utgångspunkt från en förenklad handstilsvariant kan man emellertid också här urskilja vissa drag som markerar minimala kontraster mellan olika grafem. Detta har nyligen demonstrerats av Murray Eden i uppsatsen *On the formalization of handwriting* (i: *Proceedings of symposia in applied mathematics, volume XII, Structure of language and its mathematical aspect* (1961), s. 83 ff.) Här visas hur de skrivna bokstäverna kan upplösas i streck av fyra former (»bar», »hook», »arch» och »loop»), vilka är placerade inom ett system av fyra höjdlägen.

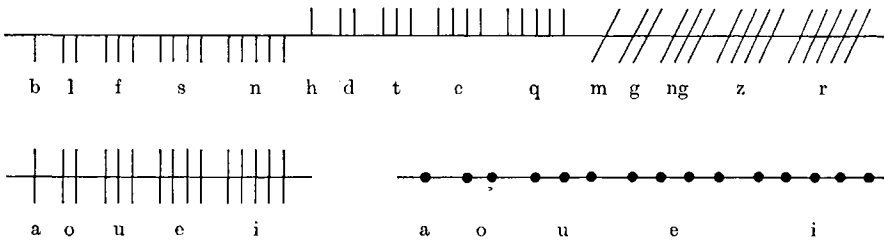
2.2. Endast i enstaka fall visar grafematiska system en sådan enkel och ekonomisk byggnad som kännetecknar fonematiska system. Skillnaden beror naturligtvis på själva de olika medierna för språkutövningen. Talorganen kan åstadkomma endast ett begränsat antal kontraster, som

¹ En rik provkarta på olika skriftsystem ger H. Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart* (1958).

² Paul Diderichsen, *Bidrag til en analyse af det danske skriftsprogs struktur*, s. 10 (i: *Selskab for nordisk filologi. Årsberetning 1951—52*).

kan identifieras och särskiljas av det mänskliga örat, medan handen kan frambringa ett oändligt antal tecken och teckenkombinationer, som är möjliga att uppfatta och sortera genom ögat.

Men det finns dock skriftsystem som kännetecknas av ett mera ekonomiskt utnyttjande av ett fåtal distinktiva drag. Ett av de mest kända exemplen är den keltiska ogamskriften.¹ Denna är känd endast från de brittiska öarna, i inskrifter från c. 400 till c. 800. Grafemen är formade genom ett systematiskt utnyttjande av vertikala, horisontella och diagonala streck. Alfabetet består av 20 tecken som är fördelade på fyra grupper (aicme) om vardera fem grafem. Härtill kommer även fem speciella tecken för diftonger. Systemet har följande utformning:

De distinktiva dragen är här således:

antal (1, 2, 3, 4, 5)

läge (övre, nedre, neutralt)

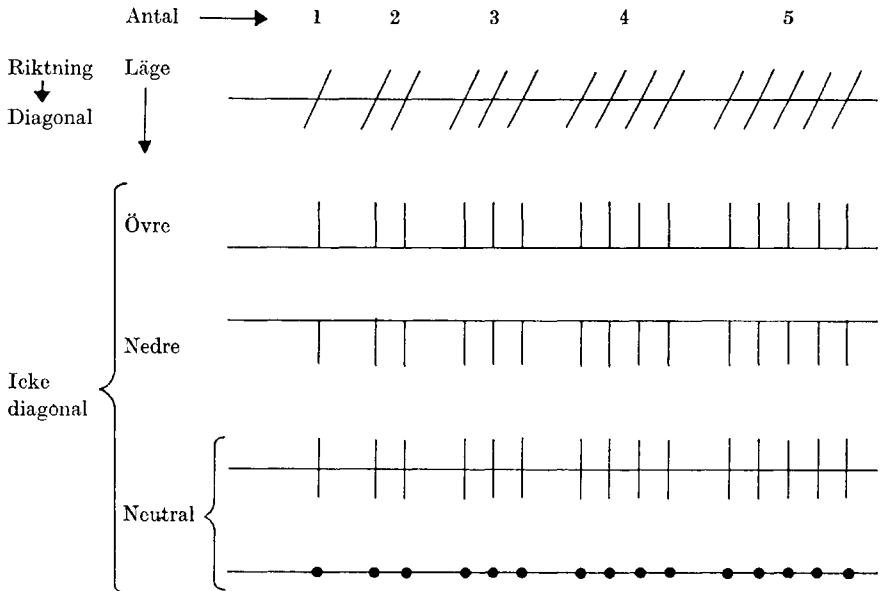
riktning (diagonal, icke-diagonal)

Uppställningen på sid. 12 kan visa hur grafemen bildas genom kombinationer av dessa distinktiva drag (vid beskrivningen bortses här från den variation som betingas av att baslinjen kan löpa antingen vertikalt eller horisontellt).

I detta system har således de fem vokaliska grafemen vardera två allografer; genom att sidkontrasten är neutraliserad har dessa grafem kunnat betecknas antingen genom punkter eller tvärlinjer.

Ogamskriften bygger på att enheterna indelas i grupper, som var och en har sitt grafiska kännetecken, och att det enskilda grafemet sedan identifieras genom sin plats i viss grupp. Samma princip ligger också till grund för det slags »chifferrunor» som är välkända från Rökstenen, men som också återfinns på andra ristningar från Sverige, Norge och Danmark. Redan Bugge har framhållit likheten mellan dessa chifferrunor (»die

¹ Se Diringer, *The Alphabet* (1947), s. 525 ff.

Gruppe-Nummer-Schrift») och den keltiska ogamskriften, och han antog ett samband: chifferrunorna kunde ha skapats c. 800 av en svensk, kanske en gotlänning, under inflytande av ogam.¹ Helmut Arntz har däremot gjort gällande att det keltiska ogamalfabetet uppstått under påverkan av de germanska chifferrunorna, där de enskilda grafemen symboliseras genom sin plats i någon av de tre ätterna. Arntz menar att skriftsystemet skulle ha överförts från Skandinavien till de brittiska öarna under 200-talet.² Karl Schneider, som ansluter sig till Arntz' hypotes om germanska chifferrunor som ursprung för ogamskriften, antar däremot att ogam kunnat utbildas i det keltisk-germanska området på vänstra Rhenstranden, någon gång under 200-talet eller 300-talet.³

Under alla omständigheter har de chifferrunor av denna typ, som är belagda på olika nordiska inskrifter, kontinentalgermanska motsvarigheter. Redan en handskrift från St. Gallen (800-talet) räknar upp fyra olika varianter av denna skrifttyp, där man bland annat känner igen de nordiska inskrifternas »isrunor» (t. ex. ||| . = i) och »kvistrunor» (t. ex. ⚏ = i).⁴

¹ Bugge, *Der Runenstein von Rök* (1910), s. 199 ff.

² Arntz, *Das Ogom* (i: PBB 59 (1935), s. 321—413, särsk. s. 394 ff.).

³ Schneider, *Die germanischen Runennamen* (1956), s. 491 f.

⁴ Arntz, *Handbuch der Runenkunde* (1935), s. 275 f.

Denna variant av den nordiska sextontypiga runraden har ju i allmänhet bedömts som lönnrunor eller chifferrunor. Vi kan lämna den ursprungliga funktionen därhän, och nöja oss med att konstatera att det är ett ovanligt enkelt och genomskinligt system. Det är helt uppbyggt kring två distinktiva drag, nämligen sida (resp. längd o. d.) samt antal, och det kräver av brukaren endast att han kan räkna till sex och att han kan räkna upp sexton symboler i en viss ordning. Längre kan man knappast komma i förenkling. Man kan gott tänka sig systemet använt som ett slags hjälpalphabet i dagligt bruk. Kanske vore »sifferrunor» en mer neutral och adekvat benämning. Att denna enkla skriftform inte kommit till så rik användning på sten, kan bero på att den varit onödigt utrymmeskrävande och omständlig att rista, och att den dessutom varit tämligen trögläst.

Medan antalet är ett konstant distinkt drag, används olika symboler för att beteckna skillnaden mellan »ätt» och »runa» — på de c. tio kända nordiska inskrifterna av denna typ¹ är det knappast några som har exakt samma grafiska utformning; enbart Rökstenen uppvisar för övrigt fyra olika varianter. Den rika variationen på detta »grupp-nummer»-tema vittnar på sitt sätt om en stark lust i vikingatidens Norden att experimentera med skriftens grafiska form. Ett annat uttryck för samma intresse är naturligtvis hälsingerunorna.

Hälsingerunorna anses ju ha uppkommit ur rökrunorna genom en fortsatt konsekvent strävan att i möjligaste mån inskränka på stavarnas längd och antal. v. Friesen har beskrivit uppkomsten på följande sätt: »Iakttagelsen att en runas ljudvärde i vissa fall bestämdes av bistavens placering vid huvudstavens topp, mitt eller nederdel, gav en analytiskt begåvad praktiker den geniala idén att ersätta huvudstaven med ett konsekvent utnyttjande av ristningsradens trenne vågräta skikt: över-, mellan- och underskiktet»;² han hade blick för runskriftens »betydelsefullaste element: bistavarnas riktning och läge i skriftraden».³ En förutsättning för detta systems användbarhet var naturligtvis, som v. Friesen också påpekat, att man inramade skriftraden med två parallellt löpande linjer.

Riktning och läge är alltså två av de distinktiva drag på vilka detta skriftsystem är byggt. Härtill kommer vidare en kontrast mellan heldra-

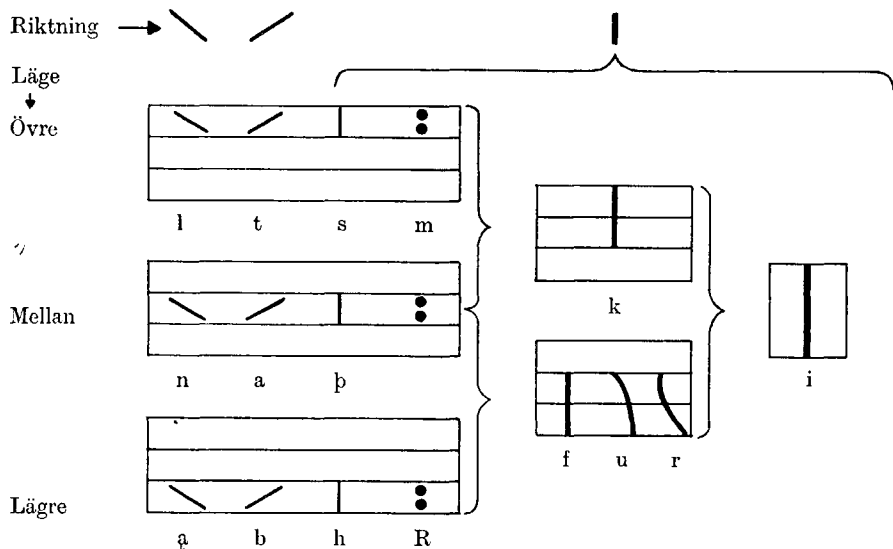
¹ Nordisk kultur VI, s. 157 f. Jfr även M. Olsen, Nyköbing-innskriften (i: APhSc 22 (1954), s. 1—10).

² Nordisk kultur VI, s. 163.

³ Nordisk kultur VI, s. 166.

gen linje och punkter samt en kontrast mellan linje täckande ett eller två fält eller alla tre fälten (jfr *s, þ, h; k, f, u, R; i*). Mellan de tvåfälts-täckande *k*- och *f*-runorna råder sedan en kontrast i fråga om läge.¹ Slutligen kan genom böjda varianter införas kontrast mellan grafem som täcker de två nedre fälten (*f, u, r*).

Systemet kan ställas upp i följande schema:

Enligt v. Friesen skulle alltså förutsättningar för denna förenklade skrift ha funnits i rökrunesystemet. Detta innebär ju att det har förelegat ett slags ekonomiskt grafematiskt system redan i rökrunorna. Om det är så, måste man konstatera att det var lika genialt av rökruneradens konstruktör att utnyttja möjligheten till att systematiskt utnyttja vissa distinktiva drag — som det var av hälsingerunornas skapare att upptäcka att det fanns ett sådant system (som sedan kunde förenklas vidare). Uppgiften blir nu närmast att beskriva detta grafematiska system, att upplösa det i dess distinktiva drag.

3. Rökrunornas distinktiva drag.

3.1. En naturlig utgångspunkt för den grafematiska analysen är Rökstenen med sammanlagt c. 620 grafer i rökrunestil och med en jämförelsevis

¹ Här används Skarpåkeristningens former för *k* och *f*; hälsingestenarnas korta lodräta streck med tvärstreck anses vara en senare utveckling (se Nordisk kultur VI, s. 164).

regelbunden grafisk form.¹ De enskilda grafemen har här följande utformning:

𐌷	𐌸	𐌺	𐌻	𐌼	𐌽	𐌾	𐌿	𐍀
𐌷	𐌸	𐌺	𐌻	𐌼	𐌽	𐌾	𐌿	𐍀
𐌷	𐌸	𐌺	𐌻	𐌼	𐌽	𐌾	𐌿	𐍀

En viss ojämnhet består i att vissa runors bistavar ibland är ansatta vid huvudstavens topp, ibland något lägre, jfr t. ex. 𐌺 : 𐌺, 𐌻 : 𐌻. Vidare ansätts en uppåtgående bistav ibland vid eller nära huvudstavens mitt, men ibland i stället vid eller nära huvudstavens bas: 𐌷 : 𐌷, 𐌺 : 𐌺, 𐌻 : 𐌻. Rökruneinskriften innehåller också en enstaka graf av »nordisk» typ: 𐌺. Dessutom förekommer en del andra variationer: i några fall når huvudstaven inte upp till den övre ramlinjen, och bistavarna kan vara mer eller mindre böjda. Sådana detaljer kommer emellertid icke att särskilt behandlas i den följande granskningen av rökrunornas allografiska variation.

Inom Rökstenens grafematiska system utgör grafemen 𐌺, 𐌻, 𐌼, 𐌽 en karakteristisk grupp, vars distinktiva drag är lätta att fastställa. Huvudstaven är gemensam för de fyra grafemen, och saknar av den anledningen distinktiv relevans. Bistav(ar) förekommer likaledes på alla fyra grafemen, varför enbart förekomst av bistav saknar särskiljande funktion. Likaså är bistavarnas placering till höger irrelevant ur funktionell synpunkt, eftersom det här inte råder någon kontrast mellan höger och vänster. När det gäller dessa fyra grafem spelar det inte heller någon roll i vilket läge på huvudstaven bistavarna är anbragta — om detta sker högt eller lågt eller i mittfältet. De distinktiva dragen i detta lilla system om fyra enheter är i stället bistavarnas riktning och antal. Schematiskt kan systemet återges på följande sätt:

1	𐌺	𐌻
2	𐌼	𐌽

Grafemen 𐌺 och 𐌻 står också i nära kontrast till 𐌺 och 𐌻. Här tillkommer höjdläge som en distinktiv faktor. Grafemet 𐌺 kontrasterar gentemot de övriga även i fråga om sida för bistavens placering. Då emellertid systemet för övrigt är sådant att sidan ensam inte är distinktiv, kan man bortse från den vid en beskrivning av de distinktiva dragen:

övre	𐌺	𐌻
nedre	𐌺	𐌻

¹ En allmän karakteristik av runformerna på Rökstenen finns i Bugge, Tolkning af runeinskriften på Rökstenen i Östergötland (1878), s. 106 ff.

Genom det distinktiva draget riktning ingår \downarrow och \uparrow resp. \uparrow och \downarrow även i kontrast med ett tredje par, nämligen \vdash och \top . Dessa båda grafem karakteriseras av ett tredje riktningangivande drag, som är neutralt i förhållande till distinktionen \diagup och \diagdown :

	\diagup	\diagdown	$\bar{\quad}$
övre	\uparrow	\uparrow	\top
nedre	\downarrow	\downarrow	\vdash

Grafemen \downarrow och \downarrow ingår slutligen i en enkel kontrast med ett tredje par, nämligen \downarrow och \downarrow , enligt följande princip:

	kort	lång
1	\downarrow	\downarrow
2	\downarrow	\downarrow

Som ett fjärde distinktivt drag kan man sålunda ange längd. Enbart genom längden kontrasterar ytterligare ett par, nämligen \uparrow och \downarrow . Gemensamt är här bistavens riktning och läge, särskiljande är bistavens längd. Med lång bistav menas här en bistav som (i princip) sträcker sig från sin utgångspunkt till motsvarande ände på huvudstaven; en kort bistav når däremot icke fram till huvudstavens höjd eller bas. Av denna princip för kontrasten kort — lång följer att distinktionen kort — lång ej kan gälla för bistav som ej har lutande riktning. För den horisontellt dragna bistaven i \vdash och \top saknar följaktligen längden distinktiv relevans. Däremot kan huvudstavens längd användas som ett distinktivt element: \downarrow skiljes från \downarrow och \downarrow genom längden, och dessa båda senare grafem särskiljs vidare genom läget.

Beträffande höjdläget gäller i detta system, att en (subjektivt uppfattad) mittlinje delar systemet i en övre zon och en nedre zon. Till den övre zonen hör bistavar som placerats över denna mittlinje; till den nedre zonen hör bistavar som placerats vid (\downarrow), kring (\downarrow) eller under (\downarrow , \downarrow) denna mittlinje. (Till den övre zonen hör vidare \downarrow , och till den lägre \downarrow). Trots att höjden för bistavarnas placering kan variera ganska avsevärt, är det dock endast detta val mellan två zoner som har distinktiv relevans.

Bistavens form saknar likaledes distinktivt värde: en lång bistav kan vara rak (t. ex. \downarrow) eller böjd (t. ex. \downarrow).

De tre grafemen \downarrow , \downarrow , \downarrow skiljer sig från de övriga i systemet genom frånavaro av bistav. Detta drag kan emellertid inordnas i serien antal, som alltså kommer att omfatta tre enheter: två (bistavar), en (bistav), ingen (bistav).

Vid en grafematisk analys visar det sig alltså att rökrunorna är uppbyggda genom kombinationer av ett begränsat antal distinktiva drag. Dessa drag bildar dels två serier, där det råder binär opposition mellan elementen, dels två serier, där det råder en trinär opposition. De distinktiva dragen är:

antal (bistavar)	2 : 1 : 0
riktning	/ : \ : -
längd	kort : lång
höjdläge	övre : nedre

Systemet kan ställas upp schematiskt på följande sätt:

antal höjdläge		längd →	kort			lång		
			↘	/	-	↘	/	
↓	↓	riktning →						
			1	övre		↑	∩	∩
nedre		↓		+	∩	∩∩		
2			↓	∩		∩∩		

I detta ekonomiska system står enskilda grafem i minimal kontrast till flera andra grafem. Så skiljer sig t. ex. ↓ från ∩ genom längd, från | och ∩ genom antal, från ∩ genom läge, från ↓ och + genom riktning. Grafembeståndet kan på detta sätt delas upp i par, där komponenterna har minst ett gemensamt drag men också minst ett särskiljande.

Som framgår av schemat är systemet ej fullständigt utnyttjat:

det finns inget grafem *∩ som enbart genom bistavarnas riktning kontrasterar mot ∩;

det finns inget grafem *∩ som enbart genom antalet bistavar kontrasterar mot ∩;

det finns inget grafem *∩ som enbart genom bistavens läge kontrasterar mot ∩;

det finns inget grafem *∩ som enbart genom bistavens läge kontrasterar mot ∩;

det finns ingen grafematisk kontrast i fråga om läge mellan grafem med två bistavar, t. ex. *∩ och ∩.

För grafem med två bistavar är således kontrasten övre:nedre höjdläge upphävd.

Sådana ojämnheter i systemet, »luckor», kan möjliggöra uppkomsten av vissa allografer, som innebär en viss omgruppering av det distinktiva systemet. Ett sådant fall föreligger redan på Rökstenen, där grafemet \uparrow har två allografer, av vilka \uparrow ingår i minimal kontrast med t. ex. \downarrow (genom längd), och \downarrow med \downarrow (likaså genom längd). Denna växling mellan \uparrow och \downarrow är emellertid inte grafematiskt relevant.

Ett par grafem, nämligen \uparrow och \downarrow , passar inte omedelbart in i det uppställda schemat över distinktiva drag. Men de kan beskrivas såsom kombinationer av samma enheter, som man återfinner i de övriga grafemen. \uparrow kan beskrivas som ett grafem med lång bistav, vilken kännetecknas av såväl övre som nedre läge (genom att samtidigt utgå från topp och bas) samt av såväl riktningen \swarrow som riktningen \searrow (genom att kombinera dem båda till en båge). Grafemet kan alltså på detta sätt sägas vara neutralt i fråga om riktning och läge (genom att kombinera kontrasterande enheter). Ett komplicerat grafem är även \downarrow , som dock närmast kontrasterar med \uparrow genom att ersätta dess bistavskombination \swarrow och \searrow genom ett trefaldigt riktningsangivande: en \searrow -riktad bistav i det övre läget och två (med kontrasterande riktning) i det nedre. Grafemet har mycket markerat denna form på Rökstenen.

Det skulle föra för långt att här i detalj redogöra för systemets utformning på de olika ristningarna. Det må här vara tillräckligt att demonstrera det grafematiska systemet på några ristningar som i tid och rum står Rök tämligen nära — Sparlösa och Kälvesten. Därefter ges en sammanfattning av systemets allografer. I den följande redovisningen medtages inte *i*-, *s*- och *R*-runorna, som har konstant form i inskrifterna med rökrunor (\downarrow , \downarrow , \downarrow), inte heller *p*- och *r*-runorna, som likaledes är tämligen likformiga, och som delvis står utanför systemet av primära oppositioner.

Sparlösa stenens rökrunor visar en rikare allografisk variation än Rökstenens:¹

antal höjdläge ↓ ↓ riktning →		längd →			lång	
		kort				
		\swarrow	\nearrow	—	\searrow	\swarrow
1	övre	$\uparrow\uparrow\uparrow$	$\uparrow\uparrow\uparrow$		\uparrow	
	nedre	$\downarrow\downarrow$	$\downarrow\downarrow\downarrow$			\downarrow
2		$\downarrow\downarrow$	$\downarrow\downarrow$			$\downarrow\downarrow$

¹ Jfr t. ex. v. Friesen, Sparlösa sten (1940), s. 22, s. 97 f., s. 100 f.

De korta lutande bistavarna kan alltså på Sparlösastenen vara såväl ensidiga som dubbelsidiga. Men denna växling innebär naturligtvis ingen förändring i de distinktiva dragen, eftersom det inte finns någon grafematisk kontrast mellan ensidig och dubbelsidig bistav. Det är fortfarande enbart riktningen och höjdläget som är distinktiva mellan t. ex. å ena sidan \downarrow , \updownarrow , å andra sidan \uparrow , \updownarrow .

En annan intressant variant är Sparlösastensens allograf \updownarrow . Eftersom längden saknar distinktiv relevans hos den icke-lutande bistaven (vi har ju ingen kontrast mellan t. ex. \uparrow och \updownarrow), så kan denna bistav förlängas eller förkortas efter behag. På Sparlösastenen har den reducerats till en liten punktliknande, trekantig fördjupning, som dock ger grafemet en klar kontrast mot \uparrow resp. \updownarrow . Motsvarande *h*-runa saknas i inskriften, men utifrån vår kännedom om ristarens grafiska system kan vi anta att han valt formen \updownarrow .

I några fall är emellertid de distinktiva dragen andra än i Rökstensens system, eller måste i varje fall formuleras på annat sätt. Så förekommer det t. ex. ibland på Sparlösastenen, men ej på Rökstenen, att av *f*-grafemets båda bistavar endast den övre når upp till huvudstavens höjd. Regeln för grafem med det distinktiva draget 'lång' är således att åtminstone en bistav (den övre) skall nå upp till huvudstavens motsatta ände, alltså \updownarrow eller \updownarrow . Härigenom vinnes den nödvändiga kontrasten mellan \updownarrow *b* och \updownarrow *f*.

Som regel utgår *f*- och *k*-grafemens bistavar på Sparlösaristningen från huvudstavens övre zon. Och Rök och Sparlösa visar härigenom tillsammans att bistavarna på *f*- och *k*-grafemen kan utgå såväl från huvudstavens övre zon som från dess mitt eller nedre zon: \uparrow : \updownarrow , \updownarrow : \updownarrow , \updownarrow : \updownarrow . Likaså kan ju bistaven på *u*-grafemet utgå från olika höjd på huvudstaven: \updownarrow eller \updownarrow eller \updownarrow . Man kan därför säga att även för långa bistavar är kontrasten övre:nedre läge upphävd (jfr ovan s. 18). Det är enbart genom riktning och antal som kontrasten upprätthålles mellan \updownarrow , \updownarrow och \updownarrow .

Sparlösastenen innehåller också vissa urnordiska runtyper: \updownarrow (a), \updownarrow , \updownarrow , \updownarrow , \updownarrow . Av dessa kan \updownarrow och \updownarrow infogas i systemet som redundanta varianter av \updownarrow resp. \updownarrow :

\updownarrow kontrasterar mot \updownarrow genom \diagup ; \diagdown är redundant;

\updownarrow (som även är belagt på Rökstenen) kontrasterar mot \updownarrow genom \diagup ; \diagdown är redundant.

Om man bortser från det resterande inslaget av urnordiska runtyper (\updownarrow , \updownarrow , \updownarrow , \updownarrow), visar Sparlösaristaren i sitt val av varierande runformer ett utomordentligt fint sinne för det grafematiska mönstret, för dess kombinationer av distinktiva faktorer. Han visar i själva verket hur långt

man kan gå i variation men med iakttagande av de distinktiva dragen.

Kälvesten innehåller endast fjorton av systemets sexton grafem. Det förefaller emellertid möjligt att med utgångspunkt från de belagda grafemen med någorlunda säkerhet rekonstruera de resterande graferna. Typologiskt är ristningen för övrigt av ett särskilt intresse, eftersom den delvis företer en annan gruppering av de distinktiva dragen.

Den mest markanta skillnaden mellan å ena sidan Rök och Sparlösa, å andra sidan Kälvesten är att de korta bistavarna på Kälvesten blivit symmetriskt placerade: de korta /-riktade bistavarna har genomgående placerats på huvudstavens vänstra sida, medan de korta \-riktade bistavarna genomgående placerats på huvudstavens högra sida. Utifrån de belagda tecknen torde man med säkerhet kunna anta att den högervända ʃ-allografen (som händelsevis saknas i inskriften) utgjort den symmetriska motsvarigheten till den vänstervända ʃ. Riktningskontrasten / : \ åtföljs alltså alltid av en annan kontrast, sidkontrasten vänster (V): höger (H). Man kan därför anse att distinktionen upp bärs likaväl av ett distinkt drag sida som av ett distinkt drag riktning. Man kan då också beskriva detta system med hjälp av de distinktiva dragen antal, höjdläge och sida, men med uteslutande av riktningen som distinktiv faktor.

Om man utifrån den belagda allografen ʃ antar en motsvarande allograf † (som för övrigt är belagd på exempelvis Rökstenen), så kan systemet ställas upp i följande schema:

antal höjdläge		sida →	V	H	V + H
		↓			
1	övre		ʃʃ	ʃʃ	ʃ †
	nedre		ʃ	ʃ	* †
2			ʃ	* ʃ	

Men eftersom riktningen ensam markerar kontrasten mellan de långa grafemen ʃ och ʃ, och eftersom kontrasten ʃ : ʃ, ʃ : ʃ, ʃ : ʃ även kan beskrivas utifrån de distinktiva dragen höjdläge — riktning — antal, så är det lämpligt att också på Kälvesten beskriva sidan som ett redundant drag, kanske tillkommet av estetiska eller pedantiska skäl, för bättre

symmetri. Ristningen är mycket jämn och vårdad. Kälvestens grafematiska system kan därför infogas i samma schema som Röks och Sparlösas.

Detta schema, som även gäller för de flesta andra inskrifter med rökrunor, kan alltså uppställas på följande sätt, där de olika grafemen får representeras av ett antal karakteristiska allografer:

antal höjdläge ↓ ↓ riktning →		kort			lång	
		↘	↙	—	↘	↙
1	övre	l ↑ ↑↑↑	t ↑↑↑ ↑↑↑	m ↑↑ ↑	u ↘↘	k ↘ ↘↘↘↘
	nedre	n ↓ ↓	a ↓↑↑↑ ↓ ↓	h ↑↑	↘↘ ↘↘	↘↘↘↘ ↘↘ X
2		a ↓ ↓	b ↑↑↑	b ↑		f ↘ ↘ ↘↘↘↘

3.2. På inskriften från Ladoga förekommer en runa X, vilken otvivelaktigt är att uppfatta som ristarens speciella allograf av *k*-runan. Även denna graf kan infogas i det givna mönstret: bistaven kan uppfattas såsom tvåsidig och utdragen till huvudstavens längd.¹ Genom det distinktiva draget längd åstadkommes alltså även här den nödvändiga kontrasten mellan *l* och X, medan läge och längd ger kontrasten mellan samma inskrifts ↑ och X.

Ett litet antal grafer faller utanför detta mönster. I något fall kan det här röra sig om en ren felristning, såsom när på Tjängvide *a*-runan och *b*-runan fått samma form: *ɔ*. Men ofta är det svårt att skilja mellan felristning och grafematisk omformning. Ett vanskligt fall är runföljden 21—24 på Ingelsta. Brate har här läst *ɔ* ?? *ɔ*; Nordén har däremot tyckt sig skönja ett *ɔ* | *ɔ* *ɔ*, dvs. *ɔ*ina. På stenen finns för övrigt belagda tre tydligt ristade *ɔ*, dvs. *a*, men inget *n* utöver den diskutabla r. 23. Om Nor-

¹ Så tolkas grafen också av Gerd Høst i NTS 19 (1960), s. 435 ff., 469.

déns läsning och tydning är riktig, är det tänkbart att här föreligger en grafematisk omgruppering av de distinktiva dragen. Riktningen utgör då ej kontrasten mellan *n*- och *a*-grafemen, utan i stället sidan; medan bistaven på *a* är tvåsidig, är bistaven på *n* ensidig (‡ : †). Så har Nordén också själv bedömt de båda graferna: »*n*-runan är anmärkningsvärd såtillvida som den har bistaven riktad snett uppåt höger alldeles som den omedelbart efterföljande *a*-runan, men den skiljer sig från *a*-runan däri-genom, att den har bistav blott på ena sidan om huvudstaven (till höger)». ¹ Detta är emellertid synnerligen ovisst. Det är anmärkningsvärt att även på Oklunda har *n*-grafemet en gång formen †, även här före *a* †. Detta fall har Nordén i en kommentar bedömt som felristning (för †, som annars är *n*-grafemets form på Oklunda). ² Troligen bör även r. 23 på Ingelsta bedömas på samma sätt — Nordén räknar för övrigt också med att ristaren i runföljden 18—19 kastat om grafemen † och ‡.

Felristning eller missuppfattning kan också ligga bakom bruket av graferna † och ‡ på Ulvsundablecket. Här betecknar † uppenbarligen *l*, medan ‡ betecknar *t*. De båda graferna har alltså bytt valörer i förhållande till systemet för övrigt. Men detta innebär dock ingen förändring i själva kombinationen mellan distinktiva drag: det är fortfarande bistavarnas riktning som uppbär kontrasten mellan *l*- och *t*-grafemen.

I själva verket tycks det endast föreligga ett par fall på de undersökta rökruneristningarna, som innebär en partiell grafematisk omformning. Ett sådant fall är grafen ‡ på Oklunda. Denna graf har av Nordén beskrivits som »en huvudstav, som ett kort stycke från bägge ändarna avskäres av korta, horisontellt ställda tvärstavar». ³ Som Nordén och v. Friesen antagit är detta otvivelaktigt en allograf av *b*-runan, som på Oklunda finns representerad av endast denna graf. På grund av att alla grafem ej är belagda på Oklunda, är det svårt att närmare bestämma grafens plats i ristarens grafiska system. Det förefaller emellertid sannolikt att grafen ‡ i detta system här ingått opposition med (de på stenen ej belagda) † och †. Detta skulle då innebära en partiell omgruppering av de distinktiva dragen hos denne ristare:

¹ ANF 53 (1937), s. 156.

² Fornvännen 26 (1931), s. 338. Det är f. ö. inte ovanligt att *a*- och *n*-runorna förväxlas på nordiska inskrifter. Jfr t. ex. ANF 38 (1922), s. 148, DR Text, sp. 803, NIYR II, s. 139.

³ Fornvännen 26 (1931), s. 334.

1.	{	övre	↑	↑	*	↑
	{	nedre	↓	↓ ↓ ↓	*	↓
2.						±

Slutligen bör i detta sammanhang också beaktas förhållandet mellan *t*- och *k*-runorna. Som framgår av schemat s. 21 föreligger här risk för en homografisk konflikt. Tre grafem har som gemensamt distinktivt drag en /-riktad bistav. Kontrasten åstadkommes här genom oppositionerna lång : kort samt övre : nedre läge enligt följande system:

	kort	lång	
övre	↑	}	/
nedre	↓	}	/

För långa bistavar är ju kontrasten övre : nedre läge neutraliserad, och *k*-runan kan därför likaväl ha formen / som / eller /|. Avgörande är endast att bistaven når upp till höjd med huvudstavens topp. När bistaven har hög placering, sammanfaller tecknet formellt med den allograf av *t*-runan, som enligt principen om sidans irrelevans fått bistaven placerad till höger. *K*-allografen / på t. ex. Boberg och Sparlösa kan alltså i denna form svårligen skiljas från *t*-allografen / på Gursten, Kärnbo, Björkö (U 4) och Forsa. Men på de enskilda ristningarna hålls i praktiken de båda grafemen tydligt åtskilda: ristningar med /-allografen av *t* ansätter konsekvent bistaven på *k*-runan lågt, varigenom den önskade kontrasten i fråga om längd vidmakthålles, t. ex. på Gurstens / och /|. Däremot har inskrifterna med /-allografen av *k* icke /-allografen av *t*.

Över huvud taget kan man på de flesta inskrifter med rökrunor iaktta en tendens till »allografisk symmetri»: enskilda ristare använder allografer med likartade redundanta drag, varigenom ristningarna får en grafiskt väl avvägd och tilltalande form. Så uppträder t. ex. på den korta Boberg-ristningen / som en tydlig symmetrisk pendang till det omedelbart följande /, därigenom att bistavarna i båda fallen utgår från en punkt som ligger något över huvudstavens mitt. Ännu mera tydligt genomförd är den allografiska symmetrin på den likaledes korta Ingelstaristningen: bistavarna på *l*- och *t*-runorna skär huvudstaven på ungefär samma höjd (↓ : ↑); från samma höjd utgår också bistaven på *u*-runan (↓); däremot är bistavarna lågt placerade på *a*- och *k*-runorna, vilka därigenom ser ut som upp-och-ned-vända *l*- resp. *u*-runor (jfr: ↓ : ↓, / : /).¹

¹ Se vidare Nordén i ANF 53 (1937), s. 154 ff.

Av särskilt intresse är naturligtvis i detta sammanhang hur enskilda ristare placerar de ensidiga bistavarna i det redundanta horisontalläget. Det har redan påpekats hur på Kälvesten de korta \diagup -riktade bistavarna genomgående placerats på huvudstavens vänstra sida, och de \diagdown -riktade på dess högra. Samma ordning återfinns man på Tjängvide, alltså \downarrow , \downarrow , \uparrow : \downarrow , \downarrow . På U 4 Björkö är placeringen den omvända: bistaven på l -runan står här till vänster, \downarrow , medan de \diagup -riktade bistavarna står till höger, \downarrow , \downarrow , \downarrow . På Gursten, Kärnbo, Ladoga och Forsa är däremot samtliga bistavar högerplacerade: \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow . Även på Rök och Sparlösa är de korta ensidiga bistavarna högerplacerade, dock med undantag för \uparrow . Sparlösa har dessutom en fullständig uppsättning av genomstrukna korta bistavar: \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow . På några inskrifter är emellertid det redundanta draget sida behandlat mera inkonsekvent: på Oklunda är n -, l - och t -runorna ensidiga (och vända liksom på exempelvis Kälvesten), medan a -runan (liksom på Ulvsunda) uppträder i de tre varianterna \downarrow , \downarrow och \downarrow ; på Boberg är likaså n -runan ensidig (\downarrow), men a - och t -runorna genomstrukna (\downarrow , \downarrow).

Gerd Høst har räknat med att här skulle ha skett en typologisk förskjutning från högersidiga bistavar till vänstersidiga, och att detta skett via ett mellanstadium med genomstrukna bistavar, alltså t. ex.

$$\downarrow > \downarrow > \downarrow$$

Denna teori står delvis i samklang med v. Friesens uppfattning att rökrunealfabetet ursprungligen haft bistavarna anbragta på huvudstavens högra sida, t. ex. \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow . För att undvika en avvikande, vänstersidig bistav skulle man också äldst ha föredragit den samnordiska typen \uparrow framför \uparrow .¹ Detta \uparrow är ju belagt bl. a. på Rök och Sparlösa. Förekomsten av högervända a - och b -runor på Ladoga-inskriften (\downarrow , \downarrow) har av Gerd Høst anförts som ett kriterium på denna inskrifts höga ålder.²

Men denna kronologiska rekonstruktion måste bedömas som osäker, i varje fall beträffande det svenska materialet. En t -runa med vänstersidig bistav (\downarrow) uppträder ju redan på de äldsta rökruneinskrifterna, bl. a. just Rök och Sparlösa; och redan på Kälvesten (som även daterats till 800-talet) har man en växling mellan placering till höger resp. vänster om huvudstaven (\downarrow : \downarrow etc.). Eftersom sidan saknar distinktiv funktion, har ristarna haft valfrihet i detta stycke, vilket den typologiska variationen också vittnar om. Däremot torde det vara riktigt att de ensidiga bistavarna på de svenska rökruneinskrifterna som regel är högersidiga, från Rök

¹ Nordisk kultur VI, s. 156.

² NTS 19 (1960), s. 468 ff.

och Sparlösa och till Kärnbo och Forsa. Detta innebär dock att högerplaceringen på t. ex. Ladogainskriften icke kan användas som ett daterande kriterium.

Det förefaller för övrigt att vara en hopplös uppgift att försöka gruppera inskrifterna i någon sorts grafiska dialekter — det tycks knappast finnas två ristningar som visar exakt samma handstil, dvs. samma uppsättning av allografer, och även inom en och samma ristning kan den allografiska variationen vara stor. En gruppering försvåras givetvis också av att inte alla inskrifter är grafematiskt kompletta och av att flera inskrifter är svåra att närmare datera. Man tycks dock inte kunna skönja någon kronologisk tendens, t. ex. en konsekvent utveckling från en viss typ av allograf till en annan. Det tycks inte heller ligga till så att utvecklingen gått från en jämförelsevis fast och regelbunden formgivning (med få allografer) till en större variation eller till en förskjutning eller upplösning av systemet. Tvärtom har den unga Forsaringen från 1100-talet få varianter, medan den gamla Sparlösaristningen utmärks av en rik variation.

Utvecklingen tycks på detta sätt snarast ha gått från en medveten uppfattning om de distinktiva dragen (och ett därmed sammanhängande fritt handskande med skriftens redundanta element) och till en mera stelnad och normaliserad form, där även de redundanta dragen fixerats. Det senare stadiet representeras av t. ex. de långa inskrifterna på Kärnbo och Forsa, där varje grafem, med något undantag, företrädes av endast en allograf:

Kärnbo	$\begin{array}{c} \text{ſ} \text{ k } \text{ þ } \text{ ð } \text{ r } \text{ r } \text{ ʅ} \\ \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \\ \text{ ʅ } \text{ þ } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \end{array}$
	+
Forsa	$\begin{array}{c} \text{ſ} \text{ k } \text{ þ } \text{ ð } \text{ r } \text{ r } \text{ ʅ} \\ \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \text{ t } \\ \text{ t } \end{array}$

3.3. Norska inskrifter från tiden c. 800-talets mitt — c. 1000-talets mitt¹ tillhör samma grafematiska system som de svenska rökruneristningarna. Dock är den allografiska variationen här mera begränsad; materialet företer samma tendens till normalisering som framträder på yngre svenska ristningar, t. ex. Kärnbo och Forsa. Det norska materialet är ju också som helhet yngre än det svenska, med endast ett fåtal ristningar från 800-talet, nämligen de kortfattade Oseberg och Gokstad samt den mera omfattande men dessvärre endast delvis läsliga Bjørneby. De norska ristningarnas system återges här med sina karakteristiska allografer:

¹ NIYR V, s. 238 ff.

antal höjdläge ↓ ↓		längd →		kort			lång	
		riktning →		↘	↙	—	↘	↙
1	övre	l	t	m	u	k		
	nedre	n	a	h				
2		a	b			f		

Några av de anförda allograferna är blott tillfälligt belagda: som regel börjar den långa bistaven på *u*-runan vid huvudstavens topp, varianten \downarrow är känd blott från Gokstad; *a*-runan har en högersidig bistav (\downarrow) blott i Trå II (såsom binderuna) och i den manska inskriften Michael II; *b*-allografen \downarrow är belagd blott (osäkert) på Bjørneby; \uparrow är känt blott från Grindheim (vid sidan av \uparrow). Med undantag för *m*-runan Υ är också inslaget av främmande, »danska» runformer tämligen sparsamt: på Bjørneby förekommer \downarrow , och på Helland II ett (osäkert) \downarrow .

De genomstrukna formerna har även i det norska materialet bedömts som sekundära i förhållande till de högersidiga, och de har tolkats som danskt substrat.¹ De torde emellertid kunna uppfattas på samma sätt som genomstrukna runor i de svenska rökruneinskrifterna: som en tillåten redundant variation inom det grafematiska systemets ram. Beträffande kronologien är det f. ö. påfallande att en genomstruken *b*-runa \downarrow finns belagd redan på Gokstad (c. 860—870), och att formen \downarrow av *a*-runan finns redan på Trå III (från c. 900). Genomstrukna former uppträder för övrigt i synnerhet på Tu (\downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow , \downarrow) och Ryen (\downarrow , \downarrow , \downarrow), men vidare även på Helland II (\downarrow), Hønen (\downarrow), Stangeland (\downarrow) och Gran II (\downarrow).

Avvikelser från systemet utgör däremot \downarrow α på Trå II, Hønen och Grindheim samt \downarrow α på Gran II, vilka tecken uppträder som homografer

¹ NIYR V, s. 239.

till \downarrow , $\downarrow b$; och vidare det ensamstående $\downarrow a$ på German I (Man) — på denna inskrift markerar sidan och inte riktningen kontrasten mellan $\downarrow n$ och \downarrow , $\downarrow a$.¹

3.4. Otto v. Friesen påpekade i sin utredning om hälsingerunornas typologiska samband med rökrunorna, att rökrunornas betydelsefullaste element (dvs. »distinktiva drag») var bistavarnas riktning och läge i runraden. Han skiljde vidare på tre lägen eller vågräta skikt: över-, mellan- och underskiktet. Analysen har visat att endast två lägen är distinktivt relevanta i rökruneraden: ett övre och ett nedre. Men också att ytterligare två distinktiva faktorer tillkommer, nämligen antal och längd.

En analys av de distinktiva dragen leder till en riktigare uppfattning av varianternas inbördes förhållande: vissa drag måste markeras, vissa distinktioner måste iakttagas — men därutöver har ristaren viss frihet att variera, med hänsynstagande till exempelvis utrymme, material eller estetiska skäl. Vi måste därför inte nödvändigtvis ansätta \downarrow som den korrekta formen för a -runan och \downarrow eller \downarrow som sekundärt utvecklade former, som felristningar eller lån från andra system. Alla dessa allografer återger grafemets distinktiva faktorer och är alltså funktionellt likaberättigade. Och en ristare som konsekvent använder allografen \downarrow behöver för den skull inte anses som en »säkrare» ristare, än en som växlar mellan \downarrow , \downarrow och \downarrow . Eller omvänt: den senare behöver inte rubriceras som en slarver — tvärtom har han den förtjänsten att han visar en säkrare uppfattning om grafemets distinktiva drag, och vet hur långt han kan gå i variation.

Rökruneradens systematiska uppbyggnad förefaller att vara resultatet av en medveten och genomtänkt skriftreform, kanske ett utslag av den lust att experimentera med grafiska medel, som även andra skriftsystem från Nordens vikingatid vittnar om: hälsingerunorna och den rika variationen på s. k. »chiffer-» eller »lönnrunor». Utgångspunkten har varit en variant av den sextontypiga runraden. Man har gjort vissa förändringar och förenklingar av förebilden, urtypen; men dessa är som regel ganska små. Det är inte fråga om något radikalt brott med ett äldre skriftsystem. De flesta runorna i den danska raden kan kännas igen och identifieras med tecken i rökruneraden. Så har man ju t. ex. bevarat första ätten i stort sett oförändrad. Kanske har just själva denna inledning varit så välkänd och innött, att det bjudit emot att där göra några markanta omstöpningar. (På samma sätt har ju de sex första tecknen i den germanska 24-typiga runraden övergått i stort sett oförändrade i den äldre 16-typiga

¹ Viking Antiquities in Great Britain and Ireland VI (1954), s. 199 f.

nordiska.) Men med användande av distinktiva drag, som fanns representerade redan i den första ätten (längd, riktning, antal, läge), har man sedan kunnat företa en omformning som djupare sett dock är högst betydande. Man har reducerat ett ganska komplicerat system av distinktiva drag till ett ekonomiskt utnyttjande av några få element. Det är givet att en sådan förenkling har erbjudit avsevärda fördelar, bl. a. ur mnemoteknisk synpunkt och ur pedagogisk. Kan man ett grafem, så kan man också lätt ur detta härleda flera stycken genom variationer efter en ganska enkel modell. Såsom framgått av detaljgranskningen har systemet ju också — utan risk för otydlighet eller förväxlingar — tillåtit en ganska stor frihet i utformandet av de enskilda grafemen.

Man har försökt förklara uppkomsten av rökrunorna ur behovet att anpassa skriften efter materialet — trä. Längst i detta avseende har väl Wessén gått, som vill skilja på stenrunor (dvs. danska runor) och bokrunor (dvs. rökrunor). Kanske ligger skriftreformens orsaker dock djupare än en rent mekanisk anpassning efter träets möjligheter och motstånd. Denna fråga skall närmare diskuteras i följande avsnitt.

4. *Har rökrunorna varit »bokrunor»?*

4.1. Enligt Wessén utgör rökrunorna »snarare en funktionell variant inom den yngre runraden än en lokal» (1957, s. 10). De har använts »huvudsakligen för vardagslivets behov, till uppteckningar av olika slag, framför allt på träskivor och kavlar» (1957, s. 11), medan den andra runradsvarianten — med »tydliga och prydliga former» (1958, s. 15) — »huvudsakligen brukats epigrafiskt, till minnesinskrifter på stenar» (1957, s. 11). Med hänsyn till denna funktionella skillnad föreslår Wessén termerna »inskriftsrunor» (1957, s. 12) eller »stenrunor» (1958, s. 16) resp. »bokrunor» (1957, s. 12; 1958, s. 16). Sammansättningsleden *bok-* används här »i en ursprungligare betydelse trätavla av bok att skriva på» (1957, s. 12).

Rökrunorna (»bokrunorna») har framgått genom en förenkling av den ursprungliga sextontypiga runraden: »man har avstått från staplar, som har tett sig som överflödiga» (1958, s. 15). Och denna förenkling »avsåg givetvis att underlätta ristningen i trä» (1957, s. 8). Att denna förenkling uppträder just vid vikingatidens början sätts i samband med »att runorna har varit i flitigt bruk och fått en alltmer ökad användning» (1957, s. 10); »man bör räkna med att runorna vid vikingatidens början har varit i flitig användning framför allt på trä» (1957, s. 10).

Denna teori om rökrunorna som speciella »bokrunor» sammanhänger

nära med Wesséns syn på rökrunornas uppkomst och ursprung. I motsättning till bl. a. v. Friesen har Wessén sökt göra sannolikt att rökrunorna, liksom den sextontypiga runraden överhuvudtaget, skapats i Danmark: »Om de vanliga runorna är danska till sitt ursprung, så torde Rök-runorna kunna vara det i lika hög grad» (1957, s. 10). Förekomsten i 800-talets Danmark av två runradsvarianter, av vilka endast den ena finns belagd i det bevarade runstensmaterialet, förutsätter då nära nog att det förelegat en skillnad i användningen av det slag som Wessén antagit. Just frånvaron av danska rökruneinskrifter från vikingatiden blir här en utomordentligt viktig länk i Wesséns bevisföring: »Runskriftens utveckling torde huvudsakligen ha försiggått i Danmark. Här har följaktligen också bruket av de båda runradsvarianterna varit mest konsekvent genomfört. Detta är förklaringen till att endast de »vanliga» runorna är kända från detta område» (1957, s. 11).

Motsvarande konsekventa bruk av rökrunor i Sverige och Norge under vikingatiden förklaras utifrån denna teori så, att när bruket av runor spreds från Danmark »norrut och västerut i Skandinavien, blev det framför allt vardagslivets skrift för trä, som blev känd och använd» (1957, s. 11). Här skulle rökrunorna alltså ha använts både för vardagligt bruk i trä och för ristningar i sten. När så seden att resa minnesstenar når de mellansvenska bygderna mot 900-talets slut, sker detta under dansk påverkan och med övertagande av de danska stenrunorna. Men inslag av rökrunor även i 1000-talsristningar med danska runor visar, liksom 1100-talets Forsaring, hur rökrunorna fortsatt att användas, inte minst som en vardagens skrift.

Att runor använts under vikingatiden för ristning i trä bestyrks både av arkeologiska fynd (t. ex. Oseberg, Gamla Ladoga) och av källnotiser (t. ex. Ibn Fadlan och Ibn Abi Jakub el Nedim).¹ Men sådana ristningar har bara i enstaka fall blivit bevarade genom tiderna; man måste räkna med att här gått förlorat ett stort material, som kanske kunnat täcka en del kronologiska och regionala luckor i det bevarade fyndmaterialet. Så har t. ex. Henrik Schück påpekat att fattigdomen på uppländska runfynd från tiden 800—1000 kan bero på att man då rest minnesvårdar i det förgängliga materialet trä. På dessa uppländska ristningar skulle man

¹ Wessén 1957, s. 10 ff. Från en äldre tid (c. 350—550) härrör den lilla tunna skiva av rönn eller ask, som 1751 eller 1752 påträffades i en myr på Fyn, Kragehul-träskivan DR 197. Fyndet, som senare gått förlorat, synes ha innehållit tre rader med runtecken, två i större format och en i mindre. Inskriftens innehåll är okänt. Se vidare G. Ekholm, Kragehulplattan (i: ANF 74, s. 112—114) vari diskuteras skivans eventuella samband med antikens vaxtavlor.

då — liksom på vikingatidens svenska steninskrifter — ha använt rökrunor, vilka sedan på 1000-talet undanträngdes av de »danska» runorna.¹ Enligt Schüek skulle det alltså under vikingatiden ha rått en rent regional fördelning mellan de två huvudvarianterna av den sextontypiga runraden: den ena har varit »dansk», den andra »svensk-norsk» och båda har kommit till användning i såväl sten som trä. Schüek ansluter sig här givetvis till v. Friesen, som själv heller inte tycks ha räknat med att här kunnat föreligga (även) en funktionell skillnad.

Ivar Lindquist synes vara den som först räknat med att rökrunorna haft en speciell funktion; i en analys av Sparlösa-stenens runtyper framkastar han den tanken att rökrunorna varit en skriftart för »vardagens skrivning», för »ristning av brev på trälappar» eller för »nedteckning på kavlar av mera bestående skriftalster såsom kväden och lagbestämmelser». Den andra sextontypiga varianten, den »danska», har däremot varit minnesvårdarnas monumentala skrift men även »tidens elementära skriftart». Detta danska runalfabet skulle ha intagit »ungefär samma ställning till det andra som den klassiska epigrafikens kapitälskrift till dess kursiv».

Sparlösaristningens tyvblandning förråder enligt Lindquist en ristare »som har sysslat med *spiald*'et och *kefli*'t mer än med minnesvårdar»: han har satt sig före »att åstadkomma en monumental skrift och i det syftet velat utnyttja sin tids kapitäl. Men när han blir ivrig att skriva ned satsernas slut eller också ser sig trängd av för litet utrymme, griper han till en skriftart, som var honom van från vardagens skrivning».²

I själva det sätt på vilket Sparlösa-ristaren växlat mellan typer ur de två runradsvanternas ser Lindquist alltså ett bevis för att det förelegat funktionell fördelning, i varje fall i 800-talets Västergötland.

Ett liknande antagande har Wessén gjort för 1000-talets Uppland, utifrån en granskning av den uppländska Hagby-stenen (U 146).³ Här används blandade med de danska runtyperna flera runor av »svensk-norsk» typ, rökrunor: *a* och *n* har genomgående ensidig bistav, *↑* varierar med *↑* och *↓* varierar med *↓*. Wesséns kommentar lyder:

»Märkligt är, att dessa svensk-norska runor förekomma just i en ristning, som är utförd av en vid dylikt arbete ovan man. Möjligen kan detta tyda på att de svensk-norska runorna ha haft en praktisk användning och därför varit allmänt kända, under det att de vanliga, danska runfor-

¹ Schüek, *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (3 uppl.) I (1926), s. 122; jfr Wessén 1957, s. 11, not 1.

² Lindquist, *Religiösa runtexter II* (1940), s. 26—29.

³ *Upplands runinskrifter I* (1940), s. 223 f.; jfr Wessén 1957, s. 14.

merna ha varit en monumental skrift, som företrädesvis användes av de yrkesmässiga runmästarna.»

Wessén tycks mena att denne Hagby-ristare har velat åstadkomma en »dansk» ristning, men att han av vana råkat blanda in vardagens rökrunor i den monumentala inskriptionen. Stilblandningen på Hagby-stenen skulle då vara rent personlig och tillfällig, och den skulle kunna tas som ett belägg för en motsättning på 1000-talet i Sverige (Uppland) mellan å ena sidan en mera folklig inhemsk runtradition med rökrunorna som uttrycksform och å den andra en mera konstmässig, specialiserad användning av den nya runtypen — de danska runorna — i samband med seden att resa minnesstenar. Det är dock tveksamt om denna typblandning på Hagby-stenen verkligen skall uppfattas på detta sätt som ett individuellt särdrag. Det är i så fall egendomligt att ristaren råkat välja rökruneformer för just *a*-, *n*-, *t*- och *s*-runorna men däremot danska former för *h*-, *b*-, *m*- och *R*-runorna (𐌗, 𐌛, 𐌚, 𐌚). Just samma blandning återfinner man ju i den s. k. »(äldre) norska» runraden på norska 1000-talsristningar.¹ Det är här enklare att förutsätta ett svenskt-norskt historiskt samband än att räkna med att Hagby-ristaren helt oberoende av förebilder råkat blanda in rökrunor bland de danska runorna.

Svenska, norska och danska ristningar från 1000-talet företer ofta en blandning av rökrunor och danska runor. Men detta tillstånd kan naturligtvis inte utan vidare återföras på förhållandena under tidig vikingatid, och det säger ingenting om en ursprunglig funktionell fördelning mellan de två runradsvarianterna.

I sina nyss refererade runologiska arbeten från 1957 och 1958 har Wessén återkommit till tanken, och där insatt den i ett vidare perspektiv.

Wessén försöker här visa tre saker:

1. att den sextontypiga runradens båda huvudvarianter uppstått i Danmark vid vikingatidens början;
2. att det förelegat en funktionell fördelning mellan dem, mellan »bokrunor» och »stenrunor»;
3. att bokrunorna just skapats för att bättre anpassa skriften efter materialets — träets — fordringar och möjligheter, och att detta skett vid en tid med ökad användning av runskrift för dagligt bruk.

Wesséns skarpsinniga argumentering utgör en logiskt sammanhängande helhet; kanske får dock de olika hypoteserna väl mycket stödja varandra inbördes:

¹ NIYR V (1960), s. 242 f.

frånvaron av rökrunor i Danmark tas som ett bevis för att de här huvudsakligen ristats i det förgängliga materialet trä;

eftersom de ristats i trä, fanns det en funktionell skillnad mellan dem och »stenrunorna»;

eftersom det fanns en funktionell skillnad mellan de båda runtyperna, har det funnits användning för dem båda vid en och samma tid och inom ett och samma område;

eftersom rökrunor inte finns bevarade i Danmark, måste man här skarpare än annorstädes i Norden ha hållit på denna funktionella fördelning;

denna mer konsekvent vidmakthållna åtskillnad i Danmark tyder på att rökrunorna även skapats i Danmark.

På detta sätt tas alltså frånvaron av danska rökrunefynd som ett direkt positivt vittnesbörd om rökrunornas ställning och funktion i Danmark. Materialet är visserligen litet, men det pekar dock entydigt på att det under vikingatiden förelegat en klyvning i regionala varianter (av den typ som v. Friesen åsyftat med sina termer »danska» resp. »svensk-norska» runor). Slutsatser som går mot detta vittnesbörd måste i varje fall underbyggas med andra, starka argument.

Det kan därför vara motiverat att något närmare diskutera några punkter i Wesséns teori om vikingatidens runor.

4.2. Först några ord om själva termen *bokrunor*.

Wessén har här velat introducera en term som på ett pregnant sätt uttrycker rökrunornas speciella funktion för ristning i trä. Han har därvid anknutit till den vanliga etymologien för ordet *bok* med betydelseövergången 'bok(träd)' > 'stycke eller skiva av bokträ för ristning av runor' > 'bok'. Wesséns term syftar på det mellersta ledet i denna antagna betydelseutveckling.

Däremot har Wessén naturligtvis inte velat göra gällande att ordet *bokrunor* skulle ha använts även i nordiska fornspråk med en motsvarande innebörd, alltså om runor som företrädesvis använts för ristningar i skivor av bokträ. Det är visserligen sant att ordet *bókrúnar* finns belagt en gång i fvn. litteratur; det är i den sena eddadikten Sigdrífumál, där det i stroferna 5—19 ges en uppräkningslista av olika slags »runor». ¹ Det är dock av sammanhanget omöjligt att närmare precisera innebörden hos ordet *bókrúnar*, vilket också har tolkats olika av olika eddakommenta-

¹ Textstället finns analyserat bl. a. i Bæksted, Målruner og troldruner (1952), s. 59 ff.

torer. Enligt Gering kan *bókrúnar* »nur runen bezeichnen, die auf buchenholz geritzt sind»;¹ men enligt Neckel skulle med *bókrúnar* i stället åsyftas »die abergläubisch angeschaute buchstabenschrift».² I varje fall är det ingenting som säkert tyder på att här föreligger en betydelse som svarar mot Wesséns bruk av den moderna termen *bokrunor*. Tyvärr inför Wessén dock termen med en något svävande formulering, som kan ge felaktiga föreställningar: »Rök-runorna har m. a. o. varit 'bokrunor' — ordet 'bok' tyder på att de träskivor som användes företrädesvis har varit av bokträ» (1958, s. 16). Diskutabelt är också tillägget: »De enskilda runtecknen kallades också 'stavar' eller 'bokstavar' ('bokstäver').»

Det måste här dock understrykas att ordet *bókstafr* över huvud taget icke är belagt på någon nordisk runinskrift och att man inte heller i den övriga fornordiska litteraturen kan finna något säkert belägg på betydelsen 'runa, runtecken'. Det finns visserligen två fvn. belägg: i Stjórn och i den första grammatiska avhandlingen. Men i Stjórn används *bókstafar* om ett skriftsystem i den klassiska medelhavsvärlden, och i den grammatiska avhandlingen synes *bókstafr* användas synonymt med det enkla *stafr*, om bokstav.³ Användningen anknyter här i så fall till ordets kända betydelser i övriga germanska fornspråk: överallt har ordet använts just om bokstäverna i det latinska alfabetet. Sannolikt har det bildats i England och därifrån spritts till Skandinavien med kristendomen, möjligen över tyskan. Det nordiska ordet torde således i alla händelser härröra från en yngre tid än 800-talet, och kan därför inte sättas i något som helst samband med frågan om rökrunornas uppkomst och egentliga funktion. Det bör också tilläggas att teorien om ett etymologiskt samband mellan *bok* 'beech' och *bok* 'book' icke står oemotsagd. I själva verket talar vissa semantiska och morfologiska skäl mot antagandet att det ursprungligen skulle röra sig om ett och samma ord.⁴

Det synes därför som om *bokrunor* vore en alltför hårt specialiserad term. Fynd från vikingatiden och äldre medeltid visar ju också att bok endast var ett av de många olika träslag som runristningar utfördes i. Därför skulle kanske *trärunor* vara en lämpligare term för ett slags runor som huvudsakligen användes för ristningar i trä.⁵ Men det måste ytterli-

¹ Gering, Kommentar zu den Liedern der Edda (1931), s. 216.

² Edda, herausgegeben von Gustav Neckel, II. kommentierendes Glossar (1927), s. 16.

³ Haugen, First Grammatical Treatise (1950), s. 28.

⁴ de Vries, Altnordisches etymologisches Wörterbuch (1961), s. 48; jfr även A New English Dictionary I (1880), s. 988 f., samt Hoops, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde I (1911—13), s. 350.

⁵ I en senare artikel, "Teoderik — myt eller hjältesaga?" (ANF 79 (1964), s. 7) har Wessén även använt *trärunor* såsom synonym till *bokrunor*.

gare granskas om det finns några stöd för uppfattningen att en viss runradsvariant verkligen haft sin egentliga användning för ristningar i trä.

4.3. Enligt Wessén sammanhänger uppkomsten av rökrunorna med runskriftens ökade praktiska användning, särskilt för inskrifter i trä och annat mera förgängligt material: »Förenklingen avsåg givetvis att underlätta ristningen i trä» (1957, s. 8). Det är naturligtvis svårt att söka inringa det egentliga syftet bakom rökrunornas tillblivelse. Men man kan ändå fråga sig:

utmärks rökrunorna över huvud taget av någon påtaglig strävan att omskapa tecknen med hänsyn till något visst material?

är rökrunorna verkligen så utformade att de erbjuder någon avsevärd lättnad just i fråga om ristning i trä?

Vad man här kanske främst tänkt på är tendensen att förenkla eller förkorta bistavarna. Men den grafematiska analysen har ju visat att förkortade eller ensidiga bistavar icke kan bedömas såsom karakteristiska för just rökruneraden.

Ur arbetssynpunkt torde det dessutom vara praktiskt taget betydelse-löst om man ristar † eller ‡ eller †, eller om man ristar † eller † i trä. Som Ivar Lindquist påpekat i annat sammanhang torde det i stället möjligen vara något svårare att — utan att slinta — åstadkomma ett absolut ensidigt † eller † i trä.¹ Däremot tycks ur tidssynpunkt † och † vara att föredraga vid huggning i sten. Även modifikationerna av †, † och † till †, † resp. † förefaller att i fråga om tid och arbete snarast gynna den som hugger i sten.

Det torde framför allt vara i två avseenden som träet utgjorde ett motspänstigt underlag för ristning: ådringen kan dels ha försvårat utförandet av rundade bistavar, dels ha gjort linjer som följer ådringen otydliga. Det har också framhållits² att man i de äldsta runinskrifterna genomgående finner raka former (t. ex. †, †) och inga vågräta linjer (t. ex. †, †). Detta har — säkert med rätta — uppfattats som ett indicium på att runorna ursprungligen skapats för ristning i trä. Men eftersom rundade former och vågräta linjer utan svårighet kunnat åstadkommas med mejsel eller hammare i sten, uppvisar inskrifterna i senare tid stor variation i denna formgivning. Frågan är nu om man just i rökrunorna kan märka någon konsekvent reaktion i detta avseende, vilken skulle tyda på att

¹ Lindquist, *Religiösa runtexter II* (1940), s. 27.

² DR Text, sp. 935 f.

man verkligen velat skapa en skriftform som var bättre lämpad för materialet till dagligt bruk — träpinnar och träkavlar.

Genom att β omformas till þ slipper man visserligen en runa med rundad form. Men man behåller ju de likaledes rundade Ń , Đ , Ŕ , och även k - och f -runorna uppträder för övrigt på t. ex. Rök och Sparlösa med rundade bistavar. Man hade för övrigt också kunnat undvika rundningen på b -runan genom att i stället välja allografen þ .

Inte heller tyder rökrunornas utformning av h - och m -runorna på att man tagit speciell hänsyn till just träets egenskaper. Allograferna † och ‡ visar att man ingalunda dragit sig för att rista mot ådringen; allograferna † och ‡ måste ur tydlighetssynpunkt t. o. m. bedömas som ännu mera olämpliga för just trä (endast genom en punkt kunde dessa grafer hållas skilda inbördes och i förhållande till i -runan).

Men de många utomordentligt tydliga och lättlästa ristningarna i trä från olika tider och med olika runtyper visar i själva verket hur ristarna alltid kunde nå goda resultat med tjänliga redskap, praktiskt taget oberoende av materialet. En jämförelse mellan t. ex. Oseberg II och Gamla Ladoga visar hur detta kunde ske alldeles oavsett om man ristade parallellt med ådringen eller tvärs mot ådringen. Och hur tjänlig även den danska runtypen var visar bl. a. de c. 400 Bergeninskrifterna från tidig medeltid, ristade med kniv på trästicker.¹

Även vid övergången från den tjugofyratypiga runraden till den sextontypiga över huvud taget har Wessén räknat med träet som en omskapande faktor: »Omformningen av < , Œ , Ŧ , Œ , Ŧ tyder avgjort på att runorna har varit i bruk på trä» (1957, s. 6 f.). På s. 3 f. ger han emellertid en något mer nyanserad bild av förändringen. Den bedöms här delvis som en tendens till normalisering: genomförandet av en normalhöjd samt av lodräta huvudstavar och endast en vertikal huvudstav per runa. Men samtidigt lämnas det öppet om förändringen av < till Ŧ , av Œ till Ŧ , av Œ till Ŧ skett genom en medveten skriftreform eller »efterhand och oavsiktligt på grund av runornas bruk till ristning i trä» (s. 3). Även här frågar man sig vilka fördelar de nya formerna har att erbjuda just vid ristning i trä. Enda klara vinsten synes vara att det rundade Œ ersatts med Ŧ . Men redan på steninskrifter från 500-talet har runan ju fått former med normalhöjd och en genomgående vertikalstav († etc.).² Denna förändring behöver därför ingalunda tas som indicium på »att den genomgripande förändring, som runskriften undergår mot vikingatidens början,

¹ Se t. ex. A. Liestøl, Runer frå Bryggen (1963).

² Nordisk kultur VI (1933), s. 41.

i huvudsak beror på ökad användning av skrift» och att trä fortfarande har varit »det viktigaste materialet» (s. 7).

4.4. Ett annat argument för att rökrunorna speciellt använts för ristning i trä finner Wessén i själva den yttre anordningen eller uppställningen på vissa svenska rökruneinskrifter; han nämner i detta sammanhang särskilt Rök, Oklunda, Kälvesten, Pilgårds och Björkö (U 4). Inskrifterna på dessa stenar »efterliknar sannolikt anordningar av inskrifter på träskivor och kavlar» (1958, s. 15); och dessa stenars utseende tas på så sätt som ytterligare ett starkt vittnesbörd om att det verkligen funnits rökruneristningar på trä (»som naturligtvis inte blivit bevarade»).

Tanken återkommer på andra ställen i Wesséns båda runologiska arbeten från 1957 och 1958:

»Med sina tätt packade inskriftssidor gör den (dvs. Rökstenen) ett mäktigt intryck, och den torde snarast ha haft sina förebilder i tavlor eller skivor av trä med längre texter på. Detsamma är fallet med Oklunda-stenen» (1957, s. 12).

»Rök-runorna har m. a. o. varit 'bokrunor' ..., de vanliga runorna däremot 'stenrunor' ... Kanske kan detta förklara icke blott bruket av den ovanligare runraden på Rök-stenen, utan också inskriftens säregna anordning och uppställning. Om man räknar med mönster och förebilder av trä, blir det mycket mera naturligt» (1958, s. 16).

»Det är för övrigt märkligt, att Varin till huvudalfabet har valt icke inskriftsrunorna (de s. k. danska runorna), utan i stället bokrunorna. Det måste bero på att han var mycket van vid att använda dessa runor. Han har format sin inskrift efter förebilder på trätavlor och kavlar» (1958, s. 79).

I den polemiska artikeln »Teoderik — myt eller hjältesaga?» (ANF 79 (1964), s. 1 ff.) har Wessén nyligen utformat sin hypotes med ökad emfas: vi måste räkna med »ett stort material av runinskrifter i trä» — »ett sådant kan allena ge förklaringen till runornas utveckling från 'stenrunor' {till 'trärunor' ('bokrunor')}»; »Rök-stenen måste helt enkelt ha en bakgrund i ristningar på trätavlor och träskivor av olika slag» (a.a. s. 7).

I och för sig är det naturligtvis inte nödvändigt att man i Sverige vid ristningar i sten måst överta såväl själva trärunorna som tränskrifternas yttre arrangemang. Man hade ju mycket väl kunnat kombinera trätavlornas »layout» med danska runor — om dessa nu uppfattats som speciella stenrunor. Ingenting hindrar att man utfört en ristning i sten med danska

runor, men med bibehållande av den yttre ram, som man var van vid från vardagens tränskrifter.

Man måste emellertid sätta i fråga om det verkligen kan påvisas något samband mellan rökruneinskrifternas mönster för inskriftens anordning och träristningarnas.

Följande frågor bör man söka besvara för att stå på en fastare grund: vad karakteriserar inskriftens anordning och uppställning på de svenska rökruneinskrifterna — och särskilt på dem som Wessén främst framhåller i detta sammanhang?

används dessa uppställningar även på samtida inskrifter med danska runor?

används dessa uppställningar även på inskrifter med urnordiska runor? hur är runorna anordnade på vikingatidens tränskrifter?

Utmärkande för de ristningar, som Wessén särskilt omnämnt i detta sammanhang, är att runorna är arrangerade i parallellt ställda rader, vilka avgränsas av ramlinjer. Kälvesten, Pilgårds och Björkö utmärks vidare av att raderna är av varierande längd; på Rök och Oklunda finns också en växling mellan lodräta och tvärgående rader (enligt v. Friesen är den vertikala raden på Oklunda dock sannolikt utförd med ett annat instrument och troligen tillkommen vid ett annat tillfälle än inskriften för övrigt).¹ Mest raffinerad är anordningen givetvis på Rökstenens baksida, där mittfältet med uppåtgående rader är inramat av tvärgående rader upptill och nertill.

Liknande arrangemang återfinner man f. ö. även på andra rökruneinskrifter. Även på Ingelsta och Ulvsundablecket är inskriften grupperad i två rader, avgränsade genom raka linjer. Likheten mellan Sparlösa och Kälvesten i fråga om runornas yttre anordning har påpekats av bl. a. A. Nordén.²

Men andra rökruneinskrifter har andra arrangemang: den korta Boberg består av en enda rad, som upptill och nedtill är avgränsad av raka linjer; samma anordning återfinner man på Tjängvide. På Kärnbo är inskriften i befintligt skick fördelad på tre rader längs stenens kanter; raderna är även här begränsade av enkla ramlinjer. Ladogaristningen består däremot av en rad utan skiljetecken och ramlinjer — av intresse är att just denna inskrift (sannolikt från 800-talet) är ristad på ett avlångt träföremål, en rund tillhuggen granpinne, som bearbetats före ristningen medelst längsgående snitt.³

¹ Nordisk kultur VI (1933), s. 152.

² Antikvariska studier I (1943), s. 192.

³ NTS 19 (1960), s. 419.

En annan yttre bild företer den småländska Gursten: inskriften, som saknar ramlinjer, är uppdelad på tre av stenens sidor, så att varje sida innehåller en fras eller syntaktisk helhet. Längsta inskriften har A-sidan, där runorna är arrangerade i tre rader med läsordningen nerifrån uppåt.

Om nu sättet att anbringa rökrunorna på vissa svenska inskrifter skulle anknyta till runornas användning i trä, då skulle man vänta sig att finna andra mönster för runornas anordning på de samtidiga danska stenarna. Men så är inte fallet. Samma drag som på svenska rökruneristningar återfinns man på de danska ristningarna: runorna anordnade i vanligen uppåtgående rader, vilka som regel är åtskilda genom ramlinjer; raderna är stundom av varierande längd. Det är svårt att se någon som helst påfallande skillnad i runornas yttre anordning vid en jämförelse mellan t. ex. Kälvesten och Flemløse, mellan Pilgårds och Glavendrup, mellan Björkö och Kallerup, mellan Oklunda och Helnæs. Ingenting i det yttre arrangemanget synes här tala för att rökrunorna varit trärunor och de danska runorna stenrunor. Likheten i yttre anordning har f. ö. också framhållits av bl. a. v. Friesen: »Inskrifterna med sv.-no. runor äro, då så kräves av utrymmesskäl, ordnade i raka intill varandra lagda rader som läsas från vänster åt höger. De överensstämma härutinnan med de äldsta danska inskrifterna».¹ Men motsvarigheter till detta finner man även i äldre nordiska inskrifter, t. ex. den västgötska Noleby (Vg 63), som daterats till 600-talet.²

Svårare är det att i detta avseende jämföra rökruneristningarna i sten med samtida träristningar. Endast ett obetydligt antal inskrifter har ju bevarats från rökrunornas tid på lösa föremål av trä, ben o. d. Det är därför självfallet svårt att finna material för direkta jämförelser mellan ristningarnas yttre anordning på vissa rökruneinskrifter och på trätavlor av det slag som Wessén förutsätter. Men man kan å andra sidan inte heller helt bortse från hur de bevarade inskrifterna på trä etc. faktiskt ser ut.

Hittills är blott ett par trätavlor kända av det slag som Wessén anser utgöra en förebild för svenska rökruneinskrifter »med sina tätt packade inskriftssidor». Den ena är den lilla skiva av furu, 3 × 2,5 cm., som påträffats under golvet i Borgunds stavkyrka, i Sogn.³ Kyrkan innehåller för övrigt också ett stort antal runristningar på väggarnas stockar. Skivan

¹ Nordisk kultur VI (1933), s. 155.

² Se vidare t. ex. Wimmer, Die Runenschrift (1887), s. 169 ff., Bugge i ANF 13 (1897), s. 349 f., DR Text sp. 820, 913 f.

³ NIYR IV (1957), s. 140 ff.

är fullskriven med runor: framsidan innehåller fyra rader, skilda genom ramlinjer, liksom baksidans fem rader; vidare har den smala kortsidan (6 mm.) använts för att rista en rad. Inskriften är från kristen tid och har karakteriserats som en amulett med kristet magiskt syfte.¹ Den andra trätavlan är betydligt äldre. Det är den ovan nämnda träskivan från Kragehul (DR 197), om vilken vi blott äger fragmentariska kunskaper (se s. 29). Dessa isolerade fynd ger alltså inga upplysningar om hur eventuella runtavlor i trä sett ut i Norden under vikingatiden.

De inskrifter som bevarats på lösa träföremål är i stället som regel av en annan typ: träpinnar eller tillskurna avlånga trästycken med runorna anbragta i en rad på en eller flera av sidorna, s. k. »runpinnar».² Av denna typ är t. ex. två inskrifter med frisiska runor, vilka påträffats i Holland och daterats till c. 600—750.³ Fyra sådana runpinnar av trä har också påträffats i Danmark, nämligen dels Frøslev-pinnen (DR 10), som inte kan närmare dateras, dels de medeltida pinnarna från Roskilde (DR 247), Viborg (DR 100a) och Idom.⁴ Det svenska materialet utgöres bl. a. av en runkavle från Uppsala (»ett grovt tillskuret trästycke med runinskrift på den avplanade uppsidan»), en runbricka från Sigtuna (»en liten oansenlig träplatta med runor å båda bredsidoerna») — båda av oviss ålder —, samt ytterligare en runristad träpinne från Uppsala, vilken daterats till 1200-talet,⁵ till samma tid som de norska runpinnarna, påträffade i Borgund (NIYR IV, s. 138), Årdal (NIYR IV, s. 134) och Bergen (NIYR II, s. 48, s. 58).⁶ Av särskilt intresse är givetvis den 1950 påträffade runpinnen från Staraja Ladoga (Gamla Ladoga), ett 42 cm. långt trästycke av gran med en diameter på ett par cm. Inskriften med ett femtiotal rökrunegrafer är anbragt i en 12 cm. lång rad på ett smalt längsgående snitt i pinnen.⁷ Inskriften, som saknar ramlinjer, har daterats till 800-talet. Det är således denna pinne, som utgör det viktigaste och nära nog enda trä materialet vid en jämförelse mellan 800-talets rökruneristningar i sten och det samtida bruket av runor i trä. Det är självfallet att man inte utifrån detta kan dra några direkta slutsatser om stenristningarnas eventuella beroende av eller samband med ristningar i trä.

¹ Nordisk kultur VI (1933), s. 109.

² Nordén, Magiska runinskrifter (i: ANF 53 (1937), särsk. s. 168 ff.).

³ Nordén, a. a. s. 170, fig. 16 och 18.

⁴ Moltke, Mediaeval Rune-Amulets in Denmark (i: Acta Ethnologica III (1938), särsk. s. 134 ff.).

⁵ Nordén, a. a. s. 176 f.

⁶ Se vidare det material från Bryggen i Bergen som publicerats i Herteig, Bryggen i Bergen (u. å.) och A. Liestøl, Runer frå Bryggen (1963).

⁷ NTS 19 (1960), särsk. s. 419, s. 428 f.

De påträffade inskrifterna i ben anknyter i den yttre uppställningen till dessa träpinnar: inskriftens runor är anordnade i en rad (per sida). Denna typ föreligger redan på den skånska Lindholmenamuletten från 500-talet (DR 261), som för övrigt också påminner om den frisiska runpinnen från Britsum genom att varje runstav ristats i flera parallella streck. Ett annat exempel är den 1924 påträffade runpinnen av ben från Birka (med danska runor), som i sin ornamentik anknyter till mynt från 800-talets slut.¹ Se vidare runbenen från Lund (DR 300—302) och Trondheim (NIYR V, s. 26 ff.).

En annan uppställning kan man däremot finna på de s. k. runblecken (av koppar, bly, silver och annan metall). Deras inskrifter kan ofta vara av den typ som Wessén närmast jämför de tätt ristade rökruneinskrifterna med: rungraferna indelade i flera rader per sida, vilka som regel är åtskilda genom raka ramlinjer. En sådan form har inskriften på Ulvsundablecket av brons, vilket daterats till 800-talets början. Ett fyrtiotal rökrunor har här ristats i två rader längs ena långsidan av den blott halvannan kvadratcentimeter stora ytan. »Som en följd härav äro runorna ytterligt små, den genomsnittliga höjden torde uppgå till 2 à 3 mm. Man förstår knappast, hur det varit ristaren möjligt att anbringa dem på det lilla blecket utan tillgång till lupp eller senare tiders graveringsredskap, och dock stå de små runtecknen djupt och formsäkert uppdragna på metallytan».² Ett silverbleck, som påträffats i en Birka-grav med gravgods från 800-talets förra hälft och mitt, är på ena sidan fullristad med fina små runor. Dessa är placerade i fyra rader på blecket, åtskilda av ramlinjer. Även detta är ett miniatyrarytverk: blecket är c. 1,5 × 0,5 cm. stort, och runorna når en höjd av blott 3 à 4 mm.³

Från 1000-talet är fler svenska runbleck av denna typ kända, t. ex. kopparblecket från Kvinneby på Öland, där runorna är placerade i fem rader på blekets framsida och i fyra rader på dess baksida, och där raderna likaså är åtskilda av ristade linjer.⁴ Se vidare Nordén, Bidrag till svensk runforskning (i: Antikvariska studier I (1943), s. 143 ff.). Bland medeltida fynd kan också nämnas blyamuletten från Odense,⁵ samt de norska blyamuletterna från Ulstad (NIYR I, s. 101 f.) och Torkelsby (NIYR V, s. 161) och vidare blykorset från Alshus (NIYR V, s. 153).

¹ ANF 53 (1937), s. 171, fig. 13.

² Antikvariska studier I (1943), s. 146.

³ ANF 53 (1937), s. 160 ff.

⁴ Sven B. F. Jansson, Ett nyfunnet öländskt runbleck (i: Fornvännen 52 (1957), s. 74 f.).

⁵ Acta Ethnologica 1938, s. 120 ff.

Naturligtvis kan denna fördelning mellan enradiga runpinnar av trä eller ben och flerradiga runbleck av metaller vara en ren tillfällighet, en yttring av de sparsamma och slumpmässiga fynden. Men å andra sidan måste det understrykas att detta material av runinskrifter på lösa föremål inte heller utgör något stöd för tanken att rökruneinskrifterna i sten skulle utformats under påverkan av trätavleristningar. En omständighet kan möjligen tala för Wesséns tanke om ett sådant förhållande; det är det miniatyrmässiga utförande, som karakteriserar vissa inskrifter från 800-talet, och som Arthur Nordén betecknat som ett tidsdrag.¹ Man finner det dels på de ytterligt små berginskrifterna vid Oklunda och Ingelsta, dels på de nämnda runblecken från Ulvsunda och Birka, dels också i inskrifter på andra lösa föremål: svärdskaflen från Långtora,² den danska spänneamuletten från Viborg (DR 100 b) samt den norska bronsskopian från Trå (NIYR IV, s. 26 ff.), vars runor är så fint ristade att de delvis inte kan läsas utan lupp. I detta sammanhang tyder dock ristningarna vid Oklunda och Ingelsta snarare mera allmänt på förtrogenhet med ristningar i mindre format — i trä, ben, metall.

4.5. Wessén har i termen »bokrunor» försökt att sammanfatta två hypoteser om rökrunorna:

1. rökrunornas form är betingad av träets krav och begränsning vid ristning;
2. rökrunorna har framför allt använts i trä, såsom enklare, snabbare att rista.

Det förefaller dock som om Wessén här överbetonat träets roll. Det är svårt att finna indicier som verkligen talar för att rökrunorna varit speciellt använda för ristning i trä — och speciellt lämpade för detta —, och att det dessutom skulle ha förelegat en funktionell skillnad mellan s. k. bokrunor för trä och s. k. stenrunor för epigrafisk skrift. Mer än ett rent antagande, en hypotes kan detta inte bli.

Däremot kan det vara riktigt att runskriften fick ökad användning under vikingatiden. Det avgörande är här alltså inte att träet fick ökad användning, utan att skriften över huvud taget blev mera använd i dagligt bruk. Träet var väl här bara ett av de lättarbetade och förgängliga skrivmaterialen vid sidan av t. ex. näver, bark och vax. Man kan i detta läge ha utarbetat en mindre omständlig och mera lättlärd skriftform, som vunnit en viss spridning inom vissa områden, kanske främst sådana där

¹ Antikvariska studier I (1943), s. 153.

² ANF 53 (1938), s. 180.

runskriften för tillfället annars varit mindre brukad, och där således konkurrensen med ett äldre etablerat skriftsystem inte utgjort något hinder för spridningen.

5. Om rökrunornas ursprung.

5.1. Frågan om rökrunornas ursprung rymmer olika delproblem. I förgrunden står givetvis de regionala och kronologiska aspekterna: var och när har rökrunorna skapats? vilken utbredning har de haft under vikingatiden? Men därtill kommer frågor av typologisk och kausal innebörd: vilken variant av den sextontypiga runraden är den närmaste utgångspunkten för rökrunorna? är rökrunorna resultatet av en gradvis, mera slumpartad utveckling? eller har de tillkommit genom en plötslig, medveten skriftreform? vad är orsaken, drivkraften bakom denna utveckling?

Den sista frågan har kanske ägnats minst uppmärksamhet av föregående forskning. Montelius antydde att syftet med den förenklade skriften kunde vara att »så mycket som möjligt vinna rum för ristningen»;¹ detta torde vara det enda konkreta förslaget till svar vid sidan av »träteorien». I den typologiska frågan har forskningen i huvudsak varit enig sedan Bugge redan 1878 framhöll som sannolikt att rökrunorna utvecklats ur en typ som stått den äldsta danska sextontypiga runraden nära.² Däremot har olika förslag framförts om var denna skriftutveckling kunnat äga rum. Så har t. ex. Arthur Nordén framkastat tanken att det rökrunerika Östergötland kunnat vara själva spridningscentrum,³ medan Ivar Lindquist mera allmänt sett rökrunorna som en produkt av »svens-kars och norrmäns stora förkortningsmani».⁴

Otto v. Friesen och Elias Wessén har framlagt de mest detaljerade och utförligast motiverade svaren på frågan om rökrunornas uppkomst och ursprung. Det senaste bidraget är Wesséns skrift »Om vikingatidens runor» (1957), där v. Friesens hypoteser blivit kritiskt granskade och där en ny teori presenterats.

Som Wessén påpekar var v. Friesen framför allt intresserad av frågan om var rökrunorna uppkommit; i olika arbeten lämnade han alternativa

¹ Sveriges historia till våra dagar I (1919), s. 416.

² Bugge, Tolkning af runeindskriften på Rökstenen i Östergötland (1878), s. 126 f.

³ Fornvännen 26 (1931), s. 333.

⁴ Lindquist, Religiösa runtexter II (1940), s. 27.

förslag till lösning.¹ Det är dock rimligt att här i första hand ta hänsyn till hans slutgiltiga uppfattning, som han framlade i sitt sista större runologiska arbete, »Sparlösastenen» (1940).

v. Friesen räknade med att rökrunorna utvecklats ur en äldre typ av den sextontypiga runraden, närmare bestämt den runtyp som finns belagd på ett antal ristningar från c. 800: DR nr 250 Kallerup (= Høje Tåstrup), 330 Örja, 248 Snoldelev, 192 Flemløse 1, 190 Helnæs. Här förekommer följande runformer:

Ʒ ǀ ǂ ǃ Ǆ ǅ ǆ Ǉ ǈ ǉ Ǌ ǋ ǌ Ǎ ǎ Ǐ ǐ Ǒ
 ǒ Ǔ ǔ ǖ Ǘ Ǚ

Karakteristiska runformer i dessa inskrifter är de tvåstapliga (urnordiska) *m*- och *h*-runorna (belagda på Helnæs resp. Kallerup, Snoldelev, Helnæs); *a*-runan med korslagda bistavar (Kallerup, Örja, Snoldelev, Flemløse); ǂ med högt placerade bistavar (Örja, Snoldelev, Flemløse, Helnæs). Jämte ǂ förekommer på dessa inskrifter även ǃ (Snoldelev, Flemløse, Helnæs). Endast på Helnæs är Ǆ belagd; Snoldelev har i stället en (skadad) ǅ-runan.

Med en term som använts av bl. a. Paul Diderichsen kan denna variant av den sextontypiga runraden kallas för ǂ-Ǆ-typen. Typologiskt anknyter till denna danska grupp även DR nr 356 Sölvesborg (med bl. a. Ǆ, ǂ och ǃ). Sölvesborg har dock en urnordisk runa, som inte ingår i den sextontypiga runraden, nämligen ǆ *w*.

Likheterna mellan denna ǂ-Ǆ-runrad och rökruneraden är — som v. Friesen påpekat² — uppenbara:

samma antal grafem;

samma åtta grafem utgallrade i förhållande till den äldre runraden; likhet i fråga om grafemens ljudvärden;

grafisk överensstämmelse i fråga om drygt hälften av runradens tecken.

De typer som är speciella för rökruneraden beskrivs i allmänhet som funktionella varianter: »man har avstått från staplar, som har tett sig som överflödiga» (Wessén 1958, s. 15). Man har också sökt att i detalj beskriva hur dessa modifikationer uppstått:

av ǂ och ǃ bevarades endast övre resp. nedre delen av huvudstaven;

av Ǆ bevarades endast ena bistaven: ǅ;

genom reduktion av bistavarna omvandlades även ǆ, Ǉ till ǈ;

¹ Wessén 1957, s. 8, och där anförd litteratur.

² Nordisk kultur VI (1933), s. 147 f.

från † avlägsnades den ena bistaven: †;

man förenklade de båda huvudstavarna på ᚢ och ᚦ, och differentierade sedan genom punkt eller tvärstreck på olika höjd.¹

En motsvarande, ehuru inte lika långt gående förenkling framträder f. ö. redan på danska stenar från c. 800: † *a* är belagt redan på Helnæs och alternativt på Snoldelev och Flemløse; som v. Friesen påpekat måste detta ses i samband med att de dubbla huvudstavarna i ᚢ *h* reduceras till † (belagt bl. a. på Gørlev och Glavendrup); på Snoldelev finns även *m*-runan förenklad till ᚷ, på Gørlev till ᚹ. På nr 239 Gørlev har denna yngre danska variant av runraden följande form:

ᚱ ᚢ ᚷ ᚦ ᚦ ᚷ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ

En viktig förutsättning för uppkomsten av dessa olika varianter av den sextontypiga runraden har otvivelaktigt varit läsriktningens normalisering.² På äldre inskrifter kan läsriktningen variera; genom att runorna är rätvända eller spegelvända markeras om inskriften skall läsas från vänster eller från höger. Denna markering underlättas av att bistavarna i den germanska runraden som regel är placerade till höger. När högerriktningen senare stabiliseras, redan före 800, mister placeringen på högersidan detta distinktiva värde, och man kan utan risk för sammanblandning införa symmetriska kontraster som † och † eller ᚱ och ᚱ.

v. Friesen räknar alltså här med tre olika varianter av den sextontypiga runraden: dels rökrunor, dels de båda varianter som är belagda på danska inskrifter från c. 800. Som den primära ansätter han varianten med urnordiska ᚢ- och ᚦ-runor, vilken framträder på t. ex. Helnæs. Rökrunorna och den andra danska typen är två inbördes oberoende förenklingar av detta system; v. Friesen kallar dessa båda förenklingar — efter deras antagna utbredning — för den svensk-norska resp. den danska runraden. Den äldre sextontypiga runraden kallar v. Friesen för »den sammordiska», eftersom han även funnit den belagd i Norge, på Färöarna och i Sverige. Det svenska exemplet är givetvis Sparlösaastenen, där »sammordiska» typer som † *a*, ᚱ, ᚱ, ᚦ, ᚦ, ᚱ använts vid sidan av rökrunor. Enligt v. Friesen tillhör Sparlösaastenen just själva övergångstiden, då genom en gradvis förenkling rökrunorna börjar utvecklas ur de mera yppiga former som kännetecknar den äldre sextontypiga runraden (t. ex. på Helnæs). På Rökstenen är processen avslutad och den klassiska rökruneraden

¹ Wimmer, *Die Runenschrift* (1887), s. 289 f; v. Friesen, *Sparlösaastenen* (1940), s. 96 f. Se vidare Bugge, *Der Runenstein von Rök* (1910), s. 172 f.

² *Nordisk kultur VI* (1933), s. 155 f.

framträder där i sin systematiska förenkling. Rökrunorna skulle alltså ha utgått från Västergötland och därifrån spritts till Norge och till andra svenska landskap.

Enligt v. Friesen skulle denna »sammordiska» \mathfrak{H} - \mathfrak{F} -runrad vara belagd även på västnordiska ristningar från c. 800. Han nämner i detta sammanhang (med hänvisning till Magnus Olsen) Strandspännet från Tröndelag och Valbysten i Vestfjord samt den färöiska Kirkjubøstenen. Den sistnämnda ristningen har dock delvis felbedömts av tidigare forskning. Den kan inte dateras till 800-talet utan torde vara ett par hundra år yngre. Vid noggrannare läsning har det visat sig att den inte innehåller den urnordiska \mathfrak{H} -runan, utan att den är helt ristad med rökrunor av Man-Jæren-typ.¹ Den korta ristningen på Strandspännet innehåller visserligen \mathfrak{H} h och \mathfrak{F} a , men som Paul Diderichsen framhållit pekar detta inte entydigt på samband med den danska Helnæs(-Gørlev)-gruppen, utan ristningen kan liksom Eggjum vara avfattad med det urnordiska runalfabetet. Inte heller Valbysten har några grafer som klart tyder på samband med den äldsta danska gruppen. Runorna kan lika väl klassificeras som yngre danska runor, liksom fallet är med den korta ristningen på guldmyntet från Hon, vilken likaså daterats till 800-talet. Detta försvagar givetvis v. Friesens teori om en »sammordisk» sextontypig runrad, ur vilken »svensk-norska» och »danska» runor skulle ha utgått genom inbördes oberoende förenklingar.

Paul Diderichsen har också pekat på en annan svaghet i v. Friesens resonemang.² Det gäller uppkomsten av \mathfrak{H} - \mathfrak{F} -typen. v. Friesen anger inte direkt hur han tänker sig att den uppstått: om det skett en spontan sammordisk utveckling mot en sextontypig runrad (eller runpraxis) eller om denna runrad skapats vid ett bestämt tillfälle och följaktligen också inom något särskilt område. v. Friesen antyder att man i Västergötland haft en rik och obruten runtradition från 500-talet och fram till vikingatiden, och han tycks hålla en möjlighet öppen för att den sextontypiga runraden kan ha skapats i västra Götaland och därifrån spritts till Danmark och Norge.

Enligt Paul Diderichsen är det däremot rimligast att anta att \mathfrak{H} - \mathfrak{F} -typen (och därmed den sextontypiga runraden) bildats av den runmästare, som på de danska öarna införde seden att resa runstenar (från Sydnorge eller Listerhalvön?). Skriftreformen och runstensseden kan sedan ha

¹ Marie Ingerslev Simonsen, *The Kirkjubø Runic Stone* (i: *APhSc* 24 (1961), s. 107 ff.).

² Paul Diderichsen, *Runer og runeforskning i nordisk belysning* (i: *Nordisk tidsskrift for vetenskap, kunst og industri* (1945), s. 319 ff.).

spritts till Norge och Sverige. I Sverige har den fortsatta grafiska förenkling skett varigenom rökrunorna skapats, kanske just i Västergötland, som haft särskilt livliga förbindelser med Danmark. Även om Diderichsen således avvisar v. Friesens tanke om en äldre samnordisk sextontypig runrad, ansluter han sig dock till uppfattningen om Västergötland som rökrunornas urhem.

Paul Diderichsens ställningstagande sammanhänger delvis med hans övertygelse att den sextontypiga runraden tillkommit genom en medveten skriftreform, som var en nödvändig följd av att ljudutvecklingen under sen urnordisk tid gjort den äldre runraden mindre ändamålsenlig. Dessa ljudförändringar har framför allt drabbat vokalsystemet samt klusiler och frikativor; det är också inom motsvarande delar av det urnordiska runsystemet som de väsentliga förändringarna sker.¹

Enligt Wesséns kritik är v. Friesen »alltför benägen att betrakta de båda yngre runraderna såsom sidoordnade företeelser; han betecknar dem rent av som 'syskonrunraderna', och han tänker sig, att de kan vara resultatet av ett par olika ristarskolors praxis och verksamhet. Han fäster alltför ringa vikt vid att Rök-runorna är sekundära i förhållande till de danska runorna, i det att de förutsätter såsom grundval och utgångspunkt en form av runor, som står de äldsta danska inskrifterna (Helnæs, Flemløse, Snoldelev) rätt nära».² Trots denna kritiska formulering tycks det dock i praktiken inte föreligga någon skillnad mellan v. Friesens och Wesséns uppfattningar. v. Friesen menar ju inte att »danska» och »svensk-norska» runor skulle ha utvecklats oberoende av varandra ur den urnordiska runraden, utan enligt hans åsikt har de »danska» och »svensk-norska» runorna utvecklats *sidoordnat* ur en äldre variant av den sextontypiga runraden, de samnordiska runorna, belagda på t. ex. Kallerup, Örja, Snoldelev, Flemløse, Helnæs. Denna åsikt står på intet sätt i strid med Wesséns formulering att rökrunorna är sekundära i förhållande till runorna på t. ex. Helnæs, Flemløse, Snoldelev. I den typologiska frågan råder det full enighet. Möjligen kunde man här ha väntat sig att Wessén i ett annat avseende modifierat sin ståndpunkt. Ett skäl för v.

¹ Om runskriftens samband med den fonematiska utvecklingen se vidare bl. a. Trnka, Phonological remarks concerning the Scandinavian runic writing (i: *Travaux du Cercle linguistique de Prague* 8 (1939), s. 292 ff.), Moulton, The stops and spirants of Early Germanic (i: *Language* 30 (1954), s. 1 ff., särsk. s. 9 ff.), Antonsen, Germanic umlaut anew (i: *Language* 37 (1961), s. 217 ff.), Antonsen, The Proto-Norse vowel system and the younger futhark (i: *Scandinavian Studies* 35 (1963), s. 195 ff.).

² Wessén 1957, s. 10.

Friesen att låta rökrunorna utgå från H-ſ-typen har ju varit det förhållandet att Sparlösaristningen innehåller sådana runtyper. Wessén har däremot hävdad att Sparlösa-stenen inte representerar ett förstadium till de renodlade rökrunorna. Om Wesséns teori är riktig, och om rökrunorna skapats i Danmark, då tycks de emellertid lika väl kunna typologiskt utgå från den »yngre» danska typen (Gørlev). Det finns nämligen ingenting i deras utseende som nödvändigtvis förutsätter H-ſ-typen. Det är därför — utifrån Wesséns ståndpunkt — en onödig och omotiverad begränsning, när han hävdar att rökrunorna »förutsätter såsom grundval och utgångspunkt en form av runor, som står de äldsta danska inskrifterna (Helnæs, Flemløse, Snoldelev) rätt nära». Möjligen skulle kronologiska skäl kunna tala för en sådan begränsning: de äldsta rökruneristningarna skulle då tänkas vara något yngre än den danska H-ſ-gruppen, men i sin tur något äldre än t. ex. Gørlev. Men som bl. a. Karl Martin Nielsen framhållit är sådana dateringar ytterst osäkra: »Helnæs-Gørlev-inskrifterne kan da lige saa godt være fra 700 som fra 800.»¹

Meningsmotsättningen mellan v. Friesen och Wessén gäller i stället i första hand frågan om området för rökrunornas uppkomst. v. Friesen har här sökt urhemmet i Västergötland. Hans viktigaste argument har varit dels den kontinuerliga runtraditionen i det forntida västra Götaland, dels uppfattningen att Sparlösastenen representerar ett övergångsstadium mellan »samnordiska» runor och rökrunor. Avgörande betydelse har han naturligtvis också tillmätt det bevarade materialets fördelning, med Västergötland i centrum för ett sammanhängande vikingatida rökruneområde, från Östersjön till Norge. Wessén har däremot sökt förlägga rökrunornas ursprung till Danmark. Enligt hans mening är det bevarade materialet inte representativt, eftersom runorna även varit i flitigt bruk för inskrifter i trä och annat förgängligt material vid vikingatidens början.

Vad är det då som talar för att rökrunorna skulle ha skapats i Danmark? eller för att de över huvud taget varit i bruk i Danmark under vikingatiden?

Ett av de indicier som Wessén anför är rent negativt: eftersom rökrunorna framför allt användes för ristningar i trä och annat förgängligt material, är frånvaron av danska rökruneristningar just vad man har att vänta sig. Samtidigt visar denna skillnad att man i Danmark starkare än t. ex. i Sverige iakttog den ursprungliga funktionella skillnaden mellan de två sextontypiga varianterna.

Wesséns andra argument är mera vagt: Rökrunorna »förutsätter såsom

¹ ANF 69 (1954), s. 230. Jfr DR Text sp. 1020, 1035.

grundval och utgångspunkt en form av runor, som står de äldsta danska inskrifterna (Helnæs, Flemløse, Snoldelev) rätt nära. Därav följer, att de endast kan ha uppkommit i en bygd, där de 'danska' runorna har varit mycket brukade» (Wessén 1957, s. 10).

Mot det sista argumentet kan naturligtvis anföras, att även om rökrunorna återgår på Helnæs-typen, behöver därav naturligtvis inte följa, att de också måste ha skapats i ett område, där »danska» runor varit i flitigt bruk. Det är tillräckligt att skaparen själv varit förtrogen med den runrad, som utgjorde utgångspunkten för hans skriftreform. Dessutom är det (som nedan skall visas) ej absolut säkert att rökrunorna återgår just på den danska Helnæs-typen; ett möjligt alternativ synes föreligga (se 5.3).

Mot det första, negativa argumentet kan anföras att det trots allt är påfallande och misstänkt att det inte finns några danska inskrifter av utpräglad rökrunetyp från vikingatiden (och inte senare heller). Det skall medges att själva fyndmaterialet är svårbedömt, eftersom vi ju också saknar danska träinskrifter från vikingatiden, och eftersom vi över huvud taget bara har fyra inskrifter på lösa småföremål från den danska runologiens period 2 (dvs. från c. 750 eller 800 till c. 1050). Men det är dock ett faktum, värt att beakta, att vi även här på dessa icke-monumentala, icke-epigrafiska inskrifter finner samma runtyper som på t. ex. Gørlevristningen; detta gäller såväl inskriften på Skabersjö-spännat, vilken daterats till 900-talet, som den lundensiska vävplattan av ben, från c. 1000; jämför även bronsspännat från Viborg och täljstensskålen från Haddeby.

Däremot har man på danska runstenar från vikingatiden funnit ett sporadiskt inflytande från svensk-norska runor. Det gäller i första hand följande stenar:

DR 144 Gunderup 2 (þ, ǰ, ʀ);

DR 2 Haddeby 2 (þ, ǰ; *m*-runan har här en form (ǰ), som nära anknyter till Kärnbostenens);

DR 127 Hobro 2 (ǰ);

DR 345 Simris 2 (þ, þ);

DR 105 Laurbjerg (þ, þ);

DR 6 Slesvig (þ; men þ).

Av särskilt intresse är naturligtvis i detta sammanhang den tidiga ristningen Gunderup 2 (från tidig vikingatid, dvs. före 900) — det är dock av stor betydelse för hela uppfattningen om rökrunornas ursprung att denna ristning med sina svensk-norska runor även av andra skäl (odanska språkformer) bedömts som svensk eller norsk. Likaså har Had-

deby 2 (från Gnuvas Hedeby-välde) av historiska grunder kommit att uppfattas som ett verk av en svensk ristare. Även för de yngre av de anförda ristningarna har man räknat med ett svenskt inflytande, vilket delvis kunnat stödjas av andra skäl än rent runtypologiska (t. ex. ornamentiken). För övrigt sker ju i danska inskrifter under perioderna 3 och 4 en övergång till de ensidiga formerna \uparrow , \downarrow och \updownarrow . Moltke-Jacobsen har bedömt detta som en påverkan från det »svensk-norska alfabetet», medan Wessén här torde räkna med ett inflytande från en inhemsk dansk rökrunetradition. Härtill må framhållas att i varje fall \uparrow och \downarrow inte utan vidare kan betraktas som just karakteristiska rökruneformer. Som ovan visats är ju endast riktningen distinktiv mellan dessa båda tecken, och man kan lätt föreställa sig att en förenklad ensidig form kunnat uppstå spontant även i Danmark, kanske naturligtvis i mer eller mindre omedveten anknytning till svensk-norska mönster. Likaså kan ju \updownarrow ha spontant bildats i Danmark på liknande sätt, med formell anknytning till \uparrow .

Om rökrunor verkligen varit i bruk i Danmark under vikingatiden, skulle man också vänta sig att de fått fortsatt användning under de följande århundradena, liksom i Sverige, där t. ex. Forsaringen från 1100-talet vittnar om typens livskraft. Från denna tid finns det ett rikare danskt runmaterial i t. ex. trä och ben, men även här söker man förgäves efter renodlade rökruneinskrifter. Belysande är t. ex. samlingen från Lund av runor på smärre, lösa föremål såsom ben, kammar, nålar, knivskaft (DR 300—310), vilket vittnar om en kontinuerlig användning av den danska runraden med inslag av ensidiga \uparrow , \downarrow och \updownarrow -typer. Om de danska rökrunorna verkligen använts som en praktisk vardagens kursivskrift, då vore det egendomligt att man på 1000-talet övergivit dem till fördel för den mera omständliga danska runradens \mathfrak{h} \mathfrak{k} \mathfrak{t} \mathfrak{b} \mathfrak{y} och \mathfrak{z} .

Det är alltså svårt att finna några konkreta spår efter danska rökrunor från vikingatiden.

5.2. Forskningen synes utan diskussion ha accepterat tanken att rökrunorna återgått på en variant av den sextontypiga runraden, vilken varit i bruk i Danmark c. 800; diskussionen har snarare gällt om denna variant även varit i bruk i andra delar av Skandinavien, och där kunnat ge upphov till rökrunornas förenklade system, eller om rökrunorna även skapats i Danmark. Idén om ett direkt samband mellan rökrunor och äldre dansk eller sydsandinavisk runristning synes utgå från Bugges båda arbeten om Rökstenen från 1878 resp. 1910.¹

¹ Bugge, Tolkningen af runeindskriften på Rökstenen i Östergötland (i: Antiquarisk

Bugge har här framhållit ett samband mellan svenska rökruneristningar, danska ristningar från c. 800 och äldre blekingska ristningar. Detta samband visade sig i en rad språkliga och paleografiska detaljer, som Bugge visserligen inte ville tillmätta någon relevans tagna var för sig, men som han dock ansåg vara signifikativa som helhet betraktade.

Bugges jämförelser är emellertid ofullständiga, eftersom han inte kände till viktiga rökruneristningar som Oklunda, Ulvsunda och Gamla Ladoga och inte heller tog hänsyn till Sparlösa. Ur nutida synpunkt är det kanske mera skäl att understryka skillnaden i fråga om danskt och svenskt runbruk under vikingatiden, en skillnad som snarast markerar hur originell och levande den svenska runristartraditionen var, i varje fall så som man kan utläsa det ur det bevarade materialet. Det är inte nog med den regionala fördelningen mellan de båda huvudvarianterna av den sextontypiga runraden: Helnæs-Gørlev-typen i Danmark och rökrunorna i Sverige. Utan dessutom har vi i Sverige även spår av att urnordiska runor varit kända och brukade (Rök,¹ Sparlösa, Ingelsta) liksom olika typer av lönnrunor. Att de stavlösa runorna (hälsingerunorna) är en svensk skapelse, har veterligen inte betvivlats. Vidare företer de svenska rökrunorna, trots sin systematiska karaktär, en mycket rikare allografisk variation än de runor som används på danska stenar från period 2.1. I detta sammanhang må även framhållas att av de danska ristningarna från period 2.1 har endast 356 Sölvesborg en bindruna, medan bindrunor däremot finns på t. ex. Rök, Kälvesten och Pilgårds samt på den bohuslänska Hogastenen som daterats till 700-talet eller 800-talet. Om de svenska rökruneristningarnas självständighet gentemot dansk runristning vittnar naturligtvis även deras ofta egenartade stil och innehåll, som påfallande avviker från de tämligen stereotypa formuleringarna på danska ristningar från period 2.1.² Bland detaljer må också framhållas en del olikheter i fråga om inskrifternas yttre anordning, särskilt i bruket av ramlinjer och skiljetecken.

Ramlinjer är sällsynta på danska ristningar från period 1 (dvs. folkvandringstid), men blir vanliga under period 2 (vikingatid). Av artikeln »Rammestreger» i DR Text (sp. 913) framgår att inskrifterna från period 2.1 omväxlande har eller saknar ramlinjer. Materialet synes emellertid vara något mer regelbundet än vad som kan framgå av en ren uppräkn-

Tidskrift för Sverige 5 (1878), s. 1—215, särsk. s. 121 ff.; Bugge, *Der Runenstein von Rök in Östergötland* (1910), särsk. s. 169 ff.

¹ Jfr Schwarz, *Varin und das ältere Futhark* (i: PBB 78 (1956), s. 323—356).

² DR Text sp. 1021 f.

ning. Det är nämligen karakteristiskt att det är de enradiga ristningarna som saknar ramlinje (9 NBrarup, 17 Starup, 188 Ørbæk, 193 Flemløse 2), medan ristningar på två eller flera rader har dessa åtskilda, eventuellt också inramade, medelst raka streck — stundom fungerar på dessa ristningar även stenens ytterkant som ramlinje.

Bland de svenska rökruneristningarna är också flerradiga försedda med ramlinjer (t. ex. Rök, Sparlösa), medan enradiga saknar ramlinje (Gamla Ladoga, Forsa). Men det finns avvikelser från detta mönster: de enradiga Boberg och Tjängvide är upptill och nedtill avgränsade av raka streck (jfr även Kärnbo), medan å andra sidan den treradiga ristningen på Gurstens A-sida saknar ramlinjer.

Läsriktningen går från vänster till höger på danska ristningar från period 2.1, med undantag för 17 Starup vars vändrunor läses från höger till vänster. Vid flerradiga ristningar är läsordningen som regel uppifrån och nedåt. Diskutabla fall är dock 356 Sølvesborg (där de båda raderna är vända mot varandra så att runornas toppar möts) samt 211 NNærå (där läsordningen mellan de båda raderna niqt :kubls och þurmutR kan förefalla irrelevant).

Även de svenska rökruneristningarna skall som regel läsas från vänster till höger; undantag är dock Sparlösa rad B 1—4 samt möjligen Slaka rad 2. Däremot finns här ett par tydliga fall av läsordningen nerifrån uppåt, nämligen Oklunda och Gursten.

Skiljetecken används nämligen regelbundet på de danska ristningarna från period 2.1. Undantagen utgörs dels av 17 Starup och 193 Flemløse 2 (som består av ett enstaka namn resp. av ett namn följt av en formel utan syntaktisk anknytning), dels av den även i andra avseenden avvikande gruppen 189 Avnslev, 190 Helnæs och 192 Flemløse 1, som möjligen i sin helhet är att tillskriva ristaren Åver. Skiljetecken är annars som regel placerade mellan ord, dock inte fullt konsekvent. Ett viktigt undantag är att vissa ordförbindelser bestående av bestämning och huvudord eller av preposition och nomen ofta inte delas av skiljetecken, t. ex. stinþansi och aftupinkaur Gørlev, ʒsalhaukum Snoldelev.

Av de svenska rökruneristningarna saknar Boberg, Gursten, Ulvsunda och Gamla Ladoga skiljetecken. Inskriften på Gursten är dock indelad på så sätt att var och en av ristningens tre sidor rymmer en syntaktisk enhet av satskaraktär. På Rökstenen används skiljetecken blott efter större avdelningar (»stycken»). En liknande tendens tycks föreligga på den svårlästa Sparlösastenen, där dock skiljetecken med annan funktion också tycks förekomma i inledningen. Tjängvide-inskriften utgöres av en enda rad utan fullt tydliga skiljetecken. Avståndet mellan r. 31 och r.

32 är emellertid påfallande stort, varför här troligen finns ett skiljetecken bestående av tre runda punkter. Dessa skiljer i så fall inskriftens båda satser.¹ Även på Forsaringen används skiljetecken mellan satser. På Kälvesten avdelas de tre satserna medelst skiljetecken, men dessutom används skiljetecken här efter subjektet, namnformen **stikuR** i första satsen:

stikuR · karþikublþau

På samma sätt har Oklunda dels skiljetecken mellan satser, dels även skiljetecken efter namnformer som subjekt:

kunaR : faþirunaR

uifin : þittafafi

Ingelsta utgöres av två rader, som sannolikt omfattar var sin sats. Första satsen inleds av subjekt (namn), vilket är omfattat av skiljetecken:

: salsi : karþisul

Andra satsen inleds av tecknet \bowtie , vilket likaledes är omgivet av skiljetecken. Tecknet \bowtie har här uppfattats som den urnordiska *d*-runan, här använd som förkortning för mansnamnet *DagR*. Här skulle således föreligga ytterligare ett exempel på hur namn såsom subjekt avskilts medelst skiljetecken. Andra skiljetecken förekommer inte i inskriften. U 4 Björkö består likaledes av två rader; orden i den senare raden är skilda åt genom punkter:

þita · aft · iuta

Däremot är i första raden endast namnet-subjektet avskilt på detta sätt:

tutiR · þaþkaruakubl

Denna interpunktion med skiljetecken mellan stycken och satser eller efter namn-subjekt synes vara speciell för de svenska rökrunicristningarna i förhållande till samtida danskt runskick.

Om rökrunor använts i Danmark jämsides med t. ex. $\text{H-}\mathfrak{H}$ -typen, så är det knappast sannolikt att olika mönster skulle ha utbildats även för de båda runtypernas yttre arrangemang, t. ex. i fråga om ramlinjer, läsordning, skiljetecken. Man kan väl tänka sig att samma yttre mönster följts i båda fallen. Därför skulle man vänta sig större likhet i bruket av »graphemes of arrangement» mellan svenska och danska vikingatida ristningar, om rökrunorna verkligen överförts från Danmark till Sverige. I varje fall skulle en sådan yttre likhet här kunna vara ett starkt indicium för teorien om det danska ursprunget till rökrunorna. Men de skillnader som faktiskt föreligger pekar i stället (tillsammans med andra fakta) på att ett sådant sammanhang inte föreligger, utan att de svenska rök-

¹ Gotlands runinskrifter I (1962), s. 196.

runorna i stället eventuellt kan ha utbildats ur en inhemsk tradition. Det kan därför vara motiverat att söka andra, alternativa lösningar på frågan om rökrunornas uppkomst och ursprung.

5.3. Det finns en liten grupp ristningar, som uppenbarligen blivit förbisedd vid diskussionen om rökrunornas ursprung. Försummelsen kan förefalla förvånande, eftersom det här rör sig om ristningar som såväl geografiskt och kronologiskt som typologiskt nära ansluter sig till den äldsta kända gruppen av rökruneristningar. De inskrifter som här åsyftas är de tre bohuslänska ristningarna från Skee, Rävsaal och Hoga.

Skee-ristningen är djupt inslipad på ett jämförelsevis litet stenstycke (c. 46 × 13 cm.), vilket 1875 påträffades på Skee kyrkogård i norra Bohuslän.¹ Inskriften är fördelad på stenens fyra långsidor; runorna är placerade jämnt och rakt på tre sidor, men är mera ojämnt formade på den fjärde. Ramlinjer saknas, men funktionellt motsvaras sådana delvis av stenens egna kanter. Den fjärde sidan innehåller dock två rader, vilka är vända mot varandra så att huvudstavarnas baser möts (ett liknande arrangemang återfinnes även på bl. a. Rök (B 24—25) samt Avnslev, Helnæs och Flemløse 1). Inskriften, som av Bugge daterats till c. 750—800, tycks enbart innehålla runor som faller inom den sextontypiga runradens system.

Inskriften är svårtolkad. Endast Arthur Nordén har framlagt ett fullständigt förslag till läsning och tydning, vilket dock måste betraktas som diskutabelt, bl. a. av den anledningen att vissa grafers ljudvärde är svårbestämt. Det gäller \ddot{x} och \ddot{y} . Dessa kan bedömas som grafer av *a*-runan resp. *s*-runan, men alternativt som grafer av *h*-runan resp. *a*-runan. Paralleller till dessa olika tolkningar finns i runmaterialet från perioden 600-talets slut — 800-talets början. Kombinationen \ddot{x} och \ddot{y} har t. ex. på Eggjumstenen och Strandspännet ljudvärdena *a* resp. *s*; däremot förekommer \ddot{x} med ljudvärdet *h* på exempelvis Gørlev, och \ddot{y} med ljudvärdet *a* på Istaby. Vad som åstadkommer osäkerheten i fråga om Skee är att ristningens uppsättning av rungrafem är ofullständig: här saknas bl. a. just ett grafem i serien *a*, *h*, *s*. Nordén har identifierat inskriftens \ddot{x} med *h*-runan och \ddot{y} med *a*-runan. Mot detta talar dock det förhållandet att kombinationen $\ddot{x} h + \ddot{y} a$ inte är känd från någon annan runristning. *a*-grafem \ddot{y} är ju unik för Istaby, som daterats till c. 700, medan *h*-grafem \ddot{x} är belagd tidigast på danska ristningar av typ Gørlev. Metodiskt sett

¹ Bugge i ANF 13 (1897), s. 351, ANF 18 (1902), s. 7 f., NIÆR I (1891—1903), s. 377; Nordén i ANF 53 (1937), s. 147 ff., fig. 1—2.

förefaller det säkrare att identifiera Skee-ristningens \ddagger och \downarrow med Strand-Eggjums kombination $\ddagger a$ och $\downarrow s$. Då får man också en naturlig typologisk anknytning till de båda övriga bohuslänska ristningarna från c. 700—800, Rävsaal och Hoga, där h -runan har den urnordiska formen \downarrow , medan a -runan har formen \ddagger och s -runan har formen \downarrow (Rävsaal). Skee-ristningens (ofullständiga) futhark skulle då bestå av följande typer:

$\ddagger \downarrow \ddagger \ddagger - \ddagger - \ddagger \ddagger \downarrow \uparrow - - \downarrow \downarrow$

Inskriften på Rävsaalstenen (Tjörn)¹ är anordnad i en uppåtgående rad. Även här saknas ramlinjer, men stenens kant fungerar som bas för runstavarna. Även denna inskrift innehåller en diskutabel graf, vars tydning är avgörande för stenens typologiska placering. Ristningen har daterats till c. 750—800 och har ansetts innehålla urnordiska runor. Som kriterier har härvid åberopats \downarrow - och β -runorna. Men som framhållits av bl. a. Harry Andersen är r. 5 otvivelaktigt ett \downarrow , dvs. β , vilket också kan läsas med god mening (förslagsvis namnformen *Hræiðulfs*). Ristningens runor faller därmed helt och hållet inom den sextontypiga runraden; ett typologiskt karakteriserande drag är här bl. a. den yngre grafen \downarrow av a -runan:

$\ddagger \downarrow \downarrow - \downarrow - \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \uparrow - - \downarrow \downarrow$

Harry Andersens slutsats lyder: »Rävsaalstenens Indskrift hører ikke til den urnordiske Periode, men til den følgende Tid, de yngre Runers Tid; den er fra samme Periode som Snoldelev-, Helnæs- og Høje Taastrupstenene (i DR betegnet som Helnæs-Gørlev-Typen).»

Även inskriften på Hogastenen (Orust)² är anbragt vertikalt på en långsmal sida och med läsordningen nerifrån uppåt. Som Ivar Lindquist påpekat påminner Hogastenen i fråga om runornas anordning om Rävsaalstenen, bl. a. däri att ramstreck saknas. Enligt Lindquist torde ristningen vara från 700-talet, enligt Axel Kock däremot från 800-talet. Olika förslag till tolkning har framlagts av Lindquist och Kock, delvis grundade på olika läsningar. De första vertikala strecken har Lindquist bedömt som

¹ Wimmer, *Die Runenschrift* (1887), s. 230 f.; Kock, *Runologiska studier* (i: ANF 38 (1922), s. 121 ff., särsk. s. 155; *Nordisk kultur* VI (1933), s. 31; H. Andersen, *Rävsaalstenens Indskrift* (i: *Fornvännen* 42 (1947), s. 306 ff.).

² Lindquist, *Runinskriften på Hogastenen i Bohuslän* (i: *Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift* 1920); Kock, *Runologiska studier* (i: ANF 38 (1922), s. 121 ff., särsk. s. 143 ff.); Kock, *Tillägg till inskrifts-tydningar* (i: ANF 39 (1923), s. 300 ff.).

dubblerat *i*, medan Kock ansett att de ursprungligen varit förbundna med ett streck och alltså utgör resterna av ett $\uparrow h$. Runa 12 uppfattar Kock sedan som $\updownarrow b$, Lindquist däremot som $\updownarrow w$. Runa 18 \ddagger bedömer Lindquist som *b* (kontrasterande med r. 13 $\ddagger a$); Kock antar däremot i anslutning till äldre forskare, att här föreligger en spegelvänd *a*-runa (vändruna). Sista tecknet, \ddagger , har av båda forskarna analyserats som en bindruna, innehållande dels ett $\ddagger n$, dels en vändruna \uparrow för $\uparrow t$. Inskriften skulle således enligt Axel Kocks läsning och tydning ha följande runtyper:

- $\updownarrow \updownarrow \ddagger R$ - $\updownarrow \updownarrow \updownarrow$ - $\updownarrow - \Upsilon - \downarrow$

På dessa tre bohuslänska ristningar finns således följande runtyper företrädda:

$\Upsilon \updownarrow \updownarrow \ddagger R \Upsilon$ $\updownarrow \updownarrow \updownarrow \ddagger \updownarrow$ $\updownarrow - \Upsilon \updownarrow \downarrow$
 $\updownarrow \ddagger$ \updownarrow $\updownarrow \updownarrow$ \updownarrow

Typologiskt står dessa ristningar tämligen nära de danska sextontypiga ristningarna från tidig vikingatid. De representerar dock på det hela taget ett mer avancerat stadium än den danska $\updownarrow - \updownarrow$ -typen. Så har de ju exempelvis den enstapliga Υ -formen av *m*-runan (Hoga), och jämte \ddagger (*a?*, Skee) även $\updownarrow a$ (Rävsal, Hoga). Några av dessa inskrifters rungrafer kan t. o. m. bedömas som vidareutvecklingar av de danska ristningarnas typologi. Det gäller Hoga-stenens *a*-runa \ddagger med nedflyttade, genomstrukna bistavar, samt vidare samma inskrifts \updownarrow -runa med ensidig bistav. På dessa båda punkter står de bohuslänska ristningarna avgjort närmare rökrunetypen än vad de danska runorna gör.

I detta sammanhang är även *s*- och *p*-runans form av intresse. På Rävsal har *s*-runan en egendomlig form som sönderfaller i två tydligt skilda element: det övre vertikala strecket och den undre skärliknande kurvan. Denna kurva har säkerligen varit tämligen besvärlig att rista i trä, och ur denna synpunkt kan *s*-runan \updownarrow tänkas vara en naturlig utgångspunkt för rökrunetypen \updownarrow . Slutligen må även framhållas att *p*-runan på Rävsal och Hoga genom sin jämförelsevis långa bistav typologiskt anknyter till rökrunetypen, mer än till de danska runornas kortkvistiga \updownarrow . Av intresse är naturligtvis också paret \updownarrow : \updownarrow på Rävsal och Hoga, vilket jämte andra minimala kontraster som \updownarrow : \updownarrow , Υ : Υ , Υ : \downarrow kunnat utgöra idégivande utgångspunkter för en fortsatt, rationellt förenklad grafisk form.

En premis i Wesséns resonemang om rökrunornas danska ursprung var att rökrunor »endast kan ha uppkommit i en bygd, där de 'danska' runorna har varit mycket brukade» (1957, s. 10). Som tidigare påpekats

torde det dock ha varit tillräckligt att danska runor varit kända av rökruneradens skapare. De bohuslänska ristningarna visar att en äldre sextontypig runrad varit känd och brukad i västsvenska landskap vid gränsen till vikingatiden. Och en närmare typologisk analys har visat att i varje fall Rävval och Hoga kan anses inta en mellanställning just mellan å ena sidan den äldre danska sextontypiga H-M-raden och å den andra rökrunorna. Kan inte här ha förelegat tillräckliga förutsättningar för uppkomsten av rökruneraden?

De båda sydbohuslänska ristningarna Rävval och Hoga ligger också inom ett avstånd på föga mer än tio mil från Sparlösa. En typologisk sammanställning kan här belysa hur Sparlösastenen med sin blandning av gamla och nya runformer tycks inta en plats i den rekonstruerade utvecklingskedjan mellan de bohuslänska ristningarna och t. ex. Rökstenen:

H-M-typen	∫ N P R R Y H H I * H ↑ B M I J
	H † † †
Skee, Rävval	} ∫ N P R R Y H H I * H ↑ I J
Hoga	
Sparlösa	∫ N D R Y - † I * H ↑ B M J
	† † † I † † †
	† † † I I †
Rök	∫ N D † R R Y † H I † † † † † †
	↑

5.4. Sparlösastenen visar en blandning av rökrunor och typer ur det äldre danska sextontypiga alfabetet (*, †, ↑, B, M, J). Till de typologiska särdragen hör också en växling mellan runor med ensidiga och tvåsidiga korta bistavar (se ovan s. 18). Enligt Ivar Lindquist¹ skulle ristaren ha föresatt sig att åstadkomma »en monumental skrift» med användande av »sin tids kapitäl», dvs. de danska runorna. Han har emellertid inte kunnat hålla stilen utan har av iver eller bristande utrymme stundom gripit till »en skriftart, som var honom van från vardagens skrivning». I detta sammanhang skulle man då ha att bedöma även den genomstrukna allografen † av *a*-runan: den skulle inte vara genetiskt identisk med den danska runradens *a*-variant †, utan i stället en retrograd utveckling av rökrunetypen †. Växlingen mellan ensidiga och genomstrukna bistavar

¹ Lindquist, *Religiösa runtexter II* (1940), s. 26—29.

tillskriver Lindquist nämligen ristarens vana vid att rista kortkvistrunor i trä. Han har vant sig vid att kniven slinter i hastigheten och att kortkvistrunor som \downarrow , \downarrow därför lätt kan få genomstrukna varianter: \downarrow och \downarrow . Denna variation har ristaren sedan automatiskt överfört på stenhuggningen.

Detta resonemang om uppkomsten av Sparlösastenenens \downarrow -typ synes emellertid vara svårt att förena med Lindquists förklaring till förekomsten av äldre danska runor på inskriften. Om ristaren föresatt sig att använda den danska runraden, har i denna naturligtvis ingått inte bara \downarrow , \downarrow , \uparrow , β , \uparrow och \downarrow utan även \downarrow och \downarrow . Det förfaller då inkonsekvent att å ena sidan bedöma exempelvis \uparrow som en dansk runa, men å andra sidan exempelvis \downarrow som en sekundär utveckling ur kortkvisttypen. Lindquists resonemang förutsätter givetvis också att det redan före Sparlösaristningens tid förelegat en normaliserad rökrunerad av den typ som framträder på exempelvis Rökstenen, med bl. a. ensidiga bistavar på grafer som \downarrow , \downarrow .

Men Sparlösaristningen kommer i en annan belysning om man i stället placerar den mellan den äldre danska sextontypiga runraden och Rökstens klassiska rökrunerad. I detta sammanhang har Otto v. Friesen velat se Sparlösastenen: »Man kan t. o. m. sätta i fråga huruvida vi icke här stå inför själve skaparen av den svensk-norska runraden.»¹ v. Friesen har underbyggt sin uppfattning om Sparlösastenenens framskjutna ställning i rökrunornas utveckling med följande huvudargument:

1. »Sparlösastenen är det äldsta säkert daterbara fyndet med sv.-no. runor som är känt» (a.a. s. 98).

2. »Överblicka vi de fynd av sv.-no. runor som nu äro kända är Sparlösastenen i fråga om tiden sålunda det första och i fråga om utbredningen det centralaste» (a.a. s. 99).

3. »Blandningen av samnordiska och svensk-norska runor såväl som ... runformer som föregripa utvecklingen² ... hänvisar på en mästare som är utomordentligt förtrogen med sin samtids skrift och icke blott detta utan också med de ledande tendenserna i dess utveckling» (a.a. s. 98).

4. »På Sparlösastenen råka vi mitt in i själva reduktionsproceduren innan ännu resultaten hunnit stadga sig och medan ännu äldre, mera yppiga former mer eller mindre ofta växla med de yngre mer eller mindre kraftigt beskurna. På Rökstenen är formreduktionen slutförd och dess resultat strängt och systematiskt genomförda» (a.a. s. 97).

¹ v. Friesen, Sparlösastenen (1940), s. 98.

² v. Friesen syftar här på de genomstrukna allograferna av l -, t - och b -runorna samt på den huvudstavslösa allografen av r -runan.

5. »Vad vi veta om runornas förekomst i Västergötland under folkvandringstiden tillstodder mycket väl den ovan framkastade tanken att den sv.-no. runraden tillkommit här såsom led i en inhemsk skriftradition och som frukt av en sedan gammalt flitig användning och därav alstrad förtrogenhet» (a.a. s. 99).

Wessén har däremot betraktat ristarna av Rök och Sparlösa som samtidiga kolleger vilka haft kännedom om den sextontypiga runradens huvudvarianter. Men medan Rökstenen företer en konsekvent och väl inövad skriftform, så är Sparlösaristarens formgivning delvis ganska osäker, vilket bl. a. visar sig i blandningen av olika runformer — »sannolikt har han velat bruka vårdade inskriftsrunicor (av 'dansk' typ), men han har icke kunnat hålla stilen, utan gång på gång satt in runformer, som var honom mera förtrogna från vardagslivets praxis».¹

Lindquist och Wessén bedömer alltså den grafiska växlingen på Sparlösastenen som en tämligen slarvig ristares sammanblandning av två olika skriftsystem — inskriftsrunicor och vardagens förenklade kursiv. v. Friesen ser variationen däremot som ett led i en historisk utveckling, såsom en ännu icke konsekvent genomförd förenkling av en onödigt yppig och invecklad skriftform.

Den grafiska växlingen på Sparlösastenen har delvis redan kommenterats i denna undersökning (s. 30). Med utgångspunkt från rökrunornas grafematiska system kan vissa av dess varianter förklaras som ett fritt hanterande med systemets redundanta drag. Detta gäller t. ex. växlingen mellan ensidiga resp. tvåsidiga bistavar (t. ex. † : †, † : †, † : †, † : †, † : †, † : †) eller mellan enkla resp. dubbla bistavar († : †, † : †). Ristaren har här iakttagit de obligatoriska kontrasterna, de distinktiva dragen, men har f. ö. modifierat sin form i enskilda fall, med hänsyn till utrymme och kanske också av estetiska skäl. Den kritik han härvid ådragit sig kan nog sägas bottna i anakronistiska föreställningar om fixerade normalrunetyper. Det förefaller i stället som om ristaren just genom dessa växlingar visar en klar uppfattning om det grafematiska systemets principer.

Omdömet att han »gång på gång» skulle göra sig skyldig till typblandningar är nog också något överdrivet. Om man bortser från de nämnda allografiska variationerna inom systemets ram, är det faktiskt först på den tätt ristade sidan III som en verklig typologisk växling uppträder. Denna växling gäller *s*-, *m*-, *R*- och *b*-runorna. Ristaren använder här på sidorna I och II de danska typerna h , M och L men rökrunan h ; på sidan III (inklusive inskriften B på sidans toppstycke) övergår han

¹ Wessén 1957, s. 9 f.

till | och växlar för övrigt mellan h och l, mellan k och j, mellan z och ß. Det är alltså först när man betraktar den vänstra sidan (med dess mindre monumentala ristning) som en verklig växling framträder mellan typer ur två runradssystem.

Vissa omständigheter kan måhända tyda på att Sparlösaristningen representerar ett något äldre stadium i rökruneradens utveckling än t. ex. Rökstenen:

1. Inblandningen av danska runtyper som är främmande för de andra rökruneristningarna.

2. Den allografiska variationen som visar att ristaren haft sinne för det grafematiska systemet (och inte som Kärnbo- och Forsa-ristarna, delvis även Rökristaren, låtit det stelna i vissa redundanta drag).

3. En typologisk detalj: rökrunevarianten av *m*-runan har på Sparlösastenen formen |, där punkten vid huvudstavens topp har formen av en liten trekantig fördjupning. Denna typ kan tänkas utgöra en direkt utveckling ur *m*-allografen ʏ (med starkt förkrympta bistavar). En annan karaktär har däremot *m*-runan på Rök med den raka tvärgående bisten: ʚ.

Men det finns naturligtvis ingenting i ristningen som tyder på att vi här skulle ha att räkna med själve skaparen av rökrunesystemet. Den psykologiska utgångspunkten för en sådan gissning är inte gynnsam: Om Sparlösaristaren verkligen skapat det sinnrika och rationella rökrunesystemet — då hade han sannolikt inte i sin främsta ristning blandat det med tecken från andra system!

De närmare detaljerna kring rökruneradens uppkomst förblir okända. Den kan ha uppstått såsom en successiv förenkling ur en äldre sextontypig variant, såsom ett successivt renodlande av vissa distinktiva drag. Men man kan också tänka sig en plötslig personlig insats, en skriftreform. Den stabilitet som systemet visar under vikingatiden, frånvaron av konkurrerande system, kan kanske tala för det senare alternativet. Men det sparsamma fyndmaterialet förmenar oss att upptäcka det rätta sammanhanget.

6. *Sammanfattning.*

6.1. Rökruneraden bygger på ett jämförelsevis rationellt utnyttjande av distinktiva drag som ingår i de fyra kategorierna antal, riktning, längd och höjdläge. Rökruneraden är således ett ekonomiskt grafematiskt system, i likhet med t. ex. den keltiska ogamskriften, de germanska chifferrunorna och de svenska stavlösa runorna, men till skillnad mot exempelvis

den danska sextontypiga runraden och det latinska alfabetet. Allografiska varianter i rökruneinskrifterna kan utifrån detta grafematiska system beskrivas som bildningar med växlande redundanta drag. I runologiska handböcker har man förbisetat rökrunornas systemkaraktär, när man under benämningen »kortkvistrunor» presenterat en mer eller mindre god tyckligt sammansatt runrad.

6.2. Ingenting tyder på att detta system ursprungligen utformats med speciell hänsyn till materialets — träets — motstånd och möjligheter. Typernas form visar att man icke tagit hänsyn till att ådringen kunnat försvåra utförandet av rundade bistavar eller kunnat göra linjer som följt ådringen ottydliga. Ensidiga och förenklade bistavar torde för övrigt vara mer tids- och arbetsbesparande vid huggning i sten än vid ristning i trä. Dessutom har den grafematiska analysen visat att ensidiga bistavar icke kan uppfattas som ett funktionellt särdrag hos rökrunorna. Det nordiska fyndmaterialet kan ej heller styrka antagandet att rökrunorna varit speciella »bokrunor» eller »trärunor».

6.3. Rökrunorna har uppstått genom en successiv eller språngvis förenkling av en äldre sextontypig runrad. De tre bohuslänska ristningarna Skee, Rävshal och Hoga (som daterats till 700-talet och 800-talets början) kan här möjligen representera ett led mellan den danska \mathcal{N} - \mathcal{M} -typen och de svenska rökrunorna. Dessa bohuslänska ristningar innehåller bl. a. typer som tillhör ett mer avancerat stadium av den äldre danska sextontypiga runraden (Υ *m*, \dagger *a*), men också vissa typer som synes peka fram mot rökrunorna (\ddagger *ρ*, \uparrow *t*, \mathcal{C} *s*). De bohuslänska ristningarna kan stödja antagandet att rökrunorna utbildats i Västsverige, och detta kan i sin tur belysa runtypens spridning i Sverige och Norge under vikingatiden.

6.4. Ytligt sett är skillnaderna mellan rökrunorna och de danska runorna jämförelsevis små. Men ur systematisk synpunkt är förändringen avsevärd. Å ena sidan föreligger ett ganska komplicerat system av föga rationellt utnyttjade distinktiva drag, å andra sidan ett systematiskt utnyttjande av några få grundelement. Håri ligger det nya skriftsystemets stora värde, kanske också dess egentliga syfte. Rökrunorna erbjöd på detta sätt väsentliga fördelar, framför allt ur pedagogisk och mnemoteknisk synpunkt. Utifrån ett grafem kunde lätt flera andra härledas genom kombinationer i vissa serier, t. ex. \vdash : \vdash : \vdash : \ddagger eller \vdash : \vdash : \mathcal{C} : \mathcal{C} . Skriftreformen kan nog också betraktas som ett utslag av den lust att experimentera med grafiska former som i vikingatidens Sverige även hälsingerunorna och olika system av chifferrunor vittnar om.

BJÖRN COLLINDER

Till frågan om de äldsta Eddakvädenas ålder

I Oscar Montelius' och Erik Norens efterföljd har professor Birger Nerman i en rad av fängslande utredningar sökt styrka att de äldsta Eddasångerna måste ha diktats före vikingatiden. Han tidfäster vapen och smycken, som nämnes i kvädena, och stannar vid att Völuspá, Sigurdarkviða in skamma och en del av Helgakviða Hjörvarðssonar diktades före 800, och han tror att Skirniför, Völundarkviða och Atlakviða och därjämte Hlödskviða och Hjalmar's dödssång tog form senast på 500-talet.

Nermans arkeologiska argument ger filologerna mycket att tänka på, och det är möjligt att man får lov att tänka om. För att diskussionen skall komma i gång tar jag mig friheten att göra ett inlägg utan att ha haft tid att gå till botten med ämnet.

Först och främst skulle jag vilja skräda bort ett argument som är för konturlöst för att ha någon beviskraft. När Angantyr erbjuder sig att hölja sin halvbror med silver och guld, förmenas detta återspegla den oerhört guldrika folkvandringstiden, då även silvret var vanligt; men då det i Völuspá sägs att asarna inte led brist på någonting som var gjort av guld, skall det uttalandet ha gjorts på en tid då guld ej var vanligt. Sådant kan enligt mitt förmenande inte ens ha indicievärde.

Uttrycket *ljósa bauga* (ack.) syftar enligt Nermans mening på ringar av silverblandat guld, och det tycks utesluta tiden efter 800, då guldet var renare och alltså inte så ljust. Man kan dock fråga sig om inte en nutida svensk doktorsring (20 karat) kan sägas vara ljus, och därtill kommer att *ljóss* jämväl kan betyda 'skinande'.

I Hjalmar's dödssång heter det:

Drag þú mér af hendi hring enn rauða,
fór þú enni ungu Ingibiörgu.

Nerman kommenterar: »Det är alltså den trolovningsring, som Hjalmar fått av Ingeborg, som han nu döende ber Odd att återlämna till henne. ...

Men fingerringarna under vikingatiden äro icke betygade som burna av män. Jan Petersen, som genomgått det väldiga norska föremålsbeståndet ifrån vikingatiden, känner intet säkert fall av en fingerring, som tillhört en man, och jag kan ifrån Sveriges vikingatid icke heller framdraga något dylikt. Dödssångens »*drag þú mér af hendi hring enn rauða*» visar alltså oförtydligt på tiden före 550.

Detta ser vattentätt ut, men det kräver en filologisk kommentar. *Hond* betyder också 'arm', och *hringr* kan betyda 'armring', medan där- emot 'fingerring' i det norröna språket ofta heter *fingrgull*.

I *Völuspá* heter det:

Á fellr austan um eitrdæla,
soxum ok sverðum: Slíðr heitir sú.

Nerman yttrar: »Det har knappast någon mening att angiva, att i floden Slid finnas en- och tveggade svärd, om här endast avses stora svärd. Uttrycket måste syfta på en påfallande olikhet mellan de båda svärdsgrupperna och kan endast betyda, att här både stora svärd och kortsvärd vältra i vågorna. Det måste alltså återspegla en tid, då både långsvärd och kortsvärd, saxar, äro vanliga. Men denna tid är äldre och mellersta delen av Vendeltiden, skedet ca 550 — ca 700, då långa tveggade svärd och kortare eneggade, saxar, äro ytterst vanliga och ofta samtidigt höra till krigarens gravutrustning. ... Omkring år 700 bli de eneggade svärderna stora och breda. Efter denna tid äro kortsvärd ytterligt sällsynta. Jag tillägger, att jag icke känner några tveggade kortsvärd från verkligheten. *Völuspás* uttryck *soxum ok sverðum* kan därför icke gärna återspegla en senare tid än omkring år 700.»

Det allittererande uttrycket *soxum ok sverðum* kan inte bära den tunga bevisbördan. Fritzner har naturligtvis rätt när han säger: »... *tveggjat sverð* og *sax* [Stjórn 541^{24.36}] ere Vaaben af aldeles forskjellig Beskaffenhed, uagtet man ved begge Ord har villet gjengive det latinske ord *gladius* 2 Kong. 20,8.» I översättningslitteraturen kombineras *sax* på ett ställe med *mækir* för att återge det latinska *sica*.

Nerman tror sig kunna tidfästa uttrycket *hvass blóðrefill* i Hjalms dödssång till 500-talet. »Ett svärd, som kan stickas in i hjärtat, måste vara ytterst spetsigt och icke stort. Endast de mindre eneggade svärderna, de s.k. saxarna eller scramasaxarna, kunna ifrågakomma. De anses visserligen vara huggvapen och benämnas därför också 'huggknivar'. Men vissa av de mindre böra kunna ha använts som stickvapen. Efter omkring år 700 bli emellertid saxarna nästan undantagslöst stora och breda. Men även de flesta av de tidigare äro tämligen breda och ha icke en mycket

smal och vass spets. Det finns i själva verket endast en grupp av saxarna, som riktigt passar in på diktens ord. Det är en av mig urskild grupp, karakteriserad utom av den mycket smala spetsen av en långsträckt facettering på klingans rygg ungefär ifrån mitten fram till närheten av spetsen, stundom även av en urholkning av ryggens övre hälft. Typen är uppenbarligen den tidigaste bland saxarna och tillhör folkvandringstiden, skedet ca 400—ca 550, och kanske även tiden straxt efter 550. ... det karakteriserande adjektivet *hvass* visar, att det här icke är fråga om en litterär kliché.»

Mot detta kan man invända att den nyss åberopade bibelöversättaren återger *sica* med *sax*. Om vi nu antaga att den som författade Hjalms dödssång levde på vikingatiden eller ännu senare — och det är ju den hypotesen som Nerman vill vederlägga — behövde han då veta mer om ordet *sax* än bibelöversättaren? Därtill kommer en annan omständighet: nu för tiden undviker man att slipa bajonetten, därför att ett vasst stickvapen kan fastna i ett revben, så att sticket inte blir dödligt.

I samma kväde talas det om *húskarlar*, som är *menjum gofgir*. »Här kan ... *men* icke stå i den överförda meningen 'smycken i allmänhet', utan måste ha den ursprungliga betydelsen 'halssmycken', ty män ha ju icke burit smycken av olika slag. Emellertid äger man intet belägg på, att män i Norden använt halssmycken efter omkring mitten av 500-talet.» — Det är naturligtvis riktigt. Men låt oss för ett ögonblick antaga att Hjalms dödssång är diktad av Snorri Sturluson! I Ynglingasagan heter det: »En er Agni konungr gerðisk drukkinn, þá bað Skjálf hann gæta mensins, er hann hafði á hálsi.» Och ett stycke ovanför sägs det: »Agni konungr átti þá gullmenit, þat er Vísurr hafði átt.» Snorri visste besked: Agni levde före mitten av 500-talet, och på hans tid nyttjade karlar halsringar. Men han var inte ensam om denna sin kunskap. *Menbroti*, *menbrjótr*, *menbrjó-tandi*, *menfergir*, *menglotuðr*, *menrjúrandi*, *menrjúrir*, *menskerðir*, *menskyn-dir*, *menstiklir*, *menstríðir*, *mensveigjandi*, *men-Týr*, *menvörðr* är naturligtvis maskulina, liksom *mens Kíarr*, *mens meiðr*, *menja fættir*, *menja lestir* och *menja runnr*.

Med detta inlägg har jag inte velat ta ställning till frågan om de äldsta Eddadikternas ålder. Jag har endast velat föra diskussionen över på fastare mark.

REINERT KVILLERUD

Några anmärkningar till Þrymskviða

1

Eddadikten Þrymskviða återfinns som bekant i hs. R, daterad till ca 1270 (se G. Lindblad, Stud. i Cod. reg. av Ä. Eddan 1—3, 1954 [= Lunda-stud. i nord. språkv. 10], s. 233). Annars finns poemet bara i sena pappers-avskrifter med titeln Hamarsheimt. Det märkligaste med Þrk. är, att dess mytologiska innehåll, »Trymsmyten», är känt varken från edda- och skal-dedikter eller från Snorres Edda och att dikten över huvud ej omnämnes av Snorre.

Þrk. ansågs tidigare vara en av de äldsta eddadikterna — med tillkomst under slutet av 800-talet eller omkr. år 900 (exv. Finnur Jónsson, Den oldno. og oldisl. litt:s hist. 1₂, 1920, s. 165 f.). En datering till sen tid lanserades främst av Jan de Vries (Over de dateering der Þrymskviða, i: TNTL 47, 1928, s. 251 ff.). Han förlägger diktens tillblivelse till början av 1200-talet. Delade meningar har vidare rått, huruvida dikten skall anses vara ursprungligen norsk (så Finnur Jónsson, Jan de Vries) eller isländsk. Problemkomplexet datering, proveniens och i synnerhet författarbestämning har behandlats av Peter Hallberg (Om Þrymskviða, i: ANF 69, 1954, s. 51 ff.). Med utförlig motivering hävdar denne, att Þrk. är en sen, isländsk dikt och att Snorre Sturluson kan vara dess upphovsman. I största korthet framkastades samma tanke av Åke Ohlmarks i hans tolkning av Eddans gudäsånger 1948 (s. 285), något som tydligen har undgått Hallberg. Sporadiska försök till författarbestämning av eddadikter hade tidigare gjorts (se Jón Helgason, Norges og Islands digtning, i: NK 8 B, 1953, s. 95 f.).

I nämnda undersökningar har de Vries och Hallberg med särskilt stor framgång sökt visa, att Þrk. är lånande part vad beträffar många fraseolo-

Not: Utförlig redovisning av använda eddautgåvor och -översättningar sker efter uppsatsen. För citat av och hänvisningar till eddadikter brukas, då ej annat anges, EN 1. Spärningarna har gjorts av R. K.

giska överensstämmelser med andra fornvästnordiska dikter. En annan motivering för datering till relativt sen tid har varit, att dikten visar balladliknande struktur och föreligger i väl bevarad form (så de Vries och Stefán Einarsson, *A Hist. of Icel. Lit.*, 1957, s. 22 ff.).

Liksom många andra forskare har de Vries menat, att Snorre icke kände till *Þrk.* eller dess mytologiska stoff. Vissa likheter mellan Snorre-Eddan och *Þrk.* har dock kommit Einar Ól. Sveinsson att i anslutning till Sigurður Nordal förmoda, att Snorre var bekant med dikten, trots att han inte nämner den eller dess innehåll (*Ísl. bókmenntir í fornöld* 1, 1962, s. 282). De påpekade överensstämmelserna kan dock lika gärna eller snarare tolkas på annat sätt (jfr nedan).

Hallberg vill förklara Snorres tystnad med att denne kände dikten »alltför väl»: »Såvitt jag kan förstå, har *Snorri själv skrivit Þrymskviða*» (a.a. s. 69; likn. i Hallbergs *Den fornisl. poesien*, 1962 [= *Verdandis* skriftserie 20], s. 53). Bland de likheter mellan Snorres Edda och dikten, som han i fortsättningen behandlar och söker stöd uti, är omnämmandet av den annars okända gudinnan *Vár* särskilt påfallande (s. 70 f.); resonemang- et om smycket *men Brisínga* är mera diskutabelt (jfr Magerøys nedan anf. anm.).

Hallberg söker visa, att det finns sannolikhet för att Snorre författade *Þrk.* Detta skulle han ha gjort, innan hans Edda, vilken ju daterats till början av 1220-talet, tillkom. I och för sig torde ingen genom sin stilkänsla och genom sitt intresse för och sin kännedom om äldre poesi ha varit så lämpad som Snorre att åstadkomma denna dikt, som visar konstnärlig originalitet men samtidigt påverkan från i första rummet eddadikter, i andra skaldedikter och eventuellt i någon mån ballader. På grund av sina påfallande likheter med andra dikter betecknas *Þrk.* av Hallberg som »en pastisch» (*Om Þrk* s. 70) och »ett utpräglat exempel på isländsk allusionspoesi» (s. 72). Hallberg har i *Den fornisl. poesien* (a.st.) formulerat sin åsikt om dikten på följande sätt: »Det saknas nämligen inte indicier på att Snorri själv kan ha diktat *Þrymskviða* som ett slags pastisch, medan han satt fördjupad i samlingen av eddapoesi för sin handbok [o: *Snorres Edda*].» Det kan tilläggas, att diktens ymniga bruk av stildraget upprepning också har tycke av pastisch (se nedan).

Hallbergs försök till författarbestämning har omnämnts positivt av Stefán Einarsson (a.a. s. 24) och Elias Wessén (*MLFÅ* 1960 s. 6).

Samma år som Peter Hallberg publicerade sin uppsats, behandlade B. Ulvestad eddadikternas ålder i *ScS* 26. Några pålitliga och betydelsefulla resultat har han ej uppnått. Han anser, att *Þrk.* snarast är från 800-talet (s. 59).

Hallvard Magerøy höll år 1958 en provföreläsning om *Þrk.*, vilken samma år trycktes i *Edda* 58. Han ställer sig avvisande till Hallbergs hypotes. Magerøy framhåller, att de Vries' datering är ungefärlig. Dikten behöver inte ha kommit till i Snorres livstid; den kan t.o.m. vara yngre. Medan Snorre levde, skulle dessutom andra ha funnits, som kunde komma ifråga som diktare av *Þrk.* »Skulle ein fyrst gjeva seg av med gissingar om kven som har dikta *Þrymskviða*, måtte det for så vidt liggja vel så nær å skyta på den islandske skrivaren [!] som fekk i stand det utvalet av edda-dikt vi no har i *Codex Regius* (altså ikkje absolutt han som skreiv sjølve *Codex Regius*)» (s. 267 f.). Lindblad framhåller emellertid, att man av *hs. R:s* ortografi och paleografi kan sluta sig till att eddadikterna har fått sin litterära fixering före ca 1240 (a.a. s. 273, 276). Om denna slutsats är riktig, måste *Þrk.* ha diktats före Snorres död (1241).

Magerøy framför med tveksamhet den intressanta synpunkten, att Snorres *Edda* kan ha varit en av förutsättningarna för *Þrk:s* utformning. Han anmärker, att *Brisingamenet* också finns omtalat i *Haustlång* av *Þjóðólfr ór Hvíni*, en dikt som enligt Hallberg varit långivande för *Þrk.* och som i de Vries' litteraturhistoria utpekats just som källa för *Þrk:s men Brisínga*. »Vi må ha lov til å rekna med at eit visst fond av førestellingar om den norrøne gudeverda har vori sameige for lærde islendingar. Eller skulle det kan henda vera slik at det nett er frå Snorra-Edda at *Þrymskviða*-skalden har henta kunnskapen sin om gudinna *Vár*, og for den saks skuld også kunnskapen om *Brisingamenet*?[—] Om andre dømme på samsvar mellom *Þrymskviða* og Snorra-Edda som Hallberg peikar på, gjeld det same: Dei kan forklárast på fleire måtar, anten som sameige for tidsalderen eller og som påverknad frå Snorra-Edda på *Þrymskviða*» (a.a. s. 268).

Magerøys viktigaste argument mot Hallbergs författarförslag går ut på att Snorre, den store regelivraren och verskonstnären, knappast skulle ha skrivit så oregelbunden vers som *Þrk:s* (s. 269 f.). Resonemanget verkar inte övertygande. Snorre hade ett rent pedagogiskt syfte med den regelbundna poesi, som vi känner från hans metriska *exposé Háttatal*. Att han behärskade de ortodoxa reglerna för poesien och i sin *Edda* spred kännedom om dem, behöver inte nödvändigtvis innebära, att han som eddaskald skulle ha varit snävt bunden av hänsynen till versen. Magerøy synes i sin kritik av Hallberg icke tillräckligt ha skilt mellan eddadikt och skaldedikt. Den förra ger metrisk frihet i helt annan utsträckning än den senare. Över huvud taget har vissa metriska oregelbundenheter i *Þrk.* ibland framhävts utan att tillräcklig hänsyn tagits till att motsvarande också förekommer i andra eddadikter. Jag kan dock inte vad beträffar

metrisk form instämma med Stefán Einarsson, vilken på ett ställe nämner eddadikternas »variation in style and form ... ranging from the 'free verse' of *Hárbarðsljóð* to the meticulous lines of *Þrymskviða*» (a.a. s. 43).

Einar Ól. Sveinsson anser det sannolikast, att Þrk. kom till i hednisk tid (a.a. s. 284). Han framhåller som ett tecken på ålderdom, att dikten visar en omfattande och riktig användning av »fyllnadsordet» *of/um*. Om den hade gjorts på 1200-talet, skulle felaktigheter ha insmugit sig (a.st.). Sitt resonemang grundar Einar Ól. Sveinsson på uppgifter i H. Kuhns *Das Füllwort of-um im Awestnord.*, 1929. Kuhn visar, att ingen eddadikt har så många fall av partikeln *of/um* som Þrk. (i genomsnitt 6,9 fall på 10 strofer; s. 87 f.). Av en föregående utredning framgår, att dennas användande i skaldediktningen avtog under tidens lopp. Kuhn framför en overifierbar förmodan, att — med vissa inskränkningar — förhållandet var motsvarande för eddadiktningen (a.st.; jfr s. 85). Det är dock ingalunda klart, att en skicklig och i äldre poesi bevandrad 1200-talsskald skulle ha saknat förutsättningar att korrekt använda det »poetiska stilordet» *of/um*. Det bör i detta sammanhang uppmärksammas, att av eddadikterna Oddr. näst Þrk. visar de flesta fallen av partikeln *of/um* (3,9 fall på 10 strofer). Den dikten har från andra utgångspunkter allmänt ansetts vara sen; de Vries m. fl. har angett dess tillkomst till omkr. 1200 (Anord. Lit.-gesch. 2, 1942, s. 152 f.). Även Einar Ól. Sveinsson anser Oddr. ung utan att här fästa avgörande vikt vid det stora antalet av *of/um* (se a.a. s. 512). Att Þrk.-skalden framstår som pastischdiktare har redan nämnts. Jag anser snarast denna uppfattning stärkas av vad som observerats om användningen av *of/um* i dikten. Partikeln förekommer f. ö. i det tre gånger upprepade, lånade uttrycket *ok hann þat orða | allz fyrst um kvæð*. Enligt mitt förmenande visar även stilen i Oddr. tydliga pastischdrag (jfr Einar Ól. Sveinsson a.st. och Jón Helgason s. 95).

Birger Nerman har från arkeologisk utgångspunkt hänfört vissa i Þrk. nämnda föremål till vikingatiden och hävdar, att Þrk. är en vikingatidsdikt (Två unga eddadikter, i: ANF 78, 1963, s. 126 ff.). Det måste dock anses som en otacksam — för att inte säga omöjlig — uppgift att söka tidfästa åtminstone Brisngamenet (sf 13, 15, 19) — ett smycke som aldrig funnits i sinnevärlden — de skramlande nycklar, vilka omtalas i sf 16 och 19, och inte minst de »breda stenar» och »skillingar», varom se nedan avd. 4 resp. 5. Av Nermans uppsats får man inte låta förleda sig att underskatta traditionens betydelse; föremål och förhållanden från ett tidigare skede kan givetvis länge ha varit kända (jfr Jón Helgason s. 93 f.). Av nämnda undersökning framgår ingalunda, att Þrk. ej tillkom efter vikingatiden.

I mitt tycke talar mycket för Peter Hallbergs diktarhypotes. Om man med Hallberg, såsom rimligt är, fäster avgörande vikt vid Snorres tystnad om *Þrk.*, måste man dock även räkna med möjligheten, att Snorres Edda är äldre än dikten och utgjorde en direkt eller indirekt inspirations- och informationskälla för *Þrk.*-skalden, vilken då inte nödvändigtvis behöver antas vara Snorre själv. Det är — såvitt jag förstår — fullt tänkbart, att *Þrk.* kom till först sedan Snorre-Eddan blivit känd, förmodligen då någon gång vid 1220-talets slut eller under 1230-talet (jfr Lindblad a.st.).

2

Upprepningar intar en central plats bland *Þrk.*s stilmedel.

Ordagranna upprepningar möter på några ställen i dikten. I sf 2, 3, 9 och 12 finns det formelartade uttrycket *ok hann þat orða | allz fyrst um kvað*, vilket skall behandlas nedan i samband med en annan ordagrann upprepning. — I sf 26 och 28 står följande:

Sat in alsnotra	ambótt fyrir,
er orð um fann	við iqtuns máli.

Med samma ord riktar alltså skalden två gånger uppmärksamheten mot den listiga tärnan Loke. Vad denna sedan säger är på ett ord när detsamma vid båda tillfällena.

Slutligen skall här nämnas upprepningen *ástir mínar, | ástir mínar* *Þrk.* 29:8 f., vilken alltså innebär »fördubbling» av en versrad. Neckel anmärker, att plur. *ástir* mest brukar syfta på kärleken mellan man och kvinna. Genom upprepningen skulle det befängda i situationen gå upp för åhörarna eller läsarna av dikten: »Þórr und die ältliche schwester des riesen, was für ein paar!» (Beiträge zur Eddaforschung, 1908, s. 44.) Neckels slutsats är säkerligen förhastad. Plur. *ástir* betecknar såväl erotisk som vänskaplig kärlek, men att skalden skulle ha avsett, att den intet ont anande jättekvinnans vänskapserbjudan av de om brudens rätta identitet medvetna kunde tolkas som en »inuit», är en alltför spetsfundig och osäker hypotes. Upprepningar av nämnt slag förekommer flerstädes i norrön poesi (se EDH 2 s. 275 f.) utan att ha en särskilt framhävande funktion.

Upprepning med viss förändring av form (och innebörd) är emellertid den vanligaste upprepningstypen i dikten. Den har en bestämd stilistisk funktion. Den får dels binda samman repliker, vanligen frågor och svar (Magerøy använder beteckningen »dialogisk responsjon», a.a. s. 261), dels anknyta likartade situationer till varandra. Som exempel kan nämnas dels Lokes fråga *Hefir þú Hlórríða | hamar um fölginn?* *Þrk.* 7:7 f. och

Tryms svar *Ek hefi Hlórriða / hamar um fölginn* 8:1 f., dels inledningen till skildringen av de båda Freja-besöken: *Gengo þeir fagra / Freyio túna Þrk.* 3:1 f. och *Ganga þeir fagra / Freyio at hitta* 12:1 f. Av det senare slaget är också den långa upprepning, som citeras i avd. 4 nedan.

I sin egenskap av fast uppbyggd formel bestående av *Þá kvað þat* + namn + apposition måste anföringssatserna *Þá kvað þat Heimdallr, / hvítastr ása* sf 15 och *Þá kvað þat Þórr, / þrúðugr áss* 17 räknas till den senare upprepningstypen. Anföringssatserna *Þá kvað þat Loki, / Laufeyjar sonr* sf 18, 20 och *Þá kvað þat Þrymr, / þursa dróttinn* 22, 25, 30 hör däremot naturligt till båda de nämnda typerna. Dessa möter f. ö. en gång sida vid sida: jfr första helmingen i sf 12 med motsvarande i sf 3.

Vissa återkommande vändningar kan sättas in i ett större sammanhang, emedan de så att säga bildar teman, »ledmotiv».

Det upprepade uttrycket *i iqtunheima* tycks understryka Tors och de andra gudarnas iver att komma till jättevärlden. Det återfinns sju gånger i dikten. I sex fall får det faktiskt avrunda strofen och i ett, sf 7, dess första helming; jfr drapans stäv och balladens omkväde. Trym frågar i sistnämnda strof Loke: *Hví ertu einn kominn / i iqtunheima?* För att åskguden skall få tillbaka sin hammare, visar det sig nödvändigt att *aka i iqtunheima*. Tor (troligen) uppmanar Freja: *vit skolom aka tvau / i iqtunheima* sf 12. Hon svarar: *Mik veitstu verða / vergiarnasta, / ef ek ek með þér / i iqtunheima* 13. Senare blir det Loke som säger till Tor: *vit skolom aka tvau / i iqtunheima* 20. Strax ger sig denne då iväg: *ók Óðins sonr / i iqtunheima* 21. Vidare påstås jättens brud ha varit *óðfús i iqtunheima* 26, 28.

Temat *þæra Freyio at kvæn (kván)* sf 8, 11, 22 är knutet till jätten Trym. Denne kräver kärleksgudinnan som hustru.

Hit kan också räknas uttrycket *binda brúðar líní*, som representerar diktens brud- och förklädnadsmotiv. Första gången används det om Freja (sf 12), sedan om den maskerade Tor (sf 15, 17, 19).

Parallellismen kan räknas till upprepningarnas kategori. Goda exempel på parallellism i Þrk. finner man i sf 4 och 25, v. 3—6:

’Þó mynda ek gefa þér,	þótt ór gulli væri,
ok þó selia,	at væri ór silfri.’
’Hvar sáttu brúðir	bíta hvassara?
Sáka ek brúðir	bíta breiðara,
...’	

Man möter parallellism i sf 7 mellan v. 1 och 2, mellan v. 5 och 6: *Hvat er með ásom? / Hvat er með áljom? — Illt er með ásom! / Illt er með áljom!*, vidare i sf 23 mellan v. 5 och 6: *fiqlð á ek meiðma, / fiqlð á ek menia.*

Båda raderna i resp. verspar börjar på samma sätt: *Hvat er með* osv. Denna typ kallas anaforisk parallellism (se särskilt K. G. Ljunggren i ANF 53, 1937, s. 204 ff. och där anf. litt.). Den dubbla allitterationen, »korsallitterationen», på nämnda Þrk.-ställen har särskilt påpekats (de Vries, *Dateering* s. 269; jfr Jón Helgason s. 10).

Det råder parallellism även i sf 10 och 32, nämligen mellan v. 5—6 och 7—8:

'Opt sitianda	sogor um fallaz,
ok liggjandi	lygi um bellir.'
hon skell um hlaut	fyr skillinga,
en hogg hamars	fyr hringa fiöld.

Båda fallen kan sägas ge prov på synonym parallellism. Det första stället har något av ordspråkston över sig. Dess formulering återfinns också i *Safn af íslenzkum orðskviðum* utg. av Guðmundur Jónsson, 1830 (s. 264). Det senare textstället skall jag närmare kommentera i slutet av denna uppsats.

Magerøy menar, att folkvisorna knappast har spelat någon roll för Þrk.-stilen; dikten uppvisar sålunda ej balladens särmarke: »den regelbundne strofa, som kan syngjast» (a.a. s. 266). Ett krav på sångbarhet för att man skall kunna tala om påverkan från folkvisorna, är dock givetvis alltför strängt. Att Þrk. skulle visa »ballad style repetition», vilket senast har påståtts av Stefán Einarsson (a.a. s. 22), synes mig å andra sidan vara en betydande överdrift. Stefán Einarsson följer tydligen de Vries (*Dateering* s. 301 f. och *Anord. Lit.-gesch.* 2 s. 134) m. fl., som har fäst uppmärksamhet vid Þrk:s utsträckta bruk av parallellstrofer: när en episod upprepas, används samma ord som tidigare, något som skulle påminna om folkvisan. I detta sammanhang har också de formelartade uttrycken nämnts (se t. ex. cit. avd. 3 inl.). Det råkar dock vara så, att liknande upprepningsteknik förekommer även i andra eddadikter. Som exempel vill jag nämna Vkv., som allmänt hänförs till hednisk tid (se Jón Helgason s. 96), och Rp., vars upprepningar och fasta formler också har sammanställts med folkvisan (a.a. s. 41). de Vries framhåller, att en anhopning av upprepningar motsvarande Þrk:s inte finns i forngermansk epik, däremot i balladerna (*Dateering* a.st.). Att just därför antaga ett samband mellan Þrk. och dessa, vilket de Vries gjort, synes mig dock vågat. Typiskt för dikten är nämligen, att vissa från norrön poesi i övrigt kända stildrag används nästan till övermått. Så förhåller det sig med de poetiska allusionerna, upprepningarna (däribland formlerna) och *of/um*-konstruktionerna. Þrk. förefaller mig vara en pastisch — ett stilistiskt bravurnummer — som åt-

minstone väsentligen vilar på rent inhemsk grund. Þrk:s och vissa andra eddadiktets stilistiska samband med balladen kräver över huvud en mera ingående undersökning, innan närmare slutsatser kan dragas.

Då man från stilistisk synpunkt går igenom upprepningarna i Þrk., möter man t. o. m. i denna »lätta» dikt flera tolkningsproblem. I de följande avsnitten skall några sådana diskuteras.

3

I sf 2, 3, 9 och 12 möter som nämnts anföringsfrasen *ok hann þat orða / allz fyrst um kvað*. Denna formel, som enligt de Vries är »typisch balladenhaft» (Anord. Lit.-gesch. 2 § 173 not 9), kan ses i samband med två versrader i sf 12 och 20: *vit skolom aka tvau / í iqtunheima*.

a

Det är Loke som talar i sf 20, men är det han eller Tor i sf 12? Sammanhanget ger intet direkt besked därom. Sf 12 lyder:

Ganga þeir fagra	Freyio at hitta,
ok hann þat orða	allz fyrst um kvað:
'Bittu þik, Freyia,	brúðar líni!
vit skolom aka tvau	í iqtunheima.'

EAM 1 ger följande kommentar till pron. *hann* i sf 12: »Lokii an Thori haec sint verba, non liquet. *G. Pauli*. Thori esse arbitrator, ut supra III. 3. ubi similis est locutio; facit eo et subsequens aurigandi mentio; adde quod res Thori hic agitur major quam Lokii» (s. 187 not 14). Finnur Jónsson samt Detter-Heinzel och Sijmons-Gering i anslutning till honom menar, att det är den retsamme Loke, som uppmanar Freja att följa med till jättevärlden som brud (ElJ 1 s. 121, EDH 2 s. 270 och ESG 3:1 s. 316). Enligt M. Larsen skulle det framgå av Frejas harmsna svar, att den talande är Loke (1 s. 238). Av svenska översättare utpekar Ljungstedt guden Tor ('och det ordet / Tor först fällde'), Åkerblom däremot Loke ('Till orda tog Loke / och yttrade detta'). De övriga tar inte ställning till problemet.

I sf 2, 3 och 9 föregår anföringssatsen *ok hann þat orða / allz fyrst um kvað* Tors repliker. I det fjärde fallet, sf 12, framgår det som sagt inte direkt, vem den talande är. Att det är Tor som för ordet också här, har senast framhållits av Wolfgang Schultz (Mannus 21, 1929, s. 65) och Frederic T. Wood (ScS 22, 1950, s. 117 f.). Woods resonemang är inte övertygande: »The repetition in stanza 12 of the formula *ok hann þat orða alls fyrst um*

kvað, which clearly referred to Þórr in stanzas 2 and 10, shows that it is the latter who commands Freyja to don her bridal dress and drive with him to *Jötunheim*» (s. 117). Självla förlaget är dock beaktansvärt. Hela första helmingen av sf 12 är en delvis varierad upprepning av inledningen till sf 3, där Tor ber Freja att få låna hennes fjäderdräkt. Jan de Vries och Bertha S. Phillpotts har fäst uppmärksamhet vid att anföringssatsen *ok hann þat orða / allz fyrst um kvað* finns i Br. 6. Där skulle *allz fyrst* 'allra först' framhäva Gudruns oro för Sigurd:

Úti stóð Guðrún,	Giúka dóttir,
ok hon þat orða	allz fyrst um kvað:
'Hvar er nú Sigurðr,	seggia dróttinn,
er frændr mínir	fyrri ríða?'

Nämnda ord skulle däremot sakna pregnant betydelse i Þrk:s formel. Slutsatsen blir, att denna utgör ett lån av Brots fras (de Vries, *Dateering* s. 283 f. och Phillpotts, *The Elder Edda and Ancient Scand. Drama*, 1920, s. 73; även Hallberg, *Om Þrk.* s. 58). — Anföringssatsen finns dessutom en gång i Oddr. 3, enligt de Vries (a.st.) dock möjligen på grund av lån från Þrk.

Emellertid antyds väl även i Þrk. en viss iver genom *allz fyrst*. Självla replikerna ger ju vid handen, att det är angeläget att skaffa fram Tors hammare. Just i det parti av Þrk., där anföringsfrasen möter oss, är Tor otåligt ivrig att få tillbaka Mjölner. I senare delen av dikten förekommer inte vändningen. Den enda gång han där tar till orda, inleds anföringen med *Þá kvað þat Þórr, / þrúðugr áss* sf 17.

Finnur Jónssons m. fl. uppfattning kan möjligen få något stöd i den omständighet, att Frejas följande våldsamma vredesutbrott väl delvis måste ses mot bakgrunden av Lokes i Ls. skildrade beskyllningar mot gudinnorna — inte minst Freja — för erotiska eskapader (jfr under b nedan); där använder Loke om Idun och Frigg adj. *vergjarn*, vilket Freja ju tar till i Þrk. 13.

Att diktaren avsett Tor som den talande, kan man naturligtvis omöjligt bevisa. Men i den riktningen pekar alltså både någon formell och innehållslig detalj.

b

I sf 20 står *vit skolom aka tvau / í iötunheima*, en upprepning från sf 12. Tjugonde strofen lyder:

Þá kvað þat Loki,	Laufeyjar sonr:
'Mun ek ok með þér	ambótt vera:
vit skolom aka tvau	í iötunheima!'

I hs. R skrivs *tvau* på båda de ovannämnda ställena. Formen *tvau* i sf 20 har flitigt kommenterats. EAM 1 ger först en förklaring efter Gunnar Pålsson. Den neutrala formen skulle bero på att de två personerna var män men spelade kvinnor. I det sammanhanget påpekas upprepningen. Intressant är sedan kommentatorns egen reflektion: Loke antog möjligen kvinnomask först när han kommit till jättevärlden (s. 190 f. not 25). Det har senare ganska allmänt ansetts, att *tvau* här är en tanklös upprepning av formen från sf 12. Där vore neutral genusbeteckning riktig, eftersom det gäller man + kvinna, nämligen Tor och Freja. Men det skulle inte heta *tvau* i sf 20, då ju Tor redan har blivit utklädd till brud och Loke omtalas som *ambótt* 'brudtärna'. Man har därför velat rätta denna strofs *tvau* till *tvær*. Konjekturen introducerades av C. R. Unger i hans Oldno. læsebog, 1863 (s. 104). Den återspeglas f. ö. i ett par översättningar: von Friesens 'Vi två flickor / till jättarne farom' och Mortensson-Egnunds 'So èk me tvo kvende / til Jotunheimen'. Sophus Bugge anser, att förlagan till hs. R hade siffror (o: II) på de aktuella ställena. Avskrivaren skulle i det senare fallet ha upplöst sifferbeteckningen med *tvau* påverkad av sf 12, där han hade använt just den formen (NFkv s. 126). Boer kan för sf 20 jämte *tvær* tänka sig läsningen *tvær* (EB 2 s. 111).

Bruce Dickins (Leeds Studies in English 4 s. 79 f.) och Frederic T. Wood (a.st.) har i korta inlägg riktat kritik mot den för handskriftens *tvau* föreslagna konjekturen. Wood påpekar, att Loke säger *Mun ek ok með þér / ambótt vera* — det hela läggs i framtiden. Tor har, såsom framgår av dikten, blivit utklädd till brud. Loke skulle ännu inte ha tagit på sig kvinnodräkt utan fortfarande uppträda som man. Därför kunde han, innan han skred till hjälp, ironiskt beteckna Tor som kvinna genom att sammanfatta denne och sig själv med en neutral genusform. »Loki's double nature as friend and foe of the gods is once more confirmed by this interpretation» (Wood). Loke som brudtärna möter oss antydningssvis först i skildringen av gästabudet. Detta hänger, såsom Wood påpekar, samman med de i dikten hastiga övergångarna till nya scener. Tilläggas kan, att Lokes maskering till kvinna måste ha haft avsevärt mindre intresse än Tors, eftersom Loke i motsats till denne är obetydlig som komisk figur i dikten.

Att formen *tvau* i Þrk. 20 skulle bero på mekanisk upprepning av 12:7—8, förefaller mig osannolikt. Man har nämligen inte lyckats peka ut något parallellfall, som visar att upprepning medfört ett grammatiskt formfel. Ändring av böjningsform inom upprepningens ram är däremot väl styrkt; jfr t. ex. Skm. 39:1—3 med 41:1—3: *Barri heitir, / er vit bæði vitom, / lundr lognfara* (man + kvinna) resp. *Barri ... báðir ... lognfara* (två män).

Förklaringen verkar kanske något troligare, om man som Bugge tänker sig en sifferangivelse som utgångspunkt för *tvau*-formerna. Men om förlagan (el. förlagorna) till *hs. R* vet man egentligen alls ingenting. Enligt Lindblad förutsätter *R* en lång skriftlig tradition, varvid åtskilliga personer har varit verksamma (a.a. s. 274). Konjekturen *tvær|tveir* måste a priori betraktas med skepsis. En rimlig tolkning av textstället kan ges utifrån handskriftens läsart.

Som redan första eddaeditionen antyder, är själva genusförhållandena i sf 20 så tillkrånglade, att enbart detta kunde motivera en neutral pronomenform. Om — som naturligt vore — angivandet av genus här hade känts som ett problem för diktaren, tycker man dock, att han skulle ha utelämnat *tvau* (för likformighetens skull då även i sf 12). Dualen *vit* betyder ju i sig själv 'vi två'. Vid en genomgång av eddadikterna har jag funnit, att typen dualt pron. följt av räkneord (*báðir, tveir*) möter som ett i stort sett mindre utnyttjat alternativ till dualt pron. ensamt. Formen *tvau* är inte verstekniskt nödvändig, även om den har bedömts som sådan av de Vries (Dateering s. 264 f.). *vit skolom aka* $\acute{\text{---}}|\acute{\text{---}}$ vore en acceptabel fornyrdislagsrad, ty dikten har flera verser med sluttakten bestående av kort betonad plus kort obetonad stavelse, ex. *ef ek minn hamar* $\acute{\text{---}}|\acute{\text{---}}$ 3:7 och *Fló þá Loki* $\acute{\text{---}}|\acute{\text{---}}$ 5:1, 9:1.

Redan de nämnda omständigheterna tycks peka på att Dickins' och Woods uppfattning bör ges företräde. Enligt deras tolkning, vartill ett icke observerat (?) embryo alltså finns i EAM 1, har det i sf 12 oskyldiga *tvau* en anstrykning av ironi i tjugonde strofen. Detta gäller väl så mycket mer som man har anledning förmoda, att det är Tors ord till Freja (se ovan), vilka här riktas till den kvinnoklädde åskguden själv. I dikten har Tor nyss befarat, att han i brudräkt skulle kallas pervers av gudarna. Man kan uppfatta hans tidigare farhågor som besannade i sf 20: den ännu mansklädde Loke ger med påpasslighet Tor en fin antydan om hans kvinnlighet. Frågan huruvida Loke skall tänkas taga på sig brudtärnendräkten före eller efter avresan från gudavärlden, saknar givetvis relevans för tolkningen.

I den del av *Þrk.*, som behandlar gudarnas rådslag och Tors påklädning, förekommer flera anspelningar. Ett effektfullt »citat», nämligen *Þrk.* 14:1—6, anslår inledningsvis den allvarsamma tonen i *Bdr.* (se de Vries, Dateering s. 281 och Hallberg, *Om Þrk.* s. 57 f.). Omständigheterna kring Loke-replikan *Þegi þú, Þórr* etc. pekar i fortsättningen hän mot *Ls.* (se Hallberg, a.a. s. 59 f.). Som jag ser saken, har den givna tolkningen ett gott sakligt stöd i det faktum, att den passar till diktens framställning av Tors känslighet för »omanlighet» (jfr Frejas för »karltokighet») och till

Loke-gestalten såsom denna framträder i Ls., samtidigt som den går väl ihop med den fina ironien i dikten (jfr Hallberg, a.a. s. 57 och 75). Baldur Jónsson, tidigare isländsk lektor vid universiteten i Göteborg och Lund, säger sig alltid spontant ha uppfattat tjugonde Þrk.-strofens *tva* som ironiskt.

4

En påfallande upprepning finner man mellan sf 15—16 och sf 19:

15 Þá kvað þat Heimdallr,	hvítastr ása,
vissi hann vel fram,	sem vanir aðrir:
'Bindo vér Þór þá	brúðar líni!
hafi hann it mikla	men Brísinga!
16 látom und hánom	hrynja lukla
ok kven váðir	um kné falla,
en á brjósti	breiða steina,
ok hagliga	um höfuð typpom!
19 Bundo þeir Þór þá	brúðar líni
ok ino mikla	meni Brísinga,
léto und hánom	hrynja lukla
ok kvennváðir	um kné falla,
en á brjósti	breiða steina
ok hagliga	um höfuð typpo.

Upprepningen ger här berättelsen liv. Diktaren har genom sin utförlighet gjort Tors utklädande till brud till en höjdpunkt i Þrk:s komik.

De allra flesta orden i sf 19 är förkortade till begynnelsebokstaven i handskriften. Tempus pret. markeras dock genom utskrivet *Bundo*. Det starka förkortandet spelar ingen roll för tolkningsdiskussionen nedan.

Ur tolkningssynpunkt synnerligen intressant är Þrk. 16:5—6 och 19:9—10: *en á brjósti / breiða steina*. Att man i EAM 1 tänker sig en underförstådd imper., synes framgå av översättningen: 'At in pectore (collocemus) / Amplas gemmas' (s. 189). Finnur Jónsson anmärker, att man här måste tänka sig ett verb, kanske *setjom* eller *festom* (EIJ 1 s. 121). Wimmer söker i anslutning till en sådan tolkning ge en speciell förklaring av kasus: »Undert. [á, fho. med hf.] hvor man kunde vente gf.: en á brjósti breiða steina, men (*lad os fæste*) på brystet brede stene (idet breiðir steinar á brjósti opfattes som ét begreb, *brystsmykke*)» (Oldnord. læsebog₂, 1877, s. 164; samma i följande upplagor). Fritzner utgår från det tidigare *látom hrynja*, när han ger läsningen *látum (honum) á brjósti breiða steina* (OBGNS₂

1886—96, s.v. *brjósti* 1), vilken synes förutsätta antingen en tolkning av *breiða* som verb eller en helt ny betydelse av *láta* ('ved sin Vilje eller Virksomhed lade noget komme hen til ... et Sted', Fritzner s.v. *láta* 5).

Detter-Heinzel antyder, att man ur det tidigare *látom falla* kunde tänka sig ett *látom uera*, något som emellertid inte vore nödvändigt (a.a. s. 271; jfr övers. i Genzmer 2 s. 13). Att de för de aktuella Þrk.-raderna i själva verket räknar med en absolut ack., framgår av en annan kommentar (s. 214 f.), där flera exempel ges på att ack.-obj. ofta skulle förekomma utan att vara styrt av ett predikatsverb.

I Sijmons-Gerings Kommentar finner man en vidräkning med dem som tidigare i formen *breiða* hade velat se ett verb: »Als regierendes verbum ist *festom* oder *setjom* zu ergänzen: 'befestigen oder setzen wir breite steine auf ihre brust'. *breiða* als inf. aufzufassen, woran man auch gedacht hat, ist unmöglich: es wäre nicht abzusehen, warum dann der dichter nicht einfach den imper. *breiðom* verwendet hätte. Dagegen spricht auch die übereinstimmung unseres verses mit 19³ (Hildebrands vorschlag, hier *breiðom* und dort *breiddo* zu schreiben, muss unbedingt abgelehnt werden). Auch der verfasser der *Þrymlur* hat *breiða* als adj. gefasst (II, 112: *settu á bringu breiða steina*). — Hj. Lindroths vorschlag *brea* [= *brjá* 'glänsa, glittra'] (Namn och bygd IV, 165) ist völlig unmöglich» (a.a. 3:1 s. 319).

Hypotesen om en underförstådd imper. *festom* eller *setjom* kan inte accepteras. Verben *festa* och *setja* betecknar riktning och kräver därför ack. efter prep. *á*: *festa e-t á e-t*, *setja e-t á e-t* (Fritzner s.v. *festa*, *setja*). Wimmers förklaring av den efter *á* här förekommande dat. är alltför långsökt (jfr Fritzner s.v. *á* præp. 19), vilket han själv bäst visar genom att vid översättningen av versparet göra våld på sin egen tolkning *breiðir steinar á brjósti* = 'brystsmykke'; *á brjósti* som prep.-attr. skulle avvika från strofens syntaktiska mönster, eftersom varje verspar i övrigt uppvisar prep.-adv. Nära till hands ligger kanske (trots Sijmons-Gerings kritik) tanken, att man i *en (látom 16:5—6, léto 19:9—10) á brjósti breiða steina* möter inf. *breiða*. Så kan det emellertid inte förhålla sig, eftersom i så fall *á* mot vedertaget bruk skulle stå med dat. — jfr ex. *breiða á sik klæði*, *breiddr á kross* (Fritzner s.v. *breiða* 1 resp. Sveinbjörn Egilsson-Finnur Jónsson, Lex. poet.₂, 1931, s.v. *breiða*) — och det tr. *breiða* plus obj. skulle förstöra symmetrien i strofen. Jfr även citatet från *Þrymlur* ovan.

De av Detter-Heinzel föreslagna fallen av absolut ack. är över huvud opålitliga paralleller till Þrk.-raderna. Redan utgivarna tvekar om tolkningen av den ack. *harm liótan* i *Harm liótan mér þikkir í þui* Hrbl. 14 (SG: 13), vilken utgör själva utgångspunkten för deras resonemang (jfr ESG 3:1 s. 241). *Enn ór augom iarknasteina* Vkv. 23 (SG: 25) har med stöd

av Detter-Heinzels egen kommentar till Háv. 114:5 tolkats annorlunda och naturligare (se ESG 3:2 s. 19). Att ack. *skyrtu þröngva* Rp. 10 (SG: 15) och *sípar slá þur, serk bláfán* Rp. 17 (SG: 28) står utan predikat, beror på utelämnande (genom ellipsis) av pret. *hafði* efter föregående pret. *var* (a.a. 3:1 s. 353, 359; se M. Nygaards Nørrøn syntax, 1905, § 31). Fallet *afl ok eliun átta manna* Rp. 33 (SG: 45) förses av Detter-Heinzel med frågetecken. Det är osäkert, eftersom det syntaktiska sammanhanget här kan förmodas vara brutet genom en defekt i strofen. »Von einem 'absoluten akk.' kann hier keine rede sein» (ESG 3:1 s. 366). Jag har därmed omnämnt de fall av förment absolut ack., som Detter-Heinzel anför från eddadikterna. Deras exempel från prosan är inte heller relevanta paralleller till Prk:s *en á briósti | breiða steina*.

Om man däremot tänkte sig konstruktionen *en (látom resp. léto) á briósti [vera] breiða steina*, stode enligt regeln *á* med dat. vid itr. befintlighetsverb (se Fritzner s.v. *á* præp. 1 a). Strukturen skulle vara densamma som i *látom (léto) und hánom | hrynia lukla* 16:1—2 resp. 19:5—6. Med dessa rader hade det aktuella versparet liksom det närmast föregående, *ok kvennvådir | um kné falla*, den finita verbformen gemensam.

Gering och Neckel redovisar flera fall av underförstådd inf. i konstruktionen ack.m.inf. efter *lata* 'bewirken' (Gering, Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda, 1903, s.v. *lata* 8 b:γ; EN 2 s.v. *lata*). Förstnämnda verk räknar också med underförstått pret.part. Där ges följande ex.: [*hverr*] *látr gunnfana gollenn fyr stafne* [scil. *flogra?*] HH II 22, *lát svá breiða* [scil. *verða*] *borg á velle, at und oss öllom jafnrúmt see* Sg. 64, *látta hlíp rúm* [scil. *vesa*] Fj. 43, *benvönd of lét ... margdýrr konungr á meþal okkar* [scil. *leggjask?, lagþan?*] Br. 20, *þau lét hön* [*Gubrún*] *gjöld bráþra* [scil. *verða*] Akv. 44, *hverjan [þjór] léto höfpe skemra* [scil. *verða*] Hym. 15, *Þeir [segger Níþapar] aftóko [bauga], ok þeir á léto* [scil. *dregna*], *fyr einn útan, es þeir af léto* [scil. *dregenn* od. *tekenn*] Vkv. 10; *höfpe skemra láte hann* [*Sigvörþr*] *þann enn hrímkalda jöton* [scil. *verða*] *ok af baugom bua* Fm. 38. Det sista fallet står som exempel på ack.m. inf., dels med inf. underförstådd, dels med denna utsatt. Neckel tar upp följande: Hym. 15 med lydelsen *hvern léto þeir höfði skemra*, HH II 19 (SG: 22) och Akv. 41 (SG: 44).

Gering anför alltså *lát* [N m.fl.: *látta*, efter hs. R] *svá breiða* (scil. *verða*) *borg á velle ...* Sg. 64; i kommentardelen (nedan a.st.) antas dock snarast *göra* vara underförstått — jfr översättningen 'Facies ita spatiosam / Arcem in campo' i EAM 2 (s. 240). Detter-Heinzel uppfattar däremot *breiða* som inf. (a.a. s. 480) och hänvisar beträffande konstruktionen till ett med *breiða völl* liktydigt *breiða hey á uelli* (källa ej angiven); jfr dock

breiða vøll och *b. hey á vøll*, Jónsbók, ävensom nisl. *b. hey á vøll* (Cleasby-Vigfusson-Craigie, An Icel.-Eng. Dict., 1957, s.v. *breiða* resp. Sigfús Blöndal, Isl.-da. OB, 1920—24, s.v. ²*breiða* 1). Denna tolkning har kritiserats (se ESG 3:2 s. 274 f. och EdJ s. 281). Dock anför Sijmons-Gering parentetiskt, att *breiða* kan vara inf., men i så fall ej samhörigt med adj. *breiðr* utan utvecklat ur ett **bíraiddjan* 'bereiten'. Detta antagande saknar stöd, och förslaget måste därför avvisas. Finnur Jónsson räknar med ett till *lát* underförstått *vesa*.

Textstället har senast behandlats av B. Nerman i ANF 75, 1960. Denne anser här *breiða* vara inf. och ger *borg* innebörden 'den lerbädd, stundom omgiven av en stenmur, som i Norden förekommer i förnämligare gravar och på vilken [lik]förbränningen skett' (s. 243). Hur det än förhåller sig med den exakta betydelsen av det senare ordet — forskarna har länge tänkt sig 'vedstapel, bål (för likbränning)' — betecknar detta i alla fall rimligtvis något slags (upp)byggnad, vilket också synes framgå av diktens fortsättning. Man skulle här som inf. ha väntat sig *gøra*, *byggja*, *vera*, *liggia* e. d.; jag betvivlar, att man i den fornnordiska litteraturen kan finna ett enda säkert belägg för uttrycket *breiða* (verb) *borg*. Det är f. ö. intressant att se, hur författaren av *Völsunga saga* har uppfattat passusen: *lát gera eitt bál mikit á sléttum velli* (anf. i samb. med en komm. av *borg* i ESG 3:2 s. 275).

Gering har flera syntaktiska paralleller för sin Sigurðarkviða-tolkning, vilken därigenom, åtminstone i huvudsak (jfr nedan), synes mig riktig. Anmärkningsvärt är, att han inte har beaktat möjligheten att tolka det här diskuterade Prk.-fallet efter samma linje.

Utelämnat *vera* vid modala hjälpverb och i konstruktionen ack.m.inf. omnämnes i Nygaards syntax § 33 c och 89 d Anm., i Jakob Jóh. Smáris Ísl. setningafræði, 1920, § 19 b och under rubriken »Ellipse» i Heuslers Aisl. El.-buch₄, 1950, § 525 och Iversens *Norrøn gram.*₆, 1961, § 184 d.

Carl Grimberg har i de svenska landskapslagarna funnit två fall av utelämnad inf. efter *lata* (ANF 21, 1905, s. 215): *Nu latær præstær sik mopæri barn æn bondæ* UL, Kk 12 pr, *Nw later præster sæ kamære bondæ æn barn* SmL, Kr 9 § 2. Därtill må läggas *Nu latær præstær mopære barn æn bonda* VmL II, Kr 11 pr. För dessa fall kan man med Schlyter tänka sig inf. *væra* (*vara*) underförstådd (se Schlyters Ordbok, 1877, s. v. *mopæ*, SamlSwGL 3 s. 379 s. v. *mopæ* och 6 s. 205 s. v. *kamber*). Se även Söderwalls Ordbok öfver sv. medeltids-språket, 1884—1918, s. v. *lata* 4 och 9 med ex.

En jämförelse av Prk. 16:5—6 och 19:9—10 med redan citerade Fm. 38:1—3 är belysande. Den senare diktens *láti* är gemensamt för två satser.

Sats ett har underförstådd inf. efter verbet *lata*, medan sats två har inf. *búa*. I Prk. råder motsvarande förhållande. Predikatsformen *látom* (*léto*) är gemensam för tre satser. Skillnaden skulle endast ligga i att denna dikt efter *lata* först visar utsatt inf., nämligen *hrynja* i sats ett och *falla* i sats två, sedan underförstådd inf., alltså i sats tre. Det synes mig väl motiverat att för Prk.-ställena och samtliga av Gering (och Neckel) nämnda exempel räkna med att inf. *vera* är underförstådd vid verbet *lata*.

Enligt EAM 1 skulle *breiða steina* betyda 'amplas gemmas' (s. 189); hänvisning ges till de *brióstkringlor* 'bröstplattor', som nämns i Vkv. (a.st. not 23). Fritzner anför Prk.-stället under *steinn* 'Edelsten, Perle'. Finnur Jónsson har flerstädes hävdad, att uttrycket *breiða steina* skulle syfta på pärlor, ädelstenar, snarast då bröstsmcket *steinasorvi* (t. ex. ElJ 1 s. 121 och Finnur Jónsson, a.a. s. 166), vilket nämns av Snorre (Skáldskaparmál kap. 40 [31]; Edda Snorra Sturlusonar udg. ved Finnur Jónsson, 1931, s. 120). Gering och Neckel anger hos subst. *steinn* betydelsen 'edelstein' både här och i Gör. I, 17:3 (Gering s.v. *steinn* 3 och EN 2 s.v. *steinn*). För Nerman är det självklart att stora pärlor avses, snarast då sådana som utan kombination med mindre pärlor efter omkr. år 700 kunde bilda egna pärluppsättningar (Två unga Eddadikter s. 129). De svenska eddatolkningarna har vanligen den ordagranna formuleringen 'breda stenar', men man finner också 'ädra stenar' (Afzelius) och 'brudsmcket's stenar' (Åkerblom). Sander skriver: »men å bröstet / breda stenar rundas».

Jan de Vries utgår från att bröstsmcket åsyftas. Olika namn har i Norden under tidernas lopp funnits på sådana; *steinasorvi*, *brióstkringlor*, *bolesøljer*, *slangesøljer* och *bros(s)e* anføres. de Vries vill med Prk.-uttrycket jämföra *gav han henne den brossa brei* i den norska balladen Alv ligg sjuk (Dateering s. 292 f.). Mot Lindroths minst sagt tvivelaktiga läsning *brea steina* har han endast föga att invända: »Een aanlokkelijke emendatie, die toch, naar mijn oordeel, overbodig is» (a.st. not 1).

Med särskilt avseende på innebörden av *steinn* har textstället kommenterats av Verner Dahlerup (Festskr. t. Finnur Jónsson 1928 s. 302 f.). Denne stöder Oehlschlägers fria tolkning av Prk:s *breiða steina* som 'to runde Stene' till att fylla ut barmen. Det gäller att ge Tor ett så kvinnligt utseende som möjligt; en svällande barm måste för jätten Trym framstå som ett större tecken på kvinnlighet än ett glittrande smycke! Ett gott exempel på *steinn* i betydelsen 'ädelsten' är för Dahlerup däremot nämnda ställe i Gör. I. Sammanhanget ger här entydigt besked om innebörden.

Att Finnur Jónsson åtminstone delvis tagit intryck av Dahlerups notis, framgår av hans senare, dock något dunkla kommentar: »*breiða steina*:

brede (store, sikkert runde) sten[c], smykker af rav(?)» (EdJ s. 117). — Utan tvivel påverkad av Dahlerup anmärker Larsen: »*brede Stene*, for at danne Kvindebarm» (a.a. s. 238).

I stort sett har Dahlerup säkert rätt. Något bör emellertid tilläggas om hur man skall uppfatta adj.; *breiðr* betyder ju normalt inte 'rund'. Betydelsen 'bred' vore ur innehållssynpunkt mindre trolig. Att döma av flera ordböcker är dock hos *breiðr* en betydelse 'vid, stor' säkert styrkt i fvn. (Egilsson-Jónssons Lex. poet., L. Heggstads GNOB, 1930 och EN 2 s.v. *breiðr*). Man må jämföra med Þrk. 25, där jätten säger sig inte ha sett brudar »*bita breiðara*», vilket torde betyda 'bita större, taga större bit'; obs. även personbinamnet *breiðmagi* (Fritzner, Heggstad). Fsv. *breper* har förutom 'bred' också betydelsen 'vid, stor', vilken t. o. m. kan vara bildlig (Söderwall s.v. *breper* 3). Märk ex. *brep* ('grandes') *öghon*, *swa at rikesins ära warder breed* samt möjligen *olaruus bredher* (a.st.). Tolkningen av *breiða steina* som 'stora stenar (o: lapides), använda som kvinnlighetsattribut' passar utmärkt till det burleska upptåg, som Þrk:s maskerings-scen utgör.

5

I Þrk:s sista strof, sf 32, skildras Tors hårda framfart med jättesystem; v. 5—8 lyder:

hon skell um hlaut	fyr skillinga
en hogg hamars	fyr hringa fiöld.

En motsvarighet till *hon skell um hlaut* / *fyr skillinga* är känd från norskt folkmål, nyisländskan och danskan. Från Råbyggjelaget (Evsje) anför Ross *skjell*, m. 'Slag, Smæk, Smæld' med uttrycket *Han fekk Skjell for Skjellinga*, för vilket hänvisning ges till Þrk. (NOB, 1895). Detta återfinns också i Schjøtt, NOB, 1914 under subst. *skjell*, vilket får den parentetiska anmärkningen »sj[elden]». Vidare upplysningar om uttrycket står ej att få på Norsk Målførearkiv, Oslo (enl. cand.philol. Johan A. Schulze). Heggstad tar upp Þrk.-raderna på följande sätt: »*hon skell um hlaut fyr skillinga* 'ho fekk skjell (smell) for skillingar' (Rbg. [o: Råbyggjelag]) Þry 32» (Heggstad s.v. *skillingr*). I nisl. finns uttrycket *fá skell fyrir skildingana* 'faa Þrygl i Penges Sted' (Blöndal s.v. *skellur* 2). I nda. förekommer *fá smæk for skillingen* 'få mycket [!] för pengarna' (K. Widman, Da.-sv. OB, 1951, s.v. *smæk*). Uttrycket kan varieras: *give* el. *have sm. f. sk.* (ODS, 1918—54, s.v. ²*smæk* 4); tydligen främst på grund av sin betydelse har det endast med tvekan sammanställts med Þrk.-raderna (se a.st.).

Att det här diskuterade versparet i Þrk. skulle gå tillbaka på ett gammalt fast (talspråks)uttryck motsvarande det sentida norska, nyisländska och danska, är en möjlighet, som man knappast behöver räkna med. Det norska uttrycket — om vars användning vi f. ö. ingenting vet — är liksom det nyisländska och danska säkerligen att anse som ett »bevingat ord», direkt eller indirekt stammande från Þrk. Dikten har nämligen varit vida känd. Detta framgår av att den förutom isländska rimor gett upphov till Torsvisan, som finns uppptecknad i olika former i Norge, Danmark, Sverige och på Färöarna och vars grundform troligen var norsk (se S. Bugge-M. Moe, Torsvisen i sin norske form, i: Festskr. t. ... Oscar II ... fra Det Kongelige Norske Frederiks Universitet 2, 1897). Av den norska visan om Torekall (NFv utg. ved K. Liestøl-M. Moe 2, 1922, nr 45) nedskrevs dock endast den första delen. I den danska folkvisan, Tord af Havsgaard (DgF udg. af S. Grundtvig 1, 1853, nr 1), finner man ej uttrycket.

Av det föregående framgår, att jag anser diktens formulering vara den ursprungliga. Ingen har heller hävdats motsatsen.

Många har tolkat Þrk:s *skillinga* som 'skillingar, mynt, slantar, pengar i allmänhet'. *Skillingr* översätts t. ex. av Fritzner i första rummet med 'Mynt, Penge i Alm.', varefter Þrk.-stället anförs som exempel, dessutom helt överraskande följande passus ur Óláfs saga ins helga: *þeir leystu hann út ok borgina með þúshundum 12 gulls skillinga*. Nerman är för Þrk:s vidkommande på samma linje (The Poetic Edda in the Light of Archæology, 1931, s. 27). Att också Collinder räknar med en allmän betydelse av ordet framskymtar ur hans fria tolkning 'hon fick sår i stället / för silver och gull'.

För subst. *skillingr* i fvn. anförs som bekant även den väl styrkta betydelsen 'skilling, mynt av visst, dock starkt växlande värde' (se Fritzner och Heggstad s.v. *skillingr* 2 och 3 samt *gullskillingr*). De från prosaöversättningar härrörande beläggen av ordet är att döma av Fritzners ordbok och enligt uppgifter från dr Ole Widding vid Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog, København, särskilt talrika. Bl.a. betecknar detta den engelska skillingen och återger judarnas sikel och — i något fall — romarnas solidus (det sistnämnda meddelat av dr Widding).

Enligt nyss angivna källor stammar flertalet av de äldsta prosabeläggen av *skillingr* från Eigla och Snorres Óláfs saga ins helga. Efter Hallbergs övertygande författarbestämning av den förra (Snorri Sturluson och Egils saga Skallagrímssonar, 1962 [= Stud. Isl. 20]) kan nu också denna räknas till Snorres produktion. Snorre använder tydligen ordet endast i samband med anglosaxiska myntförhållanden. Þrk.-belägget är det enda från eddapoesian. Vad beträffar skaldediktningen kan ännu så länge blott sägas, att ordböckerna icke har belagt ordet *skillingr* därifrån. — För-

hållandet mellan fvn. *skillingr* och dess sidoform *skildingr* (nisl. *skildingur*) är ännu ej klarlagt.

Jättesystemen har som brudgåva (*brúðfé*) bett om guldringar: *Láttu þér af höndom | hringa rauða* Þrk. 29:5—6. Mot detta svarar följdriktigt, att hon sedan får *högg hamars | fyr hringa fiöld*. Men det står i dikten intet om att jättinnan har krävt pengar. Lika fullt berättas det alltså, att hon får »skell» i stället för »skillinga». Det anmärkningsvärda däri har påpekat av Schultz (a.st.), vars kommentar till textstället dock är dunkel och opålitlig, främst därför att han för halvstrofen antar en ursprunglig lydelse *hón högg um hlaut fyr hringa fiöld*.

Emellertid har man även sökt tolka Þrk:s *skillinga* med närmare anslutning till två förmodade grundbetydelser hos ordet. Tidigt påstods det, att bruket av *skellr* och *skillingr* skulle innebära en medveten ordlek. M. B. Richert anmärker, att orden har en inneboende grundbetydelse 'hvad som klingar'. Jättekvinnan fick enligt honom på sätt och vis vad hon önskade, nämligen något som klingade: »hon fick *skell* i st. f. *skillinga*, d.v.s. stor-klang l. klang i stor skala (ordentlig klang, som förslog och kunde göra skäl för namnet) i st. f. små-klang l. kling-eli-klang ... eller klang från hammaren (= det med ett skrällande ljud förenade döds-hugget af hammaren) i st. f. klingande mynt» (Försök till belysning af mörkare och oförstådda ställen i den poetiska eddan, 1877, s. 46 not 1). Avsiktlig ordlek förmodas vidare av Detter-Heinzel (a.a. s. 276). Sijmons-Gering framhåller också, att de två nämnda orden är av samma rot, nämligen besläktade med fvn. *skjalla* 'klingen'. Subst. *skellr* vore 'schallender oder klatschender hieb' och *skillingr* 'klingende münze' (a.a. 3:1 s. 326); *skillingr* sammanställas f. ö. redan i EAM I med verben *skella*, *skjalla* (s. 662 f.), jfr tolkningen 'Ea cottabum (sonantem plagam) accepit / Pro tinnulis num[m]is' (s. 198).

Skilling är enligt Wörterbuch der Münzkunde hrsg. von F. v. Schrötter, 1930 ursprungligen den germanska beteckningen för det byzantinska myntet *aureus* eller *solidus* (s. 597). På 700-talet blev *solidus-skilling* en värderingsenhet, ett rent räkne-mynt. Först under 1200-talets senare del och 1300-talet upphörde *skillingen* att vara detta (s. 598). I Skandinavien infördes den som egentlig myntenhet i slutet av 1300-talet. Den första inom området präglade *skillingen* tillhör den danske konungen Kristofer av Bayerns regeringstid (1439—48) (s. 601).

Edward Schröder har ingående diskuterat etymologien av ordet; han förklarar det som en avledning av *sköld*, got. *skildus*: »der 'Schilling' ist also 'der Schildartige', 'eine Art Schild' oder auch 'der kleine Schild'» (KZ 48, 1918, s. 262). Han menar, att Þrk:s *skillingar* är 'Goldstücke'.

Sammanställningen av *skillinga* och *hringa* skulle tyda på att *skillingar* i Prk. inte betyder 'mynt' i vanlig bemärkelse utan 'smycken' (s. 257). Enligt Schröder är det otvivelaktigt, att man ursprungligen under beteckningen *skilling* sammanfattade brakteater och äkta antika guldmynt. Han anser det mycket sannolikt, att ordet uppkom vid en tid, då så få främmande mynt infördes av germanerna, att de bara kunde användas som smycken. Mynten blev betalningsmedel först när de kom i omlopp i större mängd (s. 263). Det anges ha varit avgörande för ordets uppkomst, att de första importerade guldmynten användes »als Hängeschmuck, als Brustschildchen» (s. 264). Författaren söker i slutet av sin artikel närmare visa, att *skilling* från början var just ett »Schmuckmünze».

Carl Marstrander har framfört vissa anmärkningar till ordet *skilling* (Skrifter utg. av Vid.-selsk. i Kr:a 1924:2 no. 9 s. 25 ff.). Han menar bl.a., att ett anglosaxiskt *scilling* med betydelsen 'hals Smycke' kastar ljus över Prk.-stället. Visserligen kunde *skillingar* avse införda anglosaxiska mynt, men långt sannolikare anser Marstrander det vara, att detta ord, vilket nämns i samband med det brúðfé som tillkom »brudgommens mor» (sic!), skulle beteckna »de runde, brakteatliknande smykker av guld (eller sølv) som var i bruk i vikingetiden». Han förmodar, att *skillingr* i anförd betydelse är ett inhemskt ord (s. 28 f.).

Schröders uppfattning avspeglar sig delvis i Neckels glossar, där det diskuterade subst. med hänvisning till Schröders artikel översätts 'schilling'; eine goldmünze' (a.a. 2 s.v. *skillingr*). I samband med Schröders och Marstrandens kommentarer bör Thalls tolkning (1913!) nämnas:

slag hon fick många	för smyckena,
hammarhugg rikligt	för ringarna.

Finnur Jónsson har fäst sig vid den rent fonetiska likheten *skell:skill* och talar om »lydmaleri» (EdJ s. 119). J. de Vries betecknar raderna *hon skell um hlaut | fyr skillinga* som »einen volkstümlichen Witz» och tillfogar tvärsäkert: »Hier kann man doch die Absicht des Dichters nicht missverstehen» (Anord. Lit.-gesch. 2 § 173).

Det har redan av det föregående framgått, att ordet *skillingr* etymologiskt sett är svårbedömt (se vidare Hellquist, SEOB₃, 1948 och de Vries, AislEWb, 1961) och i Prk. förekommer i ett flertydigt sammanhang. Det är åtminstone sannolikt, att de nordiska språken lånat detta »kulturord» från något germanskt grannspråk (Hellquist a.st.). Det kunde kanske framläggas ytterligare något tolkningsförslag till Prk.-stället, men jag avstår helt därifrån. Såvitt jag förstår, är nämligen en verklig tolkning av diktens *skillinga* omöjlig.

De till betydelse närstående *skellr* och *hogg* är centrala och passande ord i sf 32, där ju skalden ironiskt humoristiskt utgjuter sig över hur Tor straffar den giriga jättesystemen. Att *skell* är primärt i förhållande till den allittererande formen *skillinga* synes också framgå av att det ingår i ett fast uttryck: *hljóta skell* (se Fritzner och Heggstad s.v. *skellr*). Min åsikt är, att *skillinga* kan språkligt bedömas på samma sätt som Elias Wessén har bedömt *þorpi* i Háv. 50:

Hrørnar þoll, sú er stendr þorpi á,
hlýrat henni þorkr né barr;

Wessén anser innebörden av *þorp* vara oviss. Ordet står i rimställning. Som rimord till det föregående *þoll* fanns inte mycket att välja på. Följande anmärkning göres till tidigare tolkningsförslag: »Om han [o: diktaren] har tänkt på en blockmark eller en uthuggning eller en gårdsplats, en tomt, det kan vi inte avgöra. Allt är möjligt, som går att förena med erfarenheten och sammanhanget» (Festskr. t. B. Nerman 1958 s. 24). För *skillinga* gäller alltså, att vi ej kan draga någon bestämd slutsats om dess betydelse. Vid ordvalet har säkerligen verstekniska hänsyn spelat den avgörande rollen, ty då man söker ett rimord till det föregående *skell*, är ordvalsmöjligheterna inom sammanhangets ram ytterst begränsade. Det är anmärkningsvärt, att Detter-Heinzel och Sijmons-Gering uppenbarligen inte har insett *sk*-alliterationens betydelse för ordparet *skellr:skillingr* i Þrk. 32, fastän de i kommentaren av *skell* tar upp fallet *sá hlaut skellin, er skyldi* (Njála) och Sijmons-Gering dessutom jämför med *þeim skall hogg, sem skyldi* (Sigurðar saga þogla).

Det är uppenbart, att den citerade halvstrofens båda verspar har likartad betydelse och tillsammans exemplifierar parallellismen i dikten. I varje led möter antitesen, framhävd genom allitteration: *skell* vägs mot *skillinga*, *hogg hamars* mot *hringa fiöld*.

Vissa likheter finns mellan Þrk:s skildring av jättesystemen och några Snorre-texter.

Detter-Heinzel anmärker, att samma ironi, som är förbunden med Þrk:s *skell* och *skillinga*, möter på ett ställe i Snorre-Eddan (EDH 2 s. 276 f.). Vissa motiv- och sammanhangsmässiga likheter finns onekligen mellan Snorre-texten och Þrk. I den förra berättas det, att en smed av jättesläkt erbjud sig att bygga en säker borg åt gudarna, om han i lön fick gudinnan Freja och dessutom sol och måne. Det bestämdes, att han för att få ut sin ersättning måste avsluta verket inom en vinter. Gudarna greps av oro, när de såg, hur fort arbetet framskred. De samlades till rådslag och fann, att Loke bar ansvaret för avtalet med jätten. Loke måste lova de övriga

gudarna att få detta brutet. Han lyckades sedan med list förhåla arbetet utöver den överenskomna tiden. Jätten kom i vredesmod, men gudarna kallade på Tor, som en tid varit borta. »... ok iafnskiott kom hann, ok því næst for alopt hamarrin Miollnir; galt hann þa smiþar kavpit ok eigi sol ok tvngl, helldr syniþi hann honvm att bygva i Iotvnheimvm ok lavst þat hit fyrsta havg, er havssinn brotni þi isman mola, ok sendi hann niðr vndir Niflheim» (Gylfaginning kap. 25 [42]; SnE a.utg. s. 45 ff.; cit. s. 47).

De motiviska överensstämmelserna mellan Þrk. och berättelsen om byggmästaren kan ha sin grund i mytologiskt allmängods, kan bero på att Snorre författade dikten eller att Þrk.-skalden var förtrogen med Snorres Edda. Den av Detter-Heinzel påpekade likheten i ironi mellan nämnda ställen är åtminstone inte så särpräglad, att man har anledning räkna med något direkt samband. Vad jag ovan nämnt om beläggen av ordet *skillings*, berättigar inte till några säkra slutsatser men passar å andra sidan väl in i det mönster Hallberg skisserar.

En mera preciserad slutsats kan man draga av en jämförelse mellan Þrk. 29 och en passus i Gylfaginning kap. 33 (49). På det förra stället berättas jättesystemen enträget om sin brudgåva:

'Láttu þér af höndom	hringa rauða,
ef þú ǫðlaz vill	ástir mínar,
ástir mínar,	alla hylli'

I Gylfaginning skildras Balders död. Gudarna sörjer djupt, och Frigg vill försöka återföra Balder till gudavärlden: »þa mælti Frig ok spvrþi, hverr sa væri með asvm, er eignaz vildi allar astir hennar ok hylli ok vili hann riþa a helveg ok freista, ef hann fai fvndit Baldr» (SnE a.utg. s. 65). Likheten mellan de båda sist citerade versparen i Þrk. och det här spärrade stället i Gylfaginning har flera granskare observerat (se Fritzner s.v. *ást* och *hylli*, ESC 3:1 s. 325 och Sigurður Nordal, Snorri Sturluson, 1920, s. 117). Överensstämmelsen är av sådant slag, att det måste anses motiverat att här förutsätta ett direkt samband. Det har hävdats, att Snorres formulering skulle stamma från Þrk. (Sigurður Nordal a.st. och instämmande Einar Ól. Sveinsson s. 282 not). Dock synes det mig tvivelaktigt, att ett »citat» från den raljanta framställningen i Þrk. skulle ha anbragts i skildringen av sorgen vid Balders död. Vida troligare är det, att Þrk.-skalden påverkats av just Snorre-berättelsens formulering eller möjligen ett denna motsvarande uttryck i Snorres källa (jfr den ovan under avd. 3 b nämnda överensstämmelsen mellan Þrk. och Bdr. och där anf. litt.).

EDDAUTGÅVOR OCH -ÖVERSÄTTNINGAR (MED KOMMENTARER)

Afzelius = Sæmund den vises Edda. ... öfvers. af A. A. Afzelius. 1818. — *Collinder* = Den poetiska Eddan i övers. av B. Collinder. 1957. — *EAM 1; 2* [Arna-Magnæanska utgåvan av den poetiska Eddan] = Edda Sæmundar hinns fróða. 1. Odas mythologicas. Hafniæ 1787; 2. Odas mythico-historicas continens. Hafniæ 1818. — *EB 2* = Die Edda hrsg. von R. C. Boer. 2. Commentar. Haarlem 1922. — *EDH 2* = Sæmundar Edda hrsg. ... von F. Detter und R. Heinzel. 2. Anmerkungen. Leipzig 1903. — *EdJ* = De gamle Eddadigte udg. af Finnur Jónsson. Kbh 1932. — *ELJ 1* = Eddalieder hrsg. von Finnur Jónsson. 1. Gedichte mythologischen inhalts. Halle 1888. — *EN 1; 2* = Edda ... hrsg. von G. Neckel. 1. Text. 3. Aufl. Heidelberg 1936; 2. Kommentierendes Glossar. 2. Aufl. Heidelberg 1936. — *ESG 1; 3:1; 3:2* = Die Lieder der Edda hrsg. von B. Sijmons und H. Gering. 1. Text. Halle 1906; 3. Kommentar. 1. hälfte: Götterlieder. Halle 1927; - 2. hälfte: Heldenlieder. Halle 1931. — *von Friesen* = Ur den fornordiska religionslitteraturen. Öfvers. af O. von Friesen (i: Främmande religionsurkunder i urval och öfversättning. 3. 1908, s. 263—318). — *Genzmer 2* = Edda. Übertr. von F. Genzmer. 2. Götterdichtung und Spruchdichtung. Jena 1922. — *Hs. R.*: Håndskriftet Nr 2365 4to gl. kgl. Samling (Codex regius af den ældre Edda) i fototypisk og diplomatisk gengivelse. Udg. ved Ludv. F.A. Wimmer og Finnur Jónsson. Kbh 1891. — *M. Larsen 1* = Den ældre Edda og Eddica minora oversatte og forsynede med Indledning og Kommentar af M. Larsen. 1. Kbh 1943. — *Ljungstedt* = Valda sånger ur den poetiska Eddan metriskt öfvers. ... af K. Ljungstedt. 1904. — *Mortensson-Egnund* = Eddakvæde. Norrøne fornsongar på nynorsk ved I. Mortensson-Egnund. Oslo 1928. — *NFkv* = Norrøn fornkvæði udg. af S. Bugge. Chr:a 1867. — *Ohlmarks* = Eddans gudasånger tolkade ... av Å. Ohlmarks. 1948. — *Sander* = Edda Sæmund den vises. Öfvers. från isländskan af F. Sander. 1893. — *Thall* = Eddan. Nordiska fornsånger från isländskan tolkade av E. Thall. 1913. — *Åkerblom* = Den äldre Eddan tolkad av A. Åkerblom. 1—2. 1920—21.

ALFRED JAKOBSEN

Strofe 33 i Grímnismál

Grímnismál hörer til de dunkleste og vanskeligst tilgjengelige diktene i Eddaen. Vi möter ulöste problemer nær sagt i annen hver strofe. I det følgende skal vi ta strofe 33 opp til dröfthing. I Jón Helgasons utgave: Eddadigte II (serien Nordisk Filologi) lyder den slik:

*Hirtir ero ok fjórir,
þeirs af hæfingar á
gaghálsir gnaga:
Dáinn ok Dvalinn,
Dúneyrr ok Duraprór.*

Strofen står midt inne i et avsnitt som handler om Yggdrasils ask. I den foregående strofe heter det:

*Ratatoskr heitir íkorni,
er renna skal
at aski Yggdrasils;
arnar orð
hann skal ofan bera
ok segja Níðhoggvi niðr.*

**hæfingar* er et hapax legomenon. For l. 2 og 3 har Codex Regius (R): *þeirs af hefingar á. agaghalsir gnaga* og AM 748 I, 4° (A): *þæirs af hæfingiar á gaghalsir ganga*. Det er tydelig at teksten er korrumpert både i R og A. Skal vi komme til rettes med den, blir det nødvendig med en endring. Det er visstnok enighet blant forskerne om å stryke den første *a*-en i *agaghalsir* (den betraktes som skrivefeil) og å anse *gnaga* hos R for det riktige verbet.

Men hva betyr *hefingar* (*hæfingiar*)?

Erik Noreen som har diskutert dette substantivet i ANF 58 s. 235 ff., peker på at vi fra orddannelsessynspunkt har å gjøre med et maskulinum

på *-ingr* eller et femininum på *-ing*. Substantivene på *-ingr* er vanligvis denominative og konkrete og betegner «en som har med det eller det å gjøre», «en som er det eller det» (*spekingr*), eller «en som har det eller det» (*hyrningr*). De kan også være diminutive, f. eks. *eskingr* «fint snödrev» (: *aska*), *skettingr* «mynt» (: *skattr*). Hunkjønnsordene på *-ing* er opphavlig denominativer, men vanligst er abstraktdannelser til verb. Noen av denominativene har konkret tyding, f. eks. *kerling*, *hyrning*.

En tredje mulighet, som Noreen må har oversett, er at det foreligger et maskulinum på *-ingi* (jfr. *hæfingiar* i A). Ved siden av *-ingr* står ofte et suffiks *-ingi* med samme tyding, f. eks. *mælingi*, *mælingr*.¹

Når det gjelder vokalkvaliteten i ordets første staving, får vi ingen hjelp av A. *æ* er nemlig her den dominerende betegnelsen både for opphavlig lang *ö*, lang *æ* og kort *e/æ*-lyd.² En pekepinn kan derimot R gi. *ē* er her den vanligste betegnelsen for opphavlig lang *æ*-lyd (flere hundre ggr. av i alt ca. 700 tilfelle). 54 ggr. representerer *ē* opphavlig lang *ö*-lyd (av ca. 330 eksempler); noen få ganger betegner *ē* opprinnelig kort *e/æ*-lyd (bare i ca. en sekstiendedel av alle tilfellene).³

Det er altså mest sannsynlig at vokalen i den trykksterke stavingen er en opphavlig *æ*-lyd.

Det har vært gjort mange forsøk på å forklare betydningen av subst. *hefingar* (*hæfingiar*). I Norrøen Fornkvæði sier Sophus Bugge: «*hefingar* av *hefja*, *ē* er her altså = *e*»,⁴ men i Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse forkaster han dette forslaget og gjetter på et subst. **hævingar* avledet av et ellers ukjent verbum **hæva* «forhøie». ⁵ Ordet skulle da betegne «Forhöiinger», «Fremadspringende Skud». (S. 473 anm. 2). I Lexicon Poeticum har Finnur Jónsson: «*hæfing* f., egl. ,noget, der hæver, løfter sig' (*hefja*, *hóf*)? knop (på trær), *gnaga h-ar af*». I De gamle Eddadigte skriver han også *hæfingar* med merknaden: «et ukendt ord, knopper?»

Neckel sier i Edda-glossaret (1927): «*hæfingar á* ,fluss der *h-*«, Grm. 33,2, könnte eine bezeichnung der aus verschiedenen quellen genährten, tautricfenden weltesche (Vsp. 19, Gylf. 14 f.) sein; hierzu würde noch besser passen die lesung *hæfing* = ,erhebung' (ein aufwärts strömender fluss?).»

¹ Torp, Gamalnorsk ordavleiding § 43 Ac.

² Gustaf Lindblad, Studier i Codex regius av äldre Eddan ss. 146, 150 og 92.

³ Ibid. ss. 91 og 147.

⁴ Ferdinand Holthausen, Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des altwestnordischen leser også *hefingar* (til *hefja*) og oversetter: «oberer Baumsprossen».

⁵ I Gerings Vollständiges Wörterbuch finner vi: «**hefingar* (oder *hæfingar*?), f. pl. die oberen triebe oder sprossen eines baumes(?)».

Erik Noreen hevder at et **hefing* til *hefja* er mulig (han jamfører med *heiting: heita*), men «osannolikt». Snarest föres vi, mener han, i vårt tilfelle til subst. *hóf* eller verbet *hæfa* «passe» o. l. Han kommer fram til følgende to muligheter som de mest sannsynlige: *hæfing* f. til *hæfa* «passe» eller **hæfingr* m. «en som har hov(er)». «Når det nu är tal om hjortar», sier han, «förefaller det ytterst frestande att läsa *hæfingar* m. pl. nom. ,hovdjur, klövdjur¹. Ordet *hófr* har säkert ursprungligen innefattat både ,hov¹ och ,klöv¹.» Noreen gjengir strofelimingen slik:

Hirtir ero ok fjórir, *þeirs af, hæfingar,*
æ gaghalsir gnaga

æ for á er et endringsforslag han har tatt opp fra Ed. Sievers i hans *Die Eddalieder klanglich untersucht und herausgegeben*.

Han oversetter: «Det finns också fyra hjortar, vilka därav, dessa hovdjur, alltid med krökt hals gnaga», eller «... och dessa hovdjur gnaga alltid därav (= på trädet)».

Magnus Olsen (*Edda- og skaldekvad VII s. 26*) antar vi har gjöre med en avledning av adjektivet *hæfr* «brugbar, tjenlig, nyttig». Han gjengir *hæfing* ved «noget som *duger* (til mat)» idet han henviser til nynorsk *mathæv* «tjenlig til Mad (= matfór, matsökjande)» (Aasen). Hele helmingen oversetter han: «Hjorter er der også fire, som med strakt hals avgnager föden (som de trenger).» Han sløyfer det etterfølgende á idet han hevder: «Her kan man nöie sig med én preposisjon, vel snarest *af* (adverbialt brukt).»

Ingen av de foreslåtte lösningene virker helt overbevisende. Fra ord-dannelsessynspunkt er det ikke noc á si på Noreens forslag **hæfingar* «hovdjur, klövdjur» (eller **hæfingiar* av **hæfingi* m., dersom vi foretrekker A's skrivemåte). Det kan neppe heller reises noen avgjørende syntaktisk innvending mot det. Men rent innholdsmessig er forslaget etter min mening vanskelig å godta. Vi venter i grunnen å få höre *hva det er* hjortene gnager av *gaghalsir* «med krökt hals», vi venter med andre ord et *objekt* til *gnaga*. Mens adjektivet *gaghals* tydeligvis er valgt av dikteren for å anskueliggjøre situasjonen, synes derimot apposisjonen **hæfingar* (**hæfingiar*) å være helt uvedkommende for sammenheng.

Vi finner det altså rimeligst at *hefingar* (*hæfingiar*) er objekt til *gnaga*; er dette riktig, må vi ha med en feminin *ing-*avledning (*ō*-stamme) i akk. pl. å gjöre. Ut fra den sammenheng ordet står i, er det nærliggende å tro at den betydning som er foreslått av flere forskere, nemlig «knopper»,

¹ Dette ordet er tatt med i Jan de Vries's *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* med merknaden: «bed. unsicher, vielleicht ,huftier¹».

«skudd», «obere Baumsprossen» e. l. er den riktige.¹ Men i så fall kan ordet neppe være et deverbativ; deverbativer med konkret tyding er helst maskuliner, som f. eks. *kliningr*, *fléttingr*.²

Vi bör altså söke etter et denominativ; denne tanken har som nevnt et par forskere allerede vært inne på. Noreen antyder en avledning av subst. *hóf* n. «hvad der passer for, staar i det rette Forhold til ...» (Fritzner), mens Magnus Olsen tenker seg en avledning av adj. *hæfr*. Disse to avledningene ville ha noenlunde samme betydning «noe som *höver til*, *duger til föde*». Av de to forslagene bör Magnus Olsens ha forrang for **hæfing* forutsetter opphavlig lang *æ*-lyd. Men etter min oppfatning kan det innvendes mot begge disse avledningene at deres betydningsinnhold er for omfattende, for ubestemt. Fins det ikke noe annet nomen som ordet kan være avledet av, og som gir en mer tilfredsstillende lösning rent betydningsmessig?

Jeg vil her peke på adjektivet *hár* «höy» (germ. grunnform **hauha-*). En form **hauhingō* ville utvikle seg til: **hauhingu* > **hauhing*. Med gradvist svinn av den mellomvokaliske *h* og med «erstatningsforlenging» av diftongen ville en få formen **hāwing* og (med forskyvning av stavingsgrensen): **hā-ving*, **hā-ving*, norrønt **hæfing* (i-omlyd; jfr. også akk. m. av adj. *hár*: *hāfan*, pl. *hāfir* osv.).³ Et slikt subst. vil ha betydningen «noe som er eller befinner seg höyt», f. eks. toppen av et höyt tre. *hæfingar* oversetter jeg: «(de höye grein-)toppene». Jeg minner igjen om at *ē*-skrivningen hos R gjør det mest sannsynlig at ordet har hatt opph. lang *æ*-lyd.

Men formen *hæfingar* hos A? Enten beror den på feilskrift, eller så er den et forsök på korrigering fra A's side. Jeg nevner likevel her at D. A. Seip har et annet syn på denne formen. I «Om et norsk skriftlig grunnlag for Edda-diktningen» (MM 1957) s. 145 sier han: «Som ofte i norsk er *j* falt i R i etterlyd: *hefingar* Grm 33 (*hæfingar* A).» Av andre eksempler

¹ Hos Snorre, som har kjent strofe 33, heter det (kap. 16): *En IIII hirtir renna í limum asksins ok bitta barr*. Ifølge Blöndal kan *barr* i isl. brukes med betydningen «Bladknop» (= *brumhnaappur*).

² Torp, Ordavleiding § 43 Ba.

³ Noen forskere, f. eks. E. M. Hellqvist, Johs. Bröndum-Nielsen og H. Pipping, går ut fra en germansk stamme **hauhwa-*; *hw* tenkes her oppkommet av *icu*. **qu*. *hw* bevarer sitt labiale element framfor ikke-labiale vokaler. H. Pipping (Studier i nordisk filologi b. 12 s. 58 ff.) oppstiller en urgerm. dissimilasjonslov; ifølge denne oppgav diftongen *au* sitt labiale element foran labiovelar guttural i alle stillinger hvor gutturalen bevarte sitt. I samsvar med dette skulle subst. **hæving* ha en grunnform **hauhw-ingō* > **hahw-ingō*. Med bortfall av *h* og «erstatningsforlenging» ville vi få **hāwing* > **hæfing*.

fører han bl.a. opp *brautinga* i Hárbarðsljóð 6. Hvis det var Seips mening at ordets nominativform er **hæfingi* (< **hæfingi?*), burde han ha gjort oppmerksom på det.

At oversettelsen «(høye grein-)topper» er den riktige, synes også å bli bekreftet av innholdet i strofe 35. Men før vi begrunner dette nærmere, blir vi nødt til å komme inn på spørsmålet om «ekte» og »ekte» strofer i diktet.

Innholdet i Grímnismál er høyst eiendommelig og broket. Nesten alle forskere er enige om at diktet slik det nå foreligger, inneholder atskillige strofer som ikke kan ha tilhørt det opphavlig. Et unntak danner Magnus Olsen. I sin inspirerende artikkel «Grímnismál og den høiere tekstkritikk» (1933) belyser han diktet ut fra den situasjon som danner utgangspunktet for det (Odin mellom de to ildene i kong Geirröds hall); på dette grunnlaget prøver han å vise at det fins en indre sammenheng i det som man har oversett. Magnus Olsen har utdypet vår forståelse av diktet. En kan godta hans helhetssyn på det selv om en må være uenig med ham når det gjelder mange detaljer — han er forøvrig selv «ikke utilböielig til å anta enkelte senere innskudd».

Til slike seinere innskudd er det rimelig å regne strofe 33 og den etterfølgende strofe 34. I strofe 35 heter det:

*Askr Yggdrasils
drýgir erfíði
meira en menn víti:
hiqrtr bítr ofan,
en á hliðo fúnar,
skerðer Níðhoggr neðan.*

Mens vi i strofe 33 hører om 4 hjorter, er det her tydeligvis tale om bare én hjort (enten vi nå skal oppfatte *hiqrtr* som bestemt: «hjorten» eller ubestemt). Hadde strofene 33 og 35 vært skapt av samme dikter, ville det i den sistnevnte rimeligvis ha hett:

hirtir bíta ofan.

På lignende måte hører vi i strofe 34 om talløse ormer som ligger under Yggdrasils ask, mens strofe 35 bare nevner Nidhogg som gnager på asken nedenfra. Det er naturlig å anta at strofene 33 og 34 er yngre tildikning.¹

¹ Jfr. Karl Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde V s. 159 ff., S. Bugge, Studier ... s. 474, Finnur Jónsson, Den oldn. og oldisl. Litteraturs Historie 1 s. 145 Anm. og B. Sijmons, Kommentar zu den Liedern der Edda I s. 184. R. C. Boer hevder også:

Etter alt å dømme er de föyd til av en skald som har villet «forbedre» strofe 35 ved å gjöre den situasjon asken befinner seg i, enda mer dramatisk og skjebnesvanger.

I strofe 35 heter det som nevnt at Nidhogg skader asken *nedan* mens hjorten biter *ofan*. Det er klart at det er *rota* og *toppen* av treet det siktes til. I sin utmaling av denne situasjonen har interpolatoren etter min mening søkt etter et ord for (höy tre-)topp, som allittererte med *hirtir*, og så blitt stående ved subst. *hæfing*. Formodentlig har forestillingen om Yggdrasils ask som et höyt tre også vært medvirkende ved valget — i Völuspá strofe 19 tales det om *hár baðmr*, og i Sn. Edda kap. 15 heter det: *Askriinn er allra tréa mestr ok bestr; limar hans dreifaz ífir heim allan ok standa yfir himni*. Kanskje har denne forestillingen spilt en rolle også ved valget av adj. *gaghals*: hjortene måtte strekke halsene for å nå opp til toppen.

Det står ennå igjen å prøve å forklare det *á* som følger etter *hæfingar*. Sijmons oversetter *peirs af hæfingar á gnaga*: «welche die darauf befindlichen *hefingar abnagen*», og bemerker med rette: «ein sehr ungeschickter ausdrück, zu dem es kaum eine parallele gibt». Den oversettelse Sijmons gir, viser at han oppfatter *á* som preposisjonen *á* (i adverbial bruk, med en utelatt styrelse, enten *tré(i)* eller *aski*), men dette forutsetter, så vidt jeg kan skjønne, at en opphavlig genitivkonstruksjon *hæfingar trés* (el. *asks*) er blitt avløst av et preposisjonsuttrykk: *hæfingar á tré(i)* (*aski*). Utenkelig er det naturligvis ikke, men lite rimelig. Vi skal huske at strofen må vere blitt til för Snorres tid, ja, kanskje går den helt tilbake til hedensk tid.

Neckel antar som nevnt at det er subst. *á* vi har for oss, og at *hæfingar* (el. *hæfingar*) *á* skulle være en omskrivning for asken. Bortsett fra at en slik omskrivning virker meget søkt og unaturlig, kan jeg ikke skjønne hvordan dette uttrykket kan være objekt til *gnaga*.

Problemet løses selvsagt heller ikke ved å endre *á* til *æ*, eller ved å sløyfe det helt. Vi har vitnesbyrdet fra begge håndskriftene å ta omsyn til.

«Jünger als str. 35 sind str. 33, 34, welche den inhalt von str. 35 corrigierend ausführen». (ANF b. 22 s. 133 ff.). Jan de Vries som betrakter diktet som en sammenfletning av to opphavlig selvstendige Odinsfabler, mener at det i tidens løp er blitt interpolert en rekke navneremser. Til slike *pulur* regner han også strofene 33 og 34. Navneremsene i Grimmismål synes «kun at være tankeløse Indskud ... som er tilføjede der hvor der behandles et Emne som staar i nogen Forbindelse med pulernes Indhold» (ANF b. 50 s. 47).

I det følgende vil jeg komme med et nytt forslag til lösning, som kanskje kan være verd ettertanke:

Förste strofehelming kan opphavlig ha lydt:

*Hirtir ero ok fiórir,
þeirs af hæfingar hóllo á
gaghalsir gnaga.*

Dikteren har i så tilfelle hatt strofe 26 i tankene, der det heter:

*Eikþyrnir heitir hiórtr,
er stendr á hóllo Heriaföðrs
ok bitr af Læraðs limom.*

Helst skulle en da tro han har ment at Læraðr var identisk med Yggdrasils ask, og at den *hiórtr* det tales om i strofe 35, er *Eikþyrnir*.¹

I R's og A's felles forelegg har, formoder jeg, *hóllo* i strofe 33 vært forkortet til *h* med en strek igjennom. Det er ikke urimelig å anta en forkortelse av dette ordet i denne strofen. Det opptrer nemlig to ganger i foregående strofer (jfr sitatet ovenfor fra strofe 26 og videre strofe 25 der det heter *hóllo (á)*). Skriveren hadde altså god grunn til å tro at lesere og avskrivere ville skjønne hva forkortelsen stod for. Men både R og A har oppfattet *h*'en som *a* og streken som aksenttegn. Her vil jeg også påpeke at nettopp en slik misforståelse kan begrunne aksentbruken i dette tilfelle iallfall hos A. Han skriver nemlig ellers i Grímnismál nesten alltid *a* (i 16 av i alt 18 tilfelle). Utenom strofe 33 forekommer skrivemåten *á* hos ham bare i strofe 43: *Ægis bekki á*, men her markerer aksenten sannsynligvis først og fremst trykket og ikke kvantiteten (vi har å gjøre med en fullinje i *ljóðahátr*, der *Ægis* og *á* allittererer).

I R's avskrift av Grímnismál nyttes aksenten noe oftere, nemlig i 8 av i alt 18 eksempler.

Den *a*'en som står først i *agaghalsir* hos R, er etter min mening i virkeligheten en reminisens av preposisjonen *á* i forelegget. Mens R kopierte den mekanisk, har A av gode grunner sløyfet den: han hadde jo nettopp skrevet *á*.

Det kan reises den innvending mot dette restitueringsforslaget at vi får to rimstaver i *b*-linjen mens det ifølge reglene bare skulle være én:

hæfingar — hóllo

¹ Om Læraðr og Yggdrasils ask se Bugge, Studier ... s. 477 ff. De fire hjortenavnene i strofe 33, Dáinn, Dvalinn, Dúneyrr og Duraprór har interpolatoren sannsynligvis lånt fra andre verslinjer der de var brukt som dvergenavn. (Bugge, Studier ... s. 475).

Men interpolatoren har tydeligvis ikke tatt reglene så nøye. I *b*-linjen i strofe 34 er det også to rimstaver:

aski — *Yggdrasils*

Jfr. også strofene 25 og 26: *hollo* — *Heriafoðrs*

Til slutt kan det være grunn til å si noen ord om sammensetningen *gaghals*, som i den norrøne litteraturen bare er belagt i Grímnismál. Et adj. *gag* med betydningen «tilbageböiet, krummet bagud» eksisterer fremdeles i norske bygdemål (Telemark og Hallingdal). I Hallingdal fins også adj. sammensetningen *gaghalsad* «om Dyr, som böie Halsen opad, bære Hovedet höit» og subst. *gaghals* (Aasen).¹ Adj. *gagr* og sammensetningen *gaghals* ser ut til å være særnorske. I Cleasby-Vigfússon, Icelandic-English Dictionary heter det under *gagr*: «People in Icel. say, *hnakkakertr*, one who throws the neck back, but *keikr* of bending the backbone back; e.g. *standa keikr* where the Norse say *standa gag* ... the word is not in use in Icel.» Vi merker oss at det norske uttrykket *gaghals* er andent i et mytebilde som må ha norsk (ikke-islandsk) bakgrunn. En er fristet til å spørre: Har interpolatoren av strofene 33 og 34 vært nordmann (eller en islending med intimt kjennskap til norsk natur og norsk språk)? Jeg minner i denne forbindelse om at Asgaut Steinnes har funnet noen av gudebolignavnene i Grímnismál avspeilet i stedsnavn i Tune herred i Østfold,² og at Anne Holtsmark har pekt på at det eneste sted guden *Forseti*'s navn er belagt foruten i Grímnismál, er i stedsnavnet Forsetalund i Onsøy i Østfold.³

¹ Jfr. også S. Bugge i Tidskrift for Philologi og Pædagogik b. 6 (1865) s. 87 f.

² Historisk tidsskrift b. 35 s. 353 ff.

³ Studier i Snorres mytologi (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse, Ny Serie No. 4. Oslo 1964) s. 77.

ROLF HELLER

Laxdœla saga und Knyttlinga saga

Studien über die Beziehungen zwischen den beiden Sagas

Peter Hallberg hat sich in seiner Arbeit „Ólafr Þórðarson hvítaskáld, Knyttlinga saga och Laxdæla saga“¹ bemüht, die Frage nach dem Verfasser der Knyttlinga saga (Knyttl.) und dem der Laxdœla saga (Laxd.) zu beantworten. Er hat dazu seine in einer früheren Veröffentlichung am Beispiel der Egils saga Skallagrímssonar erprobte sprachstatistische Methode² weiterentwickelt und durch neue Untersuchungsformen ergänzt. Als Ergebnis legt Hallberg die These vor, Olaf Thordsson, der Neffe Snorris, selbst bekannt und anerkannt als bedeutender Skalde, sei der Verfasser beider Werke; er habe sie geschrieben — und zwar die Knyttl. zuerst — in den Jahren um die Mitte des 13. Jahrhunderts (genauer gesagt: zwischen 1241, wo sich Olaf am Dänenhofe aufhielt, und 1259, seinem Todesjahr). Diese These ist in verschiedener Hinsicht von Bedeutung. Erweist sie sich als richtig, verdienen in erster Linie drei Punkte Aufmerksamkeit:

1. Mit Olaf Thordsson wäre nicht nur der Name eines Sagaverfassers gewonnen; mit ihm erschiene ein dritter Angehöriger der Sturlungenfamilie als Schöpfer umfangreicher Prosadarstellungen auf der literarischen Bühne.
2. Laxd. und Knyttl., eines der Meisterstücke unter den Isländersagas und ein historisches Übersichtswerk, wären *einem* Autor zuzuschreiben — ein würdiges Gegenstück zu Snorris literarischer Leistung.
3. Die Entstehung der Knyttl. — bislang im allgemeinen in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts gesucht, freilich ohne sichere Handhabe — müsste um mindestens zwei Jahrzehnte früher angesetzt werden.

¹ Ett försök till språklig författarbestämning, in der Rh.: Studia Islandica, Heft 22, Reykjavík 1963.

² Snorri Sturluson och Egils saga Skallagrímssonar. Ett försök till språklig författarbestämning, in der Rh.: Studia Islandica, Heft 20, Reykjavík 1962.

Um Hallbergs These zu prüfen, muss man in zwei Richtungen zugleich Umschau halten. Einmal ist zu untersuchen, ob die beiden Sagawerke ein und denselben Verfasser gehabt haben können, zum anderen, ob dieser Verfasser Olaf Thordsson gewesen sein kann.

In seiner *Eigla*-Arbeit konnte Hallberg davon ausgehen, dass bereits mehrere Forscher in Snorri den Verfasser der *Egils saga* gesehen hatten und dass verschiedentlich — besonders von Sigurður Nordal — Argumente dafür beigebracht worden waren. Bei der *Laxd.* liegt der Fall anders. Über ihren Verfasser ist in der Forschung bisher nicht ernsthaft gesprochen worden. Auch Einar Ól. Sveinsson ist in seinem ausführlichen Vorwort zur Ausgabe der *Saga*¹ nicht näher auf dieses Problem eingegangen. Er hat aber den Gedanken ausgesprochen, dass Olaf Thordsson auf Grund seiner Veranlagung, seiner Bildung und seiner Lebenserfahrungen dem *Laxd.*-Verfasser sehr ähnlich gewesen sein muss. Diesen Gedanken greift Hallberg auf und stellt die Bemerkung Nordals daneben, dass die Wahrscheinlichkeit dafür spreche, dass derselbe Olaf als Verfasser der *Knytl.* zu betrachten sei.² Es handelt sich also um zwei voneinander unabhängige Andeutungen, deren einziges Band die Person Olafs ist.

Als erstes muss man fragen, ob Hallberg recht hat mit der Behauptung, es spreche grundsätzlich nichts gegen Olaf als Verfasser der beiden Werke (S. 26).

I.

Dass Olaf Thordsson schon öfter im Zusammenhang mit der *Knytl.* genannt worden ist, hat seinen Grund in einer Mitteilung der *Saga* selbst über Olafs Aufenthalt bei König Valdemar II. In c. 127 heisst es da³:

„... Valdimarr gamli, er síðan var konungur í Danmörk, er einhverf hefir verit ágætastr konungur hingat á Norðrlönd; með honum var Óláfr Þórðarson ok nam at honum marga frœði, ok hafði hann margar ágætligar frásagnir frá honum.“

Dieser Angabe ist zu entnehmen, dass Olaf mancherlei Wissen über dänische Verhältnisse und Begebenheiten mit auf seine Heimatinsel

¹ Íslenzk fornrit V, Reykjavík 1934.

² Litteraturhistorie. Norge og Island, in der Rh.: Nordisk Kultur, VIII B, Uppsala 1953, S. 226. Diese Auffassung ist auch schon früher vertreten, von Finnur Jónsson aber zurückgewiesen worden. S. S. 3, Anm. 1.

³ Die *Knytlinga saga* wird zitiert nach der Ausgabe von Carl af Petersens und Emil Olson, København 1919—25 (Samfund til udg. af gammel nord. litteratur XLVI).

gebracht hat, als er nach Valdemars Tod (gest. 1241) zurückkehrte, und sie kann die Vermutung aufkommen lassen, dass Olaf dem Verfasser der Knytl. als Gewährsmann gedient hat. Berechtigt sie aber auch dazu, in Olaf selbst den Verfasser der Saga zu sehen? Die Meinungen darüber sind geteilt. So spricht z.B. nach Finnur Jónssons Ansicht der Wortlaut der Stelle dafür, dass Olaf bei ihrer Niederschrift bereits gestorben war und damit als Verfasser nicht in Frage kommt.¹ Nordal geht auf dieses Argument nicht ein; er beschränkt sich auf die Bemerkung: »Det er næsten urimeligt at tænke sig, at han har overladt Knýtł. sagas skriftlige affattelse til en anden mand, da næppe nogen Islænding kan have haft de samme betingelser for at skrive den».² Hallberg ist der gleichen Ansicht und weist besonders darauf hin, dass Olafs Verfasserschaft nicht deshalb abgelehnt werden könne, weil er in dem Zitat in der 3. Person genannt wird. In der gleichen Weise erscheine sein Bruder Sturla in der Íslendinga saga, über deren Verfasserschaft keinerlei Zweifel herrscht (S. 24 f.). Hierzu ist jedoch eine Anmerkung nötig. Natürlich begegnen wir Sturla selbst an vielen Stellen seines Werkes, aber er tritt dabei als Handelnder auf, er ist an den geschilderten Ereignissen beteiligt. Das trifft nun aber ganz und gar nicht für Olaf zu. Die Stelle der Knytl. hat einen anderen Charakter. Man könnte sie beinahe als literarhistorische Notiz bezeichnen, und wenn etwas Vergleichbares genannt werden sollte, dann kämen am ehesten zwei andere Hinweise der Knytl. in Frage. In c. 108 und in c. 118 ist ebenfalls von Isländern die Rede, die sich einige Zeit in Dänemark aufgehalten haben:

„þenna tíma kom Einarr prestur Skúlason til Danmerkr; hann orti kvæði um Svein konung ok fekk engi laun fyrir; þá kvað Einarr vísu þessa . . .“ — „eptir þat lét Valdimarr konungur taka Þétleif Eðlarsson ok brjóta í hjóli. þat sagði Atli Sveinsson, at hann sæi meiðingar manns þess; hann var þá í Danmörk.“

Dass diese beiden Isländer ihre Erlebnisse und Erfahrungen daheim erzählt haben und damit für einzelne Angaben am Anfang einer Tradition stehen, die in der Knytl. bleibende Gestalt gewonnen hat, scheint sicher. Sollte das nicht ebenso für Olaf gelten, wenngleich er erst fast ein Jahrhundert später in Dänemark gewesen ist?

Man muss sich nämlich sofort eine zweite Frage vorlegen. — Warum bricht die Knytl. mitten in der Darstellung der Regierungszeit Knuts VI., des Sohnes Valdemars I., ab? Der Tod des Pommernherzogs Bogislav I.

¹ Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie II², København 1923, S. 778.

² A.a.O.

im Jahre 1187 bedeutet selbstverständlich für die Dänen einen Einschnitt in den langanhaltenden Auseinandersetzungen mit den östlichen Nachbarn, aber für eine isländische Saga über die dänischen Könige ist dieser Zeitpunkt ein ungewöhnlicher Abschluss. Sowohl König Knut als auch die im letzten Teil der Knytl. im Vordergrund stehende Person, Erzbischof Absalon, sterben erst im Jahre 1202. Als Erklärung für den Abbruch im Jahre 1187 kann kaum etwas anderes angeführt werden, als dass mit demselben Jahre die lateinisch geschriebene Dänengeschichte Saxos endet. Saxos Werk, genauer gesagt der von ihm in den Büchern 14 bis 16 behandelte historische Stoff darf aller Wahrscheinlichkeit nach als Hauptquelle des Knytl.-Verfassers für den Schlussteil seiner Saga angesehen werden. Das ist durch die weitgespannten Untersuchungen von Albeck deutlich geworden¹.

Damit wird aber nicht erklärt, warum Olaf nicht über das Jahr 1187 hinaus berichtet hat. Er hielt sich am Hofe Valdemars auf, des Bruders jenes Knut, den die letzten Abschnitte als Sieger über Bogislav preisen. Wenn sich die in der Knytl. erwähnten »margar ágætligar frásagnir« auf Ereignisse im Leben des Vaters und des Bruders seines Gastgebers beziehen sollen, warum sollte dieser dann seinem Gast über das letzte halbe Jahrhundert vor dem Besuch, und das heisst ja hauptsächlich über seine eigene Zeit, nichts erzählt haben, und warum sollte es sich Olaf haben entgehen lassen, die Verdienste seines königlichen Gesprächspartners zu würdigen? Diese Fragen muss Hallberg unbeantwortet lassen. Die einzig denkbare Antwort wäre, dass der Tod Olaf die Feder aus der Hand genommen hat, aber sie will nicht glaubhaft erscheinen. Der Ausklang der Knytl. ist zweifellos gewollt, und die Übereinstimmung mit dem Ende von Saxos Werk kann vernünftigerweise nicht als Zufall betrachtet werden.²

Besondere Aufmerksamkeit verdient die Haltung des Knytl.-Verfassers gegenüber Snorris Geschichte der norwegischen Könige, der Heimskringla (Hkr.). Albeck hat den Einfluss Snorris bis in alle Einzelheiten aufgedeckt und bewiesen, dass die Darstellung des ersten Teiles der Knytl. bis zum Ende der Regierungszeit von Svein Ulfsohn (gest. 1076) zu dem grossen Teil auf der Hkr. basiert.³ Hallberg glaubt, dass Snorri das »författarideal« (S. 62) des Knytl.-Dichters gewesen ist. Das

¹ Knytlinga. Sagaerne om Danmarks konger. Studier i ældre nordisk litteratur, Kjøbenhavn 1946, S. 145 ff.

² Hallberg hat dieses Argument auch nicht verwendet, da Olaf nach seiner Auffassung die Knytl. vor der Laxd. geschrieben hat.

³ A.a.O. bes. S. 165—213.

würde gut zu Olaf als Neffen Snorris passen. Wie aber soll man sich erklären, dass die Knytl. in zahlreichen Fällen von den Angaben der Hkr. abweicht und der Verfasser seine Quelle dabei zuweilen so verändert hat, dass durch seine Worte ein ganz anderes Bild der historischen Gegebenheiten entsteht? Manches liesse sich wohl aus der Tendenz zur Beschränkung auf Dänemark berührende Ereignisse ableiten. Kann man aber annehmen, dass Olaf Thyri Haraldstochter an die Seite Styrbjörns des Starken gestellt hat (c. 2) gegen Snorris einprägsame Zeichnung dieser weiblichen Figur? Ist es denkbar, dass Olaf ohne jede Stütze bei Snorri Svein Ulfsson in der Schlacht auf der Hlyrskog-Heide zum Helfer von König Magnus gemacht und dabei noch die Mißlichkeit auf sich genommen hat, unmittelbar darauf von dem Kampf zwischen diesen beiden berichten zu müssen (c. 22)? Man könnte in diesem Falle vielleicht sagen, dass es dem isländischen Verfasser in erster Linie darauf ankam, das dänische Herrscherhaus zu verherrlichen. Wenn dieser Verfasser aber Olaf, der Verehrer Snorris, gewesen sein soll, erscheint eine solche Erklärung nicht ausreichend. Albeck hat zudem noch auf eine Reihe anderer Abweichungen hingewiesen.¹

Man kann daraus eigentlich nur folgern, dass die Haltung des Knytl.-Verfassers gegenüber der Hkr. nicht der entspricht, die man von Olaf erwarten würde. Und wenn man die eingangs angestellten Überlegungen hinzuzieht, so lässt sich kaum bestreiten, dass für die Knytl. grundsätzliche Zweifel an der Verfasserschaft Olafs berechtigt sind.

II.

Unabhängig von der ersten Fragestellung ist zu prüfen, ob es der Charakter von Knytl. und Laxd. zulässt oder gar nahelegt, sie als Werke desselben Verfassers anzusprechen.

Die Laxd. gilt seit je als eines der Glanzstücke unter den Isländersagas. Ihr Verfasser ist ein Meister der Darstellung, und über die ganze Saga hin spürt man seinen Gestaltungswillen. Er hat es verstanden, eine erstaunliche Menge literarischen Lehngutes so zu verarbeiten, dass die einzelnen Stücke ohne erkennbare Ansätze in seinem Erzählstrom mitfliessen und vollgültige Teile seines Werkes geworden sind.

Demgegenüber muss die Knytl. als auffallend uneinheitliches Werk bezeichnet werden. Einzelne Abschnitte heben sich deutlich voneinander

¹ Vgl. z.B. a.a.O. S. 200 ff.

ab. Bei einem groben Überblick lassen sich folgende Besonderheiten anführen:

Auf den knappen, manchmal einer Chronik ähnelnden ersten Teil (die Zeitspanne von 936 bis 1076 umfassend)¹ folgt mit der Darstellung der 6- (oder 7-) jährigen Regierungszeit Knuts, des Sohnes Sveins (der später als Heiliger verehrt wurde), ein umfangreicher, in sich geschlossener Abschnitt. Dieses Kernstück des zweiten Teiles der *Knytl.*, ja der *Saga* überhaupt, ist eine breit dahinfließende, stilistisch ausgefeilte Erzähleinheit, hinter der die Forschung seit langem eine ursprünglich selbständige *Saga* erkennen zu können glaubt².

Einen ähnlichen Eindruck erwecken die Partien, die vom Leben und Sterben des ebenfalls im Geruch eines Heiligen stehenden Knut *lavard* erzählen. Auch hier hat man — wenn auch nicht mit gleicher Bestimmtheit — eine ältere Prosadarstellung als Quelle des *Knytl.*-Verfassers angenommen. Dagegen ist die diese beiden Stücke verbindende Kapitelfolge über die Regierung Eiriks, des Bruders Knuts des Heiligen, eigentlich nicht mehr als eine Prosaparaphrase einzelner Strophen eines umfangreichen Gedichtes von Markus *Skeggisohn*³.

Hervorzuheben ist, dass der Verfasser über die längste Regierungszeit eines Sveinssohnes, die 30 Herrscherjahre von Nikolaus, äusserst wenig zu sagen weiss. Das meiste davon steht sogar noch in Zusammenhang mit Knut *lavard*.

Der dritte Teil des Werkes umspannt wiederum einen grösseren Zeitraum (die Jahre 1134—87). Er gibt eine sachlich nüchterne Darstellung der Ereignisse und lässt sich am ehesten mit dem einleitenden Teil vergleichen. Allerdings gewinnt der Bericht zunehmend an Breite. Die Wendenzüge *Valdemars I.* und seines Sohnes *Knut VI.* werden in allen Einzelheiten geschildert. Sie kranken an einer gewissen Gleichförmigkeit in Gedankenführung und Wortwahl, die nur von den Erzbischof *Absalon* in den Vordergrund rückenden Stellen zuweilen unterbrochen wird.

Insgesamt kann also von einem einheitlichen Plan oder gar von einer dadurch bestimmten einheitlichen künstlerischen Verarbeitung der historischen Fakten nicht die Rede sein. Es stehen Partien mit feiner psychologischer Durchdringung des Stoffes neben nüchternem, fast trockenem Bericht — Abschnitte, die Wortgewandtheit und ein Gefühl für

¹ Die Gliederung entspricht der *Albecks* in dem oben genannten Werk.

² Vgl. z.B. *Finnur Jónsson*, a.a.O. S. 777.

³ Dagegen ist weder bei Knut dem Heiligen noch bei Knut *lavard* eine Strophe eingefügt, obwohl zumindest auf ersteren ein Preisgedicht verfasst worden ist; vgl. *Knytl.* c. 25.

spannungschaffende Elemente verraten, neben ungelenken Reihungen von Ereignissen. Das alles lässt sich nicht oder auf jeden Fall nicht allein mit der wechselnden Materie erklären. Der Verfasser hat es offensichtlich nicht vermocht, die verschiedenen Elemente zu einer Einheit zu verschmelzen oder ihr wenigstens anzunähern. Dieses Unvermögen spricht dagegen, dass der Verfasser der Knyttl. mit dem Laxd.-Dichter identisch ist. Bei ihm wäre ein Vereinheitlichen zu erwarten, nach allem, was wir über seine Behandlung literarischen Lehngutes wissen.

Dass es nicht angeht, die Ursache für die Verschiedenheit der beiden Werke in ihrer Zugehörigkeit zu zwei literarischen Gattungen — Isländersaga und Königssaga — zu sehen, beweist die »saga Knúts konungs«, die für sich allein alle Züge einer guten Saga aufweist. Wenn man an Olaf Thordsson denkt, scheidet es m.E. auch aus, eine künstlerische Entwicklung des Verfassers zur Erklärung heranzuziehen. Olaf könnte die Knyttl. frühestens nach 1241 geschrieben, müsste aber andererseits die Laxd. vor 1259 vollendet haben. Es muss als fraglich bezeichnet werden, ob sich der Stil eines Verfassers, ja seine künstlerische Fähigkeit überhaupt, innerhalb eines reichlichen Jahrzehnts so tiefgreifend wandeln kann.

III.

Es könnte der Einwand erhoben werden, die Unterschiede der einzelnen Teile seien hier überzeichnet und bei näherem Zusehen zeigten sich Stilelemente oder Formulierungen, die die ganze Saga durchziehen und sie als Einheit charakterisieren. Das ist tatsächlich der Fall, aber ihre Zahl ist gering. So ist z.B. festzustellen, dass dem Knyttl.-Verfasser ein bestimmtes Bild des wahren Herrschers vor Augen schwebte, das fast durch all seine Beschreibungen von Königen hindurchschimmert. Zu den häufig wiederkehrenden Zügen dieses Bildes gehören die Adjektive „ríkr“, „vitr“ und „orr“¹. Als Eigenheit des Verfassers darf wohl auch die Angabe „meðan þeir lifðu (báðir)“ angesprochen werden, die des öfteren auftritt, wenn von Freundschaft oder einem Vergleichsabschluss berichtet wird.

In der vorliegenden Frage können auch einmalige Wiederholungen wichtige Hinweise geben. So kann mindestens bei zwei Stellen des dritten Teiles (in demselben Zusammenhang) kein Zweifel bestehen, dass der Verfasser frühere Formulierungen bewusst wieder aufgenommen hat.

¹ Die Frage, ob dieses Bild nur für ihn charakteristisch ist oder ob er dabei unter fremdem Einfluss steht, kann im Rahmen dieses Aufsatzes nicht erörtert werden.

In c. 103 wird Plog, der Königsmörder, eingeführt. Die Vorstellung weicht mit ihren wiederholten Ansätzen etwas von der sonst üblichen Art ab, hat aber in der Knytl. einige Gegenstücke, darunter eines, das als direktes Vorbild gelten kann: das Erscheinen Ragnars am Beginn des Blóð-Egils þáttur (c. 33). Man vergleiche die Angaben:

c. 103 —

„Plógr hinn svarti hét maðr; hann var einn ríkr maðr í Danmörk; hann var ættaðr af Jótlandi, þar sem heitir Plógssýsla; þat er í Rípa biskupsríki.“

c. 33 —

„Ragnarr hét maðr; hann var danskr maðr ok ættaðr suðr á Jótlandi; hann var ríkr maðr ok átti bú þar, sem heita Ragnarsstaðir, þat er í Rípa biskupsríki.“

Der Bericht über Plogs Tat (ebd.) enthält u.a. folgende Angaben: Plog bittet, ihm den Weg vor den König freizugeben — „hann bað gefa sér gang á konungs fund“ —; er hat eine Waffe bei sich, die er erst im entscheidenden Augenblick entblösst, und durchbohrt den König, als er vor ihm steht. Die Szene erinnert an die Tötung Knuts des Heiligen. Seine Ermordung vollzieht sich unter ähnlichen Begleitumständen, obgleich die Gesamtsituation ganz anders ist, und aus dem Munde des Veräters hören wir dieselben Worte (c. 58): „nú bið ek yðr í guðs nafni, at þér gefið mér göng á konungs fund“.

Beide Parallelen könnten als stilistische Klammern gewertet werden, als Versuche des Verfassers, sein Werk als Einheit erscheinen zu lassen. Es muss aber beachtet werden, dass die vergleichbaren Worte in beiden Fällen zuerst in der Umgebung Knuts auftreten. Wegen des besonderen Charakters dieser Sagapartie besteht die Möglichkeit, dass die Sätze ursprünglich nicht vom Knytl.-Verfasser formuliert worden sind, dass er sie nur an der zweiten Stelle kopiert hat.¹

Sicherlich nicht zufällig entstanden ist ein weiteres Szenenpaar in den cc. 24 und 79. Beide Male handelt es sich um die letzte grosse Thingrede eines beliebten Herrschers, in der er seine Wünsche über die Nachfolge kundgibt.

c. 24 —

„hann lét þá þings kveðja, ok var þar allfjølment; en er þingit var sett, þá talaði Sveinn konungr ok

c. 79 —

„þat var eitt sinn, er Eiríkr konungr átti fjølment þing, at hann talaði ok tók svá til máls: ‘guð

¹ Dabei könnte die Ortsangabe „þat er í Rípa biskupsríki“ seinen Gedanken den Weg gewiesen haben. — Unter Umständen gilt Ähnliches für die Angabe „meðan þeir lifðu báðir“, da sie am häufigsten ebenfalls bei Knut dem Heiligen auftritt.

mælti: 'guð launi ok þakki yðr þakki yðr Ðonum ást ok hlýðni
 Ðonum ást ok hlýðni, er þér hafið ok marga góða hluti, er þér hafið
 við mik langa stund haft ...' til mín gort, meðan vart samveldi
 hefir verit"

Und schliesslich fällt in den cc. 78 und 122 ein selten belegtes Wort ins Auge. Der Satz: „Valdimarr konungr hafði jafnan starfsamt, meðan hann réð ríkinu“ wirkt dabei wie ein Echo auf die frühere Bemerkung: „Eiríkr konungr hafði lönqum starfsamt, meðan hann réð fyrir Danmörk“.

So einprägsam diese Doppelungen sein mögen, bei ihrer geringen Zahl gewinnt man kein entscheidendes Argument für die sprachliche Einheit der Knytl.

Es empfiehlt sich daher, nun umgekehrt zu prüfen, ob die einzelnen Teile hinsichtlich des Wortschatzes markante Unterschiede erkennen lassen. Dabei ist das Augenmerk besonders auf Wortgut ausserhalb des Gegenständlichen zu richten, also auf Wörter, in denen sich am ehesten die Eigenart eines Verfassers widerspiegelt. Der erste Teil des Werkes, der nur wenige erzählende Partien aufweist, bleibt dabei ausser Betracht.

Für die Kapitel über die Zeit Knuts des Heiligen ist ein Adjektiv charakteristisch: „snjallr“. Es erscheint etwa ein dutzendmal, meist auf Redefertigkeit bezogen. An sich ist an diesem Wort nichts Auffälliges, aber es verdient angemerkt zu werden, dass es in der Knytl. sonst fast nicht verwendet ist. Ähnliches ist bei den Wörtern auf „-mann-ligr“ oder „-liga“ zu erkennen; neben einer Reihe von Bildungen im Umkreis von Knut („lítill-, stór-, ríkmannligr“ bzw. „-liga“ und „fyrirmann-, gæfumann-, hermannligr“ bzw. „-liga“) stehen in der übrigen Saga nur wenige „stórmannligr“-Belege. Man wird es auch nicht dem Zufall zuschreiben dürfen, dass 4mal das verhältnismässig seltene Verb „þrifask“ auftritt (davon 2mal in der Wendung „(þeir) báðu þann aldregi þrifask, er“). Was aber am klarsten hervortritt und dieser Kapitelfolge eine besondere Färbung gibt, sind Wörter, die im Zusammenhang stehen mit Knuts Vorgehen gegen Übeltäter, gleich welchen Standes sie waren, oder, wie seine Gegner gesagt haben, mit seiner übertriebenen Härte. Dazu gehören „refsing“ und „refsingasamr“, daneben „víkingr“, vor allem aber die stets auf Knut bezogene und seine Stellung beleuchtende Angabe „engi þorði at + inf.“.

Nun ist freilich nicht zu übersehen, dass für den häufigen Gebrauch der zuletzt genannten Ausdrücke die Thematik dieser Sagapartie ausschlaggebend gewesen sein kann. Das könnte dann auch als Ursache dafür angesehen werden, dass „vinsæll“ kaum zu finden ist, während es im übrigen in der Saga ein geläufiges Wort ist. Aber die Thematik allein

ist kein ausreichendes Argument, abgesehen davon, dass sie auf die zuvor erwähnten Wörter keinen Einfluss gehabt haben kann.

Der folgende Abschnitt über Eirik Sveinsson hat fast keine eigenen Züge und verrät hinsichtlich des Wortschatzes in manchen Punkten eine Anlehnung an die vorausgehenden Kapitel über Knut (wobei es allerdings nur selten zu gehäuftem Auftreten einzelner Wörter kommt). Bezeichnenderweise spielt aber „snjallr“ überhaupt keine Rolle, und die Wendung „engi þorði at+inf.“ fehlt ganz, während andererseits „vinsæll“ nicht selten eingesetzt ist.

Der Bericht über Knut lavard, dem man schon öfter auf Grund äusserer Kriterien eine gewisse Selbständigkeit zuerkannt hat, zeigt sie auch im Wortschatz. Der Verfasser hat vor allem mit zwei Leitwörtern gearbeitet, mit „vinsæll“ und „vinsæld“ (das auch sonst in der Saga belegte Adjektiv fällt hier mehr ins Auge als in den anderen Abschnitten, und das Substantiv erscheint überhaupt nur hier) und mit „e-n veg þokkaðr“ („bezt, stórilla þ., óþokkaðr“; dazu gesellt sich noch „hafa óþokka fengit“). Auch in diesem Fall darf man darin mehr sehen als vom Inhalt diktierte Wiederaufnahme. Wie eine solche inhaltsbezogene Wiederholung aussieht, lässt sich im gleichen Zusammenhang am Beispiel der Worte „læsa hafnir“ ablesen, deren sich der Verfasser auf engem Raum (in den cc. 85 bis 87) nicht weniger als 6mal bedient hat.

Wenn für den Wortschatz im Schlussteil der Knytl. etwas hervorgehoben werden kann, dann sind es die ziemlich farblos wirkenden ständigen Wiederholungen in den zahlreichen Berichten von Heeresaufgeboten, Kämpfen und Siegen der Dänen gegen die Wenden, etwa „bjóða út leiðangri“, „fara til ...“, „herja þar“, „láta brenna alt“, „vinna sigr“, „flýja“, „gefask upp“, „setja gísla“, „fara heim til Danmerkr“. In derselben Umgebung gibt es einen kleinen nur diesen Abschnitten eigenen Zug: Bei einem heftigen Kampf, wo es im allgemeinen „mikill bardagi“ heisst, werden die Worte „hqrð orrosta“ bzw. „harð bardagi“ bevorzugt.

So oberflächlich dieser Überblick ist, er verstärkt den bereits vom Inhalt her gewonnenen Eindruck, dass die Knytl. als lockere Verbindung mehrerer Teile mit ausgeprägten Eigenheiten zu betrachten ist.

Das sei zum Schluss noch durch ein Beispiel erhärtet, bei dem der Inhalt die Wortwahl nicht bestimmt haben kann.

In allen einen grösseren Zeitraum durchlaufenden Berichten treffen wir auf eine Vielzahl von Stellen, an denen zwei Vorgänge mit einem blossen „danach, darauf“ oder „nach diesem Ereignis“ miteinander verknüpft werden. Die kürzesten und zugleich geläufigsten altnordischen Übergangswörter sind „síðan“ und „eptir þetta“. Bei der Lektüre der

Knytl. fällt auf, dass „síðan“ im dritten Teil eine beherrschende Stellung einnimmt. Es erhebt sich die Frage, welche Bedeutung es in den anderen Abschnitten hat und wie sich der Gebrauch von „eptir þetta“ dazu verhält. Die folgende Tabelle zeigt die Zahl der Belege in den einzelnen Abschnitten (ausser dem ersten Teil der Saga):

	síðan	eptir þetta
Knut Sveinsson	54	32
Eirik Sveinsson	17	6
Knut lavard	20	2
Übergangskapitel (vielleicht zu Knut lavard gehörend)	6	1
Knytl., dritter Teil	67	30

Es zeichnen sich bereits hier Unterschiede ab, aber die Zahlen geben noch kein klares Bild, da die einzelnen Abschnitte von verschiedener Länge sind. So kommt bei Knut lavard auf jede Textseite (der zitierten Ausgabe) ein „síðan“-Beleg, und im dritten Teil der Knytl. stehen sie fast ebenso dicht, während bei Knut Sveinsson erst für je zwei Seiten ein Beleg anzugeben ist. Zum Verdeutlichen sind in der zweiten Tabelle die Zahlen so verändert, dass sie die jeweiligen Belegsummen angeben, die vorhanden sein müssten, wenn die Wörter überall in derselben Dichte stünden wie im Schlussteil der Saga.

	síðan	eptir þetta
Knut Sveinsson	99	44
Eirik Sveinsson	31	14
Knut lavard	19	9
Übergangskapitel	7	3
Knytl., dritter Teil	67	30

Der Vergleich beider Tabellen führt zu einigen wichtigen Erkenntnissen. Wie schon angedeutet, erscheint „síðan“ im Verhältnis zur Länge am häufigsten und in fast gleicher Dichte bei Knut lavard und im dritten Teil der Saga. Dennoch sind die beiden Abschnitte klar voneinander geschieden durch die stark abweichende Verwendung von „eptir þetta“; bei Knut lavard erscheint es nur als Ausnahme, während es im Schlussteil den Gesamteindruck mitbestimmt. Die hohen Zahlen bei Knut Sveinsson in Tab. 1 (54 und 32) täuschen eine grosse Belegdichte nur vor, da dieser Abschnitt bei weitem der längste ist. Das Emporschnellen der Zahlen in der Vergleichstabelle (99 und 44) zeigt dann auch recht deut-

lich, dass die Kapitel über Knut keineswegs so sehr von „síðan“ beherrscht werden wie der dritte Teil; wohl aber enthalten sie die höchste Zahl (absolut und im Verhältnis zu „síðan“) von „eptir þetta“-Belegen in allen Abschnitten.

Diese Unterschiede sprechen dafür, dass in der Knytl. stilistisch mit verschiedenartigen Teilen zu rechnen ist.

IV.

Bei der Beurteilung des Stils der Knytl. läuft man also Gefahr, ein ganz schiefes Bild zu erhalten, wenn man sie als ein einheitliches Ganzes ansieht; unter Umständen können bei einer solchen Betrachtungsweise wesentliche Besonderheiten sogar verdeckt werden.

Welcher der Abschnitte spiegelt nun aber am besten die stilistische Eigenart des Knytl.-Verfassers wider?

Die Anzeichen für die Selbständigkeit des Knut Sveinsson betreffenden Abschnittes und der Kapitel über Knut lavard haben sich gemehrt. Da beide Stücke stilistisch eigene Wege gehen, haben sie aller Wahrscheinlichkeit nach zum grössten Teil ihre ursprüngliche Form bewahrt und können kaum als charakteristisch für den Knytl.-Verfasser angesprochen werden. Er muss uns nach unserem jetzigen Wissen am reinsten im dritten Teil des Werkes entgetreten. Für diesen Teil hat sich der Verfasser zwar weitgehend von Saxos Darstellung anregen und leiten lassen, aber er hat sie sehr grosszügig behandelt¹ und war ja, da die Vorlage in einem prunkvoll-überladenen Latein geschrieben war, in jedem Fall zu einer Neuformung gezwungen. Dabei konnte er am ehesten seinem Stilgefühl Ausdruck geben und seinen spezifischen Wortschatz einsetzen.

Es ist deshalb für die Verfasserfrage wichtig, den dritten Teil der Knytl. für sich zu betrachten.

Einiges Auffällige wurde bereits erwähnt. Die etwa die Hälfte einnehmende Darstellung der Kämpfe mit den östlichen Nachbarn zeigt eine gewisse Monotonie. Auch wenn die Kriegszüge ziemlich einförmig verliefen, konnte ein guter Dichter durch Variation der Ausdrücke, durch Raffung an einzelnen Stellen und durch häufigere belebende Einblendungen jenen ungünstigen Eindruck vermeiden. Dass der Verfasser das nicht gewollt hat, erscheint wenig glaubhaft (bringt man Olaf ins Spiel, scheidet diese Erwägung überhaupt aus); also bleibt zur Erklärung

¹ Vgl. die zahlreichen Anmerkungen bei Albeck, a.a.O. S. 305 ff.

nur die Annahme, dass er es nicht gekonnt hat. Und in der Tat sprechen auch andere Erscheinungen dafür, dass dieser Verfasser nicht zu den Meistern der Sagakunst gezählt werden kann. Neben dem ungewöhnlich häufigen Gebrauch von „síðan“ und „eptir þetta“ ist seine Vorliebe für satzeinleitendes „en“ zu nennen; auch hierbei geht er über das sonst übliche Mass hinaus. Und eine mit diesem „en“ beginnende Formel kann direkt als Erkennungszeichen dieses Verfassers benutzt werden: „en er hann spurði þat, þá ...“ Ein krasses Beispiel bietet c. 111; die Hälfte der Sätze beginnt mit „en“, drei davon mit der genannten Formel.

Aus all dem geht schon hervor, dass man in diesem Sagastück auf Schritt und Tritt Wiederholungen begegnet. Nun gibt es zahlreiche Verfasser, die die Wiederaufnahme von Ausdrücken ganz bewusst als Stilmittel einsetzen; sie benutzen sie u. a. zur Hervorhebung, zum Verknüpfen getrennter Teile einer Ereigniskette oder leitmotivisch zum Herausarbeiten eines Grundgedankens. Das setzt voraus, dass sich der Verfasser der Sprache souverän zu bedienen weiss. Unser Verfasser aber steht auch hier nicht in vorderster Reihe. Seine Wiederholungen wirken in der Mehrzahl ungeschickt. Sie entspringen oft einer gewissen Umständlichkeit und Langatmigkeit der Darstellung. Einige Beispiele mögen für viele sprechen: In c. 102 beginnen drei aufeinanderfolgende Sätze mit „sagði hann“; in c. 110 stehen auf engem Raum vier Ansätze mit „spurði hann“ (bzw. „spurðu þeir“); in c. 108 finden wir eine übertriebene Häufung des Titels „konungr“ bei Svein und Knut, im folgenden c. ein ebenso störendes Nebeneinander und Durcheinander der Titel „keisari“ und „konungr“ (durch Einsetzen des Namens allein oder den Austausch mit Pronomina wäre der Bericht flüssiger geworden).

Dass es sich dabei tatsächlich um die Eigenart des Verfassers (und nicht etwa die seiner Vorlage) handelt, lässt sich leicht beweisen. In c. 100 stützt sich der Knytl.-Verfasser fast ausschliesslich auf Angaben in Snorris Hkr.¹ In der Knytl. stehen da 4mal die Wendung „fá afla“ bzw. „lið“, 3mal „vinna (bzw. leggja) ríki undir sik“ und 2mal „fara aprt til Nóregs“, ohne dass bei Snorri eine einzige Wiederholung auftritt. Wie an dieser Stelle ist es an zahlreichen anderen, wo eine von Saxo kommende Tradition als Vorlage betrachtet werden muss. In den wenigsten Fällen kann man sagen, dass mit dem mehrfachen Einsetzen der Ausdrücke ein künstlerischer Gewinn verbunden ist. Der Hang zur Wiederaufnahme führt im Gegenteil öfter zu Ungenauigkeiten in der Folge der Ereignisse oder gar zu Widersprüchen.

¹ Vgl. Albeck, a. a. O. S. 306; s. auch S. 197.

Ungeschickt wirkt der Bericht über König Eiriks Tötung auf dem Thing (c. 103):

„síðan lagði hann spjótinu í gegnum konunginn ok veitti honum banasár. Plógr lagði svá öruggliga til, at konunginn fell áfram við lagit, er í gegnum gekk konunginn“.

Und anschliessend wird zweimal — z.T. wortgleich — von der Wirkung auf die Umstehenden gesprochen:

„þá varð þröng mikil, ok vissu menn ógloggt, hvern þetta verk hafði unnit, þvíat bráðan bar at“ — „á þinginu varð allmikil þröng, þvíat eigi varð skjótt víst, hvern drepit hafði konunginn“.

In c. 104 wird die Situation nach der Ermordung Eiriks beleuchtet. Es heisst da:

„í þenna tíma váru þeir margir menn í Danmörk, er komnir váru af konungaættum, ok váru allir nær þörn at aldri“.

Danach ist es überflüssig, dass der Verfasser die folgende Aufzählung der vier Thronanwärter mit den Worten beendet:

„þetta váru alt ungir menn ok efniligir“.

Beim Überfall der Mannen Sveins auf Knut und Valdemar wird Valdemars Reaktion doppelt angeführt (c. 114):

„er Valdimarr konungr sá þat, hljóp hann upp ok vafði skikkjunni um hönd sér, er hann hafði yfir sér, þvíat þeir váru vápnlausir inni, þvíat engi vissi ófriðar ván. Valdimarr konungr hljóp upp ok fram á gólfitt fyrst allra manna sinna.“¹

Im gleichen Zusammenhang hat sich der Verfasser ausserdem in einen Widerspruch verstrickt — er lässt Knut zweimal sterben²:

„(Þétleifr) hjó þegar ofugri hendi til Knúts konungs, ok varð þat hogg svá mikit, at hann klauf alt höfuðit til háls, ok var þat hans banasár“ (c. 114)— „(Absalón) tók þa skinn sín, er hann hafði á herðum sér, ok lagði undir höfuð Knúti konungi, þar sem hann lá á gólfinu, ok spurði, ef konungr væri lífvænn, ok sagði, at hann mátti þá undan komaz; en hann mátti þá ekki mæla ok andaðiz í knjám honum“ (c. 115).

¹ Schachtelsätze dieser Art begegnen nicht selten; vielleicht macht sich dabei die lateinische Vorlage geltend.

² Die widersprüchliche Doppelung geht nicht auf Saxos Bericht zurück. Sie ist offenbar durch Übersteigerung an der ersten Stelle entstanden.

Natürlich stehen neben diesen stilistisch fragwürdigen Doppelungen auch einige Fälle, bei denen der Hörer oder Leser durch Wortwieder-
aufnahmen auf bedeutsame Zusammenhänge aufmerksam gemacht wird.
So wird in c. 101 König Eirik durch die Worte „harðr ok stirðr við fólk
alt í Danmörk“ charakterisiert. Seinem Sohn Svein wird eine noch grössere
Härte nachgesagt, und zur Bekräftigung heisst es (c. 108): „hann kǫlluðu
Danir Svein sviðanda, þvíat hann var við alt fólk harðr ok grimmr“.
Es ist sicherlich auch kein Zufall, dass der Angabe „fells honum þetta vel
í skap“ bei Eirik (c. 102) die sinn- gleiche Wendung „honum fellz þetta allvel
í eyru“ bei Svein (c. 110) gegenübersteht, wenngleich sie sachlich ohne
Beziehung sind.

Als Erfindung des Verfassers darf die zweimalige Angabe angesehen
werden, dass die Jüten mit Neid auf ihre beutebeladenen Landsleute
blicken:

„Jótar lögðu þar ofund á, ok sǫgðu, at Eylendingar fengu alls, en
Jótar mistu“ (c. 121) — „ofunduðu Jótar þetta ok sǫgðu, at Sjó-
lendingar fengu fé alt, en þeir þóttuz missa“ (c. 124).

Dasselbe gilt für eine im Wortlaut ähnliche Lobeserhebung, mit der
König Valdemar und — sogar doppelt — Erzbischof Absalon bedacht
werden:

„Absalón ... er mestr hermaðr hefir fœddr verit einhverr í Danaveldi“
(c. 119) — „Valdimarr ... er einhverr hefir verit ágætastr konungr hingat
á Norðrlönd“ (c. 127) — „(Absalón) hefir mestr hermaðr verit náliga ok
bardagamaðr hingat á Norðrlönd“ (c. 130).

Diese letzte Würdigung Absalons bildet zugleich den Abschluss des
gesamten Werkes.

Den Gesamteindruck können diese Paare nicht bestimmen; sie treten
hinter der grossen Zahl der künstlerisch nichtssagenden Wiederholungen
zurück.

Zum Schluss ist noch eine für diesen Teil der Knytl. charakteristische
Erscheinung zu erwähnen. — Mehrfach treten im Text erläuternde Zu-
sätze oder Reflexionen auf. Der Verfasser wendet sich mit ihnen direkt
an sein Publikum und springt damit heraus aus der Rolle des blossen
Beobachters, die von den meisten Sagaverfassern streng durchgespielt
wird.

So heisst es beispielsweise in c. 103 im Anschluss an einen Ausruf:
„því mælti Plógr svá, at honum þótti hann nær standa konungdóminum“.
— Als Svein mit einer grossen Schar Bewaffneter zum Gelage kommt
(c. 113), ist klar, was er im Schilde führt. Dennoch wird hinzugesetzt:

„hafði Sveinn konungr gort ráð sitt ok ætlaði at drepa þá báða, ef hvárrtveggi hefði komit“. — Man hört auch den Verfasser sprechen bei dem Satz in c. 104: „sumir vildu þeim fullting veita, en sumir mæltu á móti, sem jafnan kann verða, at eigi verða allir á eitt sáttir“, und ebenso in c. 116 bei der bestätigenden Formel: „sem var“.

Fügt man all diese Einzelzüge zu einem Mosaik zusammen, so ergibt sich ein Bild von den Schreibgewohnheiten des Verfassers¹, das durchaus nicht zu dem der Laxd. passt. Man kann kaum etwas Gemeinsames erkennen, findet aber mehrere grundsätzliche Unterschiede. Danach fällt es schwer, beide Werke demselben Verfasser zuzuschreiben.

V.

Als eine Art Gegenprobe werden einige Eigentümlichkeiten des Abschnittes über Knut den Heiligen zusammengestellt. Im Rahmen dieses Aufsatzes können dabei nur Hauptlinien festgehalten und wenige erläuternde Beispiele zitiert werden.

Wiederholung und mehrfache Wiederaufnahme von Ausdrücken erscheinen hier in noch grösserer Zahl als im Schlussteil der Knytl., aber alles ist mehr durchdacht und feiner ausgeformt. Man hat überall den Eindruck, dass ein Dichter am Werke ist, der um die Wirkung jedes einzelnen Wortes weiss.

Für thematisch (und räumlich) begrenzte Erzähleinheiten, aber auch für ganze Szenenreihen bedient sich der Verfasser bestimmter Ausdrücke, die er leitmotivisch immer wieder aufklingen lässt, so z.B. „forn loq“ und „mest, nokkurs ráðandi“ im Zusammenhang mit der Königswahl in c. 26. In der Szenenreihe zur Vorbereitung des entscheidenden Zusammenstosses (cc. 51—53) spielen auf seiten der aufrührerischen Bauern die Worte „(skynja) fjölmenni hans eða ráðagerð“ eine grosse Rolle. Noch auffälliger ist diese Technik des Wiederholens in den Szenen um Knuts Bruder und späteren Herrscher, Olaf Sveinsson (cc. 42 f., 64, 67 f.). Der Verfasser errichtet diese Szenen über vier Begriffen: „(þér vitið) hverr maðr Óláfr er“, „setja í járn“ bzw. „sitja í járn“, „varðhald“ und „útlausn (bzw. leysa út)“. Dabei zeigt sich etwas für ihn Charakteristisches: Er versteht es meisterhaft, beiden Seiten dieselben Worte in den Mund zu legen und ihnen dabei einerseits durch den Zusammenhang eine ganz andere Färbung zu geben, andererseits mit ihrer Hilfe den Eindruck der Geschlossenheit des Werkes zu erzielen.

Nicht so hervortretend, aber oft noch sorgfältiger behandelt sind zahlreiche einfache Wiederholungen. In ihnen zeigt der Verfasser den ganzen Reichtum seiner Gestaltungsmöglichkeiten.

¹ Wesentliche Elemente dieses Bildes sind auch schon im ersten Teil der Saga zu erkennen.

Das Muster einer Szenendoppelung ist in c. 28 in den beiden Thingberichten zu finden. Nicht weniger als 9 Angaben lassen sich vergleichen, ohne dass sich durch völlige Wortgleichheit Monotonie einschleicht.

Als bewusstes Anknüpfen ist die wiederholte Frageeinleitung „hvat er nú, Egill“ zu werten (cc. 37 und 38), und das zweimalige „gera sik stóran“ (c. 38) zeigt den Fortschritt der Handlung.¹

In den grossen Abschnitt über den Aufstand der Dänen und Knuts Untergang hat der Verfasser mehrere Wiederholungen eingebaut.

Auf dem ersten Thing der Aufrührer (c. 46) wird der Gedanke ausgesprochen, dass es keine Freiheit gebe, „meðan hann (=Knútr) er á lífi“, und es ist kein Zufall, dass er auf dem letzten Treffen vor dem Kampfe wiederkehrt (c. 53). Auf diesem selben Thing ruft der Sprecher den Aufrührern u. a. zu: „þykki mér sá ok ekki at manni vera, er nǫkkut óttaz í þessu verki, at taka Knút konung af lífi“, und man denkt an diese Worte, wenn es von Benedikt, dem Bruder Knuts, vor Beginn des Kampfes heisst: „bað þann aldregi með dugandi mǫnnum teljaz, er nú óttaðiz nǫkkut eða hræddiz“ (c. 54).

Wie hier liegt auch im folgenden Belegpaar die besondere Wirkung im Wechsel der Seiten. Einer der Königstreuen sucht die Unzufriedenen mit dem Argument zu schrecken: „mun yðr þó verða mikill hamingjuskortr við Knút konung“ (c. 48), und dasselbe Wort verwendet der spätere Mörder Knuts bei seinem angeblichen Vermittlungsversuch: „er þat, sem ván er, at þeim muni mikill hamingjuskortr verða við Knút konung“ (c. 58).

Aus der Darstellung von Knuts letzten Tagen ist noch ein Beispiel interessant. Der Verfasser lässt erkennen, dass Knut todgeweiht ist, indem er ihn, dessen Klugheit er zuvor gerühmt hat, an zwei entscheidenden Stellen als zu vertrauensselig zeichnet. Erst traut Knut trotz der Warnung seiner Freunde den Angaben des verräterischen Asbjörn („hann mun þeim vel gefaz“, c. 54), und dann gibt er — wiederum gegen den Willen der Seinen — dem Meuchelmörder Eyvind mit demselben Argument die Möglichkeit, seine Tat auszuführen („opt hefir Eyvindr mér enn vel gefiz“, c. 58).²

In den drei folgenden Szenenpaaren ist klar zu erkennen, dass der Verfasser die Wiederholungen nicht allein als Zierde seines Werkes betrachtet hat, sondern als wesentliche Elemente der Komposition, denen er wichtige Stellen im Gerüst seiner Saga zugewiesen hat.

¹ Es ist in c. 46 noch einmal aufgenommen, dort aber von einem Gegner auf Knut selbst bezogen; trotz des Wechsels der Seiten dient es als Klammer.

² Auch wenn eine Formulierung in einem anderen Zusammenhang wieder auftaucht, kann sie als künstlerische Klammer wirken. Man vergleiche z. B. c. 42: „en þó at Óláfr talaði slíkt, þá lét hann þó at böen vina sinna ok hét ferðinni“ mit c. 64: „en þótt þeir talaði slíkt, þá játa þeir þó þessu með vina sinna umráði“, wo es sich jeweils um einen gefährlichen Auftrag handelt. Lexikalisch interessant ist der Satz „vér höfum fengit þar þann mannskaða, er vér biðum aldregi bætr síðan“ in c. 41 neben dem in c. 54: „munu þeir þó gera hér þann mannskaða, er seint mun ek bætr biða“.

Als zwei der Königsleute in einem entlegenen Landesteil die Forderungen Knuts vorbringen sollen, stossen sie schon auf dem Wege auf Widerstand (c. 47). Der Besonnenere der beiden rät umzukehren und sagt: „nú þarf ekki at dyljaz við, hvat þeir vilja“. Der andere ist damit nicht einverstanden und versucht eine Überrumpelung, aber die Bauern schlagen ihn und die Seinen zurück — „en hinir skjóta þegar á þá ok grýta; ... lómðuz hlífar þeirra af grjóti, en þeir urðu sárir af skotum“. Das ist der erste Sieg der Auführer über den König bzw. seine Mannen. Der Verfasser hat diese Worte wieder verwendet bei der Schilderung des entscheidenden Zusammenstosses, der den Tod Knuts und damit den endgültigen Sieg der Aufständischen zur Folge hat. Als das Bauernheer heranstürmt, sagt der König: „nú mun ekki þurfa at dyljaz við, at boendr munu ekki ætla oss frið at bjóða; ... er nú auðsætt, hvat þessir menn vilja“ (c. 54), und vom Höhepunkt des folgenden Kampfes in der Kirche wird berichtet: „var þá borit inn á þá grjót ok skot, ok urðu menn þá sárir, en sumir lómðuz af grjóti“ (c. 57).

Am Beginn der Herrschaft Knuts wird gesagt, dass er mit aller Härte gegen Gesetzesbrecher und Landesfeinde vorgeht und dabei seine Urteile unabhängig von der Stellung der Angeklagten fällt. Dabei finden wir u.a. die Ausdrücke (c. 29): „(hann var) ríkr maðr ok refsingasamr ok hegndi mjök ósiðu“, „(hann) rak alla heiðingja af landi sínu“, „refsing“ und (als Folge seines Vorgehens) „þat varð mjök ófundsamt af þeim mǫnnum, er létu gofga frændr sína at dómi konungs“. Was hier als blosser Behauptung erscheint, wird beim Strafgericht Knuts über Blut-Egil am konkreten Fall demonstriert, und der Verfasser schlägt die Brücke zu den früheren Äusserungen durch Wiederaufnahme derselben Ausdrücke (c. 40) — „refsing“, „suma rak hann af landi í brott, en engan lét hann óhegndan“, „þetta verk (d.h. die Bestrafung Egils) varð honum þó mjök ófundsamt, þvíat Egill var bæði ættstórr ok frændmargr“, „þótti þeim hann ríkr ok refsingasamr“.¹

Innerhalb der Vorgänge um Egil fällt eine solche thematische Klammer durch zwei markante Wörter auf. Als Egil erstmalig vor Knut steht, sagt der König ahnungsvoll: „eigi ertu með öllu gæfumannligr“ (c. 34). Anfangs aber erfüllt Egil seinen Königsdienst: „hann var ǫrr af fé ok lifði ríkmannliga“ (ebd.). Seine späteren Taten erweisen jedoch die Richtigkeit des dunklen Vorgefühls, und der König greift seine Worte wieder auf: „nú er mér þess ván, at þat komi fram, er ek sagða þér et fyrsta sinn, er ek sá þik, at þú mundir eigi með öllu vera gæfumaðr“ (c. 38). Knut trennt sich von Egil, aber der trumpft im Gefühl der Stärke noch auf und sagt: „þat mun yðr þykkja undarligt, ef ek held mik eigi óríkmannligr, þótt ek hafa mína kosti eina“ (ebd.).

Das Können des Verfassers zeigt sich auch darin, dass er dem Publikum unaufdringlich, aber doch unüberhörbar zu erkennen gibt, welche Grundidee ihn bei der Formung der Gestalt Knuts beherrscht hat. Knut ist für ihn der gegenüber den Menschen strenge, vor Gott aber demütige Herr-

¹ Diese Parallele ist eine starke Stütze für die Annahme, dass der Blóð-Egils þátr seit je zum Lebensbericht Knuts des Heiligen gehört hat.

scher, der sein Handeln nicht am Urteil der Menschen misst, sondern einzig Gott als Richter anerkennt. Für dieses Herrscherbild hat der Verfasser einige wenige Wörter und Formeln gefunden, die leitmotivartig sein Werk durchziehen. Wir haben bereits auf die Worte „refsing“ und „refsingasamr“ und auf die nur mit Knut verbundene Formel „engi þorði at+inf.“ hingewiesen.¹ Diese an sich schon eindeutige Charakteristik erhält mehrfach noch einen besonderen Nachdruck, etwa durch den Satz: „svá mikil ógn stóð af honum (ok ríki hans ok refsingum), at engi þorði ...“. Wie hier Knuts Strenge, so wird an anderen Stellen seine Gottesfürchtigkeit deutlich gemacht. Des öfteren legt der Verfasser Knut Äusserungen in den Mund, in denen er sein Leben in Gottes Hand gibt, so etwa: „skipti guð vár í milli“ (c. 26) — „guð ráði, hvé gefz“ (c. 41) — „(konungr) bað guð gæta sín“ (c. 58).² Es darf sicherlich auch hierzu gerechnet werden, wenn in den Berichten über das Kundwerden von Knuts Heiligkeit in c. 68 und c. 72 derselbe Gedanke auftaucht: „væri oss mikill fagnaðr á þessu, ef satt væri“ — „öllum þótti oss í því mestr fagnaðr, ef þat mætti með sannleik segja“.

Alle Anzeichen sprechen dafür, dass der, der als erster die Lebensgeschichte Knut Sveinssohns aufs Pergament brachte, ein Meister des Wortes und der Komposition war. Der Verfasser des dritten Teiles der Knytl. ist nicht mit ihm zu vergleichen, und man kann deshalb nicht beide Stücke als das Werk ein und desselben Mannes ansehen. Die Beobachtungen am Lebensbild König Knuts haben zur Gewissheit gemacht: Die Knytl. ist keine Einheit, weder nach Inhalt, noch nach Aufbau und Stil. Es muss eine selbständige „Knúts saga helga“ (Kn.h.) gegeben haben, und dieser Saga hat der Schreiber der Knytl. bei der Aufnahme in das Gesamtwerk alle wesentlichen Eigenheiten belassen. Wenn der Laxd. ein Abschnitt der Knytl. an die Seite gestellt werden kann, dann ist es die „Knúts saga helga“, aber gerade aus ihr spricht nicht der Verfasser der Knytl.

VI.

Es bleibt nun zu prüfen, wie sich die Ergebnisse der sprachstatistischen Untersuchungen Hallbergs im Lichte der hier gewonnenen Erkenntnisse ausnehmen.

Grundsätzlich ist darauf hinzuweisen, dass Hallberg in jedem Fall von der Knytl. als einer in sich gleichartigen Einheit ausgeht. Das erscheint nach unseren Beobachtungen bedenklich, und mehrere der von Hallberg

¹ S. 9.

² Vgl. ferner cc. 52 und 55.

vorgelegten Tabellen hätten in dieser Hinsicht zur Vorsicht mahnen müssen.

In Tab. 1 (S. 13) — Häufigkeit des epischen „nú“ — stehen Laxd. und Knytl. ziemlich weit auseinander¹, so dass man in ihnen kaum Werke desselben Verfassers sehen würde. In Tab. 2 (S. 15) ist die Gesamtzahl der Belege für „nú“ aufgegliedert auf Abschnitte von je 5000 Wörtern. Dabei zeigt sich sofort, dass die Knytl. in sich nicht einheitlich ist²; die Gruppen 3 bis 5 fallen durch hohe Belegzahlen heraus. Und diese Sagapartien entsprechen im Wesentlichen der Kn.h. Bemerkenswert ist, dass nur diese Gruppen einen Vergleich mit der Laxd. zulassen, alle übrigen haben zu niedrige Werte.

Interessant ist das Bild, das Tab. 6 (S. 34) bietet — Verteilung der von Hallberg benutzten »Schlüsselwörter« auf Abschnitte von je 5000 Wörtern —. Hier stehen die Gruppen 6 und 7 mit ihren Zahlen auf einsamer Höhe. Aber auch die Gruppen (2 und) 3 bis 5 heben sich in ziemlicher Geschlossenheit von dem Rest ab. Man könnte somit von drei Schichten sprechen, und wiederum ist es bemerkenswert, dass Anfang und Ende der Knytl., in denen der Verfasser Vorlagen frei bearbeitet hat, der Darstellung also seinen Stempel hat aufdrücken können, mit zu niedrigen Werten nicht zur Laxd. passen.

Die Gruppe 7 umfasst hauptsächlich den Abschnitt über Knut lavard; ihre hohe Belegzahl kann damit kaum für den Verfasser beansprucht werden.³ Besondere Fragen wirft die 6. Gruppe auf. Sie enthält zwar in erster Linie die Prosaauflösung eines Gedichtes über König Eirik und könnte deshalb nach Hallbergs Ansicht (S. 35) besser als andere die Eigentümlichkeiten des Knytl.-Verfassers zeigen, aber erstens scheint der Unterschied zu den ebenfalls vom Verfasser gestalteten Gruppen 8 und 9 viel zu gross, und zweitens bedarf es vor einem abschliessenden Urteil einer genauen Prüfung der Wörter, die Ursache der hohen Belegzahl sind.⁴

In Tab. 9 (S. 48) — Verhältnis der Häufigkeit des Verbs „svara“ zu den sinnverwandten Verben — fallen erneut die Gruppen 6 und 7 ins Auge.

¹ Hallberg erwähnt das mit keinem Wort, offenbar weil es ihm hier noch einmal um das Verhältnis Eg. — Hkr. geht. Dasselbe gilt für Tab. 3 (S. 17), in der allerdings die Materialgrundlage für Laxd. und Knytl. zu gering ist, als dass sie ein sicheres Urteil zuliesse.

² Es ist daran zu erinnern, dass die Belegverteilung bei „síðan“, ebenfalls einem Adverb ohne Sachbezogenheit, ähnliche Unterschiede aufwies.

³ Die Selbständigkeit dieses Abschnittes wird aus der weiteren Untersuchung noch deutlich werden. Vgl. auch schon S. 10.

⁴ Vgl. dazu das folgende Kapitel.

Hier aber zeigen sie für einen Vergleich mit der Laxd. zu niedrige Werte und bilden diesmal — wenn man an Tab. 6 denkt — das andere Extrem.¹

Die Übersichtstabellen ergeben also ein buntes Bild, das nicht für die Einheitlichkeit der Knytl. und damit auch nicht für Hallbergs Weg spricht, denn er hat sein Augenmerk jeweils nur auf die Gesamtzahl der Belege gerichtet. Auch diese Tabellen lassen erkennen, dass die Knytl. aus Teilen mit verhältnismässig grosser Eigenständigkeit besteht. Unter diesen Umständen muss die Aufgliederung der Saga in Abschnitte, die durch blosses Zählen der Wörter ermittelt worden sind, mindestens als unglücklich bezeichnet werden. Sie zerreisst stilistische Einheiten und kann sogar wesentliche Unterschiede verwischen. Nur dort kann eine solche Aufgliederung als brauchbar anerkannt werden, wo es über die innere Einheit eines Werkes keinen Zweifel gibt. Die aus den Gesamtzahlen abgeleiteten Argumente Hallbergs für eine Sonderstellung von Laxd. und Knytl. verlieren bei näherem Zusehen an Wert. Besonders auffällig ist es, dass mehrfach die Teile, aus denen der Knytl.-Verfasser am klarsten sprechen müsste, überhaupt keinen Vergleich mit der Laxd. zulassen.

VII.

Hallberg sieht eine wesentliche Stütze für die These von der Zusammengehörigkeit von Laxd. und Knytl. in den Beobachtungen an 35 »Schlüsselwörtern« (»nyckelorden«, S. 34). So nennt er 19 Adjektive bzw. Adverbien und 16 Abstrakta, die nach ihrem Vorkommen in der Laxd. ausgewählt sind. Er stellt für diese Wörter die Zahl der Belege in der Laxd. denen in der Knytl. sowie denen in 7 umfangreichen Vergleichssagas gegenüber. Zugrunde liegt die Überlegung, dass sich bei Laxd. und Knytl. ein ähnliches Zahlenbild ergeben müsste, wenn sie denselben Verfasser haben, während die Vergleichssagas mehr oder weniger stark abweichen müssten. Obwohl diese Überlegung im Kern als richtig angesehen werden kann, erheben sich Bedenken.

Die Schlüsselwörter erscheinen nicht alle gleich gut geeignet. Unter den Substantiven sind einige, deren Abhängigkeit vom Inhalt zu gross scheint, als dass sie Verfasserereignissen widerspiegeln könnten, etwa „fégjöf“, „frásogn“, „frændsemi“, „heimboð“, „ofrefli“.

¹ Bei dieser Tabelle ist allerdings die Belegzahl zum Teil so gering, dass die daraus gewonnenen Verhältniszahlen fragwürdig erscheinen.

Auffallenderweise fehlen unter den nach der Laxd. zusammengestellten Wörtern eine ganze Reihe von »Lieblingsausdrücken« des Verfassers dieser Saga.¹ Mehrere davon sind weit charakteristischer für den Stil dieses Verfassers als manche der von Hallberg herangezogenen Wörter. Hallberg hat zwar seine Auswahl begründet (S. 27 f.), wir müssen aber darauf hinweisen, dass gerade einige Wörter fehlen, bei denen keine Verwandtschaft zwischen Laxd. und Knytl. festzustellen ist. Ich denke an „kurteiss“, das für die Haltung des Laxd.-Verfassers bezeichnend ist, in der Knytl. aber nur 1mal (und das auch noch in der Kn.h.) auftaucht. Zu nennen sind ferner etwa „skǫruligr“, „risuligr“ und bei den Substantiven „afbragð“, „tal“ (in der Verbindung „taka tal“), die sämtlich in der Knytl. nur selten oder überhaupt nicht zu finden sind.

Einige Lieblingsausdrücke sind allerdings in Hallbergs Liste enthalten, aber auch sie erweisen sich z.T. als schlechte Zeugen. So stehen den 20 Belegen von „blíða“ in der Laxd. nur 2 in der Knytl. gegenüber; bei „stóratettaðr“ ist das Verhältnis 10:2, bei „mikils verðr“ 8:2 und bei „tiginn“ 8:1. Das scheint durchaus nicht für die Zusammengehörigkeit der beiden Werke zu sprechen. Wenn man nur einen Teil der Schlüsselwörter zusammennimmt, könnte man sogar das Gegenteil von dem beweisen, was Hallberg möchte. Bildet man z.B. eine Gruppe aus den Wörtern „blíða“, „frásogn“, „ætlan“, „(ó)sómi“ und „vili“, so stehen neben den insgesamt 95 Belegen in der Laxd. nur 33 in der Knytl., und Odds Óláfs saga Tryggvasonar erreicht mit 39 Belegen sogar noch eine höhere Zahl. Natürlich sind hierbei nur die extremen Zahlenpaare ausgewählt; trotz allem setzt dieser Sachverhalt ein Fragezeichen.

Hallberg würde all diesen Einwänden entgegenhalten, dass es im Wesen der Statistik liegt, dass ihre Ergebnisse mit zunehmender Materialgrundlage an Sicherheit gewinnen und dass erst die Gesamtschau ein Urteil zulässt.

Mit dem Gesagten ist aber auch der wesentlichste Einwand noch nicht ausgesprochen. Er erwächst aus den in den voraufgegangenen Kapiteln gewonnenen Erkenntnissen.

Die Gesamtzahlen für die Belege aller Schlüsselwörter — und nur auf sie stützt sich Hallberg in seiner Argumentation — zeigen in der Tat eine Verwandtschaft zwischen Laxd. und Knytl. gegenüber allen Vergleichssagas (S. 33). Entscheidend ist nun, ob im Falle der Knytl. aus dieser Zahl der Verfasser der Saga spricht. Da einzelne Teile nicht nur

¹ Vgl. Heller, Studien zu Aufbau und Stil der Laxdœla saga, in: Arkiv 75, 1960, S. 115 ff.

stofflich, sondern auch lexikalisch geschlossene Einheiten darstellen (was u.a. deutlich an Tab. 6 bei Hallberg abzulesen ist), ist es notwendig, bei den häufig bezeugten Schlüsselwörtern zu prüfen, ob sie über die ganze Knytl. hin auftreten und somit zum Sprachgut des Verfassers gerechnet werden dürfen oder ob sie etwa ausschliesslich (oder zum überwiegenden Teil) in einem festumrissenen Zusammenhang erscheinen.

Für „óðr“ gibt Hallberg 10 Belege an — alle 10 stehen in der Kn.h.¹ Von den 13 Belegen für „vili“ enthält dieselbe Saga 11, von den 5 für „ætlan“ 4. Diese Wörter scheiden somit für eine Beurteilung der Knytl. als Ganzes aus. Aber auch wo das Verhältnis nicht so eindeutig ist, können die Zahlen gegen Hallbergs Sicht sprechen, so wenn „brátt“ 22mal in der Saga registriert ist und 14 Fälle davon wiederum zu Knut dem Heiligen gehören oder wenn 5 von 9 Belegen für „forsjá“ dort stehen. Es zeichnet sich schon ab, dass ein grosser Prozentsatz der Belege für die Schlüsselwörter in diesem Umkreis zu finden ist, in einer Sagapartie also, die nicht als geistiges Eigentum des Knytl.-Verfassers angesprochen werden kann.

Die Verteilung der Schlüsselwörter macht darüberhinaus deutlich, dass auch die Knut lavard behandelnden Abschnitte als selbständige Einheit zu betrachten sind. Auf sie entfallen 8 von den 11 Belegen für „(ó)sómi“. Das Wort ist also auch keineswegs kennzeichnend für die Knytl.; deren Verfasser scheint eher „sœmd“ eingesetzt zu haben. Von 10 Belegen für „frændsemi“ stehen bei Knut lavard 6 (dazu kommen 2 in der Kn.h.), von 7 für „stórmannligr“ 4 (dazu 2 in der Kn.h.). Es ist dabei zu beachten, dass der Bericht über Knut lavard nur 1/13 der Saga ausmacht. Unter diesem Gesichtspunkt haben auch die 8 Belege für „vinsæll“ (von insgesamt 22) Gewicht.

Mehrfach vereinen also die beiden genannten Stücke die Hauptmenge der Belege auf sich. So ist es auch bei „liflát“, von dessen 9 Belegen 3 bei Knut dem Heiligen, 4 bei Knut lavard erscheinen², bei „virðuligr“ mit 5 bzw. 3 Belegen von insgesamt 11, bei „sœmiligr“ mit 6 bzw. 3 von 17.

¹ Hallbergs Zahl muss allerdings verbessert werden; es gibt noch einen Beleg im Schlussteil der Saga. Auch bei „vinsæll“ sind zwei Belege zu wenig angegeben. — Ich möchte hier für alle kommenden Zahlangaben darauf hinweisen, dass sie im Gegensatz zu denen Hallbergs nicht auf dem vollständig verzettelten Wortmaterial der Saga basieren. Geringfügige Ungenauigkeiten können sich deshalb beim Durchzählen eingeschlichen haben, ohne dass dadurch das Gesamtergebnis beeinflusst würde.

² In der Kn.h. sind dabei 2 Kapitelüberschriften mitgezählt. Sollten die nicht gemeint sein, kämen dafür je 1 Beleg mit „liflátsdagr“ in Frage, und das Verhältnis wäre dann 2:5.

Diese Proben zeigen, dass die Schlüsselwörter, die für die gesamte Knytl. sprechen sollen, im Einführungs- und im Schlussteil der Saga recht selten vertreten sind. Von wenigen Wörtern lässt sich sagen, dass sie in der ganzen Saga eine Heimstatt haben; eigentlich sind von den häufiger bezeugten nur „vinsæll“ und „ást“ zu nennen, wobei „ást“ gerade in den beiden selbständigen Abschnitten nicht vorhanden ist.¹

Auch an den Schlüsselwörtern erweist sich so mit aller Klarheit, dass man die Knytl. nicht als eine *einem* Verfasser zuzuschreibende Einheit betrachten darf. Jede Untersuchung, die diese Tatsache nicht berücksichtigt, verwischt die genau zu erkennenden Grenzen und muss zu falschen Ergebnissen führen.² Hallbergs Argumentation kann deshalb trotz des riesigen Vergleichsmaterials nicht überzeugen. Der Nahblick erweist die Aussage der Gesamtzahlen als trügerisch.

VIII.

Im Zusammenhang mit den Schlüsselwörtern weist Hallberg auf eine der Stellen der *Dorgils saga skarða* hin, an der Olaf Thordsson auftritt (im Jahre 1252). Es ist nicht ausgeschlossen, dass die Saga da Äusserungen Olafs bis in den Wortlaut hinein getreu wiedergibt. Hallberg hebt hervor, dass die wenigen Sätze drei seiner Schlüsselwörter enthalten: „semiligr“, „tigin“, „vili“, und sieht darin ein zusätzliches Argument für Olaf als Verfasser von *Laxd.* und *Knytl.* Auch hierbei ist jedoch eine Kor-

¹ M.E. ist „ást“ ein schlechtes Untersuchungsobjekt, da Hallberg eine ganze Reihe von Zusammensetzungen mitzählt (bei denen „ást“ sowohl als Grund- wie als Bestimmungswort fungiert).

² Es sind freilich noch längst nicht alle mit dem Aufbau der Knytl. verknüpften Fragen gelöst. Es fällt auf, dass die höchste Belegzahl der Schlüsselwörter (Gruppe 6 mit 57) zum grössten Teil auf das Sagastück fällt, das über Eirik Sveinsson berichtet und hauptsächlich die Prosabearbeitung eines Gedichtes ist. Man müsste annehmen, dass hier der Verfasser der Knytl. spräche. Damit steht jedoch im Widerstreit, dass dieses Stück gar keine Ähnlichkeit mit dem Schlussteil hat. Zwei grössere Zahlen erscheinen zudem gerade bei Wörtern, die in der davor stehenden Kn.h. bzw. im anschliessenden Stück über Knut lavard eine wesentliche Rolle spielen (je 6mal „semiligr“ und „vinsæll“). Es kann danach mit der Möglichkeit gerechnet werden, dass der in der Umgebung Eiriks vorherrschende Wortschatz auf dieses Verbindungsstück abgefärbt hat. (Von den angegebenen 57 Belegen sind sowieso 17 abzuziehen, weil sie in Abschnitten über Knut den Heiligen (7) bzw. Knut lavard (10) stehen — eine Folge der äusserlichen Trennung nach Wortmengen.)

rektur nötig. Schon die Formulierung, diese Wörter seien »särskilt karakteristiska för Laxdæla och Knyttlinga« (S. 45; Sperrung von mir), muss gewagt erscheinen, wenn man bedenkt, dass die Belegzahlen für „tiginn“ 8:1 (!) sind. Ausserdem hat die Untersuchung gezeigt, dass „vili“ zwar für die Kn.h. als charakteristisches Wort gelten kann, nicht aber für die Knytl. insgesamt, und ähnlich liegen die Verhältnisse auch bei „sœmiligr“.

Mit diesen Wörtern kann somit nicht bewiesen werden, dass Olaf für die Knytl. verantwortlich zeichnet.

IX.

Hallberg hat zur Klärung der aufgeworfenen Fragen auch die an Hkr. und Eigla erprobte Paarwortmethode angewandt. Er stellt dabei der Knytl. die 5 bedeutendsten Isländersagas gegenüber und gibt in den Beilagen Auskunft über jeden einzelnen Beleg.

Das in einer Tabelle vorgelegte Ergebnis (S. 53) zeigt Laxd. und Eg. beinahe gleichauf, d.h. beide Sagas haben fast dieselbe Zahl von Paarwörtern mit der Knytl. Das Ergebnis spricht also nicht eindeutig für eine Sonderstellung von Laxd. und Knytl., wie es bei der Eg. im Verhältnis zur Hkr. der Fall war. Hallberg ist nun der Auffassung, dass sich erst ein klares Bild über die Beziehungen der verglichenen Sagas untereinander ergäbe, wenn man aus der Tabelle alle die Wörter streiche, die auch in Snorris Hkr. benutzt sind. In einer solchen korrigierten Tabelle steht die Laxd. weit an der Spitze, während die Eg. hinter alle übrigen Sagas zurückfällt (S. 55). Man muss jedoch fragen, ob ein solcher Kunstgriff hier berechtigt ist. Hallberg selbst gibt zu, dass dabei die Eg. sehr benachteiligt wird (»måste starkt 'missgynna' Egl«, S. 55), und er betont, dass der starke Abfall ihrer Paarwortzahl ein weiteres Zeugnis ist für die Verwandtschaft zwischen Eg. und Hkr. Das ist zweifellos richtig, hat aber wenig mit dem vorliegenden Problem zu tun. Wenn Eg. und Hkr. denselben Verfasser haben, ist es logisch, dass sich bei ihnen mehr lexikalische Übereinstimmungen zeigen als bei irgendeiner anderen Saga, auch wenn diese sich der Hkr. teilweise als Vorlage bedient hat — wie die Knytl., besonders im ersten Teil — oder sich stilistisch an sie angelehnt hat — wie die Laxd. Nach meiner Auffassung ist daher das Ausschneiden der sog. Snorri-Wörter im vorliegenden Fall nicht geeignet, die wahren Verhältnisse ans Licht zu bringen.

Auch bei dieser Betrachtungsweise muss davor gewarnt werden, die Knytl. als Einheit zu sehen. Wenn man zählt, wieviele der je 72 Paar-

wörter für Eg. und Laxd. in der Kn.h. stehen, erhält man die Zahlen 44 bzw. 50, während für die übrige Knytl. nur 38 bzw. 32 verbleiben.¹

Die Kn.h. nimmt etwa $\frac{2}{5}$ des Umfanges der Knytl. ein, vereint aber mehr als die Hälfte der Paarwörter auf sich, wiederum ein Zeichen ihrer Sonderstellung innerhalb der Knytl. Mit dem höchsten Wert bei der Laxd. ergibt sich zudem erneut ein Hinweis auf die besondere Beziehung zwischen diesen beiden Werken. Sie spricht aus allen Tabellen (auch wenn man die Snorri-Wörter ausscheidet; 23 Paarwörter für die Kn.h. stehen dann nur 14 für die ganze übrige Saga gegenüber). Wenn Hallberg einige Paarwörter als besonders charakteristisch bezeichnet (S. 58), so darf nicht übersehen werden, dass sie ebenfalls zur Kn.h. gehören.

Im Ganzen entsteht der Eindruck, dass das Heranziehen der Paarwörter ebensowenig zu sicheren Resultaten führen kann wie das Arbeiten mit Schlüsselwörtern. Hier wie da stellt sich die Uneinheitlichkeit der Knytl. hindernd in den Weg. Es scheint schier unmöglich, alle Fehlerquellen auszuschalten. Man müsste dann z.B. auch die Abschnitte über Knut lavard zuerst einmal selbständig behandeln, da sich ihre Eigenständigkeit erwiesen hat.

In Anlehnung an seine frühere Arbeit zerlegt Hallberg die Knytl. in zwei Teile gleichen Umfangs und stellt für jeden gesondert eine Paarworttabelle auf. Er will damit zeigen, dass sich die angenommene Verwandtschaft zwischen Knytl. und Laxd. in jedem Fall zu erkennen gibt. Während er aber in der Hkr. bei der Teilung auf stoffliche Einheiten Rücksicht genommen hat, tut er das in der Knytl. unverständlicherweise nicht, obwohl die Art dieser Saga direkt dazu herausfordern müsste. So läuft der Schnitt zwischen Knytl. A und B auf Seite 158 der Ausgabe mitten durch ein Kapitel hindurch und zerreisst nicht nur dieses Kapitel, sondern auch den stofflichen Zusammenhang. Dass das bei den Paarwörtern irritierende Zahlangaben hervorrufen kann, liegt auf der Hand. So wird z.B. für die Eg. das Adjektiv „máttlill“ bei Knytl. A und B als Paarwort eingereiht. Es steht jedoch in einem Sinnzusammenhang auf den Seiten 157 und 159 und ist ohne jeden Zweifel eine vom Verfasser gewollte Wiederaufnahme.

¹ Dass die Addition der Zahlen beide Male weit mehr als 72 ergibt, hat seinen Grund darin, dass Paarwörter in den einzelnen Vergleichssagas mehrfach auftreten dürfen und in dieser Zählung also doppelt erscheinen können.

X.

Alle vorgebrachten Einwände richten sich nicht gegen die sprachstatistische Methode an sich. Sie zeigen aber mit aller Deutlichkeit, dass bestimmte Voraussetzungen gegeben sein müssen, wenn mit Hilfe der Statistik gültige Aussagen gemacht werden sollen. Ein rein mathematisches Herangehen an einen Text birgt grosse Gefahren in sich, sobald nicht völlig sicher ist, dass dieser Text eine stilistische und lexikalische Einheit bildet. Bei einem modernen Roman ist das mehr oder weniger selbstverständlich, nicht aber bei einer Saga, und schon gar nicht bei einem derartig komplexen Werk wie der Knytlinga saga. In ihr sind die Schreibeigenheiten mehrerer Verfasser klar zu erkennen. Derjenige, der das Gesamtwerk schuf, hat nicht die Fähigkeit gehabt, allen Teilen seinen Stempel aufzudrücken. Für die Knytl. muss die Einzelanalyse (nach Stoff, Aufbau und Stil) vorausgehen, dann erst kann die Statistik mit Aussicht auf Erfolg ansetzen. Die von Hallberg bewältigten Massen von Wortgut scheinen Einwände unmöglich zu machen, aber eine werkgerechte Betrachtung der Saga lässt die scheinbar so sicheren Zahlangaben zerbröckeln. M. E. sind die nach Hallbergs Ansicht notwendigen starken neuen Argumente (»Det måste hädanefter preteras mycket starka, nya argument«, S. 59) hier vorgebracht worden. Sie sprechen entschieden dagegen, dass Laxd. und Knytl. von demselben Verfasser geschrieben worden sind, und sie stellen zugleich in Frage, dass Olaf Thordsson mit diesen beiden Werken in ihrer endgültigen Form in Verbindung gebracht werden kann.

Die Untersuchungen haben aber die auffallende Verwandtschaft der Laxd. und der Kn.h. erkennen lassen. Sie haben damit frühere Beobachtungen bestätigt.¹ Hallberg hat auch in diesem Fall die erkennbaren Grenzen nicht beachtet, indem er zwar die lexikalischen Parallelen anerkennt (er bestätigt sie teilweise durch die Paarwortreihen), sie aber als Zeugen für die gesamte Knytl. verwertet und nicht erwähnt, dass die Motivparallelen nur im Umkreis der Kn.h. angesiedelt sind. Ginge man mit Hallberg davon aus, dass *ein* Verfasser beide Werke geschrieben hat, dann müsste es wundernehmen, dass er nur Motive aus einem verhältnismässig kleinen Sachzusammenhang kopiert hat.

Ich sehe trotz Hallbergs Arbeit noch immer in der Annahme, dass der Laxd.-Verfasser mit literarischem Lehnwort aus der selbständigen Knüts

¹ Vgl. Heller, Laxdœla saga und Königssagas, in der Rh.: Saga, Heft 5, Halle 1961, S. 13 ff.

saga helga gearbeitet hat, die beste Erklärung für das enge Band zwischen beiden. Denn neben zahlreichen Gemeinsamkeiten stehen auch einige wesentliche Unterschiede, die selbst hier nicht an einen gemeinsamen Verfasser glauben lassen.

Diese Frage bedarf aber weiterer Erörterung. Und vielleicht hat da Hallberg einen guten Fingerzeig gegeben. In dem oben erwähnten Bericht der Þorgils saga skarða über Olaf fallen neben den genannten Wörtern „sœmiliga“ und „vili“ noch einige Formulierungen auf, so „hann bað guð geyma alla menn með sinni mildi ok miskunn“ — „sem guð láti eigi vera hér í dag“, „sem ǫllum gegndi bezt“ und das Wort „framkvæmd“. Alle diese Ausdrücke sind in nur vier Sätzen zu finden, und alle haben in der Kn.h. Heimrecht. Danach erscheint die Überlegung erlaubt, ob wir in Olaf Thordssohn zwar nicht den Verfasser der Knytlinga saga, wohl aber den der Knúts saga helga sehen dürfen, dessen reife Leistung den Laxd.-Dichter beeindruckt hat*.

* Erst nach dem Druck dieses Aufsatzes erhielt ich Kenntnis von einer Beobachtung Sven Axelsons (s. Historisk Tidsskrift 39, Oslo 1959—60, S. 140—44: Om Knytlingasagas datering samt dens författare), nach der die 70er Jahre des 13. Jahrhunderts als Abfassungszeit der Knytl. anzusehen sind, und Olaf Thordssohn damit als Verfasser nicht in Frage kommt.

PETER HALLBERG

Ólafr Þórðarson hvítaskáld, Knýtlinga saga och Laxdæla saga

En motkritik

I föreliggande häfte av ANF ingår en uppsats av Rolf Heller: »Laxdæla saga und Knýtlinga saga. Studien über die Beziehungen zwischen den beiden Sagas.» Han söker där gendriva min argumentation för att Snorri Sturlusons brorson Ólafr Þórðarson hvítaskáld (d. 1259) är upphovsman till såväl *Laxdæla saga* som *Knýtlinga saga*.¹ Med författarens tillstånd har redaktören ställt uppsatsen till mitt förfogande i manuskript. Jag är därför i tillfälle att redan nu bemöta Hellers invändningar — till fördel för de läsare som följer replikskiftet, kan man hoppas.

Inledningsvis rekapitulerar Heller slutsatserna i min nyssnämnda skrift, i stort sett helt korrekt. Dock har jag inte så bestämt som i hans referat — »und zwar die Knytl. zuerst» (1) — hävdad, att *Knýtlinga* skulle vara tidigare än *Laxdæla*. Jag nöjer mig med att finna det »rimligt», att Ólafr först tagit itu med att utarbeta *Knýtlinga* efter sin hemkomst från utlandsresan, »medan han ännu hade intrycken och informationerna från Danmark i färskt minne» (62). »*Knýtlinga* is likely to be the earlier one» (104), heter det i min Summary.

I det följande tar jag upp Hellers kritik punkt för punkt och ansluter mig därvid till hans egen dispositon med en indelning i tio avsnitt, I—X.

I (2—5)

Här diskuterar Heller vissa omständigheter — utanför den språkligt-litterära sfären — som han anser tala emot att Ólafr Þórðarson är för-

¹ Ólafr Þórðarson hvítaskáld, *Knýtlinga saga* och *Laxdæla saga*. Ett försök till språklig författarbestämning. Reykjavík 1963. (=Studia Islandica 22).

fattare till *Knýtlinga*. Han erinrar först om den kända passus från kapitel 127 i verkets senare del, där det talas om Ólafs vistelse hos kung Valdemar Sejr (d. 1241), om den myckna kunskap och de ypperliga berättelser han inhämtat hos den danske monarken. Med all rätt har man tänkt sig, att dessa insikter rörde just Danmarks historia, ämnet för *Knýtlinga*.

Som Heller anmärker, har emellertid hänvisningen till Ólafr Þórðarson uppfattats på skilda sätt av forskarna. Den kan ses som en antydning om att Ólafr varit en av författarens sagesmän. »Berechtigt sie aber auch dazu, in Olaf selbst den Verfasser der Saga zu sehen?» (3), frågar Heller. Själv har jag på den punkten åberopat Sigurður Nordals kommentar: »Det er næsten urimeligt at tænke sig, at han har overladt Knýt. sagas skriftlige affattelse til en anden mand, da næppe nogen anden Islænding kan have haft de samme betingelser for at skrive den.»¹ Mot en sådan tolkning har visserligen Finnur Jónsson tidigare invänt, att ordalydelsen i *Knýtlinga* borde innebära, att Ólafr var död, då notisen nedskrevs.² Det är dock svårt att inse, varför stället skulle behöva läsas så.

I min skrift bemötte jag på förhand en eventuell undran över att en författare nämner sig själv i tredje person. Jag påpekade, att Ólafs bror Sturla i sin stora samtidskrönika *Íslendinga saga* omtalar sig på precis samma opersonliga vis. (24) Det är inte något enastående i den klassiska isländska prosan. Men Heller vill för sin del inte medge, att fallen är analoga: Sturla uppträder i sin skildring som handlande, medan uppgiften om Ólafr närmast har karaktären av »literarhistorische Notiz» (3). Iakttagelsen är som sådan alldeles riktig. Men det principiellt väsentliga skulle ju ändå med Nordals tolkning vara gemensamt för de båda ställena: att en författare refererar till sig själv i tredje person. Ingenting tycks ge oss anledning att bedöma dem olika ur den synvinkel som nu är aktuell.

Heller finner det egendomligt, om Ólafr som författare till *Knýtlinga* skulle ha avbrutit sin framställning vid år 1187, d.v.s. på samma punkt som Saxo i sitt latinska verk. Det enda svar han kan tänka sig är, att »der Tod Olaf die Feder aus der Hand genommen hat», en förklaring som dock syns honom osannolik: »Der Ausklang der Knytl. ist zweifellos gewollt, und die Übereinstimmung mit dem Ende von Saxos Werk kann vernünftigerweise nicht als Zufall betrachtet werden.» (4) Men som Heller själv erinrar om, har särskilt Gustav Albecks grundliga analys ådaga-

¹ Nordisk kultur VIII: B. Litteraturhistorie. B. Norge og Island. Sthlm-Oslo-Kbh 1953, s. 226.

² Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie 2, 2 uppl., Kbh 1923, s. 778.

lagt, att *Knýtlinga*-författaren nyttjat Saxo som huvudkälla för slutpartiet av sitt arbete. Det borde räcka som motivering för den gemensamma gränsdragningen, kan man tycka.

Heller frågar sig emellertid, varför Ólafr som upphovsman till *Knýtlinga* skulle ha avstått från att fullfölja sin skildring och prisa förtjänterna hos sin kunglige värd och interlokutör. De »ypperliga berättelser» som han haft från Valdemar Sejr själv, borde väl inte minst ha handlat om dennes egen tid, hans personliga erfarenheter? Det kan man förstås gissa, men något säkert kan man inte veta. Och skälen till att författaren har avbrutit sin framställning där han gjort det, kan ha varit av olika art; numera är de i varje fall oåtkomliga för oss. »Diese Fragen müssen m.E. unbeantwortet bleiben» (4), förklarar Heller. På den punkten är jag helt ense med honom. Därför har jag också låtit bli att kannstöpa i ämnet.

Till sist tar Heller i detta avsnitt upp *Knýtlingas* förhållande till *Heimskringla*, ingående belyst av Albeck. Han framhåller, att *Knýtlinga* i sin teckning av personer och episoder inte sällan avviker från *Heimskringla*, som annars varit dess flitigt anlitatekälla. Detta faktum tyds nu av Heller som ett tecken på att Ólafr inte har skrivit *Knýtlinga* — om denne nämligen i sin farbroder Snorri har sett ett »författarideal», så som jag förmodat. Men att vara »der Verehrer Snorris» (5), att hylla honom som författare, är ju inte detsamma som att slaviskt kopiera hans åsikter och framställning. Ólafr har självfallet reviderat och anpassat dem efter sina egna syften. Rimligen bör man väl också tänka sig, att han under sin sejour vid kung Valdemars hov har kunnat få åtskilliga av Snorris uppgifter kritiskt granskade ur dansk synvinkel. Avvikelserna från *Heimskringla*, den stora skildringen av de norska kungarnas historia, är alltså inget problem i vårt sammanhang.

På den punkten tycks mig Albeck ha givit klart besked. I *Knýtlingas* behandling av stoff, som annars återgår på *Heimskringla*, urskiljer han bl.a. tendensen »til at trække de danske Konger i Forgrunden og bidrage til deres Forherligelse»; författaren »gaar let henover og tilslører danske Nederlag». Inte minst intressant är Albecks konstaterande: »I Kn.s Skildringer træder Stormændene tilbage, mens Kongen er Centrum i Begivenhederne.»¹ Denna senare iagttagelse passar utmärkt in på Ólafr Þórðarson, sådan vi känner honom från den isländska samtidsagan *Þorgils saga skarða*. Där framträder Ólafr vid en viktig sammankomst som försvarare av kungamaktens majestät gentemot dovt oppositionella

¹ Knýtlinga. Sagaerne om Danmarks Konger, Kbh 1946, s. 194 f.

isländska stormän.¹ Han ter sig som monarkistiskt sinnad, till skillnad både från sin farbror Snorri och sin bror Sturla.

Jag kan inte finna, att Heller i denna fas av sin kritik har anfört något hållbart argument emot Ólafur Þórðarsons författarskap till *Knýtlinga*. De punkter han här dröjer vid är i själva verket snarast helt neutrala i den fråga det rör sig om. De talar varken för eller emot.

II (5—7)

I detta avsnitt övergår Heller till att granska de litterärt konstnärliga kvaliteterna hos respektive *Laxdæla* och *Knýtlinga*. Han bedömer kort sagt skillnaden som så stor, att den utesluter tanken på att de båda verken kan ha samme författare.

Laxdælas erkänt förnämliga komposition och gestaltning avviker starkt från *Knýtlingas*, som måste betecknas som ett »auffallend einheitliches Werk» (5). Förvisso. Men är inte också själva *Heimskringla* ett påfallande oenhetligt arbete jämfört med *Egla* — trots att en och samme man torde vara upphovsman till dem bägge? Det tycks mig rentav ligga i sakens natur, att det råder en sådan olikhet. Varken *Heimskringla* eller *Knýtlinga* är ju — i motsats till *Egla* och *Laxdæla* — uppbyggda som slutna konstnärliga helheter. I sin kronologiska följd av kungabiografier visar båda verken en mycket varierande grad av fyllighet och genomarbetning.

Om *Knýtlinga* yttrar Heller: »Der Verfasser hat es offensichtlich nicht vermocht, die verschiedenen Elemente zu einer Einheit zu verschmelzen oder ihr wenigstens anzunähern. Dieses Unvermögen spricht dagegen, dass der Verfasser der Knytl. mit dem Laxd.-Dichter identisch ist. Bei ihm wäre ein Vereinheitlichen zu erwarten, nach allem, was wir über seine Behandlung literarischen Lehngutes wissen.» (7) Här tycks mig Heller grundligt misskänna artskillnaden mellan *Laxdæla* och *Knýtlinga*. Några sidor förut har han kallat *Laxdæla* »eines der Meisterstücke unter den Isländersagas» och lika riktigt betecknat *Knýtlinga* som »ein historisches Übersichtswerk» (1). Men varför då inte också dra konsekvenserna av den principiella olikheten mellan två litterära genrer: islänningasaga å ena sidan, historiskt översiktsverk å den andra?

Uppenbarligen kommer det i ett arbete som *Knýtlinga* långt mera än i *Laxdæla* an på historisk trohet. Detta måste inkräkta på författarens rörelsefrihet och verka hämmande på den konstnärliga gestaltningen. I

¹ Jfr citat i min här diskuterade skrift, s. 44.

Laxdæla rör sig diktaren — så torde även Heller vilja kalla honom — med karaktärer och episoder, som till en mycket väsentlig del är hans egna skapelser; mer eller mindre suveränt fogar han dem samman i ett enhetligt skeende. *Knýtlinga* däremot är ju inte en enda saga utan en rad »sagor», och de länkas inte till varandra av något konstens inre sammanhang utan av det historiska förloppets kronologi. Krönikören är hårt bunden av sitt faktiska vetande, som självfallet kan vara mycket disparat och ojämnt fördelat över den tid han behandlar. Och vad är det som hindrar, att han särskilt fördjupar sig i något visst skede, någon eller några kungabiografier, medan han lämnar andra mer eller mindre åt sitt öde — av brist på källor, tid, intresse? Den sortens ojämnhet — en pendling mellan avsnitt med »feiner psychologischer Duchdringung» och »nüchternem, fast trockenem Bericht» (6) — är inget att förvåna sig över i ett verk av *Knýtlingas* art. Den behöver inte ha något med författarens handlag och konstnärliga förmåga att göra.

Eftersom *Heimskringla* har dragits in i diskussionen, bör man kanske här erinra om att det arbetet till hela sin byggnad och struktur kan te sig som en förebild för *Knýtlinga*. Som bekant utgör *Ólafs saga helga* kärnan i *Heimskringla*; den upptar ensam 40 % av textmassan. Ingen av de norska kungarna har där fått en tillnärmelsevis så ingående — och för den delen också psykologiskt och konstnärligt genomarbetad — skildring som Ólafur Haraldsson. Vi har ju i behåll en fristående *Ólafs saga helga* av Snorri. Det anses numera allmänt, att den har tillkommit som självständig skrift före *Heimskringla* och sedermera med smärre justeringar infogats i verket.¹

På motsvarande sätt har man som en ursprunglig kärna i *Knýtlinga* velat urskilja framställningen av en annan helgonkung, Knútr Sveinsson (d. 1086). Kring denna »Knúts saga helga», som avtecknar sig mot omgivningen som en brett utpenslad — den omfattar drygt 40 % av hela texten² — och inom sig avrundad episk enhet, skulle *Knýtlingas* slutlige redaktör ha byggt ut sin historiska skildring bakåt och framåt i tiden. Någon fristående »Knúts saga helga» finns emellertid inte i behåll, och bevisen för att den någonsin har existerat är heller inte ovedersägliga.³

Den egentliga orsaken till att bilden av Knútr Sveinsson kommit att

¹ Jfr t.ex. Bjarni Aðalbjarnarson i företalet till utgåvan av *Ólafs saga helga* i *Heimskringla*: Íslenzk fornrit XXVII, s. X ff.

² Närmare bestämt 41.5 %, 19941 ord av inalles 48085 enligt min räkning. Till »Knúts saga helga» har då i Finnur Jónssons och Gustav Albecks efterföljd hänförs kap. 25, 26, 28—64, 66—68, 72 och 77. Jfr den sistnämnde, a.a. 97.

³ Albeck, a.a. 97 ff.

dominera Ólafr Þórðarsons historik över de danska kungarna — ifall man nu tänker sig Ólafr som ansvarig för hela *Knýtlinga* — kommer vi givetvis inte längre åt. Kanske kan det ha råkat vara så, att Valdemar Sejr i sina lärorika diskurser och »ypperliga berättelser» för sin isländske gäst haft särskilt mycket att förtälja om sin farfar, Knútr helgi. Kanske har Ólafr först — på samma sätt som Snorri — utarbetat sin skildring av helgonkungen, för att så småningom låta den bilda mittstycke i ett översiktsverk. Vi vet inte, och får aldrig veta.

Till sist ställer min kritiker i detta avsnitt frågan, huruvida skillnaden i litterär kvalitet mellan *Knýtlinga* och *Laxdæla* kunde tänkas bero på en utveckling och mognad hos en och samme författare. Enligt Heller bortfaller den möjligheten för Ólafr Þórðarsons del. »Olaf konnte die Knytl. frühestens nach 1241 geschrieben, müsste aber andererseits die Laxd. vor 1259 vollendet haben. Es muss als fraglich bezeichnet werden, ob sich der Stil eines Verfassers, ja seine künstlerische Fähigkeit überhaupt, innerhalb eines reichlichen Jahrzehnts so tiefgreifend wandeln kann.» (7)

Men de sjutton åren mellan 1241 och 1259 är i detta sammanhang en avsevärd tidrymd, som borde kunna medge en högst markant utveckling. Sålunda finner man i folioupplagan av Shakespeares dramatik (1623) sorgespelet *Titus Andronicus*, som knappast undgår att verka mer eller mindre pekoralistiskt i våra ögon. Denna tragedi brukar med någon tvekan dateras till år 1593. Inom ett decennium från den tidpunkten hade samme författare hunnit skapa en rad dramatiska verk som tillhör världslitteraturen, däribland *En midsommarnattsdröm*, *Som ni behagar*, *Köpmannen i Venedig*, *Romeo och Julia*, *Hamlet*. Det innebär ett tidsschema och en utveckling, som sannolikt hade kunnat avfärdas som orimliga, ifall de inte råkat vara ett faktum.

Man kan också se problemet ur en något avvikande synvinkel. Jag har varit i tillfälle att studera en rad romaner av Ólafs nutida landsman Halldór Laxness i manuskript på skilda stadier. Det visar sig att hela kapitel, som i den slutliga versionen präglas av stort konstnärligt raffinemang, i sin tidigare utformning kan te sig skäligen lösa och medelmåttiga. Ändå finns det här inget utrymme för någon långsam mognadsprocess; diktaren står hela tiden på i stort sett samma utvecklingsstadium. Det rör sig om målmedveten, upprepad bearbetning av stoffet. I fallet Laxness kan vi händelsevis få en inblick i den proceduren. Men vi vet ingenting om hur mycket tid, intresse och arbete 1200-talets isländska sagaförfattare har kunnat eller velat ägna sina olika skrifter. Vi känner inte till i vilken mån de bevarade manuskripten representerar en form, som

författaren själv bedömt som slutgiltig. Kanske motsvarar de stundom närmast de tidigare utkastet till Laxness' romaner?

Emellertid behöver man enligt min mening inte alls tänka sig någon personlig utveckling som förklaring till att en och samme man skrivit både *Knýtlinga* och *Laxdæla*. Det verkar på det hela taget överflödigt att efterlysa någon speciell förklaring. Olikheten mellan verken i komposition och konstnärskap bör vara tillräckligt motiverad av deras helt skilda förutsättningar och syften.

Vi har en böjelse för att tala om *Laxdæla*-författaren, *Egla*-författaren, *Njála*-författaren o.s.v., som om de var för sig vore ett slags petrifikat, en gång för alla fixerade storheter. Vi har dem framför oss endast i en bestämd litterär manifestation. Den gör så starkt intryck på oss, att vi har svårt att se exempelvis *Laxdæla*-författaren annat än som just *Laxdæla*-författare. Men varför skulle inte också dessa gamla skriftställare kunna ha haft flera strängar på sin lyra, andra litterära intressen och ambitioner än dem vi vant oss att förknippa med dem? Vi borde vara realistiska nog att tillåta dem normal rörelsefrihet, att inte heller utesluta varje överraskning från deras sida.

Såvitt jag vågar bedöma, har min kritiker inte heller i detta avsnitt presenterat någon invändning, som utesluter eller ens talar emot att *Knýtlinga* och *Laxdæla* kan ha samme författare.

III (7—12)

Här söker Heller visa, att vokabulären i skilda delar av *Knýtlinga* har sina speciella egenheter, som tyder på olika upphovsmän. Först ger han emellertid ett antal exempel på »Stilelemente oder Formulierungen, die die ganze Saga durchziehen und sie als Einheit charakterisieren» (7). Trots allt vill han inte tillmäta dessa genomgående drag någon avgörande betydelse: »So einprägsam diese Doppelungen sein mögen, bei ihrer geringen Zahl gewinnt man kein entscheidendes Argument für die sprachliche Einheit der Knytl.» (9) I fortsättningen redovisar han i stället vissa ord och uttryck med starkt växlande frekvens inom olika avsnitt av verket. Men generellt kan invändas, att dessa fluktuationer inte är större än att de mycket väl är tänkbara i ett arbete av en och samme författare, särskilt när det rör sig om ett såpass disparat stoff som i *Knýtlinga*.

Som typiska för *Knýtlingas* slutparti anför Heller »die ziemlich farblos wirkenden ständigen Wiederholungen in den zahlreichen Berichten von Heeresaufgeboten, Kämpfen und Siegen der Dänen gegen die Wenden» (10): *bjóða út leiðangri, fara til ..., herja þar, láta brenna allt, vinna sigr,*

flýja, gefask upp, setja gísla, fara heim til Danmerkr. Men det är inte svårt att i exempelvis Snorris *Ólafs saga helga* (*Heimskringla*) på bara några få sidor finna en alldeles motsvarande, entonig anhopning: *berjask* (10, 13, 20, 22, 23, 24); *eiga orrostu* (18, 21, 24, 25); *fá sigr* (12, 18); *hafa sigr* (9, 21, 23; i samtliga fall: »hafði Ólafr konungr sigr»); *herja* (9, 9, 10, 22, 25, 25); *veita atsókn/atgöngu* (15, 15, 16).¹ Det är en vokabulär och en upp-
prepning, som självfallet kan verka »ziemlich farblos». Men beror det inte i så fall bl.a. på den skildrade verklighetens art, på de källor författaren haft, på det intresse han kunnat uppbåda för just dessa skeenden o.s.v.? Om andra delar av *Ólafs saga helga* kännetecknas av en helt annan terminologi, så ligger det i ämnets skiftande karaktär. Och ingen skulle väl av det skälet våga fränkänna Snorri hans författarrätt till verket i dess helhet.

En annan sak är, att man för den isländska sagalitteraturen — och då kanske inte minst för kungasagorna — måste räkna med en något annan innebörd av begreppet författare än vi numera vanligen inlägger i det. Alla forskare på området torde vara ense på den punkten, och det vore ödesdigert att glömma bort den i vårt sammanhang. För *Heimskringlas* del vet vi sålunda, att Snorri i vissa avsnitt har följt skriftliga källor ganska troget, t.o.m. i språkliga detaljer.² Det kan naturligtvis förhålla sig på liknande sätt med *Knýtlinga* och Ólafr Þórðarson. Men även om man så till vida kunde beteckna både *Heimskringla* och *Knýtlinga* som konglomerat, så är det rimligt att i det ena som det andra fallet låta en enda författare — för att nu kalla honom så — svara för slutresultatet.

Under alla omständigheter torde det vara uteslutet, att man med Hellers metod skulle kunna urskilja olika författarinsatser i *Knýtlinga* och preparera fram en skäligen valhant »*Knýtlinga*-författare» till skillnad från en äldre och mera konstnärlig upphovsman till en hypotetisk »*Knúts saga helga*» o.s.v. Svagheten i argumenteringen framstår särskilt bjärt i hans avslutande exempel. Det rör sig här om frekvensen och fördelningen av de båda liktydiga »övergångsorden» *síðan* och *eptir þetta*, alltså om ett fall, »bei dem der Inhalt die Wortwahl nicht bestimmt haben kann» (10). Eftersom Heller själv — av allt att döma med rätta — lägger speciell vikt vid sin lilla särstudie i ämnet, kommer jag nu att ta

¹ Dessa ord och uttryck är excerperade från de tolv korta kapitlen 8 t.o.m. 19 (s. 9—26 i utgåvan i Íslenzk fornrit XXVII, Reykjavík 1945) med en prosatext på inalles blott 1470 ord.

² Ett slående exempel redovisas i min skrift om *Knýtlinga* och *Laxdæla*, s. 14; det gäller vad jag kallat »episkt *nú*».

upp den till närmare granskning. Därvid måste åtskilligt nytt material dras in i diskussionen.

Heller upprättar först en tabell över de absoluta talen för skilda avsnitt av *Knýtlinga*, med undantag för arbetets första del, d.v.s. kapitlen 1 t.o.m. 24. Därefter väljer han i en ny tabell verkets avslutande parti («Knytl., dritter Teil») som utgångspunkt och likare, låter det behålla sina siffror för både *sidan* och *eptir þetta*, men ändrar dem för de fyra föregående avsnitten vart för sig till vad de skulle ha varit, om frekvensen där varit densamma som i slutpartiet. (11) Operationen förefaller en aning opraktisk och förvirrande. Det skulle ha varit enklare och möjliggjort en s.a.s. mera direkt jämförelse, om siffrorna för de fyra första avsnitten justerats till vad de skulle ha varit, ifall vart och ett av dessa avsnitt haft samma omfång som «Knytl., dritter Teil». Hur som helst, Heller har med sina tabeller ådagalagt, att frekvensen av de båda ifrågakvarande »övergångsorden» varierar avsevärt mellan skilda delar av *Knýtlinga*.

Emellertid kan en sådan växling vara minst lika stor i andra isländska sagaverk, vilkas enhet det knappast faller någon in att bestrida. För att visa detta väljer jag närmast just *Laxdæla*. Den sagan omfattar i runt tal 58000 ord. I nedanstående tabell anges frekvensen av *sidan* och *eptir þetta/þat* för var och en av de elva 5000-ordsgrupper man får ut av texten. Varje sådan grupp omfattar i genomsnitt c:a 20 sidor i utgåvan i Íslenzk fornrit V, Reykjavík 1934; inom parentes anges, på vilken sida respektive grupp börjar och slutar:

	<i>sidan</i>	<i>eptir þetta</i>	Summa
1 (3—26)	27	13	40
2 (26—45)	24	10	34
3 (45—63)	19	6	25
4 (63—84)	17	8	25
5 (84—104)	21	3	24
6 (104—124)	17	4	21
7 (124—143)	11	12	23
8 (143—162)	18	3	21
9 (162—181)	9	6	15
10 (181—200)	5	5	10
11 (200—219)	13	6	19
Summa	181	76	257

Redan en hastig blick på denna tabell röjer, att det här är fråga om variationer, som gott kan mäta sig med dem i *Knýtlinga*. Om man delar ovanstående textmassa i två exakt lika stora hälfter och alltså låter gränsen gå vid 27500 ord, d.v.s. mitt igenom den sjätte 5000-ordsgruppen,

finner man att 118 fall av *síðan* kommer på sagans förra hälft, blott 63 på den senare. (Av den sjätte gruppens 17 exempel hamnar 10 inom förra hälften, 7 inom den senare.)

Låt oss nu konfrontera fördelningen av *síðan* på *Laxdælas* båda hälfter — 118 mot 63 — med distributionen på avsnitten »Knut Sveinssohn» och »Knytl., dritter Teil» enligt Hellers siffror. För att en direkt jämförelse skall kunna ske, måste en liten förändring göras i hans redovisning av materialet. Jag bibehåller sålunda i likhet med honom det ursprungliga talet 67 för »Knytl., dritter Teil». Däremot justerar jag siffran 54 för »Knut Sveinssohn» till vad den borde blivit, om detta parti varit av samma längd som det förstnämnda. Den operationen utföres enklast med hjälp av det storleksförhållande som kan utläsas ur Hellers andra tabell: $\frac{54.67}{99} = 37$.

Vi kommer alltså här fram till relationen 37/67 mellan de två *Knyttlinga*-avsnittens frekvens av *síðan*. Den motiverar givetvis till fullt omdömet, att »die Kapitel über Knut keineswegs so sehr von 'síðan' beherrscht werden wie der dritte Teil» (12). Ja, men på samma punkt avviker *Laxdælas* senare del som synes fullt ut lika starkt från den förra: 63/118. Skillnaden är rentav här en smula större än mellan de bägge partierna av *Knyttlinga*. Relationen borde där ha varit 36/67 för att vara fullt kongruent med den i *Laxdæla*.

Enahanda blir resultatet, om man i stället riktar uppmärksamheten mot *eptir þetta*. Även för detta uttryck visar Hellers tabeller en större täthet i »Knytl., dritter Teil» än i »Knut Sveinssohn». Om man utgår från det förstnämnda avsnittets siffra 30 och minskar talet för »Knut Sveinssohn» i proportion till det partiets större omfång — vilket som nyss kan ske med ledning av Hellers siffror $\left(\frac{30.32}{44} = 22\right)$ — blir relationen här 22/30. Den kan jämföras med motsvarande tal för *Laxdælas* senare respektive förra del: 32/44. (De 4 fallen i sjätte 5000-ordsgruppen hamnar samtliga inom sagans förra hälft.) För *eptir þetta* visar *Laxdælas* bägge halvorna identiskt samma inbördes olikhet som de båda sektionerna av *Knyttlinga*. För att helt motsvara förhållandet i *Laxdæla* borde proportionen i *Knyttlinga* vara just 22/30.

Lägger man samman talen för både *síðan* och *eptir þetta* enligt ovan, får »Knut Sveinssohn» 59 (37+22) fall mot 97 (67+30) för »Knytl., dritter Teil». Det innebär att det förstnämnda avsnittet blott tar 37.8 % i stället för de 50 %, som det borde ha varit vid en alldeles jämn distri-

bution. Snarlik är bilden i *Laxdæla*. Av de inalles 257 exemplen kommer 162 på sagans förra hälft, endast 95 på den senare, som därmed får nöja sig med en andel på 37.0 %.

Det har legat nära till hands att på den aktuella punkten jämföra *Knýtlinga* med *Laxdæla*, en saga vars konstnärliga enhet inte minst Heller har nedlagt ett hängivet arbete på att demonstrera. Konfrontationen har ovedersägligt visat, att hans siffror för *síðan* och *eptir þetta* i *Knýtlinga* saknar all relevans för den tes de är avsedda att styrka: att verket i sina olika delar röjer språkliga och stilistiska differenser, som måste förutsätta skilda författare. Hans iakttagelser är riktiga, men han har dragit förhastade slutsatser av dem — främst därför att han saknat allt jämförelsematerial utanför *Knýtlinga*. Egentligen förefaller det väl också högst rimligt, att frekvensen av ord som *síðan* och *eptir þetta* kan växla starkt hos en och samme författare — så som i både *Knýtlinga* och *Laxdæla* — allteftersom han har större och mindre behov av dem. Vissa avsnitt, där det gäller att återge en snabb följd av händelser, kan tänkas gynna sådana uttryck; i andra mera stillastående, beskrivande eller resonerande passager blir efterfrågan på dem mindre.

Väsentligare än frekvensen av *síðan* och *eptir þetta* var för sig eller tillsammans äro av allt att döma själva proportionen mellan dem inbördes. Språkstatistik i syfte att blottlägga skrivvanor, karakteristiska för en individ, ett tidsskede, en stilart, inriktar sig gärna just på valet mellan uttryck av den typen, helt — eller så gott som helt — utbytbara mot varandra, såsom: *ej|icke|inte; bara|blott|endast*. Heller har inte kommenterat sina siffror ur den synvinkeln, såvitt jag förstår mer utslagsgivande än någon annan. Men om man nu gör det, finner man att avsnitten »Knut Sveinsson» och »Knytl., dritter Teil» i själva verket visar en slående överensstämmelse sinsemellan. Det förra har inalles 86 (54 + 32) fall av *síðan* och *eptir þetta*; av detta antal tar alltså *eptir þetta* 37.2 %. Det senare upptar sammanlagt 97 (67 + 30) exempel, varav *eptir þetta* utgör 30.9 %. Skillnaden uppgår sålunda till 6.3 %.

De flesta läsare torde ha en känsla av att detta måste anses vara en obetydlig avvikelset, i varje fall alltför liten för att underbygga en hypotes om skilda författare till de båda avsnitten. Detta intryck kan handgripligt bekräftas, ifall man drar in jämförelsematerial i diskussionen. Låt oss än en gång kasta en blick på tabellen över *Laxdæla*. Om man delar de elva 5000-ordsavsnitten precis på mitten, blir procentsiffran för *eptir þetta* i sagans förra hälft 27.2 % (44 fall av inalles 162), i senare hälften 33.7 % (32 fall av inalles 95). Skillnaden här — 6.5 % — är som synes snarlik den mellan »Knut Sveinsson» och »Knytl., dritter Teil».

Skär man hela Hellers material över en kam och adderar hans siffror för de fem avsnitten i *Knýtlinga* enligt hans grundtabell, den med de faktiska talen, finner man 71 fall av *eptir þetta* mot 164 av *síðan*, d.v.s. *eptir þetta* tar 30.2 % av deras sammanlagda antal, 235. Motsvarande siffror för hela *Laxdæla* — då har även 7 exempel på *síðan* och 2 på *eptir þetta* i det »överskjutande» slutpartiet på drygt 2500 ord medräknats — är 78 fall av *eptir þetta* mot 188 av *síðan*, d.v.s. *eptir þetta* tar 29.3 % av det totala antalet, 266. Skillnaden mellan *Knýtlinga* och *Laxdæla* är alltså endast 0.9 % eller praktiskt taget ingen alls. Den är större mellan två stora sektioner inom vardera verket för sig. Det är ett tänkvärt faktum. — Emellertid omfattar Hellers statistik inte kapitlen 1—24 av *Knýtlinga*, före »Knut Sveinsson». Excerperar man även denna inledande del av arbetet, visar det sig, att *síðan* där med 22 exempel dominerar mycket starkt över *eptir þetta* med blott 1.¹ För hela *Knýtlinga* skulle man med denna komplettering av Hellers siffror få totalt 72 fall av *eptir þetta* mot 186 av *síðan*, d.v.s. 27.9 % *eptir þetta*. Men även så blir ju skillnaden mellan *Knýtlinga* (27.9 %) och *Laxdæla* (29.3 %) något mindre än mellan såväl »Knut Sveinsson» och »Knytl., dritter Teil» som mellan de båda halvorna av *Laxdæla*.

Kanske skulle Heller vilja invända, att vissa andra partier av *Knýtlinga*, såsom avsnittet »Knut lavard» med sina 20 fall av *síðan* mot endast 2 av *eptir þetta*, markant avviker från fördelningen inom »Knut Sveinsson» och »Knytl., dritter Teil». (Han kunde numera också återropa de siffror jag nyss redovisat för *Knýtlingas* tjugofyra första kapitel.) Men även en så iögonfallande fluktuation har motsvarighet inom *Laxdæla*. Som synes har det femte 5000-ordsavsnittet i sagan på ett tjugotal sidor, omfattande kapitlen 32 t.o.m. 36 jämte senare delen respektive början av de båda omgivande kapitlen, 21 exempel på *síðan* mot 3 för *eptir þetta*.

Från vilken synpunkt man än granskar Hellers statistik över *síðan* och *eptir þetta*, måste alltså slutsatsen bli, att den inte äger något som helst bevisvärde som tecken på skilda författarinsatser i *Knýtlinga*. Men det vore av principiellt intresse att skärskåda den i ett större sammanhang. Nyss har visats, att *Knýtlinga* och *Laxdæla* av den totala mängden *síðan* och *eptir þetta* visar 27.9 % respektive 29.3 % *eptir þetta*. Utan ytterligare jämförelsematerial kunde man misstänka, att en sådan proportion på omkring 30 % vore rätt allmän i denna sorts litteratur och följaktligen helt intetsägande som författarkriterium. Men så tycks ej

¹ En tänkbar förklaring härpå kan vara, att *Knýtlinga*-författaren i detta parti är speciellt beroende av *Heimskringla* (se Albeck, a.a. 1—88), som i motsvarande partier praktiskt taget uteslutande nyttjar *síðan*.

vara fallet. Ur de samlingar jag tidigare har lagt upp över de aktuella uttrycken presenterar jag nedan motsvarande siffror för de arbeten jag hittills excerperat fullständigt. Urvalet upptar ett antal islänninga- och kungasagor, däribland hela *Heimskringla* sånär som på Prologus. Samtidskrönikan *Sturlunga saga* representeras av sina fem största inslag. För varje text anges inom parentes dess ordmassa, avrundad till närmaste tusental eller till närmaste hundratal, ifall omfånget understiger 10000 ord. Inalles har detta material en volym på drygt en miljon ord.¹

	<i>síðan</i>	<i>eptir þetta</i>	<i>eptir þetta %</i>
Egla (62000)	258	16	5.8
Vatnsdæla saga (29000)	96	9	8.6
Njála (97000)	342	61	15.1
Droplaugarsona saga (9400)	36	9	20.0
Grettla (61000)	131	57	30.3
Eyrbyggja (38000)	129	81	38.6
Heimskringla, totalt (228000)	789	93	10.5
Ynglinga saga (10000)	37	8	17.8
Hálfðanar saga svarta (2000)	5	4	44.4
Haralds saga ins hárfagra (9700)	38	16	29.6
Hákonar saga góða (7000)	19	4	17.4
Haralds saga gráfeldar (3700)	12	1	7.7
Ólafs saga Tryggvasonar (28000)	122	1	0.8
Ólafs saga helga (91000)	224	34	13.2
Magnúss saga ins góða (6800)	36	1	2.7
Haralds saga Sigurðarsonar (23000)	113	4	3.4
Ólafs saga kyrra (1000)	1	—	0.0
Magnúss saga berfætts (4700)	30	—	0.0
Magnússona saga (7500)	33	6	15.4
Magnúss saga blinda ok Haralds gilla (5900)	13	6	31.6
Haraldssona saga (9600)	49	4	7.5
Hákonar saga herðibreiðs (7000)	16	1	5.9
Magnúss saga Erlingssonar (11000)	41	3	6.8
Morkinskinna (90000)	250	47	15.8
Fagrskinna (54000)	89	44	31.1
Hákonar saga Hákonarsonar (100000)	240	154	39.1
Jómsvikinga saga (29000)	50	34	40.5
Sturlunga saga:			
Guðmundar saga dýra (19000)	106	9	7.8
Þorgils saga skarða (45000)	56	10	15.2
Sturlu saga (18000)	77	20	20.6
Íslendinga saga (101000)	194	109	36.0
Þórðar saga kakala (30000)	22	37	62.7

¹ Islänningasagorna och Heimskringla har excerperats från utgåvorna i serien

Genomsnittet för inslaget av *eptir þetta* är som synes jämförelsevis lågt i *Heimskringla*, 10.5 %. Men variationerna inom det stora verket är avsevärda. Bortsett från *Haralds saga hárfagra* är det dock endast sagor med ett mindre antal exempel, som pendlar över åt en markant högre frekvens för *eptir þetta*. Det är betecknande, att de tre i särklass omfångsrikaste texterna — *Ólafs saga Tryggvasonar*, *Ólafs saga helga*, *Haralds saga Sigurðarsonar* — visar ett så lågt genomsnitt som 7.8 %, blott 39 fall av *eptir þetta* mot 459 av *síðan*. Man fäster sig vid att denna tendens utmärkt harmonierar med den ringa frekvensen i *Egla*, som har det lägsta talet (5.8 %) bland alla texter utanför *Heimskringla* — ännu en bekräftelse på de båda verkens språkliga affinitet med varandra.

Med ett starkt inslag av *eptir þetta* avtecknar sig å andra sidan *Hákonar saga Hákonarsonar* (39.1 %) och *Íslendinga saga* (36.0 %), bägge som bekant författade av Ólafur Þórðarsons bror Sturla. Deras gemenskap är så mycket mera värd att notera, som ingen av de fyra andra större texterna i *Sturlunga*-komplexet på den ifrågavarande punkten visar någon som helst likhet med *Íslendinga saga*.

Mot denna bakgrund får siffrorna för *Knýtlinga* (27.9 %) och *Laxdæla* (29.3 %) ökad vikt. Att de skulle avteckna sig i unik relief mot det övriga materialet, kan ingen rimligen begära. Det är vackert så, att bland tabellens trettioen olika texter bara två kommer lika nära *Laxdæla* som *Knýtlinga* gör — och ingen lika nära *Knýtlinga* som *Laxdæla* gör.

Resultatet av denna med nödvändighet ganska vidlyftiga dokumentering och diskussion kan sammanfattas sålunda. De växlingar i frekvensen av *síðan* och *eptir þetta*, som Heller påvisat i *Knýtlinga*, kan inte tolkas som symptom på att skilda delar av texten skulle ha olika upphovsmän. I ett vidare perspektiv ter sig *Knýtlingas* bruk av dessa »övergångsord» tvärtom väl förenligt med tanken på en enda (slutlig) författare till hela verket.

Jag kan inte finna, att Hellers kritik i detta avsnitt bör föranleda någon revidering av mina slutsatser.

Íslenzk fornrit, Reykjavík 1933—, Fagrskinna och Morkinskinna från Finnur Jónssons utgåvor, København 1902—03 resp. 1932, *Hákonar saga Hákonarsonar* från Gudbrand Vigfussons edition *Hakonar saga* and a fragment of *Magnus saga*, London 1887 (=Icelandic sagas and other historical documents relating to the settlements and descents of the Northmen on the British isles, vol. II), *Sturlunga saga* från Jón Jóhannessons m.fl. utgåva, Reykjavík 1946. Med *Jómsvíkinga saga* avses här texten i Carl af Petersens utgåva efter Cod. AM 510^{4to}, Lund 1879. — I statistiken över *Morkinskinna* ingår ej de avsnitt (s. 14—70, 141—148 och 169—177), där utgivaren har supplerat förlorade blad med parallelltext från annan handskrift.

IV (12—16)

»Welcher der Abschnitte spiegelt nun aber am besten die stilistische Eigenart des Knytl.-Verfassers wider?» frågar Heller här. Och han svarar själv, att denne författare »muss uns nach unserem jetzigen Wissen am reinsten im dritten Teil des Werkes entgegentreten» (12). Därför är det med hänsyn till författarfrågan av vikt att betrakta det partiet av *Knýtlinga* för sig.

Påståendet att *Knýtlinga*-författaren uppenbarar sig »am reinsten» i verkets avslutande tredjedel måste dock allttjämt anses ytterst svagt underbyggt. I själva verket är det en hypotes, grundad enbart på en annan nästan lika löst motiverad och — det bör medges — särdeles svårbevisad hypotes: att *Knýtlinga* i olika avsnitt röjer klart skilda författarprofiler.

Låt oss emellertid se, hur Heller karakteriserar författaren av »Knytl., dritter Teil». Ännu en gång framhävs en viss monoton i stridsskildringarna, som upptar ungefär hälften av framställningen. Men som jag redan (s. 8 ovan) har exemplifierat, är monotonin i sådana sammanhang inget privilegium för denne skribent. Själve Snorri kan på höjden av sitt författarskap — som i *Ólafs saga helga* — verka skäligen monoton, när han refererar sin hjältes krigiska aktivitet.

Heller ger så en rad prov på upprepningar, som han finner omotiverade och valhänta. Men också Snorri tillåter sig inte sällan ordupprepningar, som inte med bästa vilja i världen kan sägas innebära »ein künstlerischer Gewinn» (13). Kapitel 30 i *Ólafs saga Tryggvasonar* öppnas med tio korta meningar i rad, inledda på följande sätt: »Síðan helt Ólafr Tryggvason ... Hann sigldi ... Þaðan helt hann ... Þaðan sigldi hann ... Síðan helt hann ... Hann herjadi ... Þá helt hann ... Þaðan sigldi hann ... Þá sigldi hann ... Þá kom hann ...» I dessa tio meningar om inalles 103 ord uppträder vidare uttrycket *herjadi* (*par, víða*) inte mindre än sex gånger. Därpå följer två strofer av Hallfreðr vandræðaskáld, varefter kapitlet avslutas med ytterligare en rad på prosa. — I kapitel 41 av samma saga stöter man på en svit som denna: »Þá lagði þannug til Eiríkr jarl ... Þá lét Vagn undan síga ... Þá réð Eiríkr aptr ... Þá lagði Eiríkr jarl sibiryt ... Þá gerði illviðri ... Þá hjó Sigvaldi tengslin ...» Inuti dessa sex meningar finner man 4 andra fall av *þá*. — I det korta kapitel 14 av *Magnússona saga* heter det om kung Eysteinn: »Þar lét hann gera ... Hann lét ok gera ... Þar lét hann ok gera ... Hann lét ok gera ... Hann lét ok gera ...» (En ännu mycket vidlyftigare repetition av just denna fras presterar f.ö. Sturla Þórðarson i slutkapitlet av

Hákonar saga Hákonarsonar. Ett tjugotal gånger inleds en mening med: »Hann lét (ok) göra ...»)

Man kan misstänka, att Heller skulle ha funnit sådana exempel typiska för *Knýtlinga*-författaren, ifall de hade figurerat i »Knytl., dritter Teil». Den sortens störande upprepningar dyker upp lite varstans i *Heimskringla*, låt vara mera sällan i så massiv anhopning som i de föregående exemplen. Följande fall är hämtade från *Ólafs saga helga*: »... ganga síðan til kirkju ok hlýða óttusöng ok morguntíðum ok ganga síðan á stefnur ...» (73); »... gengu þeir út ok höfðu með sér skriðljós ok fundu brátt blóðit. Þá leituðu þeir ok fundu brátt líkin ...» (122); »*Síðan gekk hann á stefnur ok sat þar fram til hámessu. Síðan gekk hann til messu ...*» (202; längre ner på samma sida och i samma kapitel: »*Síðan gekk hann á stefnur ...*»); »... ok hófsk sá staðr mikit *síðan*. Af því hafa þær jarðir þar til legit *síðan*. Knútr konungr reið *síðan ...*» (286); »... (*Kálfr*) *helt síðan* út eptir firði ok beið ekki Sveins konungs. *Helt Kálfr síðan* suðr á Mœri ...» (412). Exempelen är plockade på måfå vid en flyktig genombläddring. Av allt att döma borde man kunna mångfaldiga dem och kanske finna mera slående. Men den lilla buketten synes mig räcka som bevis på att en viss enformighet eller slapphet i ordvalet inte behöver vara ett tecken på genomgående stilistisk oförmåga hos författaren.

Heller låter detta avsnitt utmynna i slutsatsen, att »Knytl., dritter Teil» erbjuder en bild av författarens skrivvanor, »das durchaus nicht zu dem der Laxd. passt. Man kann kaum etwas Gemeinsames erkennen, findet aber mehrere grundsätzliche Unterschiede» (16). Återigen måste man konstatera, att Hellers iakttagelser — hur obestriddliga de i och för sig kan vara — ingalunda tillåter de konklusioner, som han själv skyndar sig att draga.

Även förutsatt att »Knytl., dritter Teil» och *Laxdæla* har samme författare, kan man knappast vänta sig annat än att de i skrivsättet skall röja »mehrere grundsätzliche Unterschiede». Skildringen av Guðrúns, Kjartans och Bollis triangeldrama kräver inte bara en annan vokabulär utan en helt annan litterär teknik och stil än krönikan över danakungarnas krigståg mot vendarerna. Och som sagt, *Laxdæla* är ett diktverk, »Knytl., dritter Teil» enligt Hellers egen karakteristik »eine sachlich nüchterne Darstellung der Ereignisse» (6). Skulle verkligen inte dessa skilda typer av litterär aktivitet kunna rymmas inom ramen för en och samme mans skriftställarskap? Det har man svårt att tro, med bl.a. Snorris verksamhet för ögonen.

Fortfarande synes mig Hellers argumentering sakna direkt relevans för den fråga det gäller: Kan *Knýtlinga* och *Laxdæla* ha samme upphovsman?

V (16—19)

I syfte att anställa en sorts »Gegenprobe» övergår Heller här från »Knytl., dritter Teil» för att i stället redovisa »einige Eigentümlichkeiten des Abschnittes über Knut den Heiligen» (16). Det rör sig genomgående om sättet att nyttja upprepningar, men nu inte slappt och monotont utan med fin konstnärlig beräkning, som ett led i författarens strävan att skapa sammanhang och enhet i verket. Kontrasten till den valhän te skribenten i »Knytl., dritter Teil» skall därmed sättas i ytterligare relief: »alles ist mehr durchdacht und feiner ausgeformt» (16).

Det är en intressant liten specialutredning som Heller här har gett, och hans bedömning av materialet är säkert i stort sett acceptabel för alla. Dock kanske man inte alltid inser, varför omtagningarna just i avsnittet om Knútr helgi undantagslöst skall anses så medvetet konstnärliga. Det är inte uteslutet, att en eller annan läsare tvärtom finner vissa av dem snarare vittna om brist på variation. I varje fall är det uppenbart, att den rent stilistiska värderingen av dessa avlägsna texter är en ytterst vanskelig sak. Man löper ständigt fara att anlägga anakronistiska synpunkter och tillämpa bedömningsgrunder, som inte alls hade samma innebörd eller vikt för de dåtida författarna som de har för oss. Det kan sålunda ifrågasättas, om de isländska sagaskrivarna själva lika mycket som vi stordes av tätt på varandra upprepade ord och fraser. Hade det varit så, skulle väl en skriftställare av exempelvis Snorris klass ha lagt sig mera vinn om att undvika dem.

Heller finner den ursprunglige författaren till Knútr helgis levnadshistoria vara »ein Meister des Wortes und der Komposition». Den som satte samman »Knytl., dritter Teil» kan ej jämföras med honom, »und man kann deshalb nicht beide Stücke als das Werk ein und desselben Mannes ansehen». Enligt Hellers mening har iakttagelserna i detta avsnitt bekräftat, att *Knýtlinga* inte är någon enhet, »weder nach Inhalt, noch nach Aufbau und Stil». Det måste ha funnits en äldre, fristående »Knúts saga helga», »und dieser Saga hat der Schreiber der Knytl. bei der Aufnahme in das Gesamtwerk alle wesentlichen Eigenheiten belassen». Slutklämman lyder: »Wenn der Laxd. ein Abschnitt der Knytl. an die Seite gestellt werden kann, dann ist es die 'Knúts saga helga', aber gerade aus ihr spricht nicht der Verfasser der Knytl.» (19)

Med de i mitt citat kursiverade orden har Heller hastigt och lustigt förvandlat en hypotes till ett faktum. Men alltjämt vet vi ingenting bestämt om var i *Knýtlinga* författaren talar eller icke talar, eller var han talar »am reinsten». Och det måste än en gång fastslås, att Hellers analy-

ser — i sig själva läsvärda — med tanke på materialets art saknar verklig relevans för spørsmålet om författaren eller författarna. Om han i stället hade ägnat sina mödor åt *Heimskringla*, skulle han med lätthet ha kunnat konstatera, att det verket inte är någon enhet, »weder nach Inhalt, noch nach Aufbau und Stil». De olikheter han funnit inom *Knýtlinga* är inte av den arten, att de måste förutsätta skilda upphovsmän. Även en och samma person kan mycket väl röja en sådan ojämnhet, särskilt när hans verk som i detta fall uppenbarligen inte är ämnat att vara — *och inte kan vara* — någon konstnärlig helhet utan en kronologisk historisk framställning av växlande utförlighet.

I och med detta avsnitt har Heller slutfört den med eget material underbyggda kritiken av min författarbestämning. Som jag moment för moment har sökt visa, bygger hans argumentering genomgående på en enligt min mening orealistisk bedömning av språkliga och stilistiska variationer inom isländska sagatexter. Någon beviskraft äger den inte, såvitt jag förstår.

VI (19—21)

Min opponent övergår här till att från sina egna premisser granska den språkstatistik jag framlagt. Han förklarar inledningsvis, att jag i min undersökning utgår från *Knýtlinga* »als einer in sich gleichartigen Einheit», vilket han för sin del finner »bedenklich» (19). Formuleringen kan möjligen ge läsaren en missvisande bild av min ståndpunkt. Jag är ju lika medveten som Heller om ojämnheten i *Knýtlinga*; den måste väl också falla varje någorlunda uppmärksam läsare i ögonen. Men — för att säga det än en gång — jag anser det ohållbart att av den egenskapen dra sådana slutsatser som Heller.

Närmast hänvisar min kritiker till en tabell över fördelningen av »episkt *nú*»; den figurerar i en återblick på Snorri/*Egla*-studien, vars huvudresultat den ytterligare bekräftar. Han tycker sig finna, att *Knýtlinga* och *Laxdæla* på denna punkt står »ziemlich weit auseinander, so dass man in ihnen kaum Werke desselben Verfassers sehen würde» (20). Siffrorna är 56 respektive 196 fall av »episkt *nú*» eller, för att nyttja en enhetlig måttstock, 5.8 respektive 16.9 per 5000 ord. Det är förstås en avsevärd skillnad. Men den har motsvarigheter i andra verk, där ingen gärna bestrider, att en och samme man är författare. Sålunda visar Sturla Þórðarsons *Hákonar saga Hákonarsonar* och *Íslendinga saga* på så gott som samma dryga textmassa (100000 och 101000 ord) 33 respektive 160 exempel av »episkt *nú*», d.v.s. 1.7 respektive 7.9 per 5000 ord. (Dessa båda arbeten ingår ej i nyssnämnda tabell.)

Jag kan här också erinra om skillnaden i proportionen *síðan/eptir þetta* i Snorris *Ólafs saga Tryggvasonar* och *Ólafs saga helga*, båda av representativt omfång: 0.8 % respektive 13.2 % för *eptir þetta*. (Jfr s. 13 ovan.) Det måste emellertid anses väsentligt, att båda dessa tal — hur vitt skilda de än kan synas — i ett större perspektiv framstår som låga. Något liknande kan sägas om frekvensen av »episkt *nú*» i *Knýtlinga* och *Laxdæla*. Genomsnittet för tabellens trettioen texter (utanför »Snorri-gruppen»), med en ordmängd på 831300, är enligt vad som påpekas i min skrift (14) 22.4 fall per 5000 ord, om man betraktar hela materialet som en enda text med totalt 3721 exempel. Men eftersom detta beräkningssätt låter ett större arbete påverka genomsnittssiffran mera än ett mindre, vore det kanske mera upplysande att ange medelvärdet av frekvenstalen för varje enskild text. Man skulle då komma fram till siffran 25.5 fall per 5000 ord i stället för 22.4. Vilkendera man väljer, ligger den som synes ett gott stycke över talet inte bara för *Knýtlinga* (5.8) utan även för *Laxdæla* (16.9). Man kan alltså för båda dessa verk beteckna frekvensen av »episkt *nú*» som jämförelsevis låg, låt vara i olika grad.

Heller anmärker också, att den tabell som visar distributionen av »episkt *nú*» på 5000-ordsgrupper inom en rad olika texter röjer en högst ojämn kurva för *Knýtlinga*. Frekvensen i arbetets nio 5000-ordsgrupper pendlar från lägst 1 till högst 15 exempel. Men det är inget unikt. För att hålla sig till samma tabell kan man notera, att i *Laxdæla* — detta enhetliga diktverk — andra, tredje och fjärde grupperna med 24, 26 och 24 fall avlöses av den femte med endast 5 exempel för att följas av sjätte och sjunde med 20 och 23.

Som ett intressant faktum kan framhållas, att just denna femte grupp visar en inom *Laxdæla* exceptionell proportion av *síðan/eptir þetta* med mycket liten andel för *eptir þetta*: 21/3. (Jfr s. 9 och 12 ovan.) Två språkdrag, som båda måste anses jämförelsevis oberoende av innehållet, företer alltså gemensamt en från sagan i dess helhet starkt avvikande profil. Är Heller av det skälet redo för hypotesen, att någon annan person i detta avsnitt — men ej annorstädes — har tillåtit sig att fingra på *Laxdæla*-författarens ursprungliga text, eller att den sistnämnde här — men ej annorstädes — har följt någon föregångare även i språkliga detaljer?¹

¹ Till yttermera visso divergerar Laxdælas femte 5000-ordsgrupp markant från sagans genomsnitt på en punkt, som annars kan vara klart särskiljande för olika författare. Det gäller avvägningen mellan rak och omvänd ordföljd i vanliga ut-sagosatser: *Hann fór ...* respektive *Fór hann ...* (För definition och beräkningsgrunder jfr min artikel i detta häfte av ANF: Om språkliga författarkriterier i

I detta sammanhang må också framhållas, att Sturla Þórðarsons *Íslendinga saga*, om den delas i två exakt lika stora hälfter, visar 55 exempel på »episkt *nú*» i den förra, däremot 105 i den senare. Med tanke på arbetets omfång, som är ägnat att utjämna mera tillfälliga fluktuationer, bör den skillnaden vara representativ. Men det vore dumdrigtigt att utan vidare åberopa den som ett indicium på att flera olika författare lagt hand vid verket.

Det kan naturligtvis finnas många skäl till att frekvensen av »episkt *nú*» varierar betydligt inte bara mellan två arbeten av samme författare utan också inom ett och samma arbete av honom. Om en skribent på en del punkter röjer påfallande konstans i sitt språkbruk, så behöver han inte därför göra det på andra. Snarare är det väl så, att mera personliga egenheter i bruket av språkets vanligare element hör till undantagen. Men just därför att sådana klart särskiljande egenheter är sällsynta, måste de tillmätas ett högt bevisvärde som författarkriterier. Jag skall nedan belysa detta med ett konkret exempel. Det blir en liten exkurs, motiverad av att den har principiell vikt för meningsutbytet mellan Rolf Heller och mig.

Jag har i mina föregående undersökningar kunnat fastställa, att *Egla* och *Heimskringla* konfronterade med ett mycket stort jämförelsematerial företer en unikt låg frekvens av såväl (det indirekta) anförings verbet *kveðask* som »episkt *nú*» — båda på det hela taget ytterst vanliga i sagalitteraturen. Senare har jag funnit iakttagelsen bekräftad av nytt material. Till de i *Studia Islandica* 20 (1962) redovisade trettio tre jämförelsetexterna för *kveðask* — utanför »Snorri-gruppen» *Heimskringla* och *Egla* — om inalles 722000 ord kan numera läggas ytterligare sexton arbeten, huvudsakligen kungasagor samt praktiskt taget hela *Sturlunga*-samlingen; tillsammans utgör detta kompletterande material 658000 ord.

Bland dessa fyrtionio texter om 1380000 ord finns endast en, *Fagrskinna*, som visar lika låg frekvens av *kveðask* som »Snorri-gruppen»; såväl *Egla* och *Heimskringla* som *Fagrskinna* har jämförelsetalet 7. Av de övriga kommer ingen ens i närheten av detta tal. Närmast finner man

isländska sagatexter.) Det ifrågavarande partiet av Laxdæla har endast 13.8 % omvänd ordföljd (24 fall mot 150 av rak ordföljd), medan sagan totalt har 22.0 %.

I förbigående må nämnas, att Knýtlinga och Laxdæla i denna väsentliga syntaktiska detalj överensstämmer frapperande väl med varandra. Mot Laxdælas 22.0 % av omvänd ordföljd svarar 22.7 % i Knýtlinga. För partiet »Knúts saga helga» är siffran 26.9 %, för verket i övrigt 20.2 %. Den skillnaden är vida mindre än mellan t.ex. förra och senare halvan av Snorris Ólafs saga helga (*Heimskringla*).

Oddr Snorrasons *Ólafs saga Tryggvasonar* (A-texten) med 15 (däremot ligger S-texten av samma saga så högt som 144) och Sturla Þórðarsons *Hákonar saga Hákonarsonar* med 17. Genomsnittstalet för de fyrtionio texterna är 101, alltså drygt fjorton gånger högre än för »Snorri-gruppen».

På liknande sätt förhåller det sig med »episkt *nú*». I *Studia Islandica* 22 (1963) jämfördes »Snorri-gruppen» med trettioen olika texter om sammanlagt 831000 ord. Detta material har sedermera utökats med tretton nya arbeten om inalles 476000 ord, även här framför allt kungasagor samt så gott som hela *Sturlunga*-komplexet. *Heimskringla* visar här frekvensen 1.4 fall per 5000 ord, medan *Egla* har 1.2. Så lågt kommer inte en enda av de fyrtiofyra jämförelsetexterna. Lägst bland dem hamnar *Hákonar saga Hákonarsonar* med 1.7 och därefter den korta *Hrafnar saga Sveinbjarnarsonar* (5000 ord) i *Sturlunga*-samlingen med 5.0. Genomsnittstalet för kontrollmaterialet med dess omfång av 1307000 ord är 21.6, d.v.s. femton à arton gånger så högt som för »Snorri-gruppen».

Kombinerar man nu slutligen *kveðask* och »episkt *nú*» med *eptir þetta* till en grupp, blir utslaget än kraftigare. Frekvensen av dessa tre uttryck är i *Heimskringla* 4.8 fall per 5000 ord, avsevärt lägre än i någon annan hittills granskad text — utom *Egla*, som har 4.0. Det kan noteras, att skillnaden mellan dem — 0.8 enheter — inte är större än mellan två hälften av *Heimskringla*, dem som jag kallat *Snorri A* och *Snorri B*,¹ med 4.4 respektive 5.2. Bland övriga texter kommer ingen lägre än *Fagrskinna* med 13.0. Men inte nog härmed. Inte ens någon enskild av de sexton sagor som ingår i *Heimskringla* når upp till *Fagrskinnas* tal; de omspannar siffror från 0.0 (den extremt korta *Ólafs saga kyrra*) till 12.1 (*Haralds saga ins hárfagra*). De tre största texterna i *Heimskringla* — *Ólafs saga helga*, *Ólafs saga Tryggvasonar* och *Haralds saga Sigurðarsonar* — visar en frekvens på respektive 4.9, 3.2 och 4.0 fall per 5000 ord.²

Trots att »Snorri-gruppen» i denna sammanställning röjer en så skarpt markerad och unik profil — den kunde väl nästan ensam tillmätas avgörande bevisvärde i författarfrågan — är det emellertid inget som hindrar, att texterna inom gruppen på en rad andra punkter skiljer sig avsevärt från varandra. Som framgått av en tabell (s. 13 ovan), varierar ju också den inbördes frekvensen av *síðan/eptir þetta* kraftigt mellan olika texter inom *Heimskringla*, exempelvis — för att nu undvika sagor med alltför få belägg — från 0.8 (1 fall av 123) i *Ólafs saga Tryggvasonar* till

¹ Snorri A omfattar *Ólafs saga Tryggvasonar* och *Ólafs saga helga*, Snorri B hela återstoden av *Heimskringla* utom Prologus.

² Alla frekvensuppgifter här avser enbart berättartexten, ej dialogen.

29.6 % (16 fall av 54) i *Haralds saga ins hárfagra*. Och detta utan att det ger oss någon rätt att på den punkten förutsätta en inblandning — tidigare eller senare — av andra skribenter än Snorri. Avvikelsen kan helt enkelt falla inom ramen för hans individuella skrivvanor — fastän ett sparsamt bruk av *eptir þetta* i stort sett och i ett vidare perspektiv ter sig karakteristiskt för honom. Och något motsvarande gäller naturligtvis andra språkdrag och andra författare. Det är bl.a. denna insikt, som Heller synes mig glömma bort i sina resonemang. Den »Nahblick» (24) på texten som han talar om kan inte fälla utslaget, just därför att dess synfält är så begränsat. Den riskerar att inte se skogen för bara träen.

En annan sak är, att vi aldrig kan vara fullt säkra på hur pass troget en sagahandskrift har bevarat författarens ord. Vi rör oss ju aldrig med original, och vi vet med visshet, att olika avskrivare eller bearbetare kunde avvika väsentligt från sin förlaga i språkliga detaljer. Ett slående exempel erbjuder de två nyssnämnda (s. 21 ovan) versionerna av Oddr Snorrasons *Ólafs saga Tryggvasonar*. Den ena (S) har i det närmaste tio gånger högre frekvens av *kveðask* än den andra (A), den förra en i förhållande till sagalitteraturens genomsnitt hög frekvens, den senare en mycket låg. Vilkendera som ligger närmast den ursprunglige författarens, är förmodligen inte längre möjligt att avgöra ens med en aldrig så noggrann textjämförelse.

Mycket stora variationer på sådana punkter mellan skilda texter av en och samme författare kan alltså tänkas gå tillbaka på olika avskrivare. Å andra sidan är det mindre sannolikt, att avskrivares manipulationer — kanske genom en rad handskriftsled — skulle resultera i markanta språkliga överensstämmelser mellan texter, där de inte funnits från början. Det förefaller rimligare att räkna med sådana likheter som ursprungliga och — i den mån de är utpräglade och klart särskiljande — anse dem mycket mer signifikativa som författarkriterier än eventuella avvikelser.

Jag återvänder till Hellers framställning. Han kommenterar spridningen inom *Knýtlinga* av de trettiofem »nyckelord» jag fixerat som karakteristiska för *Laxdæla*. Min tabell 6 visar, att dessa ord har en betydligt högre koncentration i just *Laxdæla* och *Knýtlinga* än i någon av de sju närmast engagerade jämförelsetexterna. Tio av *Laxdælas* elva fullständiga 5000-ordsavsnitt har 20 fall eller däröver; av *Knýtlingas* nio hela avsnitt har sex denna frekvens, som annars inte förekommer i någon enda av jämförelsematerialets drygt etthundra 5000-ordsgrupper. Denna inbördes sammanhållning är det väsentliga. Att sedan *Knýtlinga* inom sig visar större växlingar än det enhetliga konstverket *Laxdæla*, är bara

vad man har skäl att vänta. I samma riktning bör det ju också verka, att nyckelorden i fråga är valda med utgångspunkt från *Laxdæla*, inte från *Knýtlinga*.

I min skrift anförde jag som något frapperande och intressant, att de högsta värdena i hela materialet — 57 (bör vara 58) respektive 43 — återfinns i *Knýtlinga* och där i avsnitt, där man har skäl att räkna med att författaren haft särskilt fria händer att utveckla sitt eget språkbruk. (35 f.) Om det sjunde avsnittet — med frekvensen 43 — påpekar nu Heller, att det huvudsakligen omfattar skildringen av Knútr lávarðr: »ihre hohe Belegzahl kann damit kaum für den Verfasser beansprucht werden» (20). Detta omdöme bottenar i den förutfattade åsikten, att den typiske *Knýtlinga*-författaren talar blott i arbetets inledande och avslutande partier, där frekvensen av nyckelorden är relativt ringa. Det finns emellertid ingen som helst hemul för att fränkänna samme författare ansvaret för texten om Knútr lávarðr.

Till en liknande undanflykt tyr sig Heller i fråga om den sjätte gruppen med frekvenstalet 57 (eller rättare 58): »Sie enthält zwar in erster Linie die Prosaauflösung eines Gedichtes über König Eirik und könnte deshalb nach Hallbergs Ansicht (S. 35) besser als andere die Eigentümlichkeiten des Knytl.-Verfassers zeigen». Men här »scheint der Unterschied zu den ebenfalls vom Verfasser gestalteten Gruppen 8 und 9 viel zu gross» (20); de sistnämnda tillhör verkets slutparti.

Heller har på intet sätt gendrivit mina argument för att just avsnitten om kung Eiríkr Sveinsson och Knútr lávarðr — med tanke på vad vi vet, eller inte vet, om källorna — borde kunna spegla *Knýtlinga*-författarens personliga ordval bättre än kanske någon annan del av texten. Man frågar sig onekligen, varför denne författare inte lika gärna eller hellre bör sökas där som i arbetets upptakt och avslutning. Det är i varje fall godtyckligt att som Heller bestämma sig för det senare alternativet och därpå rikta kritik mot mina resultat utifrån den ståndpunkten.

Förbryllande är Hellers resonemang om min specialstudie över frekvensen av anförings verbet *svara*. Jag jämför där till att börja med *Laxdæla* och *Knýtlinga* med samma sju kontrolltexter som för nyckelorden. Jag tilldelar frekvensen i hela detta jämförelsematerial, betraktat som en enda stor text, kvotsiffran 1.0 och konstaterar i samband med tabellen över fördelningen på 5000-ordsgrupper: »Man frapperas av att frekvensen både i *Laxdæla* och *Knýtlinga* håller sig på en så jämnt hög nivå: ingen 5000-ordsgrupp i dessa texter har lägre kvot än 2.0.» (49)

I detta sammanhang fixerar Heller ånyo de sjätte och sjunde avsnitten i *Knýtlinga*: »Hier aber zeigen sie für einen Vergleich mit der

Laxd. zu niedrige Werte und bilden diesmal — wenn man an Tab. 6 denkt — das andere Extrem.» (21) Kvoterna för de bägge avsnitten är 2.0 respektive 2.7. De båda lägsta värdena i *Laxdæla* är 2.3 respektive 2.5 — en ganska vacker motsvarighet till *Knýtlinga* »Extrem», kan man tycka. Det bör förresten påpekas, att *Laxdæla* inom sig företer såpass stora variationer i kvoterna som mellan 2.3 och 5.1; i bägge fallen gäller det avsnitt med exakt samma, jämförelsevis höga frekvens av anföringsverb, nämligen 46 fall. Å andra sidan finner man de båda mest avvikande kvoterna inom *Knýtlinga* — 6.6 och 5.5 — i avsnitten med det lägsta antalet anföringsverb, nämligen 8 och 11; det är självfallet där man kan vänta de mest oregelbundna utslagen. I förbigående sagt synes det vara högst naturligt, att *Knýtlinga* genomsnittligt har ett mindre antal anföringsverb än *Laxdæla*; det rör sig om ungefär 27 respektive 41 per 5000 ord. På det hela taget torde det direkta talet flöda ymnigare, replikerna vara flera i de konstnärligt mest genomarbetade islänningasagorna.

Sammanfattande yttrar Heller om fördelningen av nyckelorden och anförings verbet *svara*: »Besonders auffällig ist es, dass mehrfach die Teile, aus denen der Knytl.-Verfasser am klarsten sprechen musste, überhaupt keinen Vergleich mit der Laxd. zulassen.» (21) Oförtrutet presenteras alltså hypotesen om att *Knýtlinga*-författaren bör sökas i arbetets begynnelse- och slutpartier, och endast där, som om den vore ett obestriddligt faktum. Jag nödgas å min sida lika envist hävda, att varken Heller eller någon annan är i stånd att avgöra, var denne författare yttrar sig »am klarsten».

Även om översiktstabellen över fördelningen på skilda avsnitt skulle visa »ein buntes Bild» (21) — en agitatoriskt tillspetsad formulering, måste man nog säga — så är denna brokighet ej sådan, att den tillåter oss att urskilja olika författarinsatser i verket. För mitt syfte var det ingen anledning att på vaga stilistiska grunder dela upp *Knýtlinga* i en rad sagapartier — lika litet som det fanns skäl att på motsvarande sätt spalta upp *Heimskringla* vid jämförelsen med *Egla*. En »Aufgliederung der Saga in Abschnitte, die durch blosses Zählen der Wörter ermittelt worden sind» (21), torde här minst av allt kunna betecknas som »unglücklich». Tvärtom ter den sig som den metodiskt enda riktiga.

Jag kan inte annat än finna Hellers bedömning av den språkstatistik jag framlagt verklighetsfrämmande. Det bidrag till statistiken som han själv presterat — rörande »övergångsorden» *síðan/eptir þetta* — röjer klart de svåra felkällor som hans »Nahblick» på texten kan innebära.

VII (21—24)

I detta avsnitt ägnar sig Heller åt en mera detaljerad granskning av de trettiofem nyckelordens koncentration och fördelning i mitt material. »Er stellt für diese Wörter die Zahl der Belege in der Laxd. denen in der Knytl. sowie denen in 7 umfangreichen Vergleichssagas gegenüber» (21), heter det. Detta är sant, men det är inte hela sanningen. Det borde ha framhävts, att undersökningen omfattar en fortsatt jämförelse med ytterligare tjugofem texter om inalles 609000 ord. Totalt konfronteras *Laxdæla* och *Knýtlinga* sålunda med trettio två skilda texter på tillsammans 1138000 ord. Inte i ett enda fall kommer frekvenskvoten där i närheten av *Laxdælas* och *Knýtlingas*, som är 3.9 respektive 3.2.

Sedermera har jag haft tillfälle att fullfölja kontrollen på elva nya sagatexter av olika art, nämligen *Jómsvíkinga saga* (AM 291 4to, Carl af Petersens, Lund 1882), fornaldarsagan *Friðþjófs saga ins frækna* (Ludvig Larsson, Halle a.S. 1901) samt så gott som hela *Sturlunga*-samlingen (Jón Jóhannesson m.fl., Reykjavík 1946) om sammanlagt 293000 ord. De högsta kvotsiffrorna här stannar vid 2.2 (*Friðþjófs saga ins frækna*) och 2.0 (*Jómsvíkinga saga*). Genomsnittet för *Sturlunga*-materialet är 1.0, med *Sturla Þórðarsons Íslendinga saga* (0.7) och *Þorgils saga ok Haflíða* (1.9) som ytterpunkter.

Det är självfallet inte uteslutet, att man vid fortsatta prov skulle kunna stöta på någon text, som når upp till siffrorna i *Laxdæla* och *Knýtlinga*. Men det är ju ytterst anmärkningsvärt, att man inte har gjort det efter en granskning av fyrtiotre olika texter med ett totalt omfång av 1431000 ord. Det vittnar värtaligt om *Laxdælas* och *Knýtlingas* särställning och inbördes beröring.

Heller finner inte alla nyckelorden lika väl lämpade för mitt syfte. Bland substantiven noterar han några, »deren Abhängigkeit vom Inhalt zu gross scheint, als dass sie Verfassereigenheiten widerspiegeln könnten, etwa 'fégjof', 'frásogn', 'frændsemi', 'heimboð', 'ofrefli'» (21). Det berättigade i en sådan invändning skall gärna medges, även om det nog förefaller väl tänkbart, att vissa av dessa begrepp kunde uttryckas anorlunda och följaktligen ge utrymme åt ett personligt val mellan skilda formuleringar.

Men det väsentliga är, att man inte kan rucka på den en gång fastställda urvalsprincipen. Har man en gång bestämt sig, måste man givetvis ta med allt som faller inom dess räckvidd. Man kan inte efter eget skön börja välja och vraka bland fångsten. Man måste acceptera ord av till synes mycket växlande värde i detta sammanhang. I och för sig mest

eftersträvansvärda för ändamålet vore förstås ord, som kan anses tämligen oberoende av innehållet, exempelvis *brátt* i min serie av nitton adjektiv (adverb). Men sådana ord motsvarar mycket sällan det — kanske onödigt rigorösa — krav jag ställde på »nyckelord» i *Laxdæla*: att de där skulle ha en minst dubbelt så hög frekvens som i de sju texter, som bildade bakgrund och kontrollmaterial.

Om man gör experimentet att från mina trettiofem nyckelord plocka bort just de fem, som Heller utpekar som mindre väl »geeignet», blir det emellertid lustigt nog *Laxdæla* och *Knýtlinga*, som »vinner» på den manipulationen, inte mycket men något. Som var och en kan räkna ut med ledning av min statistik, skulle nämligen deras slutliga frekvenskvoter komma att höjas från 3.9 respektive 3.2 till 4.0 respektive 3.4 — alltså jämt mot 1.0 för de ursprungliga jämförelsetexterna.

Heller finner det betänkligt, att vissa nyckelord företer en mycket högre frekvens i *Laxdæla* än i *Knýtlinga*; han nämner som exempel *blíða*, *míkils verðr*, *stórættaðr*, *tiginn* (22). Men det är inte överraskande med tanke på att orden valts med utgångspunkt i *Laxdæla*, utan någon snegling åt *Knýtlinga*. Annars kan växlingen mellan två halvor av samma arbete vara lika stora som mellan *Laxdæla* och *Knýtlinga*. På de första 20000 orden av Oddr Snorrasons *Ólafs saga Tryggvasonar* kommer inalles 24 fall av *ást* (6), *blíða* (9) och *sómi* (9) mot endast 5 (1+2+2) på de 20000 följande. *Morkinskinna*, som eljest företer klara tecken på enhetlig språkgestaltning — bl.a. ett utomordentligt konsekvent bruk av meningsförknippningen *Ok er* i stället för *En er* — visar i sin förra hälft på 45000 ord sammanlagt 28 fall av adjektiven *ráðligr* (5), *vænligr* (8) och *tiginn* (15) mot endast 4 (1+0+3) på den andra hälften. Sturla Þórðarsons *Íslendinga saga* har på de första 50000 orden bara 3 fall av *brátt*, på de senare 50000 däremot 26; tvärtom svarar mot 9 exempel på *sæmiligr* i förra delen endast 1 i den senare. Även i *Laxdæla* själv, som har fått bestå nyckelorden, kan spridningen i ett eller annat fall vara högst ojämn. Sålunda kommer 10 fall av *vinsæll* på de 25000 första orden mot 2 på de 25000 följande.

Det är då som sagt väl att märka, att dessa variationer uppträder inom ett och samma verk, där den motiviska och språkliga homogeniteten bör vara större än mellan två arbeten av såpass olika karaktär som *Knýtlinga* och *Laxdæla*.

Jag vågar följaktligen inte tillägga Hellers exempel på ojämn spridning av nyckelorden inom *Knýtlinga* någon som helst betydelse som symptom på skilda författares medverkan. Även nu rör han sig f.ö. med ett rent antagande, som om det vore ett etablerat faktum. Han konstaterar i

samband med (*ó*)*sómi*, att 8 av de 11 beläggen uppträder i avsnitten om Knútr lávarðr, och säger: »Das Wort ist also auch keineswegs kennzeichnend für die Knytl.» (23). Heller har med andra ord bestämt sig för att tillerkänna »*Knýtlinga*-författaren» endast inlednings- och slutpartierna av verket. När någon annan del av texten, som nu skildringen av Knútr lávarðr, inte tycks honom passa till den bild han gjort sig av nämnda partier, då får denne författare inte längre vara med — trots att man i detta fall saknar varje bevis för tillvaron av en skriftlig förlaga.

Ännu tydligare röjer sig Hellers låsta position i resonemanget om den sjätte 5000-ordsgruppen i *Knýtlinga*; den handlar till större delen om kung Eiríkr Sveinsson och utgör väsentligen en prosaparafra på en drapa av den isländske lagsagomannen och skalden Markús Skeggjason (d. 1107). Avsnittet är en stöttesten för Heller, dels emedan man där möter det största antalet nyckelord i någon 5000-ordsgrupp (*Laxdæla* ej undantagen), dels emedan man just här borde kunna räkna med att möta *Knýtlinga*-författarens eget språkbruk. Heller verkar först vara redo att godtaga den sistnämnda, till synes nästan självklara slutsatsen: »Man müsste annehmen, dass hier der Verfasser der Knytl. spräche.» Men han erinrar sig omgående sitt *praeterea censeo*: »Damit steht jedoch im Widerstreit, dass dieses Stück gar keine Ähnlichkeit mit dem Schlussteil hat.» (25, not 2) Som en yttersta utväg tillgripes hypotesen, att avsnittet om Eiríkr Sveinsson skulle ha »färgats» av de båda föregående respektive följande avsnitten om Knútr helgi och Knútr lávarðr. En sällsynt effektiv och grundlig färgning i så fall!

Heller låter denna fas av sin kritik utmynna i sammanfattningen: »Hallbergs Argumentation kann deshalb trotz des riesigen Vergleichsmaterials nicht überzeugen. Der Nahblick erweist die Aussage der Gesamtzahlen als trügerisch.» (24)

Jag tror mig ha visat, att Hellers »Nahblick» minst av allt avslöjat några hemligheter, endast sådant som man hade alla skäl att vänta sig: att de aktuella ordens spridning över ett arbete av *Knýtlingas* art kan bli ganska ojämn. Det rubbar på intet vis totalsiffrornas utomordentligt klara vittnesbörd.

VIII (24—25)

I detta korta avsnitt kommenterar Heller en detalj i min framställning. Det gäller en i *Þorgils saga skarða* återgiven replik av Ólafur Þórðarson. Intressant nog visar det sig, att detta yttrande inom sitt ringa omfång upptar tre av de ord, »som visat sig särskilt karakteristiska för *Laxdæla*

och *Knýtlinga: sæmiligr, tiginn, vili*» (45). Härtill anmärker min opponent, att omdömet för *Knýtlingas* del inte stämmer på *tiginn* med endast 1 belägg mot 8 i *Laxdæla*. Emellertid ansåg jag mig, då jag hunnit till denna punkt, redan ha lämnat avgörande skäl för att *Knýtlinga* och *Laxdæla* är verk av en och samme man. Därför kunde jag tala om dem under ett, så att säga. Men för att bli fullt korrekt borde min formulering ha lytt: »särskilt karakteristiska för *Laxdælas* och *Knýtlingas* författare».

Hellers invändning, att *vili* — liksom *sæmiligr* — »zwar für die Kn.h. als charakteristisches Wort gelten kann, nicht aber für die Knytl. insgesamt» (25), menar jag mig principiellt ha gendrivit i det föregående. Den bygger ju som sagt på den löst grundade hypotesen, att »*Knýtlinga*-författaren» skulle visa sitt eget ansikte blott i verkets inledande och avslutande partier.

»Mit diesen Wörtern kann somit nicht bewiesen werden, dass Olaf für die Knytl. verantwortlich zeichnet.» (25) Nej, men det har jag heller inte påstått. Jag framhåller tvärtom, att ordvalet i den citerade repliken kan »bero på en ren tillfällighet» (45); i min Summary: »A mere chance, perhaps» (98). Å andra sidan vore det knappast rätt att undanhålla läsaren ett såpass egenartat sammanträffande, när man väl har fått ögonen på det. Iakttagelsen meddelas alltså till vars och ens begrundan. Den kan självfallet inte »bevisa» något, men den pekar i samma riktning som huvudundersökningen, harmonierar med dess resultat.

Även om Hellers resonemang på denna mera speciella punkt vore relevant — vilket det enligt min mening inte är — så innebär det ju under inga förhållanden något argument emot att Ólafur Þórðarson kan ha skrivit *Knýtlinga* och *Laxdæla*.

IX (25—26)

Här diskuterar Heller mera summariskt det senare huvudavsnittet av min undersökning, där jag tillämpar den i Snorri/*Egla*-skriften utvecklade »parords»-metoden. *Knýtlinga* figurerar nu i *Heimskringlas* ställe i en jämförelse med de fem islänningasagorna *Egla*, *Laxdæla*, *Eyrbyggja*, *Njála* och *Grettla*.

Jag dryftar emellertid den avsevärda felkälla det måste innebära, ifall *Egla* — som jag tror mig ha slutgiltigt styrkt — är ett arbete av Snorri. *Knýtlinga* är nämligen som sagt mycket starkt påverkad av Snorris *Heimskringla*, vilket kunde väntas medföra en markant »överrepresentation» för Snorri-verket *Egla* i parords-serierna med *Knýtlinga*. Som en kontroll härpå gjorde jag upp en ny parords-serie, där alla parord som

tillika förekommer i *Heimskringla* (»Snorri-ord») hade strukits. Det gav ett kraftigt utslag. Från att ha kommit nästan upp till *Laxdælas* parordsfrekvens hamnar *Egla* vid denna reducering under alla medverkande sagor och behåller bara en dryg sjundedel av sina ursprungliga parord.

Operationen gav i förbigående ännu en slående bekräftelse på den nära språkliga släktskapen mellan *Heimskringla* och *Egla*. Men den besannade samtidigt misstanken, att *Egla* för det aktuella syftet utgjorde ett problematiskt och svårhanterligt jämförelseobjekt. Man kunde följaktligen inte bygga mycket varken på den sagans höga parordsfrekvens i den ursprungliga serien eller på dess särdeles ringa frekvens i den med »Snorri-ord» reducerade serien. Vad Heller har att säga på denna punkt är endast en upprepning av mitt eget resonemang; något nytt anför han ej.

Men efter att *Egla* fyllt sin icke oviktiga funktion i sammanhanget, återstår det tre sagor, som veterligen inte är belastade med dess handikap vid jämförelsen med *Laxdæla*: *Eyrbyggja*, *Njála* och *Grettla*. Heller har ingen kommentar till det uppseendeväckande faktum, att de alla stannar långt under *Laxdælas* frekvens av parord med *Knýtlinga*. I den förra, grundläggande serien (53) tar de fyra sagorna *Laxdæla*, *Eyrbyggja*, *Njála* och *Grettla* respektive 72, 37, 27 och 43 parord. Inalles är detta 179 ord. Vid en helt jämn fördelning skulle det sålunda ha kommit knappt 45 på var och en av texterna. Som synes överträffar *Laxdæla* vida detta genomsnitt, medan ingen av de övriga ens når upp till det; särskilt långt under ligger *Njála*.

Likartat är förhållandet i den med »Snorri-ord» reducerade serien (55), bara ytterligare poängterat. De fyra sagorna får här 35, 12, 13 och 20 parord, sammanlagt 80. Med en alldeles likformig distribution skulle alltså var och en ha fått 20 på sin lott. *Grettla* tar precis denna andel, *Eyrbyggja* och *Njála* inte stort mer än hälften — medan *Laxdæla* närmar sig det dubbla. Det är siffror som talar sitt tydliga språk om den speciella språkliga affiniteten mellan *Laxdæla* och *Knýtlinga*.

Även i detta avsnitt sadlar min kritiker sin käpphäst: truismen om *Knýtlingas* oenhetlighet. Han framhåller (26) bl.a., att det just på sagapartiet om Knútr helgi faller ett proportionsvis större antal parord än på texten i övrigt. Men det kan man ju bara finna högst rimligt, med tanke på att den delen av verket är särskilt genomarbetad och »sagamässig» och väl därför bör vara representativ för författarens språkbruk. Emellertid kan det också visas, att Hellers påpekande som sådant är rätt tvivelaktigt.

För en kontroll av parords-testet delade jag slutligen *Knýtlinga* i två

exakt lika stora delar, *A* och *B*, vardera om noga taget 24043 respektive 24042 ord, och konfronterade varje häft för sig med de fem islänningasagorna. Det innebar att så gott som hela partiet om Knútr helgi kom att hamna inom förra halvan, *A*. Inom *B* föll endast huvuddelen av kapitel 68 samt kapitlen 72 och 77, inalles 1892 ord. Trots detta visar de nya tabellerna med både *A* och *B* en snarlik övervikt för *Laxdæla* över de fyra andra sagorna. Det talar verkligen inte för att *Knýtlingas* likhet med *Laxdæla* praktiskt taget enbart skulle bero på »Knúts saga helga». Egenomligt nog har Heller inte observerat detta förhållande; han nämner det i varje fall inte.

Man kan förresten göra experimentet att från *Knýtlinga B* operera bort de små styckena om Knútr helgi. Med hjälp av mina parordslistor i *Studia Islandica* 22 kan man så konstatera, vilka förluster som drabbar var och en av de fem islänningasagorna. Enligt min genomgång förlorar i den oreducerade *B*-serien *Laxdæla* 2 parord (*stórmennska*, *pörf*) av tidigare 32 och de övriga: *Egla* 1 (*máttlitill*), *Eyrbyggja* 0, *Njála* 3 (*fágætr*; *hreinsa*; *greiðskapr*), *Grettla* 3 (*eilífr*; *nýjung*, *útlausn*). Detta skulle medföra, att *Laxdæla* relativt sett ytterligare ökar sin andel av parord. Sannolunda i den med »Snorri-ord» reducerade *B*-serien. Där mister nämligen endast *Egla* och *Njála* vardera 1 parord (*máttlitill* respektive *fágætr*). I denna senare häft av *Knýtlinga* har »Knúts saga helga» med andra ord inte något som helst att göra med *Laxdælas* parords-dominans.

Även i sin argumentering om parorden synes mig Heller hårt bunden av en förutfattad åsikt om *Knýtlingas* struktur. Jag kan därför inte se, att hans invändningar träffar vare sig min metod eller mina resultat.

X (27—28)

Hela Rolf Hellers kritik mot min författarbestämning av *Knýtlinga* och *Laxdæla* bygger på övertygelsen, att *Knýtlinga* är ett språkligt konglomerat, där man tydligt kan urskilja flera författares insatser. Den man som lade sista hand vid verket, skulle egentligen bara ha satt sin prägel på arbetets inledande och avslutande partier. Det är också den synpunkten han återvänder till och inskräper i sin sammanfattning. I *Knýtlinga* »sind die Schreibeigenheiten mehrerer Verfasser klar zu erkennen. Derjenige, der das Gesamtwerk schuf, hat nicht die Fähigkeit gehabt, allen Teilen seinen Stempel aufzudrücken» (27). Av det skälet skulle det leda till missvisande slutsatser att i språkstatistiken behandla *Knýtlinga* som ett enda verk.

Mot denna uppfattning kunde man åberopa ett yttrande av *Knýtlinga-*

specialisten Gustav Albeck, som i sin stora avhandling har granskat och vägt snart sagt varje formulering i texten. I Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid — förvisso inget forum för vågade hypoteser — har han nyligen på tal om »Knúts saga helga» i *Knýtlinga* uttalat sig sålunda: »Sandsynligvis er det samme forf., der har udformet også de andre partier af K.s.» Det är därvid väl att märka, att Albeck är lika medveten som varje annan forskare om att partiet om Knútr helgi intar en särställning i arbetet och »har karakter af en artistisk helhed».¹

Självfallet är det inget som hindrar, att Heller ändå kunde ha rätt. Men han har inte lyckats styrka sin uppfattning eller ens göra den trolig. Hans iakttagelser över språk och stil i *Knýtlinga* är i sig värdefulla och ökar vårt vetande om verket. Däremot saknar de relevans för hans tes om det flerfaldiga författarskapet i *Knýtlinga*. Han utgår, förefaller det mig, från en något verklighetsfrämmande syn på de isländska sagaskrivarnas villkor, syften och arbetsätt. Och han misskänner, som jag tror mig ha klart ådagalagt, vidden av de variationer som man måste vara beredd att möta i en och samme författares språkbruk på skilda håll i hans verk.

Ingen räknar väl med att *Knýtlinga* alltigenom är en enda författares egendom i fullt samma mening som ett nutida arbete av jämförlig art — ifall det nu funnes något sådant — eller som exempelvis *Laxdæla*. Men det omdömet gäller ju som sagt också *Heimskringla*. I själva verket kunde det kanske ha funnits större skäl att i Snorri/*Egla*-undersökningen spalta upp *Heimskringla* efter olika innehållsbestämda avsnitt än att nu göra motsvarande ingrepp på *Knýtlinga*. Dels kan man i det tidigare jättearbetet — bortåt fem gånger så stort som *Knýtlinga* — röra sig med mycket större sektioner, något som givetvis är av vikt för statistiken. Dels anser man sig där med ganska stor säkerhet kunna urskilja vissa stycken, som Snorri mer eller mindre obearbetade har övertagit från bestämda källor.

Men ett sådant tillvägagångssätt skulle enligt min mening lätt kunna medföra en falsk känsla av att man lyckats »renodla» författaren Snorri i *Heimskringla*. Vi har ändå ingen möjlighet att komma åt alla hans källor eller att ens odisputabelt fastställa relationerna mellan *Heimskringla* och

¹ Bd VIII, Malmö 1963, uppslagsordet *Knýtlinga saga*. Den först citerade formuleringen måste av allt att döma innebära, att G. A. har ändrat åsikt, sedan han publicerade sin avhandling 1946. Där ansluter han sig nämligen till »den Formodning, at Kn. har optaget Sagaen om Knud d. Hellige uændret — eller saa godt som uændret», och säger att »Kn.s Forf. synes at gengive Knudssagaen med Troskab mod dens Ordlyd» (109).

andra bevarade historieverk från 1100- och 1200-talen. De ofta sena handskrifterna tillåter med sin ovissa datering, sina kompilationer och interpolationer sällan några säkra slutsatser. I det läget synes det mig metodiskt korrektare att ta *Heimskringlas* författare sådan han är, en språkligt sett kanske mer eller mindre »utspädd» eller »förorenad» Snorri. Det innebär också att acceptera hans tidstypiska egenart och arbetssätt som skriftställare.

Så mycket mera påfallande ter sig — trots att materialet inte på alla punkter kan anses representativt för Snorris personliga språkbruk — den unika språkliga affiniteten mellan *Heimskringla* och *Egla*.

Ett likartat resonemang kan och bör tillämpas på *Knýtlinga*. Ärligt talat vet vi inte det ringaste om hur de supponerade sagorna om Knútr helgi och Knútr lávarðr skulle ha sett ut, innan de inlemdes i *Knýtlinga*. För oss existerar de inte utanför *Knýtlingas* ram och sammanhang. Utan tvivel hade man kunnat få fram en ännu mer markerad överensstämmelse mellan *Laxdæla* och *Knýtlinga*, ifall man hade låtit den sistnämnda texten företrädas enbart av partiet om Knútr helgi — såsom närmast jämförbart med *Laxdæla*. (Detta har ju Hellers iakttagelser ytterligare bekräftat.) Men ett sådant urval kunde med rätta ha kritiserats som ett godtyckligt tillrättaläggande av materialet för ett bestämt syfte. Det tedde sig för mig självklart att låta hela *Knýtlinga* — med dess uppenbara ojämnheter — ligga till grund för jämförelsen.

Trots att detta gav ett ogynnsammare utgångsläge, blev utslaget så klart man rimligen kan begära. Och enligt all logik bör det exklusiva språkliga samband som *Knýtlinga* och *Laxdæla* röjer vara inte mindre utan mera talande mot bakgrunden av de båda texternas artskildhet. Det borde exempelvis varit lättare att avslöja gemensamma författardrag, ifall det rört sig om två islänningasagor med samme upphovsman.

På denna punkt är det dags att erinra om Hellers egen syn på förhållandet mellan *Knýtlinga* och *Laxdæla*. Han har tidigare undersökt *Laxdælas* relationer till bl.a. olika kungasagor.¹ Han tror sig på det hela taget ha påvisat, att författaren av *Laxdæla* ägt en vidsträckt beläsenhet i denna liksom annan sagalitteratur och med stor skicklighet utnyttjat den för sitt eget arbete, både hela episoder och enskilda formuleringar. Sålunda noterar Heller några påfallande lexikaliska beröringspunkter mellan *Knýtlinga* och *Laxdæla*.² De tycks honom klart vittna om ett

¹ Jfr t.ex. *Literarisches Schaffen in der Laxdæla saga* (=Saga. Untersuchungen zur nordischen Literatur- und Sprachgeschichte. Heft 3. Halle a.S. 1960) och *Laxdæla saga und Königssagas* (=Saga. Etc. Heft 5. Halle a.S. 1961).

² Jfr det senare av de i not 1 ovan nämnda arbetena, s. 13 ff.

samband, om lån i ena eller andra riktningen. Men eftersom Heller å ena sidan betraktar *Laxdælas* författare som den tagande parten och å andra sidan i överensstämmelse med gängse datering anser *Knýtlinga* vara senare än *Laxdæla*, utgör kronologin en stötesten för honom. Han undanröjer den med antagandet, att *Laxdæla*-författaren lånat inte av *Knýtlinga* utan av dess antagna föregångare »Knúts saga helga» — det är partiet om Knútr helgi som har de av Heller observerade ordlikheterna med *Laxdæla*.

Jag kan inte se, att det nu längre är möjligt att upprätthålla Hellers påverkningshypotes. Man skulle då tvingas räknas med att *Laxdælas* författare varit en särdeles egenartad figur. Han skulle inte bara ha lagt outröttligt och händigt pussel med en mängd bitar ur kungasagorna (biskopssagorna, *Sturlunga* etc.). Han skulle också ha varit till den grad genomsyrad av vokabulären i »Knúts saga helga», att denna sagas författare och han själv i ett grundligt språkligt test avtecknar sig med en gemensam unik profil mot bakgrunden av ett kontrollmaterial, vars omfång (vad »nyckelorden» angår) motsvarar omkring trettio arbeten av *Knýtlingas* storlek. Det vore något av ett mysterium, om just skildringen av Knútr helgi gjort ett så överväldigande intryck på den man som gestaltade Guðrúns, Kjartans och Bollis öden.

Det torde vara svårt att i den isländska sagalitteraturen finna mera tvingande indicier på gemensamt författarskap än i fallet *Laxdæla* och »Knúts saga helga» — *Egla* och *Heimskringla* knappast undantagna. För »Knúts saga helga» framstår ju den språkliga affiniteten med *Laxdæla* som än mer utpräglad än för *Knýtlinga* i dess helhet.

Men skulle man då inte — som en modifiering av min slutsats — kunna tänka sig, att Ólafur Þórðarsons författarskap omfattar just den supponerade självständiga »Knúts saga helga» och *Laxdæla*, medan översiktsverket *Knýtlinga* utformats senare av någon annan? Därmed skulle de olikheter mellan partiet om Knútr helgi och arbetets övriga delar, som Heller tillägger en så avgörande vikt, inte längre behöva vålla huvudbry hos någon — lika litet som hänvisningen till Ólafur Þórðarson mot slutet av skriften. För egen del finner jag detta vara en visserligen möjlig men onödig hypotes. Vi har som sagt inte tillräckliga skäl för att genomföra en skiktning av *Knýtlinga* efter skilda författarinsatser. Min egen lösning förefaller mig därför vara den enklaste, samtidigt som den täcker alla kända fakta i målet.

Jag är Rolf Heller tacksam för det intresse och det arbete han har ägnat min undersökning. Hans inlägg präglas av samma kunnighet, noggrann-

het och uppslagsrikedom som man lärt känna i tidigare arbeten av hans hand. Men i det aktuella fallet ligger hans annars riktiga och fina iakttagelser väsentligen vid sidan av det spörsmål saken gäller och saknar därför slagkraft som argument. Kanske beror det på att han här känt sig förpliktad att hävda en position som han tidigare intagit.

Heller menar sig ha presterat »die nach Hallbergs Ansicht notwendigen starken neuen Argumente», som kan kullkasta mina »scheinbar so sicheren Zahlangaben» (27). Det tror jag alltså inte han har gjort. Hans resonemang ger mig ingen orsak att rucka på den sammanfattande formulering som han åsyftar. Den löd och bör alltjämt lyda så:

»Det måste hädanefter presteras mycket starka, nya argument, för att Ólafr Þórðarson hvítaskáld skall kunna fränkännas författarskapet till *Knýtlinga* och/eller *Laxdæla*.» (59)

PETER HALLBERG

Om språkliga författarkriterier i isländska sagatexter

1

Den klassiska isländska sagaprosan nyttjar som bekant ofta omvänd ordföljd — med predikatet före subjektet — i vanliga utsagosatser: *Fór hann* i st.f. *Hann fór*. I nutida, även isländska, läsares ögon är det draget karakteristiskt för sagaspråkets syntax.

Då valet mellan den ena eller andra ställningen varit fritt, har forskarna i regel bedömt det som väsentligen en stilfråga; så gör Marius Nygaard i sitt grundläggande arbete *Norrøn syntax* (1905).¹ Spetsplaceringen av verbet har ansetts syfta till att ge det ökad vikt. Samtidigt har man naturligtvis varit medveten om att denna ordställning i många fall ter sig betydelsemässigt och stilistiskt neutral. Det kan då inte spåras någon märkbar skillnad mellan innebörden av rak och omvänd ordföljd, av *Hann fór* och *Fór hann*.

Utän tvivel är inversionen inte sällan semantiskt och stilistiskt betingad av textsammanhanget. Men man kunde också tänka sig, att valet mellan rak och omvänd ordföljd mer eller mindre klart beror på vederbörande författares skrivvanor, att den ene gynnar typen *Fór hann*, där den andre föredrar *Hann fór*. Skulle skillnaderna mellan olika texter och skribenter på den punkten visa sig avsevärda, kunde de i bästa fall brukas som kriterier på en kronologisk utveckling eller på någon viss litterär genre (inom »sagasprosans» ram) eller på en bestämd författare.

Föreliggande undersökning är avsedd att på grundval av ett jämförelsevis stort material fixera bruket av rak respektive omvänd ordföljd i den isländska sagalitteraturen.

¹ Jfr även samme författares uppsats *Verbets stilling i sætningen i det norrøne sprog* (ANF, ny följd, bd 12, 1900).

2

För excerperingen uppställdes följande regler. Först och främst begränsades den till själva berättarprosan, författarens egen relation. All dialog, allt tal lagt i munnen på någon av de uppträdande personerna utslöts, främst därför att en sådan framställning i jagform har sina speciella förutsättningar och erbjuder särproblem för analysen. Denna regel har i konsekvensens namn följts även i de fall, där ett anförande spinns ut till en berättelse och alltså kunde betraktas som en relation för sig, inkapslad i sagaförfattarens. Givetvis har då inte heller upptagits de mycket sällsynta exemplen på att innehållet i en skrivelse återges.

Som rak respektive omvänd ordföljd har jag bokfört endast de fall, där subjektet eller predikatet har »ren» eller absolut spetsställning och sålunda inte föregås av något sammanbindande småord, såsom *ok*, *en*, *nú*. Sådana ord har ju i sig själva en avgörande och regelbunden effekt på ordföljden.

Det grammatiska subjektet *þat* har medräknats. Påpekas bör också, att ett uttryck som »Greiddisk þeim vel» ej har noterats som exempel på spetsställning för predikatet. Orsaken är att det saknas subjekt i satsen. Ett av de för excerperingen uppställda villkoren är nämligen, att satsen innehåller såväl subjekt som predikat — så att det formellt och teoretiskt vore tänkbart att placera det ena eller andra först. (I praktiken finns det säkert fall, där så gott som alla författare skulle göra samma val.) Hade det nyssnämnda exemplet däremot haft ordalydelsen »Greiddisk þeim ferðin vel», skulle det givetvis ha antecknats.

Slutligen skall nämnas, att jag helt har bortsett från de fraser som introducerar direkt anföring, såsom »Hann mælti», »Björn svarar» o.s.v. Ordföljden i dem är nästan alltid rak, oberoende av den praxis som ifrågasvarande text annars röjer. Toge man dem med, skulle de mycket stora skillnaderna mellan olika sagor i fråga om mängden av oratio recta kunna tänkas förrycka proportionerna. Å andra sidan har motsvarande formuleringar vid indirekt anföring medräknats, exempelvis »Eiríkr mælti, at», »Segir Ólafr þeim þá ætlun sína» etc.

Naturligtvis har inte handskrifternas egen, högst skiftande interpunktion kunnat läggas till grund för uppspaltningen i meningar och sätser. I membranerna själva markeras kanske slutet av en mening och början av en ny inte med något skiljetecken alls; i de mer eller mindre normaliserade textutgåvorna kan det vara både punkt, semikolon och i enstaka fall komma. Här nedan återges ett litet avsnitt ur Finnur Jónssons bokstavs-

troгна edition av *Fagrskinna*; exemplen på spetsställning för subjekt eller predikat har kursiverats i citatet:

Let Haralldr konongr þa saman tengia stafna a skipum sinum. þa rero Daner at. oc giengo luðrar með ope oc æggian. þottoz Daner þa hafa valld Norðmanna. þetta var Lafranz messo æftan. oc var sið um kvælldet til tækít at beríast. oc var barst um nottena. var Haralldr konongr i firir rumino a skipi sinu. oc skaut. sva sem sægir Þioðolfr.

~
 Ða varð orrastan snorp. lagðe Sveinn konongr skip sitt oc sitt mærkí i mote Haralldz konongs mærkí. þar var Finnur iarl a annat borð Sveini kononge. Þesse orrasta var annan veg en Daner hugðu. Stóðo Norðmenn þíukt um Haralld konong. oc barðuzk væl sem Steinn sægir.¹

Av allt att döma skulle en detaljgranskning av excerpten visa, att somliga verb uppträder i spetsställning oftare än andra. En närmare kartläggning av denna fördelning kunde i och för sig vara värd att göra. Men för att bli meningsfull måste den kräva ytterst vidlyftiga förarbeten. Om man tycker sig märka, att former av *vera* och *verða*, liksom av exempelvis *þara*, *þanga* och *taka* särskilt ofta återfinns i spetsställning, så är väl skälet helt enkelt det, att just dessa verb är bland de vanligaste i dessa texter. För att få en klar uppfattning om ifall de verkligen speciellt attraheras till spetsställningen eller ej, borde man alltså först ha fastställt deras relativa frekvens i sagaprosan på det hela taget.

Dessa och liknande spørsmål måste jag hur som helst lämna åsido här. Inga nyanser i det behandlade språkdraget kommer att diskuteras. Jag håller mig enbart till den kvantitativa avvägningen mellan spetsställning för subjekt respektive predikat. Mitt syfte är ju som sagt att undersöka, om själva denna avvägning visar signifikativa variationer och karakteristika.

3

Som lämpligt föremål för excerperingen valde jag i första hand *Sturlunga saga*. Det är en diger krets »samtidssagor» av någorlunda ensartad typ men skrivna av en rad skilda författare. Arbetets art är också sådan, att man kanske har större skäl än annars att hoppas på att samlingens redaktör i stort sett har låtit de olika inlagen behålla sina språkligt stilistiska särdrag.

Tabell 1 nedan utgör en sammanställning över frekvensen av omvänd

¹ *Fagrskinna*. Nóregs Kononga Tal. Udg. ved Finnur Jónsson. Kbh 1902—03. S. 269.

ordföljd (enligt definitionen ovan) i praktiskt taget samtliga texter inom *Sturlunga*-komplexet; undantagna är blott några smärre stycken av sådant slag (t.ex. *Ættartölur*) eller av så ringa omfång, att statistiken för dem måste bli skäligen slumpartad.¹ Efter var och en av de tio sagatitlarna anges inom parentes textens ordmassa, avrundad till närmaste hela 1000-tal eller, för sagor med mindre än 10000 ord, till närmaste hela 100-tal. I kolumnerna upptas antalet fall av spetsställning för subjektet (*Rak*) respektive predikatet (*Omv*) samt längst till höger det sistnämnda talet i procent av hela mängden spetsplaceringar för såväl subjekt som predikat. Texterna har ordnats efter stigande frekvens av omvänd ordföljd.

Tabell 1

	<i>Rak</i>	<i>Omv</i>	<i>Omv i %</i>
Sturlu saga (18000)	482	22	4.4
Þorgils saga ok Hafliða (13000)	217	16	6.9
Guðmundar saga dýra (19000)	431	34	7.3
Hrafn saga Sveinbjarnarsonar (5000)	135	12	8.2
Prestssaga Guðmundar Arasonar (16000)	155	17	9.9
Svinfellinga saga (5600)	180	40	18.2
Íslendinga saga (101000)	2768	1251	31.1
Þórðar saga kakala (30000)	608	674	52.6
Þorgils saga skarða (45000)	843	1199	58.7
Sturlu þátr (3200)	56	81	59.1
Totalt (256000)	5875	3346	36.3

Här avtecknar sig som synes mycket markanta skillnader. Mot de fem första texternas lågfrekvensgrupp med spetsställning för predikatet i sammanlagt 6.6 % av fallen (101 av 1521) står som utpräglad motpol de tre sista texternas högfrekvensgrupp med spetsställning för predikatet i inalles 56.5 % av fallen (1954 av 3461). I mellanskiktet mellan dessa båda ytterligheter befinner sig *Svinfellinga saga* (18.2 %) och *Íslendinga saga* (31.1 %), som i sin tur visar starkt avvikande profiler sinsemellan.

Dessa siffror visar klart, att proportionen av rak och omvänd ordföljd kan växla högst betydligt från författare till författare. Samtidigt måste de ju anses bekräfta, att *Sturlunga*-samlingens redaktör har låtit sina olika förlagor behålla sin språkliga särprägel — åtminstone på den nu aktuella punkten.

¹ Till grund för excerperingen av *Sturlunga saga* har lagts utgåvan av Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason och Kristján Eldjárn, Reykjavík 1946.

Blott i ett fall har man en konkret möjlighet att bedöma, hur denne redaktör har gått tillväga vid den avskrivning och bearbetning som han har utfört eller låtit utföra. Det gäller *Hrafn's saga Sveinbjarnarsonar*, som ensam bland *Sturlunga*-texterna också finns bevarad som fristående skrift utanför samlingens ram. *Sturlungas* version (5000 ord) omfattar endast senare delen av sagan, som i sin självständiga form har ett omfång på närmare 14000 ord.¹ En jämförelse visar, att särtexten har en ännu lägre frekvens av omvänd ordföljd — 15 fall av 347 eller 4.3 % — än avsnittet i *Sturlunga* med sina 8.2 %. Håller man sig uteslutande till det parti av den fullständiga sagan som direkt motsvarar *Sturlunga*-texten, blir siffrorna ännu en aning lägre: 7 fall av 170 eller 4.1 %.

Överensstämmelsen mellan de båda versionerna kan bedömas som mycket tillfredsställande. Den lilla skillnad som statistiken röjer, pekar också i den riktning man på förhand borde vänta sig. Det är rimligt, att redaktörens ingrepp i förlagornas språk — i den mån han gjorde några — skulle innebära en viss »normalisering». Den exceptionellt låga frekvensen av omvänd ordföljd i *Hrafn's saga Sveinbjarnarsonar* har sålunda närmats något, men inte mycket, till samlingsverkets medelvärde. Väsentligen har sagan fått ha kvar detta sitt karakteristikon, då den införlivades med *Sturlunga*.²

¹ Den fristående versionen har excerperats efter Gudbrand Vigfussons utgåva av *Sturlunga saga*, vol. II, Oxford 1878.

² Även på en annan punkt i sitt språkbruk visar de bägge versionerna av *Hrafn's saga* en inbördes samstämmighet, som avgjort skiljer dem från övriga *Sturlunga*-texter. I valet mellan satsinledande *en er* (»En er Sturla kom heim») och *ok er* (»Ok er skip var búit») förhåller sig sagorna i tabell I på följande sätt; de är ordnade efter sjunkande frekvens av *en er*:

	<i>en er</i>	<i>ok er</i>	Totalt per 5000 ord	<i>en er</i> i %
Dórðar saga kakala	98	26	21	79.0
Dörgils saga skarða	118	32	17	78.7
Sturlu páttir	11	3	22	78.6
Prestssaga Guðmundar Arasonar	41	13	17	75.9
Íslendinga saga	186	79	13	70.2
Guðmundar saga dýra	29	24	14	54.7
Sturlu saga	33	32	18	50.8
Dörgils saga ok Hafliða	4	8	5	33.3
Svínfellinga saga	3	10	12	23.1
Hrafn's saga Sveinbjarnarsonar	4	23	27	14.8

Det påfallande ringa inslaget av *en er* i *Hrafn's saga* förnekar sig heller inte i den fristående, längre texten. Man finner där 13 fall av *en er* mot 59 av *ok er*, d.v.s.

Det bör påpekas, att de höga talen för *Þórðar saga kakala* och *Þorgils saga skarða* — för att nu bortse från den korta *Sturlu þáttr* — är unika även i hela det material utanför *Sturlunga* som kommer att redovisas i det följande. Ingen enda text når där ens upp till 40 % spetsställning för predikatet. Den misstanken kunde kanske därför inställa sig, att *Þórðar saga kakala* och *Þorgils saga skarða* möjligen har samme upphovsman — särskilt som de ju också företer praktiskt taget identiskt lika proportioner av satsinledande *en er* och *ok er*. (Jfr not 2, s. 5 ovan.) Men vilka andra argument som än kan åberopas för eller emot en sådan hypotes, så tror jag att den måste förkastas enbart på grund av ett enda språkligt kriterium.

I annat sammanhang har jag haft anledning att diskutera övergångsfraserna *síðan* och *eptir þetta (þat)* i ett stort antal sagatexter.¹ Det visar sig där, att den inbördes frekvensen av dessa uttryck framstår som enastående just i *Þórðar saga kakala*. Ensam bland alla de undersökta texterna har den övervikt för *eptir þetta (þat)*, med 37 fall mot 22 eller 62.7 % av hela antalet. Däremot avtecknar sig frekvensen i *Þorgils saga skarða* — 10 fall mot 56 eller 15.2 % — som jämförelsevis låg. Givetvis kan en och samme författare på dylika punkter visa mycket stora variationer mellan skilda delar av sitt verk; det är lätt att konstatera. Men en så stark avvikelse som i det aktuella fallet — med ett extremt värde vid ena polen — utgör ändå ett memento, inte minst som proportionerna mellan *síðan* och *eptir þetta (þat)* eljest har avslöjat sig som karakteristiska för olika skribenter.

Håller man sig enbart till de tre ovannämnda kriterierna — frekvensen av rak respektive omvänd ordföljd, av *en er* respektive *ok er* och av *síðan* respektive *eptir þetta (þat)* — kunde man snarare ha skäl att gissa på samme författare till *Þorgils saga skarða* och *Sturlu þáttr*. Det senare stycket har nämligen inte bara så gott som samma proportioner av omvänd ordföljd och *en er* som *Þorgils saga skarða* utan därtill en snarlik frekvens av *eptir þetta (þat)* — endast 1 fall mot 6 av *síðan*, d.v.s. 14.3 %. Men självfallet är siffrorna från *Sturlu þáttr* för små för att tillåta en bestämd slutsats. För att kunna dra en sådan skulle man ju också behöva flera språkliga kriterier än de tre som nu har varit på tal.

18.1 %. Frekvensen av de båda uttrycken tillsammans är 26 per 5000 ord, alltså snarlik *Sturlunga*-versionens (27), som ju även i det fallet har något av en särställning i samlingen. Siffrorna tycks bekräfta, att originalet till *Hrafns saga* har kännetecknats av en stark övervikt för *ok er*, och att det draget någorlunda troget har bevarats i de avskrifter vi har kvar.

¹ Se uppsatsen Ólafur Þórðarson hvítaskáld, *Knýtlinga saga* och *Laxdæla saga*, i föreliggande band av ANF s. 123 ff.

En intressant omständighet är, att alla fem »lågfrekvenstexterna» i tabell 1 samtidigt tillhör det skikt av sagor inom *Sturlunga*-komplexet som forskarna vanligen har bedömt som relativt tidiga, från halvseket 1200—1250. Med ännu större säkerhet har man kunnat placera tabellens »högfrekvenstexter», jämte *Íslendinga saga*, inom århundradets senare hälft; ingen av dem brukar anses äldre än 1275. Blott *Svínfellinga saga* bryter med sin jämförelsevis ringa frekvens på 18.2 % denna parallelism; sagan har förts till seklets sista årtionde.¹ Mycket preliminärt och försiktigt skulle man alltså kunna formulera en arbetshypotes om att den isländska sagaprosans bruk av omvänd ordföljd i stort sett visar tilltagande tendens under 1200-talet. Den hypotesen kommer i fortsättningen att konfronteras med nytt material.

Anmärkningsvärt nog finns det ett annat språkdrag, som ännu bättre harmonierar med den kronologi som man på väsentligen innehållsliga grunder har etablerat för *Sturlunga*-texterna. Det gäller valet mellan *finna(sk)* respektive *hitta(sk)* i betydelsen 'möta(s), träffa(s)', där den inbördes frekvensen kan växla starkt mellan olika skrifter. De fem nyssnämnda sagorna med markerat låg frekvens av omvänd ordföljd visar nedanstående proportioner av de båda vokablerna; siffran för *hitta(sk)* anges först:

Dorgils saga ok Hafliða	4 : 0
Guðmundar saga dýra	22 : 5
Sturlu saga	33 : 7
Prestssaga Guðmundar Arasonar	7 : 7
Hrafns saga Sveinbjarnarsonar	0 : 2

Inalles blir detta 66 fall av *hitta(sk)* mot 21 av *finna(sk)*; det förra ordet utgör 75.9 % av samtliga exempel. Det är som synes bara den korta *Hrafns saga*, som här faller bestämt ur ramen. Men å andra sidan är ju summa 2 fall ett alldeles för litet material, för att detta undantag skall kunna tilläggas avgörande vikt.

En helt annan bild erbjuder tabellens fem senare texter:

Dorgils saga skarða	5 : 61
Þórðar saga kakala	2 : 43
Íslendinga saga	3 : 149
Svínfellinga saga	0 : 9
Sturlu þáttr	0 : 8

¹ För de gängse dateringarna jfr senast Guðni Jónssons företal till vart och ett av de tre banden i hans utgåva av *Sturlunga saga*, Reykjavík 1948.

Sammanlagt får man alltså här 10 exempel på *hitta(sk)* mot 270 på *finna(sk)*, eller annorlunda uttryckt 3.6 % *hitta(sk)* mot 75.9 % för den tidigare gruppen. Proportionerna är helt omkastade. Och den utan all tvekan sena *Svinfellinga saga*, vars frekvens av omvänd ordföljd överensstämde rätt illa med den utveckling som annars syntes avteckna sig, fogar nu villigt in sig på sin plats.

Även för detta ordval skulle man sålunda kunna tänka sig att pröva en hypotes. Åtminstone med utgångspunkt i *Sturlunga* får man det bestämda intrycket, att *finna(sk)* under 1200-talet har gått starkt framåt på bekostnad av *hitta(sk)*. Det är en iakttagelse som ser ut att bli bekräftad av annat material, och som jag senare skall återkomma till. Annars ämnar jag inte här söka dra några definitiva slutsatser för enskilda texters vidkommande. Mitt syfte är snarare att visa på tänkbara möjligheter att kombinera skilda språkdrag till ett signalement, som i gynnsamma fall kunde hjälpa oss att fixera ett verk kronologiskt eller rentav författarbestämma det.

4

Den översikt som ges i tabell 1 ovan kan kompletteras med en mera detaljerad och differentierad redovisning. För varje text har jag delat in de antecknade exemplen på spetsställning för subjekt respektive predikat i grupper om 100 fall. Inom dessa grupper anger alltså siffrorna direkt proportionen mellan rak och omvänd ordföljd i procent. Sålunda erbjuder *Sturlu saga* med sina inalles 504 exempel fem hela grupper jämte 4 över-skjutande fall.

I tabell 2 nedan anger siffrorna längst till vänster gruppernas ordningsnummer ända upp till 40, i *Íslendinga saga*, det största antal som förekommer i mina texter över huvud taget. För var och en av de tio *Sturlunga*-sagorna bokförs frekvensen av omvänd ordföljd inom respektive grupper. Till sist markeras med tecknet + antalet fall av denna ordföljd i påbörjad, ofullständig grupp.

Tabellen röjer som synes en markerad konstans inom de särskilda texterna, som blir mest påfallande där grupperna är många. Om man sålunda sammanför *Íslendinga sagas* fyrtio grupper tio och tio till fyra större enheter om vardera 1000 fall, visar dessa i tur och ordning 29.3, 31.3, 32.2. och 31.8 % för predikatsinledning. En jämnare distribution kunde man inte begära.

Lågfrekvens- och högfrekvenstexterna företer en utpräglad olikhet inte bara i sina genomsnittsvärden; kontrasten avtecknar sig ännu mera över-

Tabell 2

	STS	DSH	GSD	HSS	PGA	SVS	ÍSS	ÞSK	ÞSS	STP
1	3	2	10	11	5	13	20	49	43	66
2	3	10	9	+1	+12	24	26	37	56	+15
3	3	+4	9			+3	16	54	62	
4	2		3				29	59	49	
5	11		+3				25	59	42	
6	+0						45	49	70	
7							31	55	46	
8							30	52	40	
9							28	51	65	
10							43	75	66	
11							26	68	55	
12							30	29	50	
13							24	+37	62	
14							30		61	
15							44		50	
16							36		72	
17							29		76	
18							31		75	
19							32		64	
20							31		68	
21							42		+27	
22							33			
23							39			
24							31			
25							27			
26							11			
27							21			
28							35			
29							41			
30							42			
31							46			
32							35			
33							25			
34							21			
35							26			
36							31			
37							39			
38							24			
39							36			
40							35			
							+5			

tygande vid uppdelningen av exemplen i grupper om 100. Av de fem typiska lågfrekvenstexternas tretton fullständiga grupper når inte en

enda upp till genomsnittsfrekvensen för någon av de övriga sagorna och bara två till den lägsta frekvens — 11 (grupp 26 i *Íslendinga saga*) — som anträffas i deras inalles sjuttiofem grupper.

Íslendinga sagas mittplacering accentueras av att den som sagt blott i en grupp tangerar lågfrekvenstexterna, medan den å andra sidan inte i någon av sina fyrtio grupper når upp till genomsnittsfrekvensen för *Þórðar saga kakala* eller *Þorgils saga skarða*. Bland de båda sistnämnda sagornas sammanlagt trettiotvå grupper är det i sin tur endast en — nummer 12 i *Þórðar saga kakala* — som når ned till medelvärdet för *Íslendinga saga*. I hela mitt material utanför *Sturlunga* — det omfattar ytterligare 280 100-grupper och kommer att redovisas nedan — finns det förresten inte en enda som når fullt upp till genomsnittssiffran för *Þórðar saga kakala* eller *Þorgils saga skarða* (och *Sturlu þátr*). Det framhäver ännu starkare de sistnämnda sagornas särställning.

5

Jag övergår nu till att i tabell 3 översiktligt redovisa siffermaterialet för de excerperade kungasagorna.¹ Det är ordnat på samma sätt som i tabell 1. För *Heimskringla* (utom Prologus) meddelas först värdena för hela verket betraktat som en enda text, därefter för var och en av de sexton ingående sagorna särskilt.

Med tanke på det redan diskuterade materialet skulle jag här först vilja fästa uppmärksamheten vid den slående överensstämmelsen mellan *Íslendinga saga* (31.1 %) i tabell 1 och *Hákonar saga Hákonarsonar* (29.0 %). För båda dessa verk kan man ju ovanligt nog med stor säkerhet ange en bestämd, gemensam författare: Snorri Sturlusons brorson Sturla Þórðarson (1214—1284). Det rör sig därtill om arbeten av ett omfång som rimligen bör utjämna mera tillfälliga växlingar. Nu kan det visserligen sägas, att frekvensen av omvänd ordföljd i Sturlas båda skrifter — om-

¹ För *Heimskringla* har nyttjats Bjarni Aðalbjarnarsons edition i *Íslensk fornrit*, bd XXVI—XXVIII, Reykjavík 1941—51, och för de övriga verken följande utgåvor: *Saga Óláfs Tryggvasonar* av Oddr Snorrason (Finnur Jónsson, Köbenhavn 1932); *Morkinskinna* (Finnur Jónsson, Köbenhavn 1932); *Knýtlinga saga* (Sögur Danakonunga, Carl af Petersens & Emil Olson, Köbenhavn 1919—25); *Fagrskinna* (Finnur Jónsson, Köbenhavn 1902—03); *Hákonar saga Hákonarsonar* (*Icelandic Sagas and other historical documents etc.*, Gudbrand Vigfusson, London 1887); *Sverris saga* (Cod AM 327 4°, Gustav Indrebø, Kristiania 1920). — I statistiken över *Morkinskinna* ingår ej de avsnitt (s. 14—70, 141—148 och 169—177), där utgivaren har supplerat förlorade blad med parallelltext från annan handskrift.

Tabell 3

	<i>Rak</i>	<i>Omv</i>	<i>Omv i %</i>
Saga Óláfs Tryggvasonar (Oddr S) (28000)	215	8	3.6
Morkinskinna (90000)	961	268	21.8
Knýtlinga saga (48000)	869	255	22.7
Fagrskinna (54000)	793	278	26.0
Saga Óláfs Tryggvasonar (Oddr A) (42000)	440	177	28.7
Hákonar saga Hákonarsonar (100000)	1931	789	29.0
Heimskringla (utom Prologus)	4548	2198	32.6
Ynglinga saga (10000)	344	115	25.1
Hálfðanar saga svarta (2000)	46	19	29.2
Haralds saga ins hárfagra (9700)	263	71	21.3
Hákonar saga góða (7000)	146	81	35.7
Haralds saga gráfeldar (3700)	92	38	29.2
Ólafs saga Tryggvasonar (28000)	527	321	37.9
Ólafs saga helga (91000)	1558	929	37.4
Magnúss saga ins góða (6800)	121	79	39.5
Haralds saga Sigurðarsonar (23000)	445	262	37.1
Ólafs saga kyrra (1000)	29	8	21.6
Magnúss saga berfætts (4700)	126	35	21.7
Magnússona saga (7500)	155	28	15.3
Magnúss saga blinda ok Haralds gilla (5900)	121	35	22.4
Haraldssona saga (9600)	203	32	13.6
Hákonar saga herðibreids (7000)	136	31	18.6
Magnúss saga Erlingssonar (11000)	236	114	32.6
Sverris saga (80000)	1417	760	34.9
<hr/>			
Totalt (670000)	11174	4733	29.8

kring 30 % — är högst normal; genomsnittsvärdet för hela mitt material visar sig ligga på just den nivån. Men å andra sidan framstår *Íslendinga saga* i sin omgivning i *Sturlunga*-komplexet som något helt för sig på den ifrågavarande punkten. Det måste därför anses tillfredsställande, att *Hákonar saga* så väl överensstämmer med *Íslendinga saga*, men däremot inte med någon av samlingens övriga texter. Det stärker tron på att man här har att göra med ett mer eller mindre författarbestämt drag.

Speciella problem erbjuder den väldiga *Heimskringla*. Siffrorna för de sexton skilda sagorna kan synas ge en ganska brokig bild av Snorris språkbruk. Men det torde vara mera skenbart än verkligt. Siffrorna för arbetets utan jämförelse tre största avsnitt — *Ólafs saga Tryggvasonar*, *Ólafs saga helga* och *Haralds saga Sigurðarsonar* — avslöjar en förbluffande inbördes likhet: 37.9, 37.4 och 37.1 %. I de båda texter som visar de starkast avvikande värdena — *Magnússona saga* (15.3 %) och *Haraldssona saga* (13.6 %) — är ju underlaget för statistiken vida mindre.

Just för bl.a. de sistnämnda sagorna tycks man emellertid också ha goda skäl att räkna med vissa avvikelser från Snorris personliga språk. Naturligtvis är här ej platsen för en närmare diskussion av textkritiska problem i samband med *Heimskringla*; den skulle spränga ramen för min framställning. Jag skall inskränka mig till att meddela en iakttagelse, som särskilt gäller Snorris förhållande till texten i *Morkinskinna*.

Frekvensen av ordet *látask* i betydelsen 'säga sig, påstå sig' är i *Heimskringla* mycket låg vid sidan av frekvensen i andra direkt jämförbara samlingar av kungasagor. Från hela *Heimskringla* har jag antecknat 26 fall, från *Fagrskinna* 36 och från *Morkinskinna* 81. Det innebär att ordet i proportion till de tre verkens omfång förekommer omkring sex gånger så ofta i *Fagrskinna* och omkring åtta gånger så ofta i *Morkinskinna* som i *Heimskringla*.

De relativt få fallen av *látask* i *Heimskringla* visar dessutom en anmärkningsvärt ojämn fördelning. Hela 19 av dem är sålunda koncentrerade till *Haraldssona saga* och *Hákonar saga herðibreids*, som ingendera hör till verkets längre texter. Och än mer. Bland de 10 exemplen i *Haraldssona saga* återfinns 5 på exakt samma platser i motsvarande partier i *Morkinskinna*. Det gäller följande ställen; den förra sidhänvisningen avser *Heimskringla*, bd 3, den senare *Morkinskinna*: 308/419; 313/428; 317/434; 318/435; 333/454. Som prov återges här ordalydelsen i det förstnämnda fallet: »Ok er þat mál manna, at eigi hafi verri ferð farin verit í annars konungs veldi með miklu liði, ok líkadi Eiríki konungi illa við Magnús ok hans menn ok þóttu þeir hafa mjök spottat sik, er hann hafði komit í þessa ferð, lézk ekki síðan skyldu vera þeira vinr slíkr sem áðr» (Hkr); »Þat melto menn at eigi hefði verri ferþ farin verit með miclo lipi. En Eiríki þótti M. oc lið hans hafa logit at ser at Noregr mundi auþr fyrir licia. oc eigi mundi spíoti scotit í moti þeim. oc letzc alldregi þeim scylldo slier vinr sem aþr» (Msk).

Av de 3 exemplen på *látask* i Snorris *Haralds saga Sigurðarsonar* finner man det sista på motsvarande plats i *Morkinskinna*: 197/283; de två föregående hittar man f.ö. på vederbörligt ställe i *Fagrskinna*: 184/286; 185/287. I det förra av de båda senast nämnda fallen nyttjar också *Morkinskinna* visserligen inte *látask* men en form av *lata* 'säga': »Let meiri von at vfríþr mundi vera» (272).

Slutligen kan nämnas, att av de 2 fall jag funnit i Snorris *Ólafs saga helga* (38 och 290)¹ har det första sitt motstycke i *Fagrskinna* (146); *Morkinskinna* omfattar ju över huvud taget inte Ólafs historia.

¹ Dessa båda exempel på *látask* återfinns på respektive ställen även i Snorris fristående saga om Ólafr helgi, numera bedömd som föregångare till och kärnan i

Dessa detaljmotsvarigheter i ordalydelsen är självfallet ingen tillfällighet; exemplen kunde också mångfaldigas med andra ord och vändningar. Sambandet mellan senare delen av *Heimskringla* och i första hand *Morkinskinna* har sedan länge uppmärksamrats och diskuterats. Men alldeles oavsett vilka andra innehållsliga och språkliga argument som kunde åberopas, så förefaller det som om enbart fallen med *látask* skulle räcka för att bekräfta eller åtminstone göra ytterst troligt, att Snorri här är den tagande parten. Han är som sagt på det hela taget mycket sparsam med det ordet. I *Ólafs saga Tryggvasonar* och *Ólafs saga helga*, tillsammans över hälften av *Heimskringla*, använder han det bara två gånger. När det börjar dyka upp något tätare i de följande sagorna, är det i en rad fall i direkt överensstämmelse med *Morkinskinna*, som själv visar ett ymnigt bruk av *látask*. Läger man därtill iakttagelsen att *Egla* — jag vågar räkna den sagan som ett arbete av Snorri — inte har något enda exempel, till skillnad från *Laxdæla* (5), *Eyrbyggja* (7), *Njála* (9) och *Grettla* (10), tror jag det blir berättigat att dra följande slutsats.

Snorri synes för egen del mycket sällan nyttja *látask* 'säga sig'. Då ordet hos honom röjer en starkt stegrad frekvens i de avsnitt av *Heimskringla*, där ett samband med *Morkinskinna* är uppenbart, bör det bero på att Snorri har följt sin källa även i vissa språkliga detaljer. Hans förlaga kunde då vara antingen *Morkinskinna* själv eller någon för *Morkinskinna* och *Heimskringla* gemensam källa. Om den slutsatsen är riktig, är det i förbigående sagt ganska naturligt, att *Egla* på den aktuella punkten har en ännu mera markant profil än *Heimskringla*. Motsvarande iakttagelse kan göras i fråga om andra för Snorri karakteristiska språkdrag.¹ Och skälet är väl helt enkelt det, att Snorri i *Egla* har haft friare spelrum än i kungasagorna att gestalta stoffet enligt sina personliga intentioner, oberoende av skrivna texter och redan präglade formuleringar.

På liknande sätt menar jag nu, att man rimligen har all anledning att se den jämförelsevis höga frekvensen av omvänd ordföljd i *Heimskringlas* tre största kungasagor — liksom förresten i flera mindre — som ett för Snorris egen stil genuint drag. Den särskilt låga frekvensen i vissa av verkets senare sagor kan däremot misstänkas vara influerad av korresponderande avsnitt i hans källor. Det parti av *Morkinskinna* — fr.o.m. »En Ingirípr d. oc hirðmenn oc lendir menn bera rað sin saman» (414, rad 5) t.o.m. den plötsligt avbrutna textens slut på sidan 462 — som di-

Heimskringla. Jfr *Saga Ólafs konungs hins helga*, ~ utgitt för Kjeldeskriftfondet av O. A. Johnsen & J. Helgason, bd 1, Oslo 1941, s. 65 och 452. (Dock i ms AM 325 V 4°: *vez* respektive *qvaz*!)

¹ Jfr några exempel i *Studia Islandica* 22, Reykjavík 1963, s. 18.

rekt motsvarar Snorris *Haraldssona saga* och är av nästan exakt samma omfång, har 19.9 % omvänd ordföljd, 35 fall mot 141 för rak. Snorri visar alltså här en ännu lägre frekvens — vilket man knappast skulle ha väntat sig, ifall *Morkinskinna* varit hans omedelbara källa. Men både *Morkinskinna*-författaren och Snorri kan som sagt ha byggt på någon gemensam källskrift. Och där kan proportionerna av rak och omvänd ordföljd givetvis ha varit annorlunda än vad de nu är i *Morkinskinna*.

I kommentaren till siffrorna från *Sturlunga* påpekades (s. 7 ovan), att fördelningen på texterna inom samlingen kunde tyda på att en större övervikt för rak ordföljd på det hela taget kännetecknar den äldre sagaprofan, ett större inslag av omvänd ordföljd däremot den yngre. Men om denna regel till äventyrs gäller för *Sturlunga* — under förutsättning att de ungefärliga dateringarna för de olika texterna i allt väsentligt är korrekta — så visar tabell 3, att den inte utan vidare gäller generellt. *Heimskringla* tillhör ju seklets förra hälft eller tredjedel och bryter sålunda med sitt ganska ymniga bruk av spetsställning för predikatet mot den försöksvis uppställda kronologiska hypotesen. Detsamma gäller i ännu högre grad *Sverris saga*, som i varje fall till en väsentlig del anses tillkommen redan före 1200.

Men både i detta sistnämnda fall liksom i de flesta andra har man att räkna med den felkälla som handskriftsläget innebär. Man får en drastisk påminnelse om den, då man jämför siffrorna för de båda versionerna av Oddr Snorrasons *Saga Óláfs Tryggvasonar*, efter Finnur Jónsson betecknade som A (AM 310 4°) och S (Sth. 18 mbr. 4°). Ingendera är väl ens någon direkt avskrift av det isländska originalet. (Detta är i sin tur en översättning från författarens nu förlorade latinska grundtext.) Finnur Jónsson räknar emellertid med att den längre A-versionen har bevarat den ursprungliga texten trognast.

Trots en långtgående ordagrann överensstämmelse, som vittnar om avskrivning från mycket likartade förlagor, visar A och S som synes helt olika värden för ordföljden. Mot 3.6 % predikatsinledning i S — den lägsta siffran i hela mitt material — står 28.7 % i A, en ganska normal nivå.¹ Fragmentet på endast 3000 ord av en tredje membran, U, är själv-

¹ Det finns andra punkter, där språkbruket i A och S skiljer sig på ett iögonfallande sätt. Sålunda visar A endast 10 exempel på det i sagaprofan vanliga verbet *kveðask* 'säga sig', S däremot hela 65. Annorlunda uttryckt har A 2.4 fall per 10000 ord, medan S har 23.2, en bortåt tio gånger så hög frekvens. Det korta fragmentet U får med sina 7 belägg så gott som exakt samma jämförelsetal som S: 23.3 fall per 10000 ord. — Frekvensen av *kveðask* redovisas för ett stort antal sagatexter i *Studia Islandica* 20, Reykjavík 1962, s. 52 ff.

fallet alldeles för litet för att tillåta några slutsatser om manuskriptet i dess ursprungliga helhet; 2 exempel på omvänd ordföljd mot 13 på rak ger 13.3 %, alltså ett lågt värde någonstans emellan de båda andra handskrifternas.

I detta sammanhang kan nämnas, att det mellan A och S — liksom mellan skilda sagatexter på det hela taget — råder en markant olikhet i fråga om den totala frekvensen av satser med antingen subjekt eller predikat i spetsställning. Hela antalet sådana fall är i A 617, i S 223. Med hänsyn tagen till de båda texternas omfång innebär det, att denna frekvens är nästan dubbelt så hög i A som i S. På den punkten har U mera liknat S, snarast visat ännu lägre värde, om man vågar döma av de få sidorna i det bevarade fragmentet. Den högre frekvensen av omvänd ordföljd i A går alltså samman med en högre total frekvens av spetsställning för såväl subjekt som predikat.

Vilkendera versionen, A eller S, som här bäst har bevarat originalets egenart, kan man bara spekulera över. Rent allmänt verkar det troligt, att en avskrivare eller bearbetare har en benägenhet att dämpa mera extrema språkdrag i sin förlaga och närma dem till mera gängse bruk. (Så tycks ju exempelvis ha varit fallet, då *Hrafns saga Sveinbjarnarsonar* införlivades med *Sturlunga*-samlingen; jfr s. 5 ovan.) Det verkar med andra ord mindre sannolikt, att S-versionens upphovsman skulle ha genomfört en ytterligt låg frekvens av omvänd ordföljd, om hans källa visat mera normala värden. En försiktig slutsats kunde bli, att den isländska originalhandskriften av Oddr Snorrasons verk troligen har haft ett lågt, eller rentav mycket lågt, inslag av predikat i spetsställning.

Om de båda texterna A och S sålunda aktualiserar det bekymmersamma handskriftsläget, så tycks de å andra sidan bekräfta, att den här diskuterade ordföljden verkligen beror på den skribent som svarar för formuleringarna, att den faktiskt utgör ett författarkriterium. Annars skulle skillnaden inte vara så konsekvent och entydig.

6

I tabell 4 redovisas nu ordföljds materialet från kungasagorna mera i detalj, enligt samma mall som i tabell 2 för *Sturlunga*. *Heimskringla* har delats upp på sina sexton skilda kungasagor, medan de andra översiktsverken — *Morkinskinna*, *Knýtlinga saga* och *Fagrskinna* — var för sig presenteras under ett.

Någon mera ingående kommentar utöver den som redan har givits till tabell 3 finns det knappast skäl att göra. De fullständiga sifferuppgifterna

meddelas inte minst med tanke på att de bildar underlag för de beräkningar över medelavvikelser som kommer att åberopas senare. Men ett par reflexioner ger kanske tabellen anledning till.

I flera omfångsrika texter lägger man märke till en klart tilltagande frekvens av spetsställning för predikatet, allteftersom verket fortskrider. Det gäller bl.a. Sturla Þórðarsons *Hákonar saga*. Tydligast exponeras förhållandet, om man indelar de tjugosju 100-grupperna i tre större sektioner om vardera nio sådana grupper. För dessa sektioner får man då följande värden: 21.3, 29.2 och 38.2 %. En liknande bild erbjuder Snorris *Ólafs saga helga*. Ifall man där sammanför de tjugofyra 100-grupperna till två block om vardera tolv grupper, blir siffrorna för det förra 31.7, för det senare 41.8 %. En stark stegring visar också *Fagrskinna*. Delas de tio grupperna upp på två lika stora sektioner, ger den förra 16.8, den senare 33.2 %, alltså en fördubbling av frekvensen. En jämn distribution, utan påfallande riktning, finner man däremot i *Sverris saga* (tre avsnitt om vardera sju 100-grupper med respektive 31.1, 38.1, och 35.3 %), *Morkinskinna* (två avsnitt om vardera sex grupper med respektive 22.2 och 22.3 %) och *Knýtlinga saga* (två avsnitt om vardera fem grupper med respektive 24.4 och 19.6 %).

Den stigande frekvensen av omvänd ordföljd inom en och samma text har motsvarigheter också inom de båda andra kategorierna i mitt material. I *Sturlunga*-samlingen visar *Þorgils saga skarða* för sina tio förra 100-grupper medelvärdet 53.9 och för de tio senare 63.3 %; därvid är dock att märka, att båda dessa tal är mycket höga. Det mest iögonfallande exemplet bland islänningasagorna erbjuder *Njála*, den största av dem alla. Av dess trettio grupper har nr 1 t.o.m. 10 10.7, nr 11 t.o.m. 20 21.0 och nr 21 t.o.m. 30 26.2 %.

Det är svårt att finna någon förklaring på detta förhållande, som åtminstone i mitt material saknar motvikt i ovedersägliga exempel på en tendens i motsatt riktning: stigande frekvens av rak ordföljd. Men det vore egendomligt, ifall det skulle bero på en ren slump; textunderlagets omfång borde innebära en garanti däremot. Man skulle kunna gissa, att predikatets spetsställning har ett visst samband med flytande och driven episk stil, och att den därför gärna förekommer tätare, när berättelsen har tagit riktig fart och författaren har blivit varm i kläderna.

Mot bakgrunden av de siffror för ordföljden som här har framlagts tycks vissa förslag till författarbestämningar komma i ett nytt ljus. I sin viktiga avhandling *Um Sturlungu*¹ pekar Björn M. Ólsen på Sturla

¹ Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju, 3. bindi, Kaupmannahöfn 1902, s. 193—510.

Dórðarson som tänkbar författare till *Þorgils saga ok Haflíða*. Han finner vissa ting som talar för ett sådant samband men å andra sidan »ekkert, sem beinlínis mæli á móti því, að hann hafi skrifað söguna» (212). Emellertid tillhör ju *Þorgils saga ok Haflíða* texterna med extremt låg frekvens av omvänd ordföljd; enligt tabell 2 visar dess båda 100-grupper respektive 2 och 10 %. Men bland de fyrtio grupperna i *Íslendinga saga*, ett arbete som Sturla kan göra säkra anspråk på, kommer bara en enda med 11 % i närheten av en så låg frekvens. På motsvarande sätt ligger det till i Sturlas andra stora verk, *Hákonar saga Hákonarsonar*. En av dess tjugosju grupper har 7 %, ingen av de övriga kommer lägre än 17 %. Medelvärde för hans båda autentiska skrifter ligger fyra à fem gånger högre än för *Þorgils saga ok Haflíða*. Man kan ytterligare erinra om att den sagan visar en helt annan proportion av synonymerna *hitta(sk)* och *finna(sk)* än den man finner i Sturlas egna verk. (Jfr s. 7 f. ovan och 21 nedan.) Det får därför på rent språkliga grunder anses ytterligt osannolikt, att han skulle vara upphovsman till just *Þorgils saga ok Haflíða*.

Som författare till *Sturlu saga* presenterar Björn M. Ólsen en annan kandidat: Snorri Sturluson; sagans huvudperson är ju också Snorris egen far. Denna gång har förslaget en mera kategorisk form. Det sägs ha framkommit »eigi að eins sterkar líkur heldur jafnvel rjett að kalla full vissa» (222) för att Snorri skrivit sagan. Men även här tycks ordföljden bli en avgörande stötesten för en annars tilltalande kombination. *Sturlu saga* röjer lägre frekvens av spetsställning för predikatet än någon annan text i *Sturlunga*-komplexet; dess fem 100-grupper har respektive 3, 3, 3, 2 och 11 %. Det minsta talet i *Heimskringlas* sextio grupper (tabell 4) är 13 %; i *Ólafs saga helga* är bottennoteringen 18 %. (Bland *Eglas* tjugoen grupper når f.ö. ingen lägre än 21 %; se tabell 6 nedan.) Medelvärde för *Heimskringla* är sju à åtta gånger högre än för *Sturlu saga*. Vidhåller man tanken på Snorri som författare till den sistnämnda, finge man alltså hos honom räkna med en drastisk omläggning av språkbruket på åtminstone en väsentlig punkt. Men klyftan torde här vara för vid för att naturligt kunna överbryggas ens med hänvisning till en långvarig personlig stilutveckling.

7

I tabell 5 nedan meddelas nu totalsifforna för den tredje textkategorien i mitt material: islänningasagorna. De representeras först och främst av de fem »stora»: *Egla*, *Laxdæla*, *Eyrbyggja*, *Njála* och *Grettla*. Därtill kommer *Heiðarvíga saga*, allmänt bedömd som en av de tidigast skrivna sa-

gorna, kanske den äldsta bland dem alla, samt två ovedersägligt sena verk: *Kjalnesinga saga* och *Finnboga saga ramma*, som båda brukar hänföras till förra delen av 1300-talet. Vidare har jag tagit med *Eiríks saga rauða* och *Gísla saga Súrssonar*, den senare i två skilda versioner, en äldre (E) och en yngre och delvis vidlyftigare (Y).¹ Tabellens uppställning är densamma som i tabellerna 1 och 3.

Tabell 5

	<i>Rak</i>	<i>Omv</i>	<i>Omv i %</i>
Gísla saga Súrssonar (E) (19000)	404	73	15.3
Heiðarvíga saga (12000)	230	53	18.7
Njála (97000)	2456	602	19.7
Laxdæla saga (58000)	1646	463	22.0
Gísla saga Súrssonar (Y) (22000)	449	148	24.8
Eiríks saga rauða (S) (7700)	213	83	28.0
Kjalnesinga saga (11000)	325	139	30.0
Eyrbyggja saga (38000)	781	337	30.1
Grettla (61000)	1573	699	30.8
Finnboga saga ramma (23000)	630	319	32.6
Egla (62000)	1431	742	34.1
Totalt (411000)	10138	3658	26.5

Som synes finns det inte mycket i denna tabell, som stöder den nyss försöksvis framförda tanken, att frekvensen av omvänd ordföljd på det hela taget skulle visa en stigande kurva under 1200-talet. Det enda verkliga argumentet för en sådan uppfattning erbjuder *Gísla saga*, där ju den yngre versionen har ett påtagligt större inslag (24.8 %) av spetsställning för predikatet än den äldre (15.3 %).² Siffran för *Heiðarvíga saga* (18.7 %) vederlägger heller inte hypotesen. Men i övrigt är bilden brokig. *Egla*, den otvivelaktigt äldsta av de »stora» sagorna, kommer med sina 34.1 % högst bland dem alla. Tvärtom har *Njála*, som lika säkert kan hänföras till seklets slut, en såpass låg frekvens som 19.7 %.

Talet för *Heiðarvíga saga* avser självfallet blott den del av texten som

¹ För samtliga texter utom två har använts utgåvorna i serien Íslenzk fornrit. Eiríks saga rauða har excerperats efter Sven B. F. Janssons diplomatariska avtryck i *Sagorna om Vinland I*, Lund 1944, och Y-versionen av *Gísla saga Súrssonar* efter Konrad Gíslasons edition, Köbenhavn 1849.

² De båda varianterna av Eiríks saga rauða — S (=Skálholtsbók) respektive H (=Hauksbók) — röjer för sin del ingen nämnvärd inbördes avvikelse. Mot 28.0 % omvänd ordföljd i S står 24.8 % — 72 fall av 290 — i H. Jag har därför också nöjt mig med att låta S ensam representera sagan i tabellerna 5 och 6.

finns bevarad i gammal handskrift. Mera som ett kuriosum kan nämnas, att den avskrift ur minnet som Árni Magnússons medhjälpare Jón Ólafsson gjorde av de manuskriptblad som gick förlorade vid branden i Köpenhamn år 1728, företer helt andra proportioner. Hans rekonstruktion har omvänd ordföljd i 237 fall av inalles 432, d. v. s. 44.5 %. Den siffran ligger betydligt högre än för någon av islänningasagorna i tabell 5. På den punkten är Jón Ólafssons parafras uppenbarligen inte särskilt trogen mot den brunna förlagans språkbruk. Det kan heller ingen rimligen begära, med tanke på omständigheterna. Möjligen har han haft ett allmänt intryck av att sagatexterna gynnade omvänd ordföljd och inte fäst sig vid att *Heiðarviga saga* avvek från genomsnittet.¹

Men om proportionen av rak och omvänd ordföljd ter sig alltmer tvivelaktig som kronologiskt kriterium, synes tabell 5 i gengäld bekräfta dess användbarhet som författarkriterium. Frekvensen i *Egla* (34.1 %) måste anses stämma utmärkt med *Heimskringlas*, antingen man väljer att jämföra med verkets medeltal (32.7 %) eller med någon av de tre största texterna i samlingen: *Ólafs saga helga* (37.4 %), *Ólafs saga Tryggvasonar* (37.9 %), *Haralds saga Sigurðarsonar* (37.1 %).

Frapperande väl harmonierar också *Laxdæla saga* (22.0 %) och *Knýtlinga saga* (22.7 %) med varandra. Det ger ytterligare stöd åt den författarbestämning som jag har sökt motivera i en tidigare undersökning: att Snorri Sturlusons brorson Ólafur Þórðarson hvítaskáld är upphovsman till båda de nämnda verken.²

Slutligen skulle jag här vilja fästa uppmärksamheten på frekvensen i *Eyrbyggja saga* (30.1 %) jämförd med motsvarande värden för Sturla Þórðarsons arbeten *Hákonar saga Hákonarsonar* (29.0 %) och *Íslendinga saga* (31.1 %). Dessa praktiskt taget identiska proportioner kan sammanställas med ett annat språkdrag. Samtliga de tre nämnda skrifterna företer nämligen en snarlik avvägning av »övergångsorden» *síðan* respektive *eptir þetta (pat)*, med ovanligt ymnigt inslag av det senare: *Eyrbyggja saga* 38.6 %, *Hákonar saga* 39.1 %, *Íslendinga saga* 36.0 %. Det rör sig här i varje arbete för sig om ett så stort antal fall, att det kan anses utjämna tillfälliga fluktuationer.³

Emellertid har *Eyrbyggja saga* mer än en gång satts i samband med

¹ Om Jón Ólafssons avskrift jfr exempelvis företalet till Kristian Kålunds edition av *Heiðarviga saga*, Köbenhavn 1904, och Sigurður Nordals inledning till utgåvan i *Íslensk fornrit III*, Reykjavík 1938, § 17, s. CVI—CXV.

² Ólafur Þórðarson hvítaskáld, *Knýtlinga saga* och *Laxdæla saga*. Ett försök till språklig författarbestämning. Reykjavík 1963. (= *Studia Islandica* 22).

³ Om *síðan/eptir þetta (pat)* jfr i noten s. 6 ovan nämnd uppsats.

just Sturla Þórðarson. Senast har såvitt mig bekant den isländske skriftställaren Gunnar Benediktsson direkt utpekats Sturla som upphovsman till sagan.¹ Hans argumentering bygger väsentligen på den lokalkännedom som berättelsen röjer, dess nära anknytning till familjetradition inom Sturlas släkt och vissa intresseområden, som den synes ha gemensamt med Sturlas autentiska författarskap. Det är mycket nog, men fullt utslagsgivande är det ju inte.

Benediktsson åberopar flitigt utgivaren av *Eyrbyggja saga* i Íslenzk fornrit IV, Reykjavík 1935: Einar Ól. Sveinsson. Denne har också starkt betonat sagans anknytning till Sturlungarna. Men han avvisar tanken på Sturla Þórðarson (1214—84) som författare, närmast av kronologiska skäl. Han anser nämligen *Eyrbyggja saga* vara av en ålderdomlig typ, som bör tillhöra seklets förra hälft; på ett ställe nämns tidsgränserna 1200 och 1245. (XLV) Det innebär bl.a., att Einar Ól. Sveinsson bestrider ursprungligheten av en hänvisning till *Laxdæla saga* i *Eyrbyggja*-manuskripten. Om den hänvisningen är autentisk och går tillbaka på originaltexten, skulle den definitivt föra *Eyrbyggja saga* till 1200-talets senare del.

I ett föregående arbete har jag med hjälp av den där utexperimenterade »parords»-metoden trots mig kunna fastslå, att *Eyrbyggja saga* faktiskt är senare än *Laxdæla saga* och alltså med rätta kan åberopa den som en föregångare.² Jag har sedermera lyckats fixera ett bestämt språkdrag, som kraftigt tycks stödja den tidfästningen. Det gäller den redan (s. 7 f. ovan) berörda frekvensen av verben *finna(sk)* respektive *hitta(sk)* 'möta(s), träffa(s)'. Skilda texter inom *Sturlunga*-komplexet visade här mycket klara differenser, beroende på de olika inslagens sannolika ålder: sagorna från seklets förra del hade stor övervikt för *hitta(sk)*, de från seklets senare del en lika markant övervikt för *finna(sk)*. Denna bild kan verifieras och kompletteras med iakttagelser i det övriga sagamaterialet, kungasagor och islänningasagor.

Sålunda har jag i Snorris *Ólafs saga helga* (*Heimskringla*) noterat 63 exempel på *hitta(sk)* mot 20 på *finna(sk)*, eller 75.9 % av hela antalet. Motsvarande frekvens för *Egla* är 47 mot 15, eller 75.8 %. De samstämmiga siffrorna kan ses som ännu en bekräftelse på Snorris författarrätt till *Egla*. I kurvans andra ände befinner sig Sturlas *Hákonar saga* med bara 7 fall av *hitta(sk)* — d.v.s. 4.7 % — mot 142 av *finna(sk)*. Det harmonierar ypperligt med motsvarande fördelning i hans *Íslendinga saga*: 3 mot 149, eller 2.0 %.

¹ Sagnameistarinn Sturla, Reykjavík 1961, s. 199 ff.

² Snorri Sturluson och Egils saga Skallagrímssonar. Ett försök till språklig författarbestämning. Reykjavík 1962. (=Studia Islandica 20). S. 48 ff.

Tänkvärda är siffrorna för de båda versionerna av Oddr Snorrasons *Saga Ólafs Tryggvasonar*, som allmänt räknas till de tidiga(ste) 1200-talssagorna. Där visar S-texten en så hög frekvens som 89.3 % för *hitta(sk)*: 25 exempel mot endast 3 *finna(sk)*. I A-texten är denna dominans väsentligt reducerad: 20 fall mot 16, eller 55.6 %. Kanske vågar man räkna med att S-texten på den punkten visar större trohet mot originalet än A-texten. Det är ju en slutsats som ligger nära till hans också inför deras mycket olika frekvens av spetsställning för predikatet. (Jfr s. 15 ovan.)

Som den äldsta bland islänningasagorna i tabell 5 brukar som sagt *Heiðarvíga saga* få gälla. Där överväger också mycket riktigt *hitta(sk)* eftertryckligt: 22 exempel av inalles 26, d.v.s. 84.5 %. Lika klart yngst i serien är *Kjalnesinga saga* och *Finnboga saga ramma*. De har tillsammans 1 enda fall av *hitta(sk)* mot 41 av *finna(sk)*, eller 2.4 %; distributionen är i den förra 1 mot 13, i den senare 0 mot 28. Till slutet av 1200-talet eller sekelskiftet hör ju de stora sagorna *Njála* och *Grettla*, och även för deras del passar fördelningen helt till hypotesen om en kronologiskt betingad förskjutning i frekvensen av *hitta(sk)* respektive *finna(sk)*: den förra har 2 exempel — 1.5 % — av inalles 115, den senare 8 — 10.7 % — av inalles 75.

Denna utvecklingskurva synes få ett klart stöd också i åtskilliga andra sagor. Dateringen av *Gísla saga Súrssonar* har varit ganska omstridd. Sagan är »fremur rituð rétt fyrir en eftir 1250» (XLI), blir den slutsats som utgivaren i Íslenzk fornrit VI (1943), Björn K. Þórolfsson, till sist stannar för. Skulle man döma enbart efter proportionen *hitta(sk)/finna(sk)*, borde *Gísla saga* avgjort föras till ett tidigt skede av seklet. Den äldre versionen röjer nämligen en total dominans för *hitta(sk)*: 25 fall mot blott 1 för *finna(sk)*, d.v.s. 96.2 %. Betecknande nog har det i den yngre och något längre texten ägt rum en markant förskjutning mot *finna(sk)*, visserligen alltså med stor övervikt för *hitta(sk)*: siffrorna är nu 32 mot 9, eller 78.2 %. Det kan noteras, att bland dessa 9 *finna(sk)* motsvaras 6 på identiskt samma ställen i den äldre texten av *hitta(sk)*.¹

För en rad islänningasagor, som inte figurerar i mina tabeller över ordföljden, anges nedan antalet fall av *hitta(sk)* respektive *finna(sk)*; texterna har ordnats efter sjunkande frekvens av *hitta(sk)*:²

¹ Exemplen återfinns i Íslenzk fornrit VI, s. 29, 31, 40, 64, 78, 99, samt i Konrad Gíslasons utgåva, s. 97, 98, 103, 121, 132, 148.

² Även för dessa texter har nyttjats utgåvorna i Íslenzk fornrit.

	<i>hitta(sk) : finna(sk)</i>	<i>hitta(sk) i %</i>
Bandamanna saga (K)	14: 1	93.5
Bandamanna saga (M)	7: 1	87.5
Hænsa-Dóris saga	10: 3	76.9
Valla-Ljóts saga	9: 4	69.2
Vatnsdæla saga	34:20	63.0
Víga-Glúms saga	16:12	57.1
Reykðæla saga	20:26	43.5
Kormáks saga	10:26	27.8
Droplaugarsona saga	2: 9	18.2
Svarfdæla saga	2:12	14.3
Hávarðar saga Ísfirðings	1:22	4.3

Materialet är som synes på vissa punkter väl knappt, för att proportionerna skall kunna anses fullt signifikativa. Det kanske med någon rätt kan sägas om bl.a. *Bandamanna saga*. Annars borde det så gott som allenarådande bruket av *hitta(sk)* i bägge versionerna tala för att sagan har tillkommit jämförelsevis tidigt under 1200-talet. Ingenting tycks heller hindra en sådan datering.

Vad angår de två sagor som avslutar listan härövan, *Svarfdæla saga* och *Hávarðar saga Ísfirðings*, så svarar deras placering i serien utmärkt mot gängse tidfästning. I sin nuvarande form anses de båda ha tillkommit under (förra delen av) 1300-talet.¹ Det enda exemplet på *hitta(sk)* i den sistnämnda sagan står betecknande nog i frasen »*bað þá vel fara ok heila hittask*» (340), där alliterationen givetvis bör ha verkat konserverande.

Av de övriga sagorna förefaller *Valla-Ljóts saga*, *Vatnsdæla saga*, *Glúma* och *Reykðæla saga* att med sina siffror för *hitta(sk)|finna(sk)* svara rätt väl mot det tänkta tidsschemat. För samtliga utom *Vatnsdæla saga* har respektive utgivare i Íslenzk fornrit föreslagit en tidfästning till mitten av 1200-talet eller något före.² *Vatnsdæla saga* har för sin del ställt forskarna inför särskilt intrikata dateringsproblem. Närmast i opposition mot dem som ansett sagan skriven cirka 1300 eller senare vill Einar Ól. Sveinsson föra den till 1270 eller så.³ Det kan nu också tilläggas, att ingen av de islänningasagor i mitt material som med säkerhet kan da-

¹ Jfr företalen av Jónas Kristjánsson till ÍF IX (1956), § 10, och av Guðni Jónsson till ÍF VI (1943), § 13, s. XC. På det senare stället antyds rentav möjligheten, att de båda sagorna kan ha samme upphovsman.

² Jfr företalen av Jónas Kristjánsson till ÍF IX (1956), § 13, s. CVII, och § 4, s. XLIX, samt av Björn Sigfússon till ÍF X (1940), § 13, s. LXXXIX.

³ Jfr företalet till ÍF VIII (1939), § 5.

teras till slutet av 1200-talet eller till det följande seklet har en tillnärmelsevis så hög frekvens av *hitta(sk)* som *Vatnsdæla saga*; de domineras helt av *finna(sk)*. Frågan är om man inte med ledning av det språkdraget borde överväga att skjuta *Vatnsdæla saga* ytterligare ett eller annat årtionde tillbaka, kanske bortåt mitten av århundradet. Det finns veterligen inga kända fakta som blockerar den möjligheten. Av ett visst intresse i detta sammanhang är att denna saga — som inte är med i mina tabeller över ordföljden — visar en anmärkningsvärt låg frekvens av spetsställning för predikatet: 8.3 %. Till yttermera visso är fördelningen inom sagan påfallande stabil; de nio fullständiga »100-grupperna» har i tur och ordning 7, 8, 5, 10, 14, 14, 9, 6 och 3 %. En sådan sparsamhet med omvänd ordföljd är unik i mitt material från islänningasagorna; *Gisla saga Súrssonar* (E), med det lägsta värdet i tabell 5, har bortåt dubbelt så hög frekvens. Visserligen ter sig proportionen av rak och omvänd ordföljd dubiös som ålderskriterium. Men ett och annat talar onekligen för att en särskilt stark övervikt för rak ordföljd snarare är att vänta i texter från sagaskrivningens tidigare än från dess senare skede.

Den enda text i serien ovan för *hitta(sk)*/*finna(sk)* som direkt tycks korsa tanken på ett tilltagande bruk av *finna(sk)* under 1200-talet, är *Kormáks saga*. Medan Finnur Jónsson förde den till senare delen av seklet (vilket ju skulle gå bra ihop med min speciella hypotes), har nämligen Einar Ól. Sveinsson på som det vill synas goda grunder bedömt den som en av de äldsta islänningasagorna, sannolikt tillkommen före år 1220.¹ Här är självfallet inte platsen att diskutera de olika aspekterna på denna dateringsfråga. Men man har all anledning att erinra sig handskriftsläget och avskrivarnas roll. Om det har skett en förskjutning från *hitta(sk)* mot *finna(sk)*, så bör den ha satt sina spår också i deras verksamhet. Vi har nyss sett uppenbara exempel på det i de båda versionerna av *Gisla saga Súrssonar*. Det kan förhålla sig på likartat sätt med *Kormáks saga*. Dominansen för *finna(sk)* behöver inte ha kännetecknat originalet; den kan vara sekundär.

Ett utmärkt prov på hur just det nu aktuella språkdraget kan ha ändrats under olika avskrivares och bearbetares händer, erbjuder manuskripten till *Sverris saga*. För att passa in i mitt kronologiska schema för *hitta(sk)*/*finna(sk)* borde detta tidiga verk röja en hög frekvens av *hitta(sk)*. I den textversion jag först lade till grund för min excerpering, samma som i tabellerna 3 och 4 ovan, är frekvensen tvärtom relativt låg: 9 fall av inalles 47, eller 19.1 %. En granskning av tre andra versioner gav emeller-

¹ Jfr företalet till ÍF VIII (1939), § 16.

tid på denna punkt helt andra proportioner: Eirspennill 45.5 % (17 fall mot 24), Flateyjarbók 59.6 % (31 fall mot 21), Skálholtsbók yngsta 64.4 % (29 fall mot 16).¹ Det rör sig alltså här om ett flerdubbelt större inslag av *hitta(sk)* än i den från början nyttjade texten. På ett stort antal ställen, där denna har *finna(sk)*, har en eller flera av de andra handskrifterna i stället *hitta(sk)*, t.ex. Flateyjarbók åtminstone sjutton gånger. Flateyjarbók och Skálholtsbók yngsta har i sin tur gentemot Eirspennill en rad gemensamma exempel på *finna(sk)* mot *hitta(sk)* eller använder *hitta(sk)* på nya platser. Såväl Eirspennill som Flateyjarbók och Skálholtsbók yngsta är som bekant samlingsskrifter. I samtliga fall figurerar *Sverris saga* tillsammans med bl.a. *Hákonar saga Hákonarsonar*, som ju har en extremt låg frekvens av *hitta(sk)*. Då *Sverris saga* i dessa versioner visar helt andra värden på den punkten, bör det rimligen vara en reflex av sagans ursprungliga språkform. Vad som till en början såg ut att vederlägga den kronologiska hypotesen för *hitta(sk)/finna(sk)*, synes när allt kommer omkring snarare bekräfta den. Det mest flagranta undantaget från regeln har visat sig vara skenbart.

I varje fall torde det vara ostridigt, att det verkligen är fråga om en regel — i stort sett. Materialet tillåter knappast någon annan tolkning. Därmed är naturligtvis inte sagt, att förskjutningen från *hitta(sk)* mot *finna(sk)* skulle ha förlöpt jämnt och likformigt inom hela det isländska litteraturspråket. Det har väl här som annars funnits lokala avvikelser, för att inte tala om individuella. Men om takten i utvecklingen kan ha varierat, så tycks riktningen ha varit fullt klar.

Det är hög tid att åter anknyta till *Eyrbyggja saga*. Den har blott 1 fall av *hitta(sk)* mot 30 av *finna(sk)*, d.v.s. 3.2 %. Det är en proportion som definitivt för den till senare hälften av 1200-talet — såvida man inte vill räkna med osannolikt radikala ingrepp i texten från avskrivares sida. Eftersom *Laxdæla saga* har spelat en viktig roll i diskussionen om *Eyrbyggja sagas* ålder, bör det nu understrykas, att den med sina 58.3 % *hitta(sk)* — 14 exempel mot 10 för *finna(sk)* — avtecknar sig som den klart äldre av de båda sagorna. Dess frekvens — en god bit under *Egls* men långt över *Njúlas*, *Grettlas* (och *Eyrbyggjas*) — harmonierar förträffligt med den gängse dateringen av *Laxdæla saga* till seklets mitt.

¹ Eirspennill. AM 47 fol. Nóregs konunga sögur, Magnús góði, Hákon gamli. Udg. af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission ved Finnur Jónsson, Kristiania 1916. — Flateyjarbók. Flateyjarútgáfan (Sigurður Nordal, Vilhjálmur Bjarnar, Finnbogi Guðmundsson), Akranes 1944—45. — Det Arnarnagnæanske Haandskrift 81 a Fol. (Skálholtsbók yngsta). *Sverris saga*, *Boglunga sögur*, *Hákonar saga Hákonarsonar*. Udg. af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission ved A. Kjør, Første Hefte, Kristiania 1910.

Det verkar sålunda, som om detta språkliga kriterium kraftigt måste stödja en jämförelsevis sen datering av *Eyrbyggja saga* och därmed aktualisera Sturla Þórðarson som tänkbar författare till sagan. Med frekvenserna 4.7, 3.2 och 2.0 % av *hitta(sk)* visar *Hákonar saga*, *Eyrbyggja saga* och *Íslendinga saga* en särdeles god sammanhållning. Därmed får också deras påtagliga homogenitet i vissa andra språkdrag, som nu ordföljden, ökad vikt. Deras siffror för predikatets spetsställning är som sagt, med verken i samma ordning som nyss: 29.0, 30.1 och 31.0 %. (Om *sidan/eptir þetta* jfr s. 20 ovan.)

Det är väl därför knappast för mycket sagt, att Sturla Þórðarsons författarrätt till *Eyrbyggja saga* vore värd en ingående språklig prövning, som i bästa fall kunde utmynna i ett slutgiltigt ja eller nej. Det autentiska, författarbestämda jämförelsematerialet är ju för hans del ovanligt rikhaltigt.

8

Tabell 6 ger i analogi med tabellerna 2 och 4 ovan en mera detaljerad bild av hur exemplen på omvänd ordföljd fördelar sig inom de elva islänningasagorna från tabell 5.

9

Till sist lämnas här en mera sammanfattande redovisning för resultatet av ordföljdsundersökningen. Det i tabellerna upptagna textmaterialet har ett totalt omfång av 1337000 ord, som fördelar sig med c:a 256000 på *Sturlunga*-samlingen, c:a 670000 på kungasagorna och c:a 411000 på islänningasagorna. Det bör räcka för att ge en rättvisande bild av hur den klassiska isländska sagaprosan ter sig på denna punkt.

Hela detta material ger inalles 27177 exempel på rak och 11747 exempel på omvänd ordföljd enligt den inledande definitionen, sammanlagt 38924 fall. Den genomsnittliga frekvensen av spetsställning för predikatet blir därmed 30.2 %.

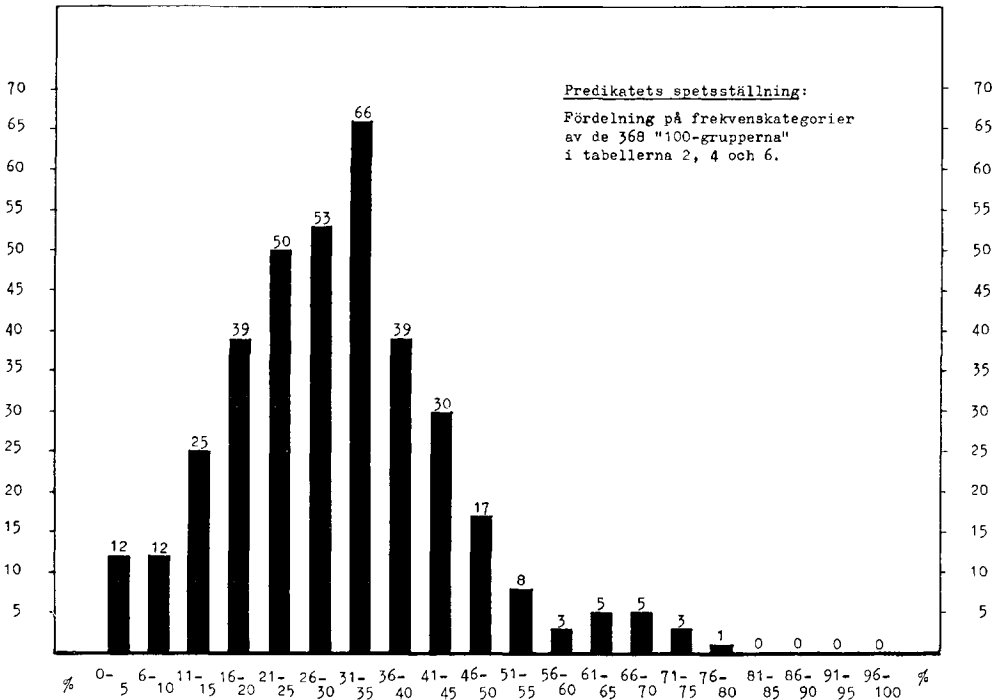
I ett särskilt diagram har jag sökt åskådliggöra fördelningen inom materialet. Mellan de teoretiskt tänkbara gränserna för frekvensen av omvänd ordföljd — 0—100 % — har längs abskissan gjorts en indelning i tjugo frekvenskategorier: 0—5 %, 6—10 %, 11—15 % o.s.v. Utefter ordinat-axeln har markerats antalet fullständiga »100-grupper» — inalles 368 enligt tabellerna 2, 4 och 6 ovan — som faller inom varje särskild frekvenskategori.

Tabell 6

	GSSE	HVS	NJÁ	LAX	GSSY	ESR	KJS	EYR	GRE	FSR	EGLA
1	16	22	5	16	35	16	20	15	30	28	29
2	14	17	5	20	24	35	29	7	29	44	31
3	16	+14	10	25	20	+32	32	25	18	21	34
4	12		6	23	25		31	32	29	28	43
5	+15		11	26	24		+27	42	30	30	25
6			12	28	+20			39	32	29	35
7			14	31				35	36	42	36
8			10	16				35	36	34	23
9			17	13				41	32	38	28
10			17	16				34	10	+25	41
11			28	24				32	32		35
12			30	22				+0	38		48
13			33	27					31		34
14			18	23					25		30
15			24	27					34		45
16			13	9					23		43
17			18	20					30		42
18			18	18					22		45
19			19	28					25		40
20			9	35					32		22
21			11	16					37		21
22			15	+0					45		+12
23			18						+43		
24			12								
25			27								
26			39								
27			39								
28			38								
29			26								
30			37								
			+23								

Bilden domineras som synes av kategorien 31—35 %, representerad av 66 grupper. Från denna topp i centrum sjunker antalet rätt hastigt åt båda hållen, kraftigast för de högre frekvenskategorierna. För de fyra högsta ger mitt material över huvud taget inget belägg. Den enda gruppen på nivån 76—80 % återfinns i *Borgils saga skarða*, där den sextonde gruppen har 76 % spetsställning för predikatet.

Med tanke på en jämförelse med de enskilda texterna är det av intresse att för hela materialet i klump — som alltså kan betraktas som ett språkligt genomsnitt av den litteratur det gäller — beräkna den s.k. medelavvikelsen eller standardavvikelsen från medelvärdet 30.2 %. Denna ut-

räkning har skett på gängse vis. För var och en av de 368 100-grupperna noterades avvikelserna i enheter från nämnda medelvärde samt kvadraten på samma avvikelse. Därvid avrundades medelvärdet till närmaste heltal, 30, vilket torde vara en fullt godtagbar förenkling. För exempelvis den första gruppen i *Sturlu saga* (tabell 2), med frekvensen 3, blir sålunda avvikelserna 27 och kvadraten på den 729. Summan av de på så sätt erhållna kvadraterna för samtliga 368 grupper är 70180. Denna delas med antalet grupper, vilket ger 190.7. Kvadratroten ur det sistnämnda talet — 13.8 — anger medelavvikelsen inom fördelningen.

Om nu proportionerna av rak och omvänd ordföljd har något med författarens personliga skrivsätt att göra — vilket ju var avsikten att utröna — så borde medelavvikelsen inom de enskilda texterna rimligen visa sig vara mindre än för materialet i dess helhet. I tabell 7 redovisas medelavvikelsen för de verk som har sju 100-grupper eller mer; ett mindre antal har det inte synt mig lönt att räkna med. Vad angår *Heimskringla* har angivits medelavvikelsen dels för hela arbetet, inalles sextio 100-grupper, dels för de olika sagor inom verket som uppnår det stipulerade minimi-

antalet grupper. Texterna har ordnats efter stigande värden för avvikel-
sen. Deras genomsnittliga frekvens av omvänd ordföljd har vid uträk-
ningen avrundats till närmaste hela tal, upptaget inom parentes efter
respektive titel.

Tabell 7

	Medel- avvikelse
Laxdæla saga (22)	6.3
Knýtlinga saga (23)	6.4
Morkinskinna (22)	6.4
Finnboga saga ramma (33)	7.0
Grettla (31)	7.3
Sverris saga (35)	7.6
Egla (34)	8.0
Íslendinga saga (31)	8.0
Heimskringla (totalt; 33)	9.6
Ólafs saga Tryggvasonar (38)	4.2
Haralds saga Sigurðarsonar (37)	4.8
Ólafs saga helga (37)	8.9
Njála (20)	10.3
Eyrbyggja (30)	10.4
Hákonar saga Hákonarsonar (29)	10.6
Þorgils saga skarða (59)	11.0
Þórðar saga kakala (53)	11.7
Fagrskinna (26)	12.0

Inte någonstans är medelavvikelsen här så stor som för det »osorterade»
materialet. Genomsnittet för de femton texterna — jag räknar då med
Heimskringla blott som helhet — blir 8.8. Det är ett klart bevis för att
den inbördes frekvensen av rak och omvänd ordföljd har ett fundamentalt
samband med författarindividualiteten.

Det bör påpekas, att den jämförelsevis stora avvikelserna inom *Þorgils*
saga skarða och *Þórðar saga kakala* kan ge ett något missvisande intryck
av dessa texter. På grund av de enskilda avvikelsernas kvadrering kom-
mer nämligen en eller ett par speciellt kraftiga avvikelser — som inom
tionde ($22^2=484$) och tolfte ($24^2=576$) grupperna av *Þórðar saga kakala* —
att ge mycket starkt utslag i slutsiffran. I själva verket har ju de båda
Sturlunga-texterna en ytterst karakteristisk och särpräglad frekvensnivå.
Den skiljer dem definitivt från alla andra skrifter i mitt material, utom
den lilla *Sturlu þáttr*.

Oavsett de konkreta resultat som föregående undersökning kan ha gett, hoppas jag att den därutöver har en mera allmän och principiell relevans. Man har ett intryck av att handskriftsläget inom den isländska sagalitteraturen har haft en paralyserande effekt på studiet av de olika texternas personliga språkbruk. Och begränsar man synkretsen till enskilda verk, kan resignationen verka ofrånkomlig. Jämförelsen mellan handskrifterna — där vi har flera sådana — röjer obönhörligt, att även språkformens ofta karakteristiska detaljer ständigt har varit utsatta för ingrepp. Att söka spåra ett individuellt uttryckssätt, en bestämd ursprunglig författarprofil, i något som kan te sig som ett slags lagarbete genom decennier eller rentav århundraden — auspicierna för ett sådant företag tycks inte vara särskilt gynnsamma. Men inte sällan klarnar linjerna, om man tar itu med att systematiskt kartlägga större terrängavsnitt. Frekvensen av omvänd ordföljd, exempelvis, kan förvisso verka nyckfullt växlande, så länge man håller sig till ett eller ett par verk eller till blotta stickprov från ett antal arbeten. Först mot en tillräckligt vid horisont, mot bakgrunden av landskapets huvudkonturer, avtecknar sig de lokala och individuella egenheterna.

Det föresvävar mig, att tiden nu borde vara mogen för planmässiga och samordnade språkundersökningar i stor skala av den isländska sagalitteraturens olika verk, deras ordförråd, formelspråk, syntax o.s.v. Jag misstänker att många tidigare hypoteser då skulle kunna slutgiltigt bekräftas eller avvisas, men också många nya sammanhang uppenbaras. Av allt att döma erbjuder sig här den bästa möjligheten — om inte den enda — att vinna en fördjupad och mera nyanserad insikt i sagornas snåriga utvecklingshistoria.

PER NYQUIST GRÖTVEDT

Landsvistbrevene i de norske middelalderdiplomer

Av de norske middelalderdiplomer har drapsbrevene en særlig interesse, da de gir viktige opplysninger om *rettsvesen*, *kulturliv* og *språk*. For behandling av drapssaker fulgte man en rett fast framgangsmåte, som ble utformet ved kanselliet etterat prosten ved Mariakirken ble rikets kansler (etter 1314). Landsloven gir nemlig ingen fullt dekkende bestemmelser om slike saker. Ved gransking av brev som gjelder drapssaker, kan man slutte seg til at det utviklet seg en bestemt praksis. Boldhevn var allerede blitt forbudt av Håkon d. gl. ved en ny riksløvgivning fra omkr. 1260; men dette forbud hindret ikke at den dreptes slektninger øvde gjengjeld på selve drapsmannen; for det ble lenge sett på som uhederlig bare å nøyes med drapsbøter. I den svenske Östgöotalag¹ kommer dette gjengjeldelsesmotiv sterkt fram: «Nu dräper någon en annan; dennes arvingar komma dit och få fatt i dråparen och hugga honom ned där vid den dödes fötter. Då ligger där man mot man, och arvingarna till den av dem, som dräpte först, böte både til konung og härad, såsom förut sagt, och hans ätt böte försoningsbot.» I äldre Västgöotalag² forutsettes at drapsmannen stiller seg utenfor tinget og sender menn inn på tingvollen for å be om fred. Når han kommer innenfor, skal han vedgå drapet. Den opprinnelige bestemmelse i Mannhelgarbolken i ML går ut på at en drapsmann har forbrutt alt sitt gods unntatt odelsjorden, dersom han ikke har begått *skemdarvíg* eller *níðingsverk*. Håkon Håkonsson hadde tidligere utferdiget den bestemmelse om vanlige drap at kongen ikke skulle ta mer i *pegnildi* enn XIII merker og VIII örtuger av lösöre og gods (som ikke er odelsjord).³ Det er imidlertid tydelig at drapsmenn utover i det 14. og 15. årh. blir behandlet lempeligere.

Først når sentralmyndigheten, f. eks. kongen eller embetsmenn som

¹ Jfr. Svenska landskapslagar b. 1, s. 53 (i overs. av Åke Holmbäck & Elias Wessén).

² Jfr. Svenska landskapslagar b. 5, s. 23.

³ Jfr. ML, NGL b. 2, s. 48 ff.

representerer ham, kommer sterkere inn i bildet ved avgjørelsen av drapssaker, er det mulig å hindre de alvorlige forviklinger som et drap kan forårsake, f. eks. strid mellom flere fremstående ætter i en bygd. Det stadig økende antall landsvistbrev som blir utstedt, er vitnesbyrd om statsmaktens inngripen.

Når et drap hadde funnet sted, ble det gitt melding til kanselliet om drapssaken, før eller etter opptatt forhør for å hindre at saken fikk et videre omfang enn nødvendig ved at den dreptes slektninger tok seg selv til rette. Kansleren utstedte da på kongens vegne et trygdebrev, *landsvist*-brev, for drapsmannen og undertiden også for öyenvitner som kunne mistenkes for å ha hjulpet drapsmannen eller unnlatt å gripe inn, de såkalte *atvistarmenn*. Landsvistbrevene blir ikke sjelden utstedt før det fulle drapsprov forelå, for å bringe saken snarest mulig under kontroll. En vanlig formular i disse brev er følgende; referert etter 1:364 (1359): «biodum ver syslumonnum varom at profua hans mal jnuirdiligha, vphaf, videratto, gridhastade, vighlysingh ok huorso lank(t) er lidith j fra þui er þetta vigh var wnnit hiauerandom æder logligha fyrir stæmfðum arfuum hins daudha ok ritir þet prof apter til var med ydru ofno brefue sæm sannaste faer þer a þesso male.» («Peter Eiriksson canceler var jnsiglade.») Forutsetningen for å oppnå landsvist var at drapsmannen betalte de böter, offentlige (*þegn(gildi)* og *friðkaup*) og private (*mannbótr* og *fréndbótr*) som ble pålagt, ellers ble han regnet *som úbótamaðr*, d.v.s. en mann hvis forbrytelse ikke kan sones med vanlige böter. Da *þegn* og *friðkaup*, især i senmiddelalderen, ble stipulert etter årsaksforholdet eller andre omstendigheter ved drapshandlingen, kunne disse böter først fastsettes etter innsendt drapsprov. Kansleren hadde i sin varetekt et mindre rikssegl som han nyttet når det gjaldt slike saker. Kongen, i hvis navn landsvistbrevet ble utstedt, behövde ikke være tilstede.

I andre nordiske landskapslover er det landskapstingene som avgjør spørsmålet om landsvist for drapsmannen. I Valdemars Sjællandske lov finnes dog følgende passus: «Æn drapær nokor man fræls man, tha a han at lösæ sin frith with *konugs umbæzman* mæth thre mark sylfs.» En slik ordning er trolig avhengig av kongemaktens styrke.

I Norge er det vanligvis den kgl. ombudsmann, f. eks. sysselmannen, som griper inn, og sender anmodning til kanselliet om landsvist. I et brev fra Skien syssel utstedt 17/12 1315 (2:123) nevnes det som unnskyldende moment ved en drapssak at den drepte, som tidligere hadde drept drapsmannens far, ikke hadde vist fram sitt landsvistbrev: «hafde Biorn þo ydart bref min herra ær þer hafdur gæffet honum grid vt till pascha æn all dri kom hann til min at bæidazst nokorskonar ransaks af mer.» I dette

tilfelle synes drapsmannen å ha mottatt landsvistbrev uten sysselmannens mellomkomst.

Også kirken arbeidet for å få redusert de mange tilfelle av drap. I mer avsidesliggende bygder var ættehevnen enda en levende realitet. I et hyrdebrev (9:186) som biskop Öystein i 1395 kunngjør for Övre Telemark, klager han over at det der skjer flere manndrap «en j nokrom adrom bygdælaghom»; for selv om det betales böter til den dreptes frender for uaktsomt drap «hæmnast þeir swo fast siidan sæm fyr». Slike menn kaller han «gridnidinger og drottsvikere».¹ Det er neppe en tilfeldighet at så mange drapssaker er bevart fra Telemark.

Skjønt det i landsvistbrevene nevnes at drapsmannen «böta *vider gudh* ok ærfuingia hins daudhæ» (f. eks. i 1:529, 1391) er det få ekss. på at drapsmannen pålegges en kirkelig bot. Med *bót-bótr* menes vanligvis *mannsboten* til den dreptes slektninger; bot til det offentlige uttrykkes på annen måte (*þegn* el. *þegngildi* og *fridkaup*) (jfr. s. 2).

I landsvistbrevene settes der også andre vilkår for oppnåelse av landsvist, i første rekke at drapsmannen «varð at skaða *úfirirsyniu*», enn videre at drapsmannen ved *viglýsing*² selv kunngjør drapet som sin gjerning, og derved fritar andre for mistanke. Dersom ingen vil vedstå brottsverket, blir det regnet som mord, som man ikke kan kjøpe seg grid for. Den siktede må da fri seg ved nektingsed, *dulareið* (*dul*).³ Det regnes som *skemdarverk* om en mann gjør seg skyldig i landssvik eller dreper kongens brev-bærer eller noen i kongens nærhet. Det er også *níðingsvíg* om noen dreper logmannen, for han representerer selve rettens prinsipp, «þui at sa (o: drapsmannen) höggr niðr rettyndi firir allum monnum». (Om andre níðingsverk se ML IV:3, 4). Slike handlinger regnes som *úbótamál* som ikke kan avgjøres ved böter. Skjerpende omstendigheter ved drap er om det blir begått på tinge, i hjem, i kirke, på andre steder eller på høytidsdager hvor det er *sialfsett grid*. I de fleste tilfelle ble saken avgjort ved forhøyede bötetakster. Kongen hadde imidlertid alltid rett til å vise mis-kunn.

En virkelig vurdering av årsaksforholdet merker man opprinnelig lite til. Dog er det i den nye landslov kommet inn et kapitel om *váðaverk*,⁴

¹ Jfr. Hertzberg, NGL b. 5, s. 112.

² Jfr. ML, NGL b. 2, s. 56: «Ef maðr dræpr mann til dauðz. þa a sa bane at uera er uigi lysir a hendr ser. En lyst skal uigi vera samðögrís ok nefna sik a nafn oc natstað sinn oc herað þat sem han er or oc lysi firir frialsom manni oc fulltiða.»

³ Jfr. slike uttrykk som *ganga sinn dul* (1: 552-Skien 1396) el. *ganga dulum* (4: 507-Åmlid 1378). I førstnevnte brev tales der i denne sammenheng om *tyllfarsuöri*, idet den siktede frala seg brottsverket med 12-mannsed.

⁴ ML IV s. 217.

«þui at i ollum stoðum er men skulu til þarfenda vinna oc með monnum til haglegra luta lið væita, þa ero þesse vaðaverk mæir virðande en hin er engi nauðsyn dregr til nema *galöysi* oc mikit *skamsyni*».

At statsmakten får mer innvirkning på avgjørelsen av drapssaker, forårsaker at de ikke blir så mekanisk behandlet som i eldre tid. I landsvistbrevene kreves der gitt forskjellige opplysninger, slik som i 3:489 (1390) o. m. fl., hvor sysselmannen pålegges «at profua maal hans (o: drapsmannens), oll *vphaj* (o:hva som har gitt årsak til brottsverket), *vidheratto* (av viðráttu f., iflg. Hertzberg «mellomværende, konflikt», iflg. Fritzner=*viðskipti n.*, *viðreign* f. bl. a. i bet. «fiendtlig Sammenstød»), *gríðhastadhæ* (iflg. Hertzberg: «sted eller tid, hvortil der knytter sig højere bødesatser for betryggelse af den personlige sikkerhed», Fritzner: «fredhelligt Sted, hvor der altid er *sjalfsett gríð*»), *viglysingh*» (f. eks. om drapsmannen selv umiddelbart etter gjerningen har lyst drapet, slik som loven fastsetter), og brevet nevner også at det har sin verdi for vurderingen om det har gått lang tid innen drapet er kunngjort.

Etter brevene å dømme ble det først etter 1390 under prost og kansler *Arne Sigurdsson* en fastere ordning med behandling av drapssaker. Etter hva man direkte eller indirekte kan slutte, skulle det ved hver drapssak foreligge følgende aktstykker:

- 1) En foreløpig melding om drap (kanskje bare muntlig).
- 2) Kanslerens landsvistbrev med pålegg til sysselmannen om å oppta forhør om de nærmere omstendigheter ved drapet, og med forespørsel om drapsmannen kan gi sikkerhet for innbetaling av böter.
- 3) Drapsprovbrevet, som kansleren krever tilsendt.
- 4) Brev om fastsettelse av de offentlige böter (þegn og friðkaup) og med påbud til sysselmannen om å oppnevne pålitelige menn (skilrikir menn, f. eks. lagrettemenn) for de to parter eller ætter til å avgjøre *mannsbot* og *frennböter*. Ikke sjelden avgjør de to ætter seg imellom størrelsen av de private böter, som også kalles *sættir* som uttrykk for at de to parter har inngått et forlik, hvor statsmyndigheten trer i bakgrunnen.
- 5) Kvittering for mottatte böter.

Det er sysselmannen eller hans nærmeste underordnede som gir melding om drapet. Hvor det ikke er fare for hevnaekt fra den dreptes familie, eller hvor sysselmannen kan gi drapsmannen sikkerhet for liv og lemmer, eller forhør kan opptas straks etter, kan drapsprovet innsendes för mottagelsen av landsvistbrev, og rekkefølgen av brevdokumenter blir da:

- 1) Brev om drapsprov (det forutsettes da at sysselmannen kan gi de

nödveddige opplysninger som kreves). 2) Brev om landsvist med fastsettelse av de offentlige böter. 3) Kvittering for mottatte böter. — De private böter fastsettes ved statsmyndighetens medvirkning, idet sysselmannen oppnevner private domsmenn, som ofte er lagrettemenn.

Den administrative praksis synes imidlertid å være lite stabil. Hverken protokollinnføring av behandlede drapssaker eller oppbevaring av kopier av utsendte brev er det sikre vitnesbyrd om.¹ Kanselliets klerker kan av den grunn miste oversikten. I et landsvistbrev utstedt 5/8 1359 (1:364) pålegges det sysselmannen å sende drapsprov; men dette er allerede gjort året i forveien (12/9 1358). Det måtte være vanskelig på grunn av de lange avstander å gjøre kansellet til det sentrale organ for alle drapssaker. Landsvistbrev som er utstedt av kansleren i Oslo, gjelder oftest drapssaker fra Foldenområdet og omliggende strök.

II

Av landsvistbrevene er det to typer med forskjellig formulering etter som de var utstedt för eller etter drapsprov. Et overslag gir 32 brev utstedt för og 37 brev etter drapsprov. Alle landsvistbrev som er undersøkt (1303—1567) følger i hovedsaken disse formulartyper, så sant som det ikke er særegne forhold til stede. Disse hovedtyper kan illustreres med 2 ekss., som gjengis på s. 13:

- 1) Landsvistbrev för drapsprov utstedt av prost og kansler Arne Sigurdsson 12/6 1390 (3: 489).
- 2) Landsvistbrev etter drapsprov av Arne Sigurdsson 26/2 1391 (1:529).

Undertiden finnes et dobbelt sett med landsvistbrev, det ene för, det andre etter drapsprovet, således i 3:686—19/12 1426 og 3:692 — Kbhn.

¹ Det er tenkelig at det i kansellet på en eller annen måte ble notert hvilke offentlige böter som var fastsatt i hvert enkelt tilfelle. Vitneprovbrevene sendtes — trolig uten å være avskrevet — tilbake til sysselmannen (jfr. s. 11).

I en retterbot av Håkon Magnusson utstedt 17/6 1308 (NGL b. 3, s. 77) nevnes protokollinnføring i en annen sammenheng, nemlig sysselmannens avskrift av lagmannsdommer: «en syslumaðr skraseti j *kuaterni* huern dóm ok lagaorskurð eptir því sem bref logmanz vátta.» Men i denne retterboten forutsettes at lagmannen skal være med sysselmannen når denne skal påse at retten blir håndhevet i hans syssel.

Etter hvert slutter lagmannen å reise rundt med sysselmannen. Når det gjelder drapssaker, er det bare sysselmannen og kansleren som behandler disse. Lagmannen trekkes bare inn når det gjelder å styrke loven.

4/1 1428. Det synes særlig være tilfelle når en drapssak trekker i langdrag. Mens tidsfristen for landsvist sjelden overstiger 1/2 år, er betalingsfristen for de offentlige böter alltid 12 mnd. Senere, især etter 1500, er det en tendens til å gjøre den foreløpige landsvistfrist lenger, trolig forat etterforskningen i en drapssak skal bli grundigere.

I landsvistbrev som ble utferdiget för drapsprovet, anmodes sysselmannen om å undersøke hvilken sikkerhet drapsmannen (og hans frender) kan stille for *pegn*(*gildi*) og *friðkaup* («oc huat visso han gerer oss firir pegn ok botom» 3:489—1390). Dette tyder på at det for fastsettelse av de offentlige böter tas et visst hensyn til drapsmannens formuesforhold. I avsnittet «Um rettarbotr Magnus konungs» lyder en passus: «Nu uinzt eigi fe ueganda bæde til pegn gildis oc bota þa skerði sua firir huarum sem tala rennr til eptir fearmagne.»¹

Opprinnelig har vel de offentlige böter hatt faste takster, slik som det også fremgår av de danske landskapslover.²

I de norske landsvistbrev er det få holdepunkter for størrelsen av de offentlige böter, især etter 1390, da «fullpegn» og «fullt friðkaup» er de normale takster. *pegn* el. *pegn gildi* er uttrykk for bot som drapsmannen må betale til kongen for å ha drept en av hans undersåtter, og *friðkaup* er betaling for sikkerhet av liv og lemmer, så en kan unngå hevnaekt fra den dreptes ætt. At *pegn gildi*-boten kunne variere, var kanskje opprindelig avhengig av hvilken rang eller «rett»³ den drepte hadde uten hensyn til årsaksforholdet. Senere er det omstendighetene ved drapet som spiller hovedrollen.

Der er intet som tyder på at «full» *pegn* og «fullt» *friðkaup* betaltes etter samme takst. Forholdet mellom de to begreper gir især brevene för 1380 opplysning om:

	<i>pegn</i>	<i>friðkaup</i>
1:269 (bakpå) — Skien 1341	«full»	10 mrk. (+ 10 skilling i «brefa lausn»)
1:297 (bakpå) Oslo 1346	«full»	8 mrk.

¹ ML i NGL b. 2 s. 58.

² Valdemars sjællandske Lov (D G L b. 8 s. 65) har flg. passus: «Æn dræpær nokor man fræls man, tha a han at lösæ sin frith with konugs umbuzman mæd *thre mark sylfs*.» I Eriks sjællandske Lov (D G L b. 5, Text I s. 323) fra ca. 1300 heter det: «Thet scal man witæ at huilkin man sum man dræpær, tha a han at bötæ thæræ for *ni marc* til kunungs ræt oc *six marc* til frithköp», og i Jyske Lov (D G L b. 3, Text 2 s. 24): «Fæstæs bot hemmæ, oc worthær æi sworæt um, tha a kunung thægngiald, thet ær *tolf mark pænningæ*.»

³ Jfr. Seip i Kulturh. Leks. b. 2, sp. 534.

1:337 (bakpå) — Tunsberg 1352/53	6 mrk.	4 mrk.
5:230 (bakpå) — Åseland (V. Tel.) 1359	8 mrk.	6 mrk. 1) brödre
(Bakpå provsbrev)		8 mrk. 2)
	«full»	«fullt» ³
		10 mrk. ⁴ (atviste- mann)
2:355 (bakpå) — Tunsberg 1359	«tuefaldan»	15 mrk.
(Bakpå provsbrev)		
11:51 (bakpå) — Seljagerði 1361	«full»	«fullt» (drapsmann nr. 2 10 mrk.)
1:374 (bakpå) — Tunsberghus 1362	10 mrk.	8 mrk.
1:417 (bakpå) — Oslo 1372	10 mrk.	8 mrk.
2:464 (bakpå) — Tunsberghus 1380	8 mrk.	5 mrk. (atviste- mann «fullt»).

Etter den tid nevnes intet bestemt bötetall; men oppgaven over de offentlige böter tar sitt utgangspunkt i «full» þegn og «fullt» fridkaup. Talloppgavene ovf. viser at fridkaup-boten er mindre enn þegnboten. Opprinnelig har vel de to bötesatser stått i et visst forhold til hverandre. Muligens har fridkaupboten utgjort 2/3 av þegnboten (sml. Eriks sjæll. Lov, fotnote ovf., hvor forholdet er 9:6). I talloppgavene ovf. finnes imidlertid dette tallforhold bare i et eneste brev (6 mrk.: 4 mrk.). Her er vi på usikker grunn. Det eneste holdepunkt i landsloven vi har for størrelsen av de offentlige böter, er bestemmelsen i kong Håkons retterbot at den maksimale sats for þegngilde er XIII merker og VIII örtuger (jfr. s. 1), et belöp som kan ha fremgått av 40 mrk.-böte-seriene, idet det representerer 1/3 av 40 mrk. (Senare nedsatt til 1/4.) I svenske og danske landskapslover spiller böter av 40 mrk.-seriene en betydelig rolle¹ ved siden av böter regulert etter 12-tallsystemet.

Etter talloppgavene ovf. er alle böter fastsatt til hele mark. De varierende bötetall kan være uttrykk for drapsmannens eiendomsforhold eller omstendigheter ved drapet som virker i formildende eller skjerpene retning. Det er også eksempler på at kongen kan redusere bötene. Når de offentlige böter etter 1390 i de fleste tilfelle fastsettes i full þegn og fullt fridkaup, betyr vel dette at hverken formildende eller skjerpene omstendigheter kommer i betraktning. Når de offentlige böter angis med

¹ Jfr. Kulturh. Leks. b. 1 med artikler av Gösta Hesselberg sp. 523 ff. og av Poul Meyer sp. 529 ff. — At 40 mrk. bötene med utgangspunkt i desimalsystemet skulle være en yngre forsteelse, kan ikke bevises. I Norge er dette bötesystem mindre fremtredende, og her er det mulig at det er av senere opprinnelse.

brøkdeler eller flerdobling av de fulle bötesatser, har dette sammenheng med at årsaksforhold og andre omstendigheter ved et drap kommer sterkere inn i bildet. Dette må føre til at drapsprovene som sysselmannen har innsendt, kommer til å spille en viktig rolle for avgjørelsen av de offentlige böter. Det er først når et drapsprov foreligger at disse kan fastsettes (s. 2).

Ved vurdering av bötetaksten må der også tas hensyn til myntens verdiforringelse. Mot slutten av 13. hå. er forholdet mellom sølvmarken og myntmarken som 1:3;¹ senere tiltar myntforringelsen sterkt, så den gangbare mynt utover på 1300—1400 = talet blir $1/4$, $1/5$ og $1/6$ av sølvmarken. *Mork forn(gild)* eller *mork hvit* synes å betegne den verdi som myntmarken hadde omkr. 1300. Til tross for at Håkon Magnusson i en retterbot av 1311² påbyr at den gangbare sølvmynt skal gjelde som vanlig betalingsmiddel, blir dette påbud ikke etterfulgt. Men det er naturlig at de offentlige böter fastsettes i gangbar mynt. Når intet annet nevnes, må det forutsettes at *mork* er betegnelse for denne mynt.

Landsvistbrevene gir mange holdepunkter for at de offentlige böter i stadig videre utstrekning blir regulert etter forbrytelsens karakter. Selvom de tilhørende drapsprovbrev ikke er bevart, gir landsvistbrevene visse opplysninger om omstendighetene ved et drap som er avgjørende for lavere eller høyere bötesatser. Årsaksforholdet blir f. eks. sterkt medvirkende. Følgende eksempler viser dette:

I 8:134 — Bergen (1340) ber Håkon om landsvist for Ivar Greipsson, som hadde drept sin svenn og frende, fordi denne hadde egget ham. Biskop Håkon gir drapsmannen et godt skussmål. Iflg. 10: 230 (1464) blir en drapsmann ettergitt $1/4$ þegn og $1/4$ friðkaup på grunn av at den drepte hadde overfalt ham («saker tilredes hins daude»). Et tilsvarende eksempel finnes i 1: 893 (1471), hvor en som hadde begått et drap, slipper med å betale $3/4$ av full þegn og fullt fridkaup, og 2 atvistemenn får også fradrag i fridkaup med en fjerdedel. I et annet brev, 2: 1017 (1502), bortfaller hele $3/4$ av tegn og fridkaup «af saker bane tilredes hins dawde (∴ fordi den drepte overfalt banemannen) och ath han heffnetz j sama riidene». I 15: 153 (1523) bortfaller $1/3$ av tegn og fridkaup på grunn av den mistanke som falt på drapsmannens kone. Høydepunktet av bötereduksjon som følge av årsaksforholdet blir nådd i 8: 787 (1546), da en

¹ Jfr. Asgaut Steinnes, Mål, vekt og verderekning i Noreg i Nordisk Kultur b. 30 s. 84 ff.

² Jfr. NGL b. 3, s. 91.

som hadde forårsaket en annens död, på befaling av hövedsmannen på Akershus blir erklært sakeslös, da den drepte selv var skyld i sin död. Drapsmannen skal heller ikke betraktes som banemann, til tross for at han selv hadde lyst drapet. Da provsbrevet ikke finnes vedheftet eller bevart, kjenner man ikke til de nærmere omstendigheter ved drapet.

Også i eldre tid spilte de nærmere omstendighetene ved et drap inn; men de minskede bötetakster berodde ikke på en vurdering av den personlige skyld, men om drapsmannen kunne stille motkrav, dersom han f. eks. var tilföyd sårskader. Men dette ble etter hvert grunnlag for en virkelig bedømmelse av årsaksforholdet.

I mange tilfelle ble böteutmålingen skjerpet på grunn av omstendighetene ved drapsutövelsen. I et landsvistbrev, 1:744, utstedt av biskop Jens 26/3 1434, tilpliktes drapsmannen å betale 3 fulle þegn og 3 fulle fridkaup. Det bevarte drapsprov, 1:740 — Mo i Tel. 26/9 1432, viser grunnen til de höye bötesatser. Drapsmannen Bergulf, som tidligere var blitt tilföyd skade av den drepte, en skade som det delvis var blitt bött for, drog hjem til denne og krevde resten av sine penger, og drepte ham i hans eget hjem, som iflg. loven var et fredhellig sted (s. 3). Et enda alvorligere drapstilfelle viser landsvistbrev 16:442 (14/6 1525) med det vedheftede drapsprov 15/154 (22/9 1522). Drapet fant sted i Halsnö kloster, hvor en mann som ville hjelpe sin husbonde abbeden mot molest, ble drept. Striden oppstod ved at 4 bevæpnede menn, som var i tjeneste hos skriveren Laris, som på det tidspunkt hadde befaling i kongsgården, var blitt bevertet i klostret. Da de opptrådte aggressivt (p. g. a. drukenskap?), grep abbeden inn like overfor en av soldatknektene, Per svenske, som slo abbeden til jorden. Etter provsbrevet fant drapet sted 15. juni, en söndag i 1511, altså 11 år för. Provsbrevet ble utferdiget 22/9 1522 (15:154), og först 3 år senere 14/6 1525 (16:442) forelå landsvistbrevet som idömte drapsmannen 6 fulle tegn og 6 fulle fridkaup, hvorav de 4 skyldtes gridastad («gredestad»). De 4 atvistemenn fikk hverken *dag* (o: konungsdag, «dag da noen skal möte fram iflg. kgl. dagsbrev», se Fritzner og Hertzberg) eller *landsvist*, d.v.s. at de ble erklært utenfor kgl. vern.¹ Det var vel også uvisst om det var mulig å få tak i disse soldattjenere så lang tid etter. Når det tok så lang tid å få denne sak behandlet, skyldtes det vel den lange avstand fra sentralmyndigheten i Oslo. — Iflg. 9:782 (1559) idömtes en drapsmann 1½ tegn og 1½ fridkaup fordi han

¹ Sml. 15:147 (1517), hvor det sies at presten Nils, som hadde begynt et slagsmål, hverken får *dag* eller *landsvist*, sannsynligvis som uttrykk for misnöye med hans optreden. I dette tilfelle kan det tenkes at prestens handlemåte ble gjenstand for kirkens inngripen.

først bad den som ble drept «at sidde», d.v.s. opptrådte som om denne var hans gjest. I 7:802 (1565) ble en drapsmann tilpliktet å betale i offentlige böter 1½ tegn og 1½ fridkaup (istf. 3/4) med fordobling av bötene på grunn av julegrid.

En sjelden gang nevnes et særskilt belöp for «brefalausn» (d.v.s. sportler som ytes ved utstedelse av et offentlig dokument), således bakpå i 1:269 — Skien 1344: 10 skillinger. Iflg. en retterbot, utstedt av Håkon Magnusson 17/6 1308¹ stipulertes faste takster for utstedelse ev slike brev. «Fyrir landzuistar bref take cancellarius mork hit mesta en klerkr eyri ok minki þaðan af fyrir baðum eptir því sem þegn ok fridkaup minkar. fyrir gríða bref taki cancellarius tuo aura en klerkr halfan eyri at æigi aukiz vand-ræði.» Når slike belöp ikke senere nevnes, skyldes det sannsynligvis at de ble regnet med i þegngildi- og fridkaup-takstene.

Landsvistbrevene gir et tydelig inntrykk av at alle slags drapssaker — så sant som de ikke var ledd i landssvik eller annet nidingsverk som der ikke kunne betales for med vanlige bötetakster — ble avgjort ved böter. De behandlede drapssaker gir ikke grunnlag for den oppfatning at rettsutviklingen i Norge i slutten av middelalderen går i retning av fredløshetsstraff for drapsmenn.² Kongebötene gir forutsetning for at alle drapssaker kommer under sentralmyndighetenes kontroll, en ordning som er godkjent av de nye bestemmelser i M. L.'s landslov. Et stående uttrykk i landsvistbrevene for alle drap, selv om de etter vår oppfatning ikke kan sies å være begått ved uaktsomhet, er «varð at skaða úfirirsyniu». På den annen side nyttes om samme drapssak ordet *áleigumál* om kongens rettskrav («sem vårt áleigumál inni hafa»), som iflg. Fritzner betyr «Sag hvorved ens hele Ejeendom forbrydes, den af deslige Sager faldende Indtægt», en betydning som strider mot den bestemmelse at odelsjorden var unndratt bötebetalingen for drap som ikke var *skemdarvíg* (s. 1). Først når bötene ikke betaltes, ble en drapsmann *úbótamaðr*.

Utstedelse av landsvistbrev kan i enkelte tilfelle gå så vidt at en større befolkningsgruppe gjør opphevelse og viser sin sterke motvilje mot en drapsmann, slik som 3:990 (Tunsberg 5/3 1494) vitner om. Iflg. dette brev dömmes borgermester, rådmenn og 2 lagrettemenn de menn som hadde vært med i et opplöp mot Jens Pålsson, i Henrik Krummedikes miskunn, på det vilkår at de skal beholde livet. Lagmannen, som viktigste tolker av lovbestemmelser, ble tilkalt, og han leste opp landsvistbrevet, som uttrykk for at det hadde kgl. domskraft.

Det er karakteristisk for de bevarte landsvistbrev at det overveiende

¹ Jfr. NGL b. 3, s. 78.

² Jfr. artikkelen *drab* i Kulturh. Leks. b. 2 sp. 260 av Poul Meyer.

antall av dem mangler segl. Når et landsvistbrev er utstedt etter et drapsprov, har dette vært tilheftet landsvistbrevet (sml. «prof sem her fylgir»); men oftest mangler drapsprovet. Dette kan skyldes at landsvistbrevet sammen med drapsprovet har vært sendt til sysselmannen, som har skilt brevene for å sende landsvistbrevet videre til drapsmannen som garanti for at han har fått statsmyndighetens vern. Det er mulig at landsvistbrevet først er overlevert bondelensmannen, som har sørget for å få det kunngjort (på kirkebakken eller på et bygdeting?).

Det var prosten ved Mariakirken som etter 1314 var Norges kansler. Når en unntar en tidsperiode på ca. 30 år — først under biskop Jakob og deretter under biskop Jens — var kanslerembetet knyttet til prostestillingen ved Mariakirken helt fram til reformasjonstiden. Først flere år etter innføringen av reformasjonen omtales kanslere som ikke er proster (Peder Huitfeldt, omtalt som kansler i brev utstedt i årene 1558—1565, Oluf Calips i et brev fra 1567); men allerede før må kannikkollegiet ha vært opphevet. I 2 landsvistbrev fra 1546 (4:1123, 8:787) omtales en rådmann(?) Nils Stub som fungerte i den avdøde kanslers sted. Dette har kanskje sammenheng med at byrådet på det tidspunkt spilte en rolle som domsinstitusjon i Oslo. Tidligere har det vanligvis vært en av kannikene ved Mariakirken som har fungert som kansler når stillingen har vært ubesatt eller kansleren fraværende (Peder Magnusson 3:852—1461, Gudbrand Rolfsson med titelen vicekansler 1:893—147, 2: 892—1474, 3:916—1477; under Ivar Vikingssons funksjonstid som kansler vikarierte Thorkil Jensson, som har titelen vicekansler og prebendatus i 2: 935—1486).

Under kongene Magnus Eriksson og Håkon Magnusson utstedtes landsvistbrevene i kongens nærvær («oss sialfum hiaverandum»). Fra Erik av Pommerns tid er utstedelse av landsvistbrev overlatt til kansleren uten at kongen er tilstede; fra ca. 1390 finnes ikke lenger uttrykket «oss sialfum hiaverandum». Uten kongens vitende utsteder kansleren landsvistbrev, alltid i kongens navn. Det ville være alt for tungvint om kongens nærvær skulle være påkrevd ved utferdigelse av slike brev. Kansleren hadde til sin rådighet et eget kongesegl. Så sent som i 1525 (16: 442) har levningen av et slikt segl som er knyttet til brevet, et bilde av Erik av Pommern. Dette må være et vitnesbyrd om at kansleren har nyttet et gammelt segl som han har hatt i sin varetekt. På den måten får kansleren en sentral stilling i den slags kriminalsaker; for selv om mannsbøtene bestemtes ved forhandlinger mellom drapsmannens og den dreptes slektninger, gir landsvistbrevene et klart opplegg for behandlingen av drapsaker, da årsaksforhold og andre omstendigheter trekkes inn ved bedømmelsen. Sysselmannen oppnevner lokale dommere til sammen med

slektninger på begge sider å fastsette mannsbötene. At enighet mellom slektninger fremdeles spiller en viktig rolle framover til reformasjonstiden, viser 10: 303 (1511), som handler om et drapstilfelle hvor den skadede levde en lengre tid før han avgikk ved døden av de tilføyde sår. Først etterat skaden førte til en dødelig utgang, var det plikt å melde drapet til kansleren. I mellomtiden hadde slektningene fastsatt bötene. «En effther thy at for^{ne} Gwnnar Thordzsson leffde swa lenghe sidhen han feck then skadhe och soone och wenlighe semie war them giort j melliom om bötherne till erffwinghenne effther samtycke tha ma thet blyffwe. En the staa Gerwlff Sebiörnsson rett ighen fore then skade han feck aff for^{ne} Gwnnar Tordsson aff the sex knifflagh effther sex manne doome laglige tilhempde».

Fiksjonen om at kongen var den egentlige utsteder av landsvistbrev, fastholdtes. Men da det var prosten ved det kgl. kapell Mariakirken som var kansler, var han som kgl. utnevnt embetsmann ansvarlig like overfor kongen, og kunne miste den kgl. gunst. Mellom 1518—1520 mistet Hans Olsson sin stilling som prost og kansler på grunn av klager;¹ men kort tid etter gav kongen, Christiern II, ham oppreisning da han fikk erfaring for at saken forholdt seg annerledes, og han fikk stillingen tilbake. Det finnes noen eksempler på at kansleren utsteder landsvistbrev på vegne av Norges Riksråd, f. eks. i 2: 1017 (1502), eller ved erkebispem i Trondheim (på vegne av riksrådet), f. eks. i 1: 1083 (1534), 15: 500 (1534). I 4: 1123 (1546) utsteder kansleren et landsvistbrev etter påbud av hovedsmannen på Akershus, Peder Hanssön, som synes å ha representert kongen. Men slike uregelmessigheter forekommer først etter 1500. Vanligvis har kansleren fritt spill. Han mottar meldinger om drap og vitneavhør og utsteder landsvistbrev på egen hånd uten innblanding fra konge eller riksråd. Som resultat av denne undersøkelse kan følgende punkter fastslåes:

1. Alle drapssaker, som ikke har sammenheng med landssvik eller er grovere utslag av nidingsverk, avgjøres ved böter. Ubotamål oppstår først når bötene ikke betales.
2. De offentlige böter, þegn og fridkaup, fastsettes av kansleren, men reguleres i forbindelse med manns- og frendbötene.
3. Årsaksforholdet og andre omstendigheter ved et drap som *gridsted* og *gridtid* trer sterkt i forgrunnen ved bötefastsettelsen. Den dreptes personlige «rett» merker man lite til.

¹ Jfr. 9: 491 (1517).

4. Manns- og frendbötene avgjøres av lokale domsmenn oppnevnt av sysselmannen representerende begge parter, både drapsmannens og den dreptes slektninger.
5. Kansleren er den viktigste representant for sentralmyndigheten i drapssaker. Faktisk blir han etter 1390 overlatt drapssaker til selvstendig avgjørelse. Inntil 1540-årene er han samtidig prost ved Maria-kirken. Etter den tid kalles han bare «Norges Riges canceler».
6. De to hovedtyper av landsvistbrev kan illustreres med flg. to ekss:
 - a. 3:489—1390 (s. 5), hvor det heter: ---»byodhum ver systlumanne ok þeim sëm aleighumaall vart hefuer at profua maal hans oll vphaf vidheratto gridhastadhæ viiglysing ok huosso langt lidhit er fra þy er þetta viigh var wnnit hiauerandum æder logligæ firirstæfdum erfingium hins daudha ok huat visso han gerer oss firir þægn ok botum ef han profuatz at botamanne ok rita þetta prof after till var at þy san-natzstæ sëm fætz a þesso malæ»---
 - b. 1:529—1391 (s. 5), hvor det ikke er angivelse av drapsprovets innhold men en anmodning til sysselmannen om å oppnevne dommere for begge parter til å fastsette mannsbötene: ---»Byodom ver ærfu-ingium hins daudha at taka sættir ok böter af honom æftir þeirra bætz-stra manna laghadome sëm systlumadren tilnæmfmir a hwarraæ twæg-gia halfunne»---

HARRY ANDERSEN

Navnet Asser og beslægtede navne

I afhandlingen «Norsk-(islandsk)navneforråd før 900» fra 1926 skriver Finnur Jónsson: «*Qz-* (i *Qzurr*) er ganske uklart.»¹ Det er meget lakonisk. Finnur Jónsson indlader sig ikke på en diskussion af de forskellige tolkningsmuligheder der er fremsat indtil 1926. Han følger her den svenske navneforsker E. H. Lind der i sin lille bog «Fornnordiska dopnamn i urval lämpat för nutiden» (1917) skriver: «Härledningen oviss» (under *Assar* p. 2). Hos Johannes Steenstrup hedder det i «Mænds og Kvinders Navne gennem Tiderne» (1918): Tydningen tvivlsom (p. 97). Det skal være formålet med denne afhandling at drøfte dette navn nærmere, og vi skal prøve på at klare nogle af de vanskeligheder som *Asser* frembyder. Selv om det ikke skulle lykkes at nå et endeligt resultat er diskussionen dog sat i gang.

Til indledning giver jeg en oversigt over navnets forekomst i danske runeindskrifter. Vi træffer nom. *asur* (118 † Stenalt, 131 Års, 134 Ravnkilde 1, 317 Vallkärra), *asur* (331 Gårdstånga 3, 406 Klemensker 8), ? *asær* (31 Brøndum, Mønt 18—20), *atsor*, *atsur*, *atsir* (Mønt 21—25), *asir* (142 Vitskøl), *akk. asur* (68 Århus 6, 334 Västra Strö 1). Denne oversigt fortæller os at vi skal udgå fra en form med nasalt *a* i første led og med *s=ts* (sml. en række møntformer), d.v.s. at nom. *asur* skal læses *Atsurr*.² Det ældste eksempel er 118 † Stenalt fra Jelling-tiden. I artiklen *nasalitetsbetegnelse* anfører DR *asur* sp. 861.

Der er anvendt følgende forkortelser: ANF = Arkiv för nordisk filologi, DgP = Danmarks gamle Personnavne. I. Fornavne (1936/48), udgivet af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen under Medvirkning af Rikard Hornby, DR = Danmarks runeindskrifter, tekstbind (1942), udgivet af Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen, GG = Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik. I—II (1928/32. I 2. udg. 1950, II optrykt 1957).

Runeformer gengives med spatieret skrift.

¹ «Aarbøger for nordisk Oldkyndighed» 1926 p. 210.

² Se DR sp. 973 om *s*-runen = *ts*. Om *ts > ss* GG § 338,3.

Efter den almindelige opfattelse er navnet *Sasser* identisk med *Asser* med «foranskudt *s*».¹ Runedansk har nom, [x]xsur (220 S. Kirkeby), der kan være=*sasur*, som vi finder på 238 Fjenneslev og 379 Ny Larsker I. 110 Virring og 402 Klemensker 4 har akk. *sasur*. 184 Bregninge T. (fra 1200—1250) har gen. *sazær* (*sazærsuæn* = *Sasserson*). 110 Virring er fra Jelling-tiden og skulle således have *sasur* svarende til *asur* på 188 † Stenalt. DR anfører ubetegnet nasal i *sasur* (?) 110 Virring (sp. 861) og *sasur* (?) 238 Fjenneslev (sp. 862). Assar Janzén skriver i sin oversigt «De fornsvenska personnamnen»: «Från Danmark kommer också det enstaka *Sassur*, som på ett eller annat sätt sammanhänger med *Assur*, men vars utljudande *s* är svårförklarligt.»² Her udtrykkes altså en skepsis over for den (eller de) gængse forklaring(er).

Det hedder hos Erik Brate i «Runverser» at grundformen må have *t* eller *d*: *ant-* eller *and-* og at *ant-* kunne assimileres til *att-* eller *t* kunne udstødes.³ Dette kan ikke være rigtigt. Vi har ikke et led *ant-* som det oprindelige. En assimilation *nt* > *tt* forklarer ikke nasalt *a*. Navnet *Asser* er blevet indgående behandlet af Axel Kock (1891, 1894 og 1911/16). Den form som han har taget som udgangspunkt er runesvensk *antsuar* (f. eks. på Hammarby). Axel Kock opstiller: urnord. **Antswarun* > **A(n)tsworn* > **Ats(w)urr* > *Atsurr*.⁴ Foruden på Hammarby findes formen med *an-* et par gange til. 85 Västerby og 1111 Eke har nom. *ansuar* (se «Södermanlands runinskrifter» = «Sveriges runinskrifter» III (1924/36) p. 62 og «Upplands runinskrifter» samme værk IX (1953/58) på 446), akk. *ansur* findes på 328 Lundby og gen. *ansuars* på 559 Malsta (se samme værk IX på 56 og 438). Vi har en modsætning mellem runesvensk med den oprindelige form og runedansk som ikke kender *an-* men *a-*. Navnet er fællesnordisk og synes at have haft en vid udbredelse. Formen *-suar* med gen. *-suars* synes at vise tilbage til en *a*-stamme-bøjning: **Andaswaran*.

Så vidt jeg kan se har Axel Kock kun et sted været inde på *n*-svindet;

¹ GG § 354 anm. I med henvisninger, DgP sp. 1205 (under *Sazur*).

² «Nordisk Kultur» VII (1947) p. 250.

³ Se «Antiqvarisk tidskrift för Sverige» X (1887/91) p. 18 f. (note 8).

⁴ Se «De svenska landsmålen» XII, 7 (1891) p. 10 f., ANF X (1894) p. 304, «Umlaut und Brechung» (1911/16) p. 204 f. og «Svensk ljudhistoria» III (1916/20) p. 155. Wimmer anfører runesvensk *antsuar* i indledningen til «De danske runemindesmærker» (1908) p. XLVII f. Han henviser til E. Brate og Axel Kock og opstiller *antsur* > *qtsur* og regner således med *nt* > *tt*. Ferd. Holthausen henviser i «Vergl. und etym. Wörterbuch des Altwestnordischen» (1948) til Axel Kock ANF X (under *Qzurr*).

han regner ligesom Erik Brate med assimilation af *nt* > *tt*. Vi kan ikke have en assimilation af sekundært *nt*.¹ Vi kan anføre vestnord. *andsvar*, glda. *antswar*, *antsware* (GG § 288 anm. 6).² Fritzner har i sin ordbog *and-* + *s* i følgende ord: *andsaka*, *andsakan*, *andskoti*, *andspilli*, *andspjall*, *andstefja*, *andstefna*, *andstreymi*, *andstreymr*, *andstyggð*, *andstygg*, *andsvar*, *andsvara*, *andsyptir*, *andsoelis*, «Lexicon poeticum» har *andspillir* (sml. ovenfor). Axel Kock opstiller *Ant-*, men vi har *And-* til forudsætning, der atter forudsætter *Anda-*. Vi kommer — under den forudsætning at denne etymologi anerkendes — til en urnord. grundform **Anda-swarur*. Navnet hører til den kendte og dominerende type i det germanske navnestof: *hlewagastiz* (d.v.s. to trokæer).³ *Anda-* svarer til gotisk *anda-*: *and*-⁴.

At navnet *Asser* går tilbage til **And(a)swarur* må siges at være den almindelige opfattelse. Det hedder hos Jón Jónsson i hans oversigt «Um íslenzk mannanöfn» (1902): «... þann sem heldr svörum uppi eða er greiðr til andsvara».⁵ Johs. Brøndum-Nielsen følger Axel Kock i GG §§ 86; 152, 2; 258, 3 og 461, 1. Han opstiller **Antswarur* med *t* (og ikke med *d*) > **A(n)tsworur* > **Ats(w)urr* (se § 86), men diskuterer ikke svindet af *d*! DgP I (1936/40) har det samme under *Azur* (sp. 90) med henvisning til Axel Kock i «Svensk ljudhistoria» III (1916/20) p. 155; her gøres der heller ikke noget ud af *n*-svindet. Hellquist «Svensk etymologisk ordbok» 2. uppl. (1939) henviser under *Assar* til Axel Kock i «Umlaut und Brechung» p. 204; *n*-svindet omtales ikke. De forskellige navneformer diskuteres (med henvisninger) i «Upplands runinskrifter» VI,1 (1940/43) i værket «Sveriges runinskrifter» VI, udgivet af Elias Wessén og Sven B. F. Jansson, p. 449 f. under Hammarby (nr. 276) med formen *antsuar* (sml. hermed nr. 273 og 277 med *a* *ur* om den samme person). Formen *antsuar* er ældre end *asur*. Vi har et oprindeligt appellativ brugt som tilnavn, et nomen agentis: ‚han som ger svar, står till svars‘. I hverdagssproget

¹ Vi har vestnord. *vetr* < **vettr* < **wintr* med *nt* > *tt*: *blint* neutr. til *blindr* med *nd* > *nt* etc.

² Harpestreng (se Marius Kristensens udgave 1908/20) har *answar* < **andswar* p. 190, 17 (jf. GG § 364).

³ Se om denne navnetype Gottfried Schramm «Namenschatz und Dichtersprache. Studien zu den zweigliedrigen Personennamen der Germanen» (1957) p. 14 ff. (om rytmeforhold). Han anfører det østgotiske *Andagis* (hos Jordanes, 6. århundrede) og nævner den mulighed at vi har at gøre med *and* (?) p. 35 og 101. Han henviser (p. 102 ff.) til Förstemanns navnebog der har mange navne med *Anda-* som første led.

⁴ Se f. eks. Wolfgang Krause «Handbuch des Gotischen» (1953) §§ 50,3; 68 anm. 1 og 200, 1.

⁵ «Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta» III (1902) p. 686.

brugte man formen *Assurr* (måske med nasaleret *a*); men man vidste at den fulde form var *An(d)swarr* og «en omsorgsfull runristare kunde därför bruka denna form» (p. 450).

Assar Janzén behandler *-urr* i de uklare navne *Gizurr* og *Qzurr* i sin oversigt «De fornvästnordiska personnamnen» (i «Nordisk Kultur» VII (1947) p. 112 f.). Rent umiddelbart er man fristet til at tolke *-urr* ens i disse to omstridte navne. Janzén afviser med rette den opfattelse at *Azurr* skulle være identisk med oldhøjtysk *Ansifrid*, urnord. **Ansufridur*.¹ Det modsiges af runesvensk *antsuar*, og et **-fridur* ville ikke kunne give et *-urr*. Han følger fremstillingen i «Upplands runinskrifter» og skriver: «Äldre och yngre former brukas stundom vid sidan av varandra» (p. 113). Han nævner den mulighed at **-swarur* også har foreligget i *Gizurr*, hvis forled dog er uklart. Måske har vi haft et **Getis-swarur*, den som svarer genom gissning, som ger svar på hemligheter'.²

Rikard Hornby har i «Danske navne» (1951) *Adser* i sin ordbog: den der svarer (p. 66).³ Det hedder «*Asser* er ventelig et *Antswarur*, den, der tager til genmæle, afgiver en højtidelig forsikring i en retssag» (p. 30). «Nudansk ordbog» (1953, 2. udg. 1957, 3. udg. 1962) har under *Asser*: ældre *Azur*, oldnord. *Qzurr*, runesv. *ontsuar*, urn. **Andswarur*, måske opr. et appellativ med betydningen 'den, der giver svar'. Her anføres en form med det oprindelige *d*. Som det ses er der ingen der opstiller den oprindelige form med fire stavelser (sml. eventuelt **Getis-swarur*). Vi kan uanset betydningsforholdet sammenligne med oldhøjtyske navne med *Anda-* som første led. Jeg vil komme tilbage til disse navne.

Jan de Vries nævner i «Altnordisches etymologisches Wörterbuch» (1961) muligheden **Getisswarur*. Han skriver at navnet er svært at tyde, andet led er dunkelt. Han nævner den mulighed at *-urr* er et suffiks svarende til *fjoturr*, *tivurr*, *pidurr*.⁴ Eivind Vågslid opstiller i sin «Norsk navnebok» (1930) **Getisarur*, første led af samme rod som norsk *gissa* < **getisōn* og sidste led vestnord, *orr* 'snøgg, skjøt'. «Heile n. tyder difor han som er skjøt til å geta» (sml. med Odinsnavnet *Sanngetall*) (p. 101).

Under *Qzurr* anfører Jan de Vries i sin etymologiske ordbog to forklaringsmuligheder: 1. **Ansufridar* (for **Ansufridur*), sml. oldengelsk

¹ Denne mulighed nævnes af Hans Naumann i «Altnordische Namenstudien» (1912) p. 35 og 121 f., Max Keil «Altisländische Namenwahl» (1931) p. 17 og Andreas Heusler «Altisländisches Elementarbuch»⁴ (1950) § 191. Se også Jan de Vries «Altnordisches etymologisches Wörterbuch» (1961) under *Qzurr* (p. 689).

² Se note 464 p. 177 f. med talrige henvisninger.

³ Se også Rikard Hornby «Navnebok» (1942) p. 10 (5. opl. 1957 p. 5).

⁴ Se *Gizurr* p. 168 f.

Osfrid, Osferd, oldhøjtysk *Ansifrid*. 2. **Andswarur*, men henvisning til Janzén i «Nordisk Kultur» VII p. 113. Den første mulighed burde ikke være anført, da — som jeg allerede har fremhævet det — **Ansufridur* ikke kan føre til en form *Ozurr*, i hvert fald ikke lydret, jf. bl.a. de vestnord. navne med *As-* som første led og kvindenavnet *Ásfrídr*.

Det er ikke alle forskere der regner med den almindelige opfattelse **And(a)swarur*. A. Noreen opfatter sidste led som *vorr*, se «Altschwedische Grammatik» (1904) § 74 og «Altisländische Grammatik»⁴ (1923) § 148, men han ytrer sig ikke om betydningen. I mandsnavne har vi som bekendt leddet *-varr* og i kvindenavne *-vör* (eller *-ur*), jf. «Nordisk Kultur» VII p. 114. Om første led siger Noreen ikke noget. E. H. Lind har i sin navnebog «Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden» (1905/15) intet om navnets etymologiske forhold. Eivind Vågslid har i sin «Norsk navnebok» (1930) under *Ossur*: uvis betydning (p. 172).

Det problem der skal løses er dette: hvorfor svandt *n* i navneleddet *and-* → *ant-* ved *s*. Så at sige alle forskere har godtaget Axel Kocks opfattelse, men er gået uden om *n*-svindet. Man har ikke taget noget forbehold overfor Axel Kocks forklaring. Vi har ikke at gøre med en lydret udvikling. Den runesvenske form viser tilbage til et led *And-*. Navnet må være blevet omdannet i meget tidlig tid. En tilslutning til det almindelige navneled *qs-* med nasalt *a* ville forklare formen *asur*, men ikke forbindelsen *ts* (jf. runemønternes former). Jeg kan ikke se anden mulighed end den, at leddet *and-* → *ant-* med nasalt *a* er blevet erstattet med et andet navneled eller blandet sammen med et andet led. Måske fordi et navn med *ant-* for *and-* (se nærmere i det følgende) var blevet isoleret. Det hedder i DgP: Navnet er blevet latiniseret til *Acerus* hvor *c* sikkert oprindelig gengiver en *ts*-forbindelse; men i middelalderen bliver stavemåden *Ascerus* på grund af assimilationen *ts* > *ss* almindelig (sp. 90). Det eneste ord som her melder sig er — så vidt jeg kan skønne — det vestnord. *at* strid, sml. hermed Odinsnavnet *Atrídr*, subst. *atgeirr*, adj. *atall*, subst. *etja* og verbet *etja*. Assar Janzén har ikke et navneled *At-* i sin alfabetiske oversigt over forled, men Eivind Vågslid regner i «Norsk navnebok» (1930) med et navneled *At-* (p. 51 f.) som første led, der sandsynligvis er identisk med vestnord. *at* strid; han nævner også den mulighed at vi har at gøre med det indoeuropæiske ord for far: *atta*. M. Lundgren anfører en navneform *Atvidh* i sin oversigt «Personnamn från medeltiden».¹ At vi ikke har overleveret *at* i runedansk sprog og senere kan ikke være afgørende, da det har delt skæbne med så mange andre ord;

¹ I «Svenska landsmålen» X, 6 (1889).

det er gået tabt. Man kunne være fristet til en baglæns-slutning og hævde at *asur* er det indirekte bevis for at *at* oprindeligt har været brugt i hele det nordiske sprogområde. I norrøn prosa spiller det ikke nogen rolle (jf. *hestaat*).

Min forslag er altså dette: den enestående form *ant-* er blevet omdannet til *qt-*; vi har at gøre med en kontamination. Måske er det nasale *a* støttet af leddet *qs-* (trods forbindelsen *ats-*). Leddet *ant-* er ikke direkte blevet afløst af *at*. Det havde ført til en navneform *asur* med ikke-nasalt *a*. Men den ældre form er *qsur* og endnu ældre runesvensk *ansuar*.

**Andaswarur* er ikke et navn der har stået isoleret hvad forleddet angår; det svarer til germanske navne med *Anda-* som første led med betydningen 'imod'. M. Lundgren anfører i «Personnamn från medeltiden» fornsvensk *Andbiorn*, *Andridh*, *Andvidh*, *Anvik* og *Answer*. A. Noreen mener at *Andvik* er et lånt navn; han anfører de kontinentale navne *Andafrid*, *-ger*, *-hari* og *-rich* i sin afhandling «Anund och Anvanbo».¹

Vestnord. *Andadr*, *Andudr*, *Qndudr* går tilbage til urnord. **Andahapur*, sml. oldhøjtysk *Anthad*. DgP anfører et navn *Anwald* (lat. *Anal-dus*), oldhøjtysk *Anuald* (jf. *Arnald* og *Anild*). Efter Vågslid er navnet sandsynligvis *Arnaldr* (p. 39 og 45); men det er jo ikke så sikkert endda.

Navnet på kokken i Valhaler *Andhrimnir* («Grímnismál» 18). «Lexicon poeticum» har: vistnok «den der er rimet, sodet i ansigtet» (jf. vestnord. *hrím*). I Hugo Gerings og B. Sijmons «Kommentar zu den Liedern der Edda» I (1927) regnes der med at *And-* er den kendte partikel *and-* der ikke kan stå alene (p. 193 f.).² Derimod synes dværgenavnet *Andvari* (se «Völuspá» 15 og prosastykket der indleder «Reginismál») at indeholde ordet *qnd*.³

Det vestnord. navn *Qndótr* er identisk med adjektivet *qndótr*, der

¹ «Namn och bygd» I (1913) p. 143 ff., se specielt p. 146 f.

² Finn Magnusen opfatter *Andhrimnir* som den hvis ånde fortætter sig til rim (sod), se den arnamagnæanske udgave af Eddadigtene III «Lexicon Mythologicum» (1828) p. 293. f. Jeg skylder lektor Agnete Loth tak for denne interessante henvisning. Det er som hun skriver til mig en «smuk tolkning». Sveinbjörn Egilsson tolker *Andhrimnir* som «facie fuliginosa», d.v.s. med sodet ansigt; han opfatter *and-* som 'imod' (jf. de senere udgaver af «Lexicon poeticum»). I Jan de Vries's «Altnordisches etymologisches Wörterbuch» (1961) er navnene med *-hrimnir* som andet led anbragt under *Hrimnir*; han oplyser intet om betydningen af *And-* i dette navn. Man savner en opslagsform *Andhrimnir* på dens alfabetiske plads.

³ Se Hugo Gering og B. Sijmons «Kommentar zu den Liedern der Edda» I, 2 (1931): *Andvari* «ist vieldeutig». Forslag: «der Lebensschützer» (p. 164), altså til *qnd* og *verja*. Hertil henviser Jan de Vries i sin etymologiske ordbog p. 10.

efter Ture Johannissons undersøgelse «Fvn. *ǫndótrr* och avledningarna på *-ótrr*» (ANF 63 (1948) p. 181 ff.) forudsætter **andaōhta-*. I Jan de Vries's «Altnordisches etymologisches Wörterbuch» mangler der en henvisning til Ture Johannissons afhandling.

En særlig interesse knytter der sig til det runesvenska navn *An(d)witr*; det er brugt ret ofte på runestene i Uppland.¹ Otto von Friesen anfører formen *Andvit* i «Upplands runstenar» (1913) p. 43, 47, 54 og 70. I «De svenska runinskrifterna» (i «Nordisk Kultur» VI (1933)) har han *Andvitr* med langt *i* (Ekillabro an[t]uitr, p. 215, Skostenen antuitr, p. 218, Sjusta-ristningen antuit, p. 222). Læsemåderne *-vitr* eller *-vitr* stemmer ikke med den form der anføres i navneregistrene til «Sveriges runinskrifter»: *Andvétrr*. Sven B. F. Jansson omtaler Sjusta-ristningen i «Runinskrifter i Sverige» (1963), han har *Andvätt* (p. 53) der stemmer hermed. A. Noreen afviser navnetypen *Andvétrr* i den før omtalte afhandling, da vi ikke kender noget til et navneled *-vétrr*. Assar Janzén anfører i sin oversigt over de svenske personnavne en form *Andvætt* («Nordisk Kultur» VII p. 249); men denne senere form kan ikke være bevis for en gammel form *Andwétrr* med *e*. Den kan bero på omdannelse eller skyldes en yngre udvikling af *-witr*. Noreen opfatter andet led som *-wendr* eller *-windr*, til trods for at vi aldrig — som han selv fremhæver det — finder ristemåden *antuintr*. Behandlingen af dette navn er ikke konsekvent hos Janzén. Det hedder at *and* muligvis findes i runesvensk *antuitr*: *anuitr* (p. 64). Derimod hedder det under behandlingen af *Anund*: «Att *-undr* åtminstone delvis är en försvagning av *-vindr* visar de runsv. formerna *anuitr*, *antuitr*» (p. 116). Det er åbenbart Noreen der ligger bag ved her. I registeret anføres svensk an(t)uitr (jf. *Anund*). Navnet *Andvitr*'s andet led har intet at gøre med *Anundr*'s andet led (jf. vestnord. *Ǫnundr*) — hvorom mere i det følgende.

¹ «Södermanlands runinskrifter», granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén, 1924/36 (= «Sveriges runinskrifter» III) har nom. *aotuitr* med *o* for *n* 90 Lövhulta (p. 65 f.), nom. *antuitr* 287 Hunhammar (p. 259), akk. *antuitt* 266 Sanda (p. 230). «Upplands runinskrifter» granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson har en række eksempler på dette navn. I (1940/43 = «Sveriges runinskrifter» VI) har nom. *antuetr* 80 Sundby (p. 109), akk. *anuit* 173 Väsby (p. 767). II (1943/46 = «Sveriges runinskrifter» VII) har nom. *antuitr* 357 Skepptuna kirke (p. 106). III (1949/51 = «Sveriges runinskrifter» VIII) har nom. *anuitr* 644 Ekillabro (p. 94), nom. *a -itr* 654 Varpsund (p. 113), nom. *-ntuit*- 660 Norråge (p. 127), nom. *antuitr* 678 Skokloster kirke (p. 178), akk. *antuitt* 643 Ekillabro (p. 94), akk. *ant[ui]t* 640 Väppaby (p. 83), akk. *antuitt* 687 Sjusta (p. 193), akk. *antuitt* 809 Härvesta (p. 417). IV (1953/58 = «Sveriges runinskrifter» IX) har *an̄tuitt* 1036 Tennesta kirke (p. 279), nom. *anituitr* 1052 Axlunda (p. 317), nom. *antuitr* 1076 Bälunge kirke (p. 374), gen. *antuitta* 1036 Tennesta kirke.

Navnet *Andwitr* har meget gamle aner. Det kan spores meget langt tilbage i tiden. Det findes i det 5. århundrede hos Victor von Vita i formen *Andwit*, som efter Ferdinand Wrede svarer til et gotisk *Andwits*. Første led har betydningen «contra, versus», andet led svarer til andet led i gotisk *unwita*, *fullawita* og til gotiske navne som *Witiza*, *Witericus*, *Sinduitus* (=gotisk *Swinpawits*), vandalisk *Witarith*; *wits* hører til gotisk *witan* eller *-weitan*. Navnets betydning er «schlagfertig»¹ (1886). Senere (1891) har Ferdinand Wrede foreslået at andet led kan være=gotisk *-weit*, navnet *Andwit* skulle så betyde «Vergelter».² M. Schönfeld henviser i «Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen» (1911) til Wrede; han opstiller gotisk *And-wēts* eller *And-wits* (p. 20 f.).

Læsemåden *Andvéttr* i «Sveriges runinskrifter» kan ikke bringes i overensstemmelse med denne form (*tt: t*). Den hyppigt forekommende ristemåde med *i* taler vel for en form *Andwitr* (jf. Otto von Friesen). Fremstillingen hos Erik Brate i «Södermanlands runinskrifter» granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén (1924/36) (=«Sveriges runinskrifter» III) p. 66 har en række inkonsekvenser; her anføres bl.a. det vestnord. navn *Qndótr* (jf. i det foregående), som kun kan komme ind i billedet hvad forleddet angår.

Et omstridt navn er vestnord. *Qnundr*, østnord. *Anund* (Janzén p. 64). A. Noreen opstillede en grundform **Anda-wandur* ‚mod-stav‘, d.v.s. fjendtlig lanse, sml. hermed kontinentalt *Andger* og *Andagis*. Den samme form har DgP (sp. 49) og Rikard Hornby i oversigten «Fornavne i Danmark i Middelalderen» («Nordisk Kultur» VII): *Anund* indeholder måske et *And-* imod, som antagelig genfindes i *Azur* ‚den der tager til genmæle, afgiver højtidelig forsikring i en retssag‘ (p. 202) — *wand* ‚vånd‘ kan skjule sig i *Anund* (p. 207). Denne opfattelse stemmer ikke overens med Janzéns: *And-* betragtes som urimeligt (p. 116) og om *vondr* hedder det at det er «ett föga passande personnamnselement» (smst.). Vågslid har en anden opfattelse; han oversætter: han som er vendt mod fædrene, d. e. «han som svipar på fedrar el. høyrer til ætta, er ættboren» (p. 40). Jan de Vries opstiller i «Altnordisches etymologisches Wörterbuch» tre muligheder (p. 688): 1). **Andawandar*, der skal være **Andawandur* (jf. Noreen). 2). Til *ana* storme frem (se Finnur Jónsson i «Aarbøger for nordisk Oldkyndighed» 1926 p. 209, jf. også Janzéns fremstilling). 3). Se under

¹ Se «Über die Sprache der Wandalen. Ein Beitrag zur germanischen Namen- und Dialektforschung» (1886) p. 62. Jf. Sophus Bugge hos Erik Brate i «Runverser» («Antiquarisk tidskrift för Sverige» X (1887/91) p. 22 f. og 40 f.) og Erik Brate i «Södermanlands runinskrifter» p. 66 note 1 (med en uklar fremstilling).

² Se Über die Sprache der Ostgoten in Italien» (1891) p. 126.

aud-, med henvisning til Holthausen i «Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung» 1953 p. 49. Den sidste mulighed kan, så vidt jeg kan skønne, slet ikke komme i betragtning. Det vil blive meget vanskeligt at forbinde et *Aud-* lydligt med *Q-*. Der synes således ikke at være meget der taler for at *Qnundr* hører til navnegruppen med *And-* som første led.

Navnet *Asser* optræder i mange forskellige former i Norden. Eivind Vågslid har i «Norsk navnebok. Døypenovn med tydingar» opslagsformen *Ossur* (p. 172, sml. vestnord. *Qzurr*); han anfører følgende former efter 1300: *Odz(v)or*, *A(d)zur*, *-or*, *-ar*, *-er*, *Ozor*, *-ar*, *-er*, *Ossvor*, *-sur*, *-sar*, *Assur*, *-sor*, *-sar*, *-ser* o. lgn. I navneopskrifter fra 1740 findes: *Adser*, *Asar* og *Asser*. Formen *Asser* kendes fra Hardanger (1612) og er senere brugt på Voss i tiden 1500—1800, 1722 skrives *Aassor*. Bygdemålene har *Assur*, *Asor*, *Asser* og *Aaser*(?).

De runedanske og runesvenske former er anført. Runesvensk har foruden de omtalte former også *osur* og *usur* m.fl. (der er behandlet af Axel Kock).

DgP har former som *Adser*, *Ascero*, *Atsero*, *Ascerus*, *Azerus*, *Acerus*, *Aszor*, *Asszær*, *Ascer*, *Atzer*, *Asser*, *Adzer* o. fl.

I navneregisteret til bindet om personnavne i «Nordisk Kultur» VII (1947), udgivet af Assar Janzén, anføres: *Ansur* (svensk), *Ansvär* (svensk), *asur*, *qsur* (østnord.), *onstuar* (svensk) — fejl for *ontsuar* — *Qzurr* (vestnordisk), jf. *Adser*, *Adzer*, *Ansur*, *Ansvär*, *Assar*, *Assuerus*, *Assur*, *Aszor*, *asur*, *qsur*, *Atsor*, *Auzurr*, *ontsuar*, *ossur*, *osur*, *Ozurr*, *Sassur*, *Sazur*, *usur*.

I oversigten «De fornsvenska personnamnen» (i «Nordisk Kultur» VII) skriver Janzén: «Det är vidare ovisst huruvida man känt de olika formerna *Assur*, *Ossur*, *Ansur*, *Ansvär*, som är ett och samma namn i olika utvecklingsstadier, som ett eller flera namn» (p. 248).

Den svenske form *Assar* (jf. også norsk) — der allerede findes i fornsvensk — skyldes tilslutning til andre navne på *-ar*.¹ Den danske form *Asser* — ortografisk «forbedret» til *Adser* — skyldes den almindelige svækkelse af svagtryksvokalen i anden stavelse.

¹ Efterledsregisteret til DgP (sp. 1699 ff.) har ikke et led *-swar* eller *-ur*.

HARRY ANDERSEN

Formerne gjorde og gjort

Bøjningsmønsteret *gøre gjorde gjort*¹ er enestående; de verber som kommer nærmest er det sekundære *ja*-verbum *smøre smurte smurt* (ældre *smyriæ smurthæ smurt*²) og *spørge spurgte spurgt* (ældre *spyriæ spurthæ spurt*). Præteritum *gjorde* hører ved sit *d* (der er stumt) sammen med *lagde, sagde og havde* (vestnord. *lagði, sagði og hafði*).

Det er forståeligt at præteritumsformen *gjorde* er blevet opfattet som en brydningsform; den svarer fuldstændigt til (*om*)*gjorde* (vestnord. (*um*)*gyrða*³), *gjord, fjord, jord og hjord* (med anden udtale af *o*). Participiumsformen *gjort* svarer i sin skrivemåde — men ikke i sin udtale — til *hjort* (og *skjorte* og *kjortel* med *r*-brydning).

Axel Kock har i sin ekskurs i «Umlaut und Brechung» (1911/16) p. 242 ff. (sml. hermed fremstillingen i «Svensk ljudhistoria» III (1916/20) p. 185 ff., specielt p. 192) prøvet at komme til rette med dette genstridige

Der er brugt følgende forkortelser: ANF=Arkiv för nordisk filologi, APHS=Acta Philologica Scandinavica, DgI=Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene (1920 ff.), DR=Danmarks runeindskrifter (Tekstbind 1942), udgivet af Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen, GG=Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik I—III (1928—35). I 2. udg. 1950, II optrykt 1957, NTS=Norsk tidsskrift for sprogvidenskab.

Runeformer gengives med spatieret skrift.

¹ I Anders Bjerrums (maskinskrevne) «Grammatik over Skånske lov efter B 74» (1954) er *göra, gör* — *giörthe* — *giört* anbragt under *jan*-verberne (p. 41). Det må betragtes som særdeles uheldigt (både af pædagogiske og andre grunde), da infinitiv *göra* adskiller sig stærkt fra *kræfia, sælia, sætia, synia*. Verbet burde på sædvanlig måde være anbragt under *ian*-verberne med en anmærkning om dets særlige forhold (*gørva > göra* etc.). På tilsvarende måde hedder det at *læggia, læggær* — *lægthi, lagthi* — *lagat* har sluttet sig til *en*-verberne på grund af *lagat* (p. 42).

² Vestnord. *smyrva* (< **smerwian*). I glæda. er verbet forvandlet til et *jan*-verbum *smyria* (-*wa* er ombyttet med -*ia*).

³ Verbet er sikkert påvirket af substantivet *gjord*; ved *r*-brydning af *gyrða* opstod *giurthæ* etc. (se GG § 183).

verbums mangfoldige former. Han har forskellige forklaringsforsøg, men standser ved brydning af sekundært *e* som det foretrukne. Muligheden for aflyd **gar(w)-: *ger(w)-* behøver vi ikke længere at opholde os ved. Axel Kock må for at klare brydningen, den såkaldte *u*-brydning, gå ud fra præteritum pluralis: **garwiðu > *gærwðu > gærðu > *gerðu > giordu*. Efter hans syn på perioder har vi altså yngre *u*-brydning. Ejendommeligt nok omtaler Axel Kock ikke den skånske Valleberga-stens *kiaurþu* (DR 337) i sit værk «Umlaut und Brechung»; i «Svensk ljudhistoria» III er denne form anført p. 189. I Johs. Brøndum-Nielsens «Gammeldansk Grammatik» I (1928) anføres *kiaurþu* heller ikke i § 95, der hviler på Axel Kocks opfattelse, dog med reservationen: mulig også. DR anfører *kiaurþu* under brydning med ? (sp. 794 med henvisning til Otto von Friesen 1934 i anm. 4; jf. tillige glossaret *gorwa* sp. 659 med henvisninger).

Axel Kocks forklaring er ikke rigtig. Det lykkedes Otto von Friesen at påvise dette på en eklatant måde i den meget betydningsfulde undersøgelse «Sv. *göra*. En formhistorisk utredning» (i «Nysvenska studier» XIV (1934) p. 213 ff.). I Johs. Brøndum-Nielsens «Forelæsninger over Skaanske Kirkelov» (1942) hedder det under *gjort* (p. 21): *io* i partc. og præt. vel fra præt. pl. **ger(w)ðu > giorthu* (med henvisning til GG § 95). Der henvises ikke til Otto von Friesens undersøgelse fra 1934.

Om verbet *gøre* skriver Bengt Hesselman i «Omljud och brytning i de nordiska språken» (1945): «Frågan har efter en lång lidandeshistoria slutligen ställts på fast grund av v. Friesen i Nysv. St. 14, 1934 s. 123 ff. v. Friesen har visat att *göra* aldrig har undergått brytning i nordiska språk» (p. 65). Otto von Friesens forklaring kaldes for evident.¹ Elias Wessén har i «Svensk språkhistoria» I (2. uppl. 1945) forladt brydningsforklaringen han henviser til Otto von Friesen (p. 12 note 2, se også 4. uppl. (1955) p. 17 note 24). I GG I 2. udg. 1950 anføres *kiaurþu* i § 95; der henvises til Otto von Friesens undersøgelse, men den udnyttes ikke.² Didrik Arup Seip anfører formerne *gjorde* og *gjort* i «Norsk språkhistorie til omkring 1370» 2. udg. 1955 p. 201; han tager ikke endelig stilling til dem, men henviser til Otto von Friesen, forfatteren af denne afhandling og Johs. Brøndum-Nielsen.

Endnu i 1960 synes Anders Bjerrum at fastholde brydningsforklaringen.

¹ Bengt Hesselman tilføjer dog at forklaringen forliges svært med Älvdalsmålets former (p. 66).

² Der henvises også til min afhandling «Til Verbet *gøre*'s Udviklingshistorie» (APhS XVIII (1945/48) p. 315 ff.); her har jeg forladt brydningsforklaringen som jeg har opretholdt APhS VIII (1933/34) p. 61 og LX (1934/35) p. 312.). Brøndum-Nielsen henviser ikke til Bengt Hesselman i GG I² (1950).

Han stiller overfor hinanden vestdansk *sæx*, *stælx* og *gørthæ* uden brydning og østdansk *siæx*, *stiælx* og *giorthæ* med brydning.¹

Mod Axel Kocks forklaring kan der rejses flere indvendinger: 1.) Brydning af sekundært *e*. Allerede her melder der sig store betænkeligheder. 2.) Vi skal have en udvikling $\text{æ} > \text{e}$ i infortis og derefter får *e*-formen **gerðu* brydning i fortis. 3.) Brydningen skal være udgået fra præteritum pluralis. Man må her stille spørgsmålet: i hvilken udstrækning er præteritum (og participium) bestemt af pluralisformen.² 4.) De ældste runedanske former har ikke brydning: 29 Bække 1 har *kaþu*=*karþu*, 106 † Ørum og 209 Glavendrup har *karþu*. Formen kan læses *gærðu* (det almindelige) eller *gardu*. De ældste former i vestnord. har ikke brydning. Vi har ikke præteritum pluralis **gjörðum* svarende til dativ pluralis *gjörðum* (til substantivet *gjörd*).³ Anne Holtsmark anfører i «Ordforrådet i de ældste norske håndskrifter til år 1250» (1955) under *gera*: *gærða*, *gærði*, *gærdir*, *gerdir*, *gerði*, *gerðum* etc., participium *gorr*, *gort*. Formen *giardi* (en gang) anføres fra Homiliebogen. 5.) Da den formodede *u*-brydning skulle indtræde i præteritum pluralis var brydningen et for længst afsluttet lyd-fænomen (jf. punkt 4). Jeg skulle tro at dette punkt er det mest afgørende. Det må være absolut fældende for Axel Kocks opfattelse. De ældste eksempler på brydning er Sparlösa-stenens *iaru*, Gørlevstenens *iak*, Rök-stenens *fiakura*, *fiakurum*, *fiaru*, *iatun* og *skialti* (= *skialdi*, analogisk for *skildi*), Glavendrup-stenens *piakn* og Rønningestenenens *raupum skialta*.⁴

Otto von Friesen forklarede *j* i *gjorde gjort* som et palataliserings-*j* der er trængt ind i de former hvor det lydret hørte hjemme: i *æ*- og *ø*-former. Han tager sit udgangspunkt i participium netrum **gort*, der med

¹ Se afhandlingen «Johannes Jutæ og Valdemars Jordebog» (i «Ti afhandlinger udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50års jubilæum» (1960) p. 167).

² Sml. f. eks. med *lot* efter *lotu* (< **lētu* < **lētu*) efter GG § 126 anm. 4, *fiol*, *fiol*, *hiolt*, *hiolt* efter *fiollæ*, *fiollæ*, *hioldæ*, *hioldæ* (GG § 95 indirekte), *gik* og *fik*: *gingu*, *fingu* (GG § 65 anm. 1).

³ Se Ludvig Larsson «Ordforrådet i de älsta isländska handskrifterna» (1891).

⁴ Jf. Karl Martin Nielsen i APhS XXIV (1957) p. 39 f. og ANF 75 (1960) p. 41 ff. Rökstenens *fiaru* i forbindelsen an *urþi fiaru* foreslår Elias Wessén at tolke «blev utan livet» (se «Runstenen vid Röks kyrka» (1958) p. 42). Elias Wessén opererer med *iatun* ligesom Sophus Bugge og Otto von Friesen (p. 26 og 54), jf. Karl Martin Nielsen ANF 75 p. 42. Om Sparlösa-stenens *iaru* se bl.a. Ivar Lindquist i «Sparlösa-stenen» (1940) p. 92, Carl J. S. Marstrand i NTS XVII (1954) p. 509 og 526, Elisabeth Svärdström i «Sveriges runinskrifter» V (1958) p. 209 f. og 222 og Jan de Vries i «Altnordisches etymologisches Wörterbuch» (1961) *jara* (p. 290 med henvisning til Ivar Lindquist). Karl Martin Nielsen henviser ikke til Elisabeth Svärdström.

analogisk *i* blev til **giort*, som ved forlængelse af *o* foran *rt* gav *giort*. Til *giort* dannedes præteritum *giorthi*. Grunden til at jeg modificerede Otto von Friesens opfattelse¹ er den at han regner med at *kiaurþu* betyder *giørðu* < *gørðu* (p. 157, jf. DR sp. 660 anm. 7), men runedansk har ingen eksempler på palatalisering i forlyd. 163 Ø. Brønderslev (1150—1200) har *kænt*, 11 Gesing 1 (slutningen af det 12. årh.) har præteritum *gæþi*, 14 Bjolderup (ca. 1200) har *ketil*, 183 Ulbølle (1200—1250) har *kær* (genitiv singularis feminum for *kæræ*) og *gørþæ*, *kørþæ*, 175 Hesselager (1200—1250) har præteritum *gøræ*, 176 Ollerup (1200—1250) har *køptæ*, 381 Ny Larsker 3 (førmiddelalderlig) har *ketilbarn*, 391 Ø. Marie (førmiddelalderlig) har *kæ(t)il*, 403 Klemensker 5 (førmiddelalderlig) har *ketil*. De middelalderlige indskrifter har heller ikke palatalisering: 76 Sale 2 har *ingærþ*, 186 Svendborg kniv *sgæf(t)æ*. 234 Boeslunde kirkeklokke præteritum *kør(i)*, 307 Lund nål 1 *skefnig*. De to eksempler som har *ski-* i forlyd har brydning: *-skialti* (202 Rønninge) og *skialm* (148 Søndbjerg, 1150—1200).

Det er givet at der må have været en vekselvirkning mellem præteritum og participiet, som vi kender det fra en række verber (specielt nogle stærke), og at den har været særlig intim i verbet *gøre*. Præteritum **giærdi* eller **giordi* (med palatalisering) har fået analogisk *o* fra participium **gørr*, jf. akkusativ maskulinum singularis *kauruan* på 217 Sædinge (fra Jelling-tiden) = *gørran*,² og er blevet forvandlet til **giordi* med pluralis *giørðu*, som jeg mener vi har på Vallebergastenen: *kiaurþu*; denne form blev til *giorthæ* med forlængelse af *io* foran *rd*. Formen *giort* er så dannet efter præteritum.

Karl Martin Nielsen skriver i sin vigtige afhandling «Til runedanskens ortografi» (ANF 75 (1960)): «Formen *kiaurþu* 337 Valleberga er vanskelig at bestemme, fordi verbets lydforhold er omstridte. Jeg antager i tilslutning til von Friesens opfattelse, at *kiaurþu* skal læses *giørþu* med yngre *u*-omlyd,³ der forholder sig til *giarþi* paa Martens skaanske fonter som *sautu* Skårby 1, 282 Hunnestad 1 til sg. *sati*. Mulig er ogsaa analogisk overførelse af vokalen fra part. *gørr*, som antaget af Harry Andersen» (p. 32 f.). Det må skyldes en lapsus når Karl Martin Nielsen

¹ I min afhandling i APhS XVIII.

² Se DR sp. 872: *u-* og *w-*omlyd (*au*=*o*). Jf. GG § 89. Normaltransskriptionen i DR har fejlagtigt *gørran* (sp. 606), det samme gælder formlæren (sp. 763 og 764).

³ Yngre *u*-omlyd betyder her blot omlyd ved bevaret *u*. Karl Martin Nielsen regner ikke med perioder. Det hedder i hans afhandling «Mutation, Breaking, and Syncope» (APhS XXV, 1962): «Consequently there will be no possibility of distinguishing between early and late periods» (p. 104).

regner med «yngre *u*-omlyd» i tilslutning til Otto von Friesen. Der står hos Otto von Friesen: «Det är också ur alla synpunkter rimligast att antaga att den skånska Vallebergastenenens *kiaurþu* (början av 1000-t.) direkt utgår från det samnord. *gørðu* och sålunda återger ett uttal *g(i)ørþu*. Att läsa denna skrivningen som *giorþu* skulle nödgas oss att förlägga nybildningen sex till sju släktled tidigare i fornskånskan, som befinner sig i *io*-preteritans utkanter, än i fsv. och fno.» (p. 157). Mod opfattelsen af *au* som en digraf= \emptyset kan der ikke rejses indvending; men det kan der, som jeg har gjort ovenfor, mod antagelsen af palataliseringen. Formen *kiaurþu* kan ikke læses *giørðu*. Valleberga-stenen har desuden formen *siaul* (sjæl), som man ikke vil læse med *iø*.¹

Da Karl Martin Nielsens fremstilling er meget kortfattet har jeg bedt ham om at uddybe den lidt nærmere. Han har suppleret sin fremstilling med disse overvejelser: «Formen *kiaurþu* forklarer jeg ud fra von Friesens opfattelse, at '*gjorde*' ikke viser brydning, men beror paa analogisk palatalisering. I lighed med Harry Andersen opfatter jeg *au* som omlydsbetegnelse (von Friesen læser *giorþu*), men foretrækker at antage yngre *u*-omlyd, medens Harry Andersen regner med analogi efter participium. En vis støtte for min forklaring finder jeg i sg. *giarpe* paa Martens skaanske fonter, der viser analogisk palatalisering uden omlydsvokal. Idet jeg forudsætter, at der har eksisteret en form *garþi*, og antager, at omlyden er ældre end palataliseringen, tænker jeg mig følgende række af former: Præt. sg. *garþi* (run. *karþi*), pl. *garþu* (run. *karþu*), med yngre *u*-omlyd *gørþu* — med analogisk palatalisering *giarþi* (run. *giarpe*), pl. *giarþu*, med omlyd *giorþu* (run. *kiaurþu*). Efter denne forklaring bliver *kiaurþu* en dialektal (skaansk) form og kan ikke antages at være udgangspunkt for '*gjorde*'. Efter Harry Andersens forklaring modsvares den af en sg-form *giorþi* og kan være grundlaget for '*gjorde*'».

Mod Karl Martin Nielsens opfattelse mener jeg at der kan rejses nogle berettigede indvendinger. For det første er formen *sautu*=*søttu* (280 Skårby 1 og 282 Hunnestad 1): *satu* (161 Hune, 192 Flemløse 1, 295 Hällestad 1 og 370 Åker 1) — der i almindelighed læses *sattu* — en udpræget dialektform med *u*-omlyd ved bevaret *u* (se GG § 87 og DR sp. 873 anm. 3). Omlyden der forekommer meget mærkelig skal ikke diskuteres i denne sammenhæng. Vi har ikke en parallel til *satti*: *søttu*, da vi ikke har *giardi*: *giørðu* i samme tidsrum, men *karþi*: *karþu*; *giarþi* er en yngre form. Overfor *sautu* står den hallandske Kvibille-sten (DR 354,

¹ Normaltransskriptionen i DR har *siol* (sp. 613). Ordet *sjæl*'s forskellige former diskuteres af Karl Martin Nielsen i ANF 75 p. 33 ff.

førmiddelalderlig) med lagpu (vestnord. *lōgðu*).¹ Det forekommer umiddelbart meget mærkeligt at der ikke skulle være overensstemmelse mellem den skånske Valleberga-stens form *kiaurpu* og de ældste håndskrifter af «Skånske lov». Jeg kan ikke se rettere end at man vil kvie sig ved at skære forbindelseslinien over mellem disse former.

For det andet bringer Karl Martin Nielsen sig selv i knibe. Han regner i sin afhandling «Scandinavian Breaking» (APhS XXIV (1961) p. 33 ff.) med $e > ia > i\acute{o} > io$ (p. 40 f.). Han tillægger *usbiaur* (80 Skern 1, Efter-Jelling) afgørende betydning. Vi har sikkert samme navn på 81 Skern 2: genitiv *usbiarnar*.² Karl Martin Nielsen læser *-biörn*, idet han opfatter *au* som \acute{o} ; men denne form er enestående i runedansk sprog, for *u*-brydningsdiftongen skrives ellers med *iu* i de ældre perioder og med *io* i de yngre. Eksemplerne er *miuk* (vestnord. *mjök*) og navneleddet *-biurn* (: *biorn*): 40 Randbøl (fra Jelling-tiden) har *miuk*; den samme form findes på 94 Ålum 1 og 99 Bjarregrav 2, der tillige har *þurbiurn* (begge fra Efter-Jelling-tiden). Efter Karl Martin Nielsens opfattelse af brydningsdiftongens lydforhold havde vi ventet *miuk*; han er opmærksom på denne kronologiske forskel.³ Overfor disse former står digraf-formerne: *saulua* (209 Glavendrup),⁴ *tanmaurk* (42 Jelling 2), *kauruan* og *kuau* (217 Sædinge). Hertil hører infinitiv *kaurua* (36 S. Vilstrup, 42 Jelling 2, 55 S. Vissing og 293 St. Herrestad), hvis den læses *gørwa* og ikke *gørwa*. Hvis *giørðu* er opstået som foreslået af Karl Martin Nielsen får vi altså *i\acute{o}* i det tidsrum hvor *i\acute{o}* er blevet til *io*; men Karl Martin Nielsen har dog en udvej: det er også muligt at den omlydte form *biörn* sporadisk har kunnet genindføres efter at overgangen til *biorn* (i runeindskrifterne betegnet ved skrivemåden *biurn*) har fundet sted, idet analogi med *u*-stammer med rodvokalen *a* (*vollr*: genitiv *vallar*) kan have gjort sig gældende, jf. *spónn* for *spónn* (se Noreen «Altisl. Grammatik»⁴ (1923) § 81 anm. 3).⁵ Det virker stærkt konstruktivt. Karl Martin Nielsen foreslår også at *-biarn* kan have *u*-omlyd der ikke er markeret. Vi har *asbiarn* (262 Fosie fra Efter-Jelling-tiden og 378 Bodilsker 5, der er førmiddelalderlig) og *aupbiarn* (399 Klemensker 1, førmiddelalderlig); 399 Klemensker 1 har tillige genitiv *aupbiarnar* to gange. Med GG

¹ Denne form anføres ikke i DR sp. 873.

² Se DR sp. 116 anm. 1 og glossaret? *Osbjorn* (sp. 695).

³ Se APhS XXIV p. 40 noten.

⁴ Carl J. S. Marstrander læser *saulwa* med diftong uden begrundelse i sin afhandling «Rosselandssteinen» («Universitetet i Bergen. Årbok 1951. Hist.-antikv r. nr. 3» (1952) p. 30). GG I² (1950) har (ligesom DR) *splwa* (§ 92 anm. 3).

⁵ ANF 75 p. 57 note 4.

III p. 129 og DR spr. 794 anm. 3 har vi analogisk udligning indenfor bøjningsmønsteret.¹ Vi kan vel ikke så godt have $ia=io$ i det tidsrum hvor $iq>io$.

Modsætningen mellem glda. *ørn*, *børn* (vestnord. *ørn*, *børn*) og *biorn* (vestnord. *bjørn*) synes at tale til gunst for Karl Martin Nielsens opfattelse: $e>ia>iq>io$, idet vi har en förlitterær overgang af *q* til *ø* ved *r* og *l* (se GG § 127); men forudsætningen er at man godkender denne udvikling, og det fører ind på brydningsdiftongernes oprindelige former. Et runisk *biurn* kan læses *biörn*.² John Svenssons opfattelse af brydningen fastholdes af Assar Janzén i 1963.³ Selv om John Svenssons brydningsteori fra 1944 (i bogen «Diftongering med palatalt förslag i de nordiska språken») ikke kan opretholdes i sin oprindelige skikkelse — og det synes alt at tyde på at den ikke kan — kan brydningsdiftongens første stadium meget vel have været *iæ*. Karl Martin Nielsen regner med *ia* (jf. vestnord.) efter den almindelige opfattelse og med $ia>iq$; men vi kan have haft $iæ>iø>iq$ ($>io$) med John Svensson. Brydningen er endnu et uløst problem i nordisk filologi. Jeg kan ikke se rettere end at vi efter Karl Martin Nielsens opfattelse ventede en form *kiurþu* på Vallebergastenen.

Teoretisk kan man komme til *kiurþu* — der er betydeligt yngre end *karþu* — ad følgende veje: 1). Brydning af sekundært $e>io>iq$ (Axel Kock etc.). 2). Analogisk *q* i *giærði* (*giørði*) fra *gorr*, jf. runisk *kauruan=gørwan* og eventuelt infinitiv *kaurua=gørwa*. 3). Analogisk *q* i en form *giardu* bestemt af infinitiv *giærwa* (*giørwa*) fra *gorr*. 4). Den analogisk bestemte form *giardu* er blevet til *giørðu* med «yngre *u*-omlyd» (Karl Martin Nielsen). Formen *kiurþu* kan ifølge Karl Martin Nielsens opfattelse af digrafen *au* ikke læses med *io*.⁴ I et mønster *giærwa*, *giørwa* —

¹ GG I² har ikke *-biarn* i § 97 om brydningsformer der er analogisk bestemt.

² Jf. min afhandling «John Svenssons Brydnings-Teori» («Danske Folkemaal» XV (1949) p. 1 ff., specielt p. 10 ff.).

³ Se Bengt Holmberg och Assar Janzén «Att studera nordiska språk. En introduktion» (1963) p. 91 f.

⁴ Se ANF 75 p. 19 ff. Efter Karl Martin Nielsen kunne vi have ventet «yngre *u*-omlyd» i ordet *fiarþung* (vestnord. *fjórðungr*) svarende (ved sit *rd*) til **giardu>giørðu*; men det har vi ikke. Cod. run. af «Skånske lov» har *fiarpung* (DgI I p. 49,3, 5,6; 52,6; 54,5; jf. B 69 *fiarþung*, smst. p. 219,30,32, 33; 220, 27; 221 16). Dette ord svarer til andre ord med *ia* — *u* (jf. Sparlösa- og Rök-stenens former), se f. eks. B 69 med *sialwum* (p. 211,22; 212, 19; 235, 19), *iathurs* (p. 215,32; 216, 27, 30), *fiatur* (p. 237, 25), *gialdum* (p. 247,19). Hermed kan sammenlignes 411 Kärlevi: *iarmun-* (vestnord. *jǫrmun-*), se Karl Martin Nielsen APHs XXIV p. 39. Formerne *iorthu*, *iortho* i «Skånske lov» (GG III p. 68) — jf. vestnord. *jørðu* — er analogisk bestemt af nominativ og akkusativ *iorth*.

giærði, giørði — *gørr* står palataliseringen stærkt. I et mønster *giærwa, giørwa* — *gærði* — *gørr* står den svagere.

Det forekommer mig at den simpleste forklaring er den at *kiaurþu* = *giørðu* har *ø* fra participiet *gørr*. Som det er fremhævet før er en hovedforudsætning for de forskellige former af dette verbum samspillet mellem præteritum og participium og mellem infinitiv (med præsens) og præteritum. Ved *rð* og *rt* fik vi ikke *ø* > *ø* men en udvikling til *ið* (jf. Otto von Friesen): *giorthæ, giort*, sml. hermed de senere runedanske former *gyorþæ* (184 Bregninge T, 1200—1250), *gioerþi* (368 Poulsker, 1200—1250) og *giørþæ* (36 Listerby, middelalderlig).

Min gamle opfattelse af den jyske form *gørthæ* mener jeg bør foretrækkes for Otto von Friesens. Jeg regner med at formen er analogisk og ikke som Otto von Friesen med at den er identisk med den gamle form (vestnord. *gørði*).¹ De runedanske former *karþi* og *karþu* — der kan læses med *æ* eller med *a* — taler til gunst herfor. Efter GG § 318 er palataliseringen stærkest mod øst i gammel tid. B 69 af «Skånske lov» har infinitiv *giøra* (DgL I p. 245, 20). I et mønster *gøra, gør* — ? — *gør* (<*gørr*) er der gode betingelser for en ny præteritum *gørthæ*. B 69 har en enkelt gang *gørthæ* (DgL I p. 245,2). Cod. run. har på det tilsvarende sted *giørþæ* (smst. p. 130,5).

¹ Se APhS VIII p. 58 ff.

ULF TELEMAN

Svenskans genusmorfem

1. Svenskans genussystem har redan behandlats av åtskilliga författare ur olika synpunkter¹. Utgångspunkt för deras framställningar har i regel varit de olika former av genuskongruens som bestämmer över valet av anaforiskt pronomen liksom över attributens form. Denna avskärmning av visst annat material har fört till en övervärdering av substantivets roll som betingande faktor. Avsikten med denna översikt är att på grundval av ett mera allsidigt urval kontexter presentera en mera uttömmande analys av nusvenskans genusmorfem.

Den svenska som ligger till grund för analysen är författarens egen idiolekt — sydsvenskt riksspråk —, på kontroversiella punkter kompletterad med material ur tidningar, tidskrifter och populärvetenskaplig litteratur.

Genus definieras preliminärt som de morfematiska distinktioner — utom sådana avseende numerus, kasus, species —, vilka kommer till uttryck genom ändelser i substantiv, adjektiv, artiklar, pronomina, vissa räkneord samt genom olika former av vissa icke segmenterbara pronomina, främst de anaforiska.

2. De paradigmatiske oppositioner, som återstår sedan motsättningarna singularis-pluralis, best.-obest. f., genitiv-ickegenitiv skalats av, kan grupperas på följande sätt:

¹ *Tegnér*, E., d.y., Om genus i svenskan (1892 och senare), *Noreen*, A., Vårt språk V (1924) s. 302 ff och IX (1904) s. 43 ff, *Beckman*, N., Svensk språklära (1916 och senare), *Benson*, S., Om genuskategorier och genuskriterier i svenskan (i ANF 72 1957). Danska förhållanden redovisas och analyseras i *Diderichsen*, P., Elementær Dansk Grammatik 2 udg. 1957 liksom de är utgångspunkten för resonemangen i *Hjelmslev*, L., Numerus og Genus (i Festskrift t. Chr. Møller 1956). Om en tilltagande benägenhet att åsidosätta kongruensens krav till förmån för neutrumformen av adjektivet som predikatsfyllnad handlar *Wellander*, E., Predikatsfyllnadens form i modern svenska (i Studier i modern språkvetenskap XVII 1949).

a) /Ø/:/t/

t. ex. i

grön-Ø	sådan-Ø	vacker-Ø	all-Ø	var-Ø
grön-t	sådan-t	vacker-t	all-t	var-t

Om vi tillämpar en morfofonematisk transformationsregel /en/ + /t/ → /et(t)/, /in/ + /t/ → /itt/ och /on/ + /t/ → /ot/ kan vi föra hit också par av nedanstående typ:

inbunden-Ø	liten-Ø	egen-Ø	någon-Ø	den-Ø	din-Ø
inbunden-t	liten-t	egen-t	någon-t	den-t	din-t
		en-Ø	-en-Ø (best.slutart.)		
		en-t	-en-t		

b) /e/:/a/

t. ex. i

grön-e	vackr-e	ung-e	ungst-e	sistnämnd-e
grön-a	vackr-a	ung-a	ungst-a	sistnämnd-a

Paradigmet *denne* analyseras lämpligast som en kombination av *den* och morferna vid a) och b):

den-Ø-e	= denne
den-Ø-a	= denna
den-t-a	= detta

c) Återstår så ett antal pronomina som otvivelaktigt bör sammanhållas i paradigmet men som inte osökt låter sig segmenteras:

han, honom	vem
hon, henne	vad

Hur ska dessa variationer på uttryckssidan klassificeras morfematiskt? Ska de ges rang av morfem eller är de endast utslag av allomorfisk växling inom ramen för redan identifierade morfem (rotmorfem, numerusmorfem etc.)? En genomgång av de förtecknade morfernas distribution och påvisbara betydelse blir nästa steg i undersökningen.

3. /Ø/ och /t/ fogas till rotmorfemet eller stammen i positivformen av adjektiven, perfekt participen, articklarna, de flesta pronomina och grundtalet *en*.

De morfemkombinationer, där /Ø/ och /t/ ingår, har en mångskiftande

syntaktisk användning. I genussammanhang är det framförallt deras mer eller mindre intima anknytning till substantiv som intresserar. Vi kan indela kontexterna i två huvudtyper, (I) där valet av genusmorf är mer eller mindre avhängigt av rotmorfemet eller stammen i ett substantiv, som förekommer i texten, och (II) där genusmorfem inte är underkastad detta beroende. Låt oss t. ex. jämföra följande typfall:

(I)	/Ø/	din flygmaskin	*din flygplan
	/t/	*ditt flygmaskin	ditt flygplan
(II)	/Ø/	någon sade mig...	den som göms i snö...
	/t/	något sade mig...	det som göms i snö...

3.1. I nominalfrasen bestämmer det substantiviska huvudordets rotmorfem eller stam över valet mellan /Ø/ och /t/. (Vid vissa substantiv alternerar dock /Ø/ och /t/ fakultativt: *paraplyen* — *paraplyet*; flera ex. hos Gerdelius SoS XIV.)

Visserligen kan vi sätta upp minimala par som

fräsen	sugen	accepten	slasken
fräset	suget	acceptet	slasket

där vi möjligen skulle kunna säga att/Ø/ resp. /t/ åstadkommer någorlunda samma betydelseändring i de olika omgivningarna, en betydelse-skillnad som uppenbarligen överensstämmer med den som Diderichsen proponerar för danskans del (s. 92). Fælleskøn säges där beteckna något individuellt eller format, medan neutrum betecknar det som inte framträder med bestämda drag eller avgränsade former. Det står emellertid klart att svenskans och danskans system i detta stycke inte är helt kongruenta. Antalet minimala par av den ovannämnda typen är i vårt språk mycket begränsat. Det normala är att den noterade innehållsskillnaden existerar som polysemi i ord, där stammen inte tillåter mer än en av genusmorfemerna:

järnet,	glaset (appellativ)
järnet,	glaset (ämnesnamn, kollektiv)

eller:

tvätten (konkret)	stenen (appellativ)
tvätten (abstrakt)	stenen (ämnesnamn, kollektiv)

Man kan t.o.m. finna par där det skulle kunna se ut som om genusmorfemerna signalerade en betydelse diametralt motsatt den som först antogs:

borsten (SAOL: »sht koll.»)	grunden
borstet	grundet

Konklusionen måste bli att de båda morferna /Ø/ och /t/, när de fogas till artiklar, pronomina etc. i nominalfrasen, är (morfematiskt) betingade av substantivets stam eller rotmorfem och alltså saknar självständig betydelse. Det är *bord* som blint styr /t/ i fraser som *ett grönt bord*, *vilket bord?* och *det nymålade bordet*. Det är *stol* som väljer /Ø/ i *en grön stol*, *vilken stol?*, och *den nymålade stolen*.¹

3.2. Det finns en mängd kontexter där /Ø/ och /t/ är helt obundna av omgivningens substantiv. De påverkas alltså inte av om dessa substantiv i sin nominalfras betingar vare sig /Ø/ eller /t/. De är inte underkastade kongruens. Av ett par som »Tavlan föreställer ingen särskild» och »Tavlan föreställer inget särskilt» framgår att de båda genusmorferna är semantiskt distinktiva i förhållande till varandra. /Ø/ tycks betyda 'mänsklig individ'. Flera exempel:

Den som lever får se.

En och annan kanske blir retad.

Någon där?

Detta gäller *var och en* i hela världen.

När *var* tar *sin*, så tar *jag min*.

Det fanns *ingen färgad* i deras krets.

Den anklagade, den åtalade, den mentalsjuka.

Enstaka uttryck som *den lilla svarta* (om klänning) eller *den ofullbordade* (om symfoni) faller ur ramen men rubbar inte helhetsbilden. /t/ å andra sidan har en mera generell, närmast ospecificerad betydelse. Underligt nog är det här alltså /Ø/ som har den skarpa, den intensiva betydelsen, medan /t/:s innebörd är extensiv, alltomfattande. Man kanske hellre borde säga att /t/ i motsats till /Ø/ saknar semantiskt innehåll. Dess funktion blir då uteslutande syntaktisk: att göra det ord eller den ordgrupp det fogas till syntaktiskt likvärdiga med substantiv, dvs. kapabla att t. ex. direkt ingå förbindelse med verb och prepositioner. Exempel:

gult och *blått*, *köpa nytt*

en värld där *inget* stämmer,

att inte kunna tycka om *någon* eller *något*, det var *något* som prasslade
de har inte fått lära sig skillnaden på *mitt* och *ditt*

¹ Denna analys för givetvis med sig att rotmorfemen i *fräsen* och *fräset* inte kan identifieras med varandra utan måste betraktas som homonyma morfem.

det möjliga konst, kvinnligheten och *det unga*
ärter är *det bästa* jag vet¹

Man bör observera att /t/ här i semantiskt hänseende står utanför distinktionen singularis:pluralis. Vi säger *en vit, den vite, någon* etc. i motsats till *vita, de vita, några* etc. Men till *vitt, något* ges ingen pluralis; de formlösa föreställningar som täcks av dessa ord kan inte räknas i ental och flertal, kan inte tänkas mångfaldigade (jfr Hjeltslev a.a.).

3.3. Vi har alltså funnit att valet mellan de båda genusmorferna ibland är morfematiskt betingat, ibland inte är det, dvs. att /Ø/ resp. /t/ ibland är bärare av en självständig betydelse men ibland saknar påvisbart semantiskt innehåll. Kan vi identifiera de morfematiskt betingade /Ø/ och /t/ med de semantiskt kontrasterande /Ø/ och /t/? Såvitt jag förstår är det ingenting som hindrar att vi gör det. I själva verket är situationen mycket vanlig i morfemanalysen. I fornsvenskan eller i den moderna tyskan är t. ex. kasus i de allra flesta fall betingade av rektion eller kongruens och de olika typer av minimala par som kan uppdrivas är både få och semantiskt svåranalyserade. Om vi där med ledning av distribution eller betydelse började spalta upp dativen i olika homonyma kasusmorfem, skulle konsekvenserna bli helt oöverskådliga.

Bortsett från detta torde det vara praktiskt att i morfemanalysen inte räkna kongruens (eller rektion) som morfematisk betingelse i inskränkt mening. Med den morfematiska betingelsen inom ordets ram är det en annan sak. Vi tvekar knappast att klassificera som allomorfer av ett pluralmorfem de /or/, /ar/, /er/ etc. som betingas av substantivets rotmorfem eller stam. Men dessa variationer når inte utöver substantivets ändelsefält, betingelsen verkar över ett mycket ringa avstånd. Om kontrasten /Ø/:/t/ hade upprätthållits bara i substantivets bestämda slutartikel, skulle det ha varit den närmast till hands liggande lösningen att räkna /en/ och /et/ som allomorfer av best. slutartikeln vid sidan av t. ex. /na/ och /a/. Men när nu betingelsen med likformig effekt sträcker sig över ett så mycket större avstånd förefaller en sådan klassificering mindre tilltalande. Skälet är naturligtvis att genuskongruensen—trots syntaktiska signaler som ordföljd och suprasegmentala element—kan ha ett betydande syntaktiskt informationsvärde. Detta är t. ex. fallet inte minst i ellipser av typen: »Min son kör mitt plan mycket bättre än ^{din} _{ditt}.»

¹ Det kan i detta sammanhang vara värt att erinra om /t/:s funktion som adverb-suffix vid adjektivstammar. Också här bryter /t/ sambandet med substantivet:

mormor dog lugn	en vacker röd häst
mormor dog lugnt	en vackert röd häst

En tredje möjlighet är att dra en skiljelinje mellan /Ø/ och /t/ å ena sidan när de förekommer i bestämda artikeln och å andra sidan när de står i substantivets kongruensböjda attribut. För denna lösning talar det faktum som ovan framhållits, nämligen att /Ø/ och /t/ i förra fallet är betingade av rotmorfemet i det ord de själva utgör en del av, medan de i den senare kontexten styrs av en faktor utanför det egna ordet, dvs. det substantiviska huvudordets stam eller rotmorfem. Emellertid talar den fonemiska och semantiska likheten starkt för ett sammanhållande av /Ø/ och /t/ i de båda kontexttyperna. Jfr t. ex.:

en bunden bok: boken
ett bundet djur: djuret

Parallellen kan utsträckas till att gälla också pluralis:

bundna böcker: böckerna

även om här likheten i och med former som »djuren» inte är total. En analys som håller samman variationen i den bestämda slutartikeln med den i adjektivens obestämda singularform för med sig att substantivets ändelsepositioner blir fyra i stället för tre:

(0)Rot(1)Numerus(2)Species(3)Genus/Numerus(4)Kasus

Den nya tredje kolumnen bryter emellertid symmetrin på ett sätt som inger tveksamhet. De övriga kolumnerna kan oberoende av innehållet i föregående kolumn antingen lämnas tomma eller utfyllas med en ändelse, i den tredje kolumnen består denna valmöjlighet endast efter den föregående kolumnens ena alternativ (bestämde morfemet). Inte heller dessa fakta tycks mig dock vara avgörande hinder för en identifikation av /Ø/ resp. /t/ i best. slutartikeln med {Ø} resp. {t} i substantivets kongruensböjda attribut.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att {Ø} och {t} är två morfem, vilkas semantiska kontrast emellertid upphävs genom morfematisk betingelse i viss kontext, i första hand nominalfrasen.

3.4. Nominalfrasens regler gäller också i de textsammanhang som kan tolkas som ellipser av nominalfraser, dvs. fristående attribut som kan kompletteras med substantiviska huvudord ur den närmaste kontexten. Dessa ellipser är ofta byggda efter ett relativt litet antal syntaktiska mallar. Det är vanligen fråga om jämförelser, där två attribut ställs i motsats till varandra, i talet ofta utmärkta med starktryck. Exempel: *ett* av mina många hembiträden, på *någon* av de stilla gatorna, *en* av de mest älskvärdt entusiastiska damerna, tre centrala enheter, varav *den största...*, *ett* av de mildaste exemplen, *ingetdera* av dessa båda rykten,

vilket av statsråden; en enklare metod är *denna*, den förljugna och förskönande filmen är farligare än *en realistisk*, den nye kungen är bättre än *den gamle*, det här strykjärnet blir varmt fortare än *det* där, ett annat auditorium än *det* Målillapredikanten varit van vid, mitt hembitråde är slarvigare än *ditt*; fiskarnas hörsel är lika god som *vår*, deras färgsinne avviker från *vårt*, en värld som liknar deras *egen*, en varg som har gått till historien är *den* som terroriserade...; Har du mött många bilar? — Nej, bara *en*. Kan jag få två rosor, *en röd* och *en gul*, tack.

Inte bara i nominalfrasen har den semantiska kontrasten mellan {Ø} och {t} satts ur spel. I predikativet är på samma sätt genusmorfemet bundet av korrelatet (substantiv, pronomen e.d.), som alltså utan hänsyn till de båda morfemens egenbetydelse betingar det ena eller det andra: stolen är *grön*, bordet är *rött*, jag *ensam*, med dig *sjuk*, man *själv*, den brottslige blev *tagen* på bar gärning. Intressant är emellertid att här den blinda betingelsen ofta bryts, när korrelatet betecknar person. {Ø} är härvid för de flesta svenskar inte sällan det naturliga alternativet, oberoende av vilket genusmorfem som det aktuella korrelatet styr i sin nominalfras: Statsrådet ville inte bli *tagen* på sängen. Statsrådet föreföll inte det minsta *generad*.

När predikativets korrelat utgörs av annat språkligt material än substantiv och pronomen, brukar vi karakteristiskt nog {t}. Detsamma är fallet också i en del självständigt brukade pronomen:

Att segla är *roligt*.

Att segla, *det* är *roligt*. Att segla, *vilket* är det bästa jag vet...

Att kongressen inställdes var *tråkigt*. Att kongressen inställdes, *det* var *tråkigt*. Att kongressen inställdes, *vilket* var *tråkigt*, berodde på att...

Hon frågade om jag kunde simma, och *det* kunde jag inte. Hon frågade om jag kunde simma, *vilket* jag ju inte kunde...

Han visslade hela tiden och *detta* irriterade mig omåttligt. Han visslade hela tiden, *vilket* irriterade mig omåttligt.

Han frågade om jag körde bil, men *det* gjorde jag ju inte. Han frågade om jag körde bil, *vilket* jag nu inte gjorde...

Han undrade om Lasse är min bror, men *det* är han ju inte. Han undrade om Lasse är min bror, *vilket* han ju inte är...

Vi skulle se efter om motorn var sönder, men *det* var den inte. Vi skulle se efter om motorn var sönder, *vilket* den nu inte var...

Den generella icke-individualiserande karaktären hos {t} är förklaringen till dess användning i följande fall:

Ärter är *gott*, Ärter, *det* är *gott*. Ärter, *vilket* jag tycker mycket om.

En skicklig sekreterare vore inte så *dumt*.

» » » , *det* vore inte så *dumt*.

» » » , *vilket* jag f.ö. själv inte har...

Den automatiskt verkande kongruensen är här som synes upphävd också i fråga om numerus. Vi kan jämföra med användningen av *det* som formellt subjekt och ställföreträdare för skiftande språkligt material (*Det* ligger två båtar i hamnen. *Det* är motiverat att bygga bron nu. *Det* var roligt att du kom.) eller som subjekt i satser med substantiviskt predikativ av typen »*Det* är min bror». Förhållandena i svenskan stämmer uppenbarligen väl med Diderichsens iakttagelser rörande danskans bruk av {t} i motsvarande kontext (s. 93 f).

I självständigt brukade pronomen (det anaforiska *den*, de deiktiska *den*, *denne*, *densamme*, det relativa *vilken* m. fl.) betingas {Ø} och {t} av korrelatets substantiv (eller pronomen):

stolen, den (denna, densamma, vilken)

bordet, det (detta, detsamma, vilket)

I de demonstrativa *den* och *denne* bestäms dock liksom vid predikativet fördelningen av {Ø} och {t} efter semantiska principer ibland när 'person' avses:

Jag talade med statsrådet på *dennes* ämbetsrum. Han varken kunde eller ville betala stadsbudet mer än vad *denne* hade avtalsenlig rätt till. Där går statsrådet. *Den* ger jag inte många ruttna lingon för.

4. /e/ och /a/ fogas till:

a) rotmorfemet eller stammen i adjektivens positivform: *ensamme/a*

b) prf. ptc: *böjde/a*, *nyväckte/a*, *betrodde/a*, *uppburne/a*

c) adjektivens superlativform: *störste/a*

d) rotmorfemet (resp. stammen) i följande ord: *ende/a*, *ene/a*, *förste/a*, *andre/a*, *siste/a*, *näste/a*, *denne/a*, *själve/a*, (den) *samme/a*

Oppositionen är upphävd genom morfematisk resp. fonematisk neutralisering till förmån för /c/ i alla pres. ptc., i alla komparativer och efter stavelse med obetonat *a*: förtjusande, troende; tjockare, större; slokörade, inkallade, vackraste. Om utjämning till förmån för /a/, se nedan.

De båda morferna utgör tillsammans (adjektivens) bestämdhetsmorfem.

4.1. Till skillnad från {Ø} och {t} signalerar /e/ och /a/ självständigt betydelse också i nominalfrasen och därmed jämförbar kontext:

Har du sett vår nye sekreterare?

nya rival
expedit
löpare
ledare
etc.

/e/ markerar här maskulint kön. I inte så få fall har det dessutom en vidare betydelse. När vi talar om »den svenske medborgaren», »den naive åskådaren», »den enskilde eleven» i generell mening, utesluter vi inte medborgare etc. av feminint kön. /e/ betecknar alltså inte bara maskulint kön utan ibland också mänsklig varelse av irrelevant kön. (Jfr Tegnér s. 31 om »animellt genus i fråga om person».)

En inskränkning måste emellertid genast göras: /e/ är uteslutet — i varje fall än så länge — i {t}-kontext. Det kan heta såväl »denne byråchef» som »denna byråchef» men bara »detta statsråd», trots att statsråd likaväl som byråchefer kan utgöras av kvinnor eller män. Möjligen finns det en tendens att utsträcka användningen av kontrasten /e:/a/ också till kontext med {t}. Nämnden för svensk språkvård har fått förfrågningar, huruvida det rätteligen bör heta 'förste ritbitrådet', '43-årige lokbitrådet' etc. Gösta Bergman godkände /e/, när som här adjektivets bestämda artikel är utelämnad (Bergman, Rätt och fel (1962) s. 27).

/a/ markerar icke-person eller mänsklig varelse av feminint kön. Så långt är sakernas tillstånd klart. Emellertid är systemet på denna punkt flytande med stora stilistiska, regionala och individuella variationer. Som bekant genomförs /a/ på bekostnad av /e/ särskilt i Uppsverige och särskilt i talspråk (t. ex. Beckman Svensk språklära § 34¹). Isolerade språkprov blir härigenom svårbedömda och det är ett vanskligt företag att kartlägga enstaka substantivs — mot huvudregeln stridande — betingelse av den ena eller andra morfen. *Människa* styr säkert /a/, andra personbetecknande substantiv på -a föredrar troligen också /a/, även om exempel på /e/ vid *kollega*, *pappa* kan möta då och då. Oberoende av den åsyftade personens kön verkar också substantiv som *person*, *part* o.a. likaledes styra /a/.

¹ Beckmans (s. 45) och Wellanders (Riktig svenska 3 uppl. s. 196) påstående att skriftspråket i huvudsak följer det uppsvenska språkbruket och att {e} endast förekommer i högre stil, tycks mig inte giltigt för svensk normalprosa av i dag. Mitt intryck från excerperingsläsningen är att e-formerna med maskulin betydelse även i förenad ställning klart dominerar över a-former med motsvarande betydelse och funktion.

4.2. Som man kan vänta är läget klarare i de kontexter där det beledsagande {Ø}-morfemet är obundet av substantiv:

(Harrys,) affären för den väklädde
(Bekå,) affären för den välkädda

Vi kan komplettera med följande exempel:

Man beundrar den *tolerante*, den som står för sin åsikt och tar ansvar.

Endast om den *nykomne* är en vacker ung flicka eller ett barn ges det pardon...

... den *sjuke* kan i det senare fallet vända sig bland annat till överinspektören.

/e/ markerar alltså (mänsklig individ av) maskulint eller irrelevant kön, medan /a/ är den intensiva termen och betecknar uteslutande (mänsklig individ av) feminint kön.

4.3. Identifikationen av de båda kontexttypernas /e/ resp. /a/ möter knappast något hinder. Vi kan lugnt etablera dem som morfem.

Endast smärre differenser på innehållssidan behöver antecknas. I nominalfrasen är det {e} som är den intensiva termen, medan ju {a} där gynnas på {e}'s bekostnad av regionalt och stilistiskt betingad neutralisering. I den andra typen av kontext förekommer i riksspråket inte en sådan överlappning och följden blir att {a}— om vi bortser från dess förekomst i {t}-kontext — framstår som bärare av den mera specificerade betydelsen, i och med att dess uppgift är inskränkt till att markera feminint kön, medan {e} här som i nominalfrasen används också som generell beteckning för person under bortseende från föreställning om biologiskt kön.

5. *Han* och *hon* är anaforiska pronomen, dvs. de syftar på substantiv eller med substantiv substituerbara ord eller fraser, vilket i sin tur innebär att de kan ersättas med eller själva kan sägas ersätta dessa substantiv (i best.f.). *Han* och *hon* står alltid självständigt, dvs. kombineras aldrig som attribut med substantiviskt huvudord i nominalfras.¹

Det mångsidigt användbara morfemet *den* utgör tredje formen i de anaforiska pronominas singularisparadigm. *Den* är utbytbart mot substantiv efter samma regler som *han* och *hon*. Tryckförhållandena är likaledes desamma.

Växlingen *den:det* är avhandlad tidigare. Det *den* som intresserar här

¹ *Han* och *hon* har lämnats osegmenterade. Naturligtvis kunde ett morfem {ø} på semantiska grunder ha supponerats. Men eftersom {ø} ingenting annat är än frånvaron av /t/ och eftersom det inte finns några pronomen *hat eller *hot, är det här knappast anledning att tänka dit det nämnda morfemet.

finns uttryckt redan i substantivet («... släppte in en höna. Hon pickade på kornen») eller inte («Vid den lilla floden stod hon, ett grant lejon»).

H-formerna om djur har dessutom en förmänskligande, individualiserande effekt. Det verkar finnas en tendens att gynna *h*-formerna, om pronomenet syftar på enstaka djur, t. ex. sådana som görs till föremål för ett relaterat experiment; *den* används hellre med generell innebörd, t. ex. när hela arten avses. Det förefaller ofta som om graden av intimitet och engagemang bestämmer över valet av pronomen, den objektiva stilen synes föredra *den*. (Jfr landkrabbans och sjömannens *den* resp. *hon* om båtar!). Men som sagt, de individuella variationerna är avsevärda.

H-formerna utgörs av *han* och *hon*, som markerar mask. resp. feminint kön. Här som i fråga om {e} och {a} är det den maskulina varianten som kan användas generellt om personer, vilkas kön är irrelevant i sammanhanget: »Om någon vill röka får *han* göra det i trapphuset», »Den som känner sig själv i grunden blir inte särskilt besviken, om andra inte finner *honom* så värdefull».

Det är således *hon* som har den intensiva betydelsen. På några punkter genombryts dessa huvudlinjer. Om *människa* är korrelat väljs som bekant *hon*. När vi genom val av *h*-form signalerar en förmänskligande aspekt på djur, är utan tvivel *han* det vanligaste pronomenet: »... i så gott som alla terrängtyper finns det hermelin. Vad *han* inte gillar är den täta skogen», »Mycket har skrivits om okwapins upptäcktshistoria och utseende men föga om *hans* liv och skaplynne». När någon gång i alla fall *hon* brukas, ersätter det ett substantiv på obetonat -a: »Till sina levnadsvanor liknar småvesslan i stort sett hermelinen, även om *hennes* bytesval påverkas av att *hon* är klenare byggd», »Intressant nog finns inget enda påstående i Bibeln om att åsnan skulle vara dum. Det har hört en senare tid till att välja *henne* som symbol för den egenskapen».

6. De självständiga frågepronomena *vem* och *vad* förhåller sig till varandra på samma sätt som om de innehållit {Ø} resp. {t}.

7. De genusmorfem som ovan har identifierats kan vi sammanfattningsvis benämna och presentera i följande paradigm:

{Ø}	'icke-neutrum sg'	{vem}	'fråg.pron. icke-neutr.sg'
{t}	'neutrum sg'	{vad}	' » » neutrum sg'
{e}	'best.f. mask. sg'		
{a}	' » övrig'		
{han}	'anator.pron. sg mask.'		
{hon}	' » » » fem.'		
{den}	' » » » övrig'		

Det har således kunnat visas att alla de ovan s. 2 på försök uppställda distinktionerna kan självständigt uppbära betydelse. Denna egenskap hos genusmorfemen har i den tidigare litteraturen om svenskans genus kommit i skymundan. Man har i stället huvudsakligen intresserat sig för substantivens genus, dvs. dessas förmåga att utöva inflytande på valet av genusmorfem i den närmare eller fjärrare omgivningen. Man har sålunda klassificerat substantiven med ledning av den artikelform de kombineras med eller det anaforiska pronomen de kan ersättas av. Genusmorfemen kom därvid naturligt nog att betraktas som utslag av eller osjälvständiga kriterier på substantivets inneboende genus. Det är detta synsätt som präglar Tegnér's framställning, när han räknar med sju olika genus i svenskans: han-genus, hon-genus, den-genus, det-genus, feminint han-genus, neutralt han-genus, neutralt hon-genus (s. 132). Beckman indelade substantiven i två huvudslag »efter bildning av bestämd form», utrum och neutrum, varefter utrum vidare spaltas upp i mask., fem, och neutr., beroende på vilket anaforiskt pronomen som resp. substantiv kan utbytas mot (§ 23). Karakteristiskt är likaledes det teoretiska utgångsläge, som Benson väljer för sin analys: »Normalt har ett substantiv blott ett genus och kan blott hava detta genus. Vid övriga ordklasser är genus som regel beroende av ett substantiv... Genusbegreppet och genusföreställningen ha primär anknytning till substantiv, sekundär till övriga ordklasser» (s. 62).

Analysen i denna studie har framskridit i motsatt riktning. I första hand har de faktiskt iakttagbara genusmorfena isolerats och underkastats en morfematisk värdering i syfte att blottlägga de morfematiska oppositioner som fältet erbjuder. Först i andra hand har de fall förtecknats, där dessa morfematiska oppositioner upphävs. I fråga om genusmorfemen liksom på andra håll i grammatiken är denna neutralisering av olika slag. Fonematisk neutralisering drabbar t. ex. oppositionen {a}: {e} till förmån för {e} efter stavelse innehållande {a} (ovan s. 8), eller oppositionen {Ø}: {t} till förmån för {Ø} efter /Kt/ (Beckman §37). Morfematisk kallar vi den neutralisering som framkallas inte av fonem utan genom ett eller flera morfem, så som sker när oppositionen {Ø}: {t} vid best. slutartikeln och kongruensattributen neutraliseras till {Ø} vid vissa, till {t} vid övriga substantivrötter eller -stammar, varigenom de båda morfemen berövas varje semantiskt innehåll i denna omgivning (ovan s. 3 f). Det torde vara lämpligt att från den morfematiska neutraliseringen skilja den syntaktisk-semantiska, dvs. den inskränkning i distributionen som åläggs ett morfem av dess eget semantiska innehåll. I en sats som »I morgon åk-(?) jag till Köpenhamn.» är imperfektmorfemet uteslutet

men presensmorfemet möjligt av samma skäl som vi kan säga »äta» men inte »dricka» med »köttbullar» som objekt, eller använda »vistas» som predikat, när »kungen» men inte »pennan» är subjekt. Denna syntaktisk-semantiska neutralisering spelar stor roll för genusmorfemens distribution. Det kan inte heta t. ex. **denne fru* eller **frun...han*, men vi kan säga såväl *denne* som *denna adjunkt* och omtala en *löpare* likaväl med *han* som med *hon* eller *den*.¹ De intressanta problem som är förknippade med dessa företeelser faller emellertid utom ramen för denna uppsats. I hur stor utsträckning uppgifter om sådan semantisk neutralisering ska arbetas in i en grammatisk beskrivning är f.ö. en fråga som ännu måste lämnas öppen.

¹ Den självständiga karaktären hos t. ex. {e}: {a} även i nominalfrasen ser vi illustrerad på ett slående sätt i ockasionella konstruktioner som i bildtexten »Le Clezio... är den attraktive bakgrunden till Patous blomlika aftonklänning» (Idun-Veckojournalen 1964) eller i novellrubriken »Den gamle damen» (DN B-uppl. 22.9.64).

BENGT SIGURD

Morfologiska mönster i nationalitetsord

Innehåll

Inledning 1 — Material 3 — Morfem och allomorfer 9 — Territoriella morfem 10 — Inbyggarmorfem 12 — Adjektivmorfem 15 — Inskottsmorfem 16 — Morfologiska serier 16 — Morfologiska typer 20 — Morfologiska mönster 32 — Svåranalyserade ordgrupper 32 — Morfologisk stamstruktur 37 — Morfemsekvenser 38 — Fonologisk rotstruktur 40 — Semantik 41 — Diakroni 42 — Slutord 44 — Summary in English 45.

Inledning

Denna undersökning syftar till att studera vissa morfem och morfologiska mönster som förekommer i nationalitetsord.¹ Med nationalitetsord avses här ord som betecknar nation, inbyggare i nation samt samhörighet med nation och inbyggare, t. ex. *Belgien, belgier, belgisk; Amerika, amerikan(are), amerikansk; Mongoliet, mongol, mongolisk*.

Vissa morfologiskt samhöriga ord som t. ex. *Sibirien, sibirier, sibirisk, Lombardiet, lombard, lombardisk, Makedonien, makedonier, makedonisk* har också tagits med även om områdena ifråga (*Sibirien, Lombardiet, Makedonien*) inte (idag) kan kallas nationer. Nordiska landskapsnamn med tillhörande inbyggarnamn och adjektiv, t. ex. *Närke, närking, närkisk (närkingsk), Östergötland, östgöte, östgötsk* har emellertid lämnats utanför, liksom stadsnamn med tillhörande invånarnamn och adjektiv, t. ex. *Berlin, berlinare, berlinsk, Karlskrona, karlskronit, karlskronitisk*. I dessa senare ordgrupper ingår visserligen också morfem som återfinns i nationalitetsorden, t. ex. *are, (i)sk, ing, it*, men nationalitetsorden uppvisar vissa

¹ Denna undersökning har tidigare presenterats vid en seminarieövning i Nordiska språk vid Lunds Universitet hösten 1963 under ledning av professor K. G. Ljunggren och vid ett symposium rörande strukturell beskrivning av svenskan hållet vid Lunds Universitet våren 1964. Jag har dragit fördel av de kommentarer som gjordes vid dessa tillfällen.

speciella mönster och det förefaller därför lämpligt att behandla dem för sig.

Man kunde också räkna beteckningar för kvinnliga inbyggare och språk till nationalitetsorden. Dessa ord är emellertid morfologiskt ointressanta eftersom de nästan alltid bildas genom tillägg av *a* till nationalitetsadjektivet (undantag: *fransyska, spanjorska*).

Nationalitetsorden är en säregen grupp i vårt språks vokabulär genom att de i så många fall innehåller rötter av främmande ursprung. Orden innehåller ofta rötter från språk som vi i övrigt inte haft någon större kontakt med: *Kongo* är bantuspråk, *Papua* är malajiska, *mandsju* är mandsjuriska, *Libanon* är arabiska etc.

Anslutningen av dessa element har emellertid skett så att man kan urskilja en klar morfologisk strukturering hos de svenska nationalitetsorden.¹ Ofta kan man tack vare de morfologiska mönstren förutsäga vad en form heter, även om man aldrig hört den förut, t. ex. inbyggarnamnet eller adjektivet till ett nationsnamn. Heter det *kalifornare*, *kalifornes* eller *kalifornier*? Heter det *egyptisk* eller *egyptsk*? Heter det *marockier*, *marockan* eller *marockare*? Det finns emellertid tillfällen då det är svårt eller omöjligt att gissa vilken form som är den rätta bara på grundval av mönstren. Vad heter en invånare i *Ghana*? Vad heter invånarna på *Madagaskar*? Vad heter invånarna i *Israel* och det motsvarande adjektivet?

Denna undersökning avser att visa det system som finns i de svenska nationalitetsorden. Språkutövarna har uppenbarligen en intuitiv uppfattning om detta system och det spelar en avgörande roll för dem i val-

¹ Nationalitetsorden tycks inte ha varit föremål för någon systematisk morfologisk studie tidigare. Vissa detaljobservationer finns emellertid redovisade i litteraturen.

Under rubriken »Det lämpliga uttrycket» har Gösta Bergman i *Nysvenska Studier* diskuterat vissa tveksamma former. Adjektiv till *Sovjet* och adjektiv och inbyggarnamn till *Israel* diskuteras i årgång 30, s. 103—106 (1951). Adjektiv till *Ghana* diskuteras i årgång 37, s. 144—145 (1958). Nationsnamnens morfologi berörs av Bergman i »Nordiska språkfrågor 1961 och 1962», *Nämnden för svensk språkvårds skriftserie nr 28*, s. 29—39 (1963). En lista utan analys innehållande (förslag till) nationalitetsord har publicerats i »Nordiska språkfrågor 1959 och 1960», samma serie nr 24, s. 43—89 (1961).

I samband med behandlingen av vissa avledningsändelser tar Tamm upp inbyggarnamn och nationalitetsadjektiv i sina studier *Om avledningsändelser hos svenska substantiv* (Upsala, 1879), *Om avledningsändelser hos svenska adjektiv* (Upsala, 1899). Nationalitetsorden berörs likaså i Noreens genomgång av avledningsändelser i svenskan i *Vårt språk V* (Lund, 1904), s. 371—380 och 524—543, liksom i Wesséns *Språkhistoria II, Ordbildningslära* (Stockholm, 1948).

situationer. Den lingvistiska analysen kan betraktas såsom en demonstration av de associationer språkutövarna kan ha inför nationalitetsorden. Undersökningen kan läggas till grund för språkvårdande normeringsförslag. Vissa sådana antydningar kommer också att göras här.

Den terminologi som användes i denna studie (morf, allomorf, morfem) är den som normalt användes inom modern deskriptiv morfologi (morfemik).¹

Material

Huvuddelen av materialet är hämtad ur Svenska Akademiens ordlista 9:e upplagan (Stockholm, 1950), här förkortad SAOL. Nationsnamnen upptoges inte i SAOL (i motsats till de svenska landskapsnamnen) och har därför supplerats (ur uppslagsböcker).

Den övriga delen av materialet är hämtad ur listan över nationalitetsord publicerad i »Nordiska språkfrågor 1959 och 1960» (se fotnot ovan), här förkortad N. Denna lista innehåller många (nya) nationalitetsord som inte finns med i SAOL. Nya eller tveksamma former som bara upptagits (såsom förslag) i N har markerats med (N). Det har ansetts vara av intresse att se hur vissa av de föreslagna formerna ansluter till de morfologiska mönstren. Dessutom har några ord hämtats ur dagspressen (*Katanga*, *katanges*, *katangesisk*).

I det följande ges en lista över grupper av nationalitetsord uppdelade i stam och ändelse. I fall då uppdelningen är diskutabel (och kommer att diskuteras) har orden uppförts utan uppdelning (se t. ex. *Madagaskar*, *madagass*, *madagaskisk*). Binstreck (-) markerar morfemgräns i listan, Ø betyder »ingen ändelse». I de fall då stamväxling förekommer (t. ex. *ung(e)r*, *kongo(l)*) har valet av variant inte omtalats eftersom orden kan förutsättas bekanta. Orden ges i skriftspråklig form för enkelhets skull — uttalet förutsättes bekant.

Listan är naturligtvis inte uttömmande men alla vanligare ord är med och alla viktiga typer torde vara representerade. Listan omfattar ca. 200 grupper (600 ord).

»Defekta grupper» t. ex. —, *hottentott*, *hottentott(i)sk*, —, *hebrée*, *hebréisk* tas inte upp i listan (i något fall nämns sådana i den senare framställningen).

Principerna för uppdelningen i stam och ändelsemorfem diskuteras i kapitlet *Morfem och allomorfer*. Den del som avskilts såsom stam är i

¹ För närmare upplysningar om den deskriptiva morfologiens metoder hänvisas till Borgström, *Inniföring i sprogvidenskap* (Oslo, 1958), Hockett, *A Course in Modern Linguistics* (New York, 1958).

regel den längsta gemensamma delen i ordgruppen. I fall som *Irland*, *irer*, *irisk* utgör stammen *ir*, i gruppen *Irland*, *irländare*, *irländsk* utgör där-
emot *irland* stammen.

Lista över grupper av nationalitetsord

stam	nation	inbyggare	adjektiv
<i>abessin</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>(i)sk</i>
<i>afgan</i>	<i>istan</i>	Ø	<i>(i)sk</i> (N: <i>sk</i>)
<i>afrik</i>	<i>a</i>	<i>an(-are)</i> (<i>are</i> ej i N)	<i>an-sk</i>
<i>alban</i>	<i>ien</i>	Ø, <i>es</i> (ej i N)	<i>sk, es-isk</i> (ej i N)
<i>alger</i>	<i>iet</i>	<i>ier</i> (ej i SAOL)	<i>isk</i>
<i>amerik</i>	<i>a</i>	<i>an(-are)</i>	<i>an-sk</i>
<i>anatol</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i> (ej i SAOL)
<i>andalus</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>andorr</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>ang(e)l</i>	<i>n</i>	<i>er</i>	<i>isk</i> (ej i SAOL)
<i>angol</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>arab</i>	<i>ien</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>aragon</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>argentin</i>	<i>a</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>armen</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>as</i>	<i>ien</i>	<i>iat</i>	<i>iat-isk</i>
<i>assy</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>austral</i>	<i>ien</i>	<i>ier, iens-are</i>	<i>isk, iens-isk</i>
<i>babylon</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>bad</i>	<i>en</i>	<i>ens-are</i>	<i>ens-isk</i>
<i>bahrain</i> (N)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>baj(e)r</i>	<i>n</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>belg</i>	<i>ien</i>	<i>ier, are</i> (ej i N)	<i>isk</i>
<i>bengal</i>	<i>en</i>	Ø, <i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>bhutan</i> (N)	Ø	Ø	<i>sk</i>
<i>boliv</i> (N)	<i>ia</i>	<i>ian</i>	<i>ian-sk</i>
<i>borne</i> (N)	<i>o</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>bosn</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>brasil</i>	<i>ien</i>	<i>ian(-are)</i>	<i>ian-sk</i>
<i>bretagn</i>	Ø (<i>Bretagne</i>)	<i>are</i>	<i>isk</i>
<i>(stor)brit(t)</i>	<i>ann-ien</i>	Ø	<i>isk, ann-isk</i> (ej i N)
<i>bulgar</i>	<i>ien</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>burgund</i>	Ø	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>burm</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>bö(h)m</i>	<i>en</i>	<i>are</i>	<i>isk</i>
<i>cambodj</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>ceylon</i> (N)	Ø	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>chil</i>	<i>e</i>	<i>en(-are)</i>	<i>en-sk</i>

stam	nation	inbyggare	adjektiv
<i>colomb</i> (N)	<i>ia</i>	<i>ian</i>	<i>ian-sk</i>
<i>costa ric</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>cyp(e)r</i>	<i>n</i>	<i>iot, (i)er</i>	<i>iot-isk, isk</i> (ej SAOL)
<i>dahomey</i> (N)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>dalmat</i>	<i>ien</i>	<i>ier, in-er</i>	<i>isk, in-sk</i>
—	<i>Danmark</i>	<i>dansk</i>	<i>dansk</i>
<i>dominik</i> (N)	<i>(anska republiken)</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>dor</i>	<i>ien</i>	<i>(i)er</i>	<i>isk</i>
<i>ecuador</i> (N)	Ø	<i>ian</i>	<i>ian-sk</i>
<i>egypt</i>	<i>en</i>	<i>(i)er</i>	<i>isk</i>
<i>eldsland</i> (-länd)	<i>et</i>	<i>are</i>	<i>sk</i> (ej i SAOL)
—	<i>England</i>	<i>engelsman</i>	<i>engelsk</i>
<i>est(n)</i>	<i>land</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>estland</i> (-länd, -länn)	Ø	<i>are, ing</i>	<i>sk</i>
<i>etiop</i>	<i>ien</i>	Ø, <i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>europ</i>	<i>a</i>	<i>é</i>	<i>é-isk</i>
<i>jenic</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>filippin</i> (N)	<i>er-na</i>	<i>are</i>	<i>sk</i> (älv. i SAOL)
<i>filisté</i>	<i>en</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>fin(n)</i>	<i>land</i>	<i>e</i>	<i>sk</i>
<i>finland</i> (-länd, -länn)	Ø	<i>are, ing</i>	<i>sk</i>
<i>fland(e)r</i>	<i>n</i>	<i>(ej i N eller SAOL)</i>	<i>isk</i>
<i>formas</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
—	<i>Frankrike</i>	<i>fransman (fransos)</i>	<i>fransk</i>
<i>fris</i>	<i>land</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>fryg</i>	<i>ien</i>	<i>(i)er</i>	<i>isk</i>
<i>färö</i>	<i>ar-na</i>	<i>ing</i> (älv. <i>färing</i>)	<i>isk</i>
<i>gabon</i> (N)	Ø	Ø	<i>sk</i>
<i>galat</i>	<i>ien</i>	Ø, <i>er</i>	<i>isk</i> (ej i SAOL)
<i>galilé</i>	<i>en</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>gall</i>	<i>ien</i>	<i>(i)er</i>	<i>isk</i>
<i>gamb</i> (N)	<i>ia</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>genu</i>	<i>a</i>	<i>es(-are)</i>	<i>es-isk</i>
<i>ghan</i> (N)	<i>a</i>	<i>an, es</i>	<i>an-sk, es-isk</i>
<i>grek</i>	<i>land</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>grönland</i> (-länd)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>guatemal</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>guine</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>haiti</i> (N)	Ø	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>hindu</i>	<i>stan</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>holland</i> (-länd)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>hondur</i> (N)	<i>as</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>

stam	nation	inbyggare	adjektiv
<i>illyr</i>	<i>ien</i>	(<i>i</i>) <i>er</i>	<i>isk</i>
<i>ind</i>	<i>ien</i>	(<i>i</i>) <i>er</i> (er ej i N)	<i>isk</i>
<i>indones</i>	<i>ien</i>	Ø, <i>ier</i> (ej i N)	<i>isk</i>
<i>ingermanland</i> (-länd, Ø -länn)		<i>ing</i>	<i>sk</i>
<i>irak</i>	Ø	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>iran</i>	Ø	Ø	<i>sk</i>
<i>ir</i>	<i>land</i>	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>irland</i> (-länd)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>island</i> (-länd, -länn)	Ø	<i>are, ing</i>	<i>sk</i>
<i>israel</i>	Ø	<i>ier, Ø</i> (N), <i>it</i>	(<i>i</i>) <i>sk, it-isk</i>
<i>italien</i>	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>jamaik</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>japan</i>	Ø	Ø (sluttryck), <i>es</i>	<i>sk, es-isk</i> (ej i N)
<i>jav</i>	<i>a</i>	<i>an, an-es</i>	<i>an-sk, an-es-isk</i>
<i>jon</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>jordan</i> (N)	<i>ien</i>	Ø, <i>ier</i>	(<i>i</i>) <i>sk</i>
<i>jugoslav</i>	<i>ien</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>kabyl</i>	<i>ien</i>	Ø	(<i>i</i>) <i>sk</i>
<i>kaldé</i>	<i>en</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>kaliforn</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>kamerun</i> (N)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
—	<i>Kamtjatka</i>	<i>kamtjadal</i>	<i>kamtjadal-sk</i>
<i>kanad</i>	<i>a</i>	<i>ens-are</i>	<i>ens-isk, isk</i>
<i>kanan</i>	Ø	<i>é</i>	<i>é-isk, it-isk</i>
<i>kanar</i> (N)	<i>ie-ö-ar-na</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>karel</i>	Ø	Ø, <i>are</i>	<i>sk</i>
<i>kastil</i>	<i>ien</i>	<i>ian, ian-are</i>	<i>ian-sk</i>
<i>katang</i> (ej N, SAOL)	<i>a</i>	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>keny</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>kin</i>	<i>a</i>	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>kongo(l)</i> (N)	Ø	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>kore</i>	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>korsik</i>	<i>a</i>	<i>an(-are)</i>	<i>an-sk</i>
<i>kret</i>	<i>a</i>	<i>er, ens-are</i>	<i>isk, ens-isk</i>
<i>kub</i>	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>kur</i>	<i>land</i>	<i>er</i> (pl.)	<i>isk</i> (ej i SAOL)
<i>kurland</i> (-länd)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>kurd</i>	<i>istan</i>	Ø, <i>er</i>	<i>isk</i>
<i>kuwait</i> (N)	Ø	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>la</i> (N)	<i>os</i>	<i>ot</i>	<i>ot-isk</i>
<i>lett</i>	<i>land</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>liban</i>	<i>on</i>	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>liby</i>	<i>en</i>	<i>er</i>	<i>sk</i>

stam	nation	inbyggare	adjektiv
<i>liechtenstein</i> (N)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>ligur</i>	<i>ien</i>	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>litau</i>	<i>en</i>	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>liv</i>	<i>land</i>	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>livland</i> (-länd)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>lombard</i>	<i>iet</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>luxemburg</i> (N)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>makedon</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
—	<i>Madagaskar</i> (N)	<i>madagass</i>	<i>madagassisk</i> (-gaskisk)
<i>malaj</i>	<i>a</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>maldiv</i> (N)	<i>er-na</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>malt</i>	<i>a</i>	<i>es, es-are, es-er</i> (ej N)	<i>es-isk</i>
<i>mandsju(r)</i>	<i>iet</i> (-sjuriet)	Ø (<i>mandsju</i>)	<i>isk</i> (<i>mandsju(r)isk</i>)
<i>marock</i>	<i>o</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>mauretän</i> (N)	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>sk</i>
<i>maurit</i> (N)	<i>ius</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>med</i>	<i>ien</i>	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>melanes</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>mesopotam</i>	<i>ien</i>	Ø, <i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>mexik</i>	<i>o</i>	<i>an, an-are</i> (ej N)	<i>an-sk</i>
<i>moçambique</i> (N)	Ø	Ø (- <i>ik</i>)	<i>isk</i> (- <i>ikisk</i>)
—	<i>Monaco</i> (N)	<i>monegask</i>	<i>monegaskisk</i>
<i>mongol</i>	<i>iet</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>mä(h)r</i>	<i>en</i>	Ø, <i>er</i>	<i>isk</i>
<i>nederländ</i>	<i>er-na</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>nepal</i> (N)	Ø	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>newfoundland</i> (-länd)	Ø	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>nicaragu</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>niger</i> (N)	Ø	<i>er</i>	<i>sk</i>
<i>niger</i> (N)	<i>ia</i>	<i>ian</i>	<i>ian-sk</i>
—	<i>Norge</i>	<i>norrman</i>	<i>norsk</i>
<i>normand</i>	<i>iet</i>	Ø	<i>isk</i>
<i>nub</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>ny(a) zeeland</i> (-länd, Ø -länn)	Ø	<i>are, ing</i>	<i>sk</i>
<i>oman</i> (N)	Ø	Ø	<i>sk</i>
<i>orient</i>	<i>en</i>	<i>al</i>	<i>al-isk</i>
<i>pakistan</i> (N)	Ø	Ø, <i>are</i>	<i>sk</i>
<i>panam</i>	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>papu</i>	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>paraguay</i>	Ø	<i>are</i> (N)	<i>sk</i>
<i>pers</i>	<i>ien</i>	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>peru</i> (v)	Ø (<i>Peru</i>)	(<i>i</i>) <i>an</i> (- <i>are</i>)	(<i>i</i>) <i>an-sk</i>

stam	nation	inbyggare	adjektiv
<i>pol</i>	<i>en</i>	<i>ack</i>	<i>sk</i>
<i>polynes</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>pomm(e)r</i>	<i>n</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>portug</i>	<i>al</i>	<i>is</i>	<i>is-isk</i>
<i>preuss</i>	<i>en</i>	<i>are</i>	<i>isk</i>
<i>provens</i>	\emptyset (Provence)	<i>al</i>	<i>al-sk</i>
<i>puerto ric</i> (N)	<i>o</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>rhodes</i> (N)	<i>ia</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>rumän</i>	<i>ien</i>	\emptyset , <i>ier</i> (ej N)	(<i>i</i>) <i>sk</i> (N: <i>sk</i>).
<i>rys(s)</i>	<i>land</i>	\emptyset	(<i>s</i>) <i>k</i>
<i>salvador</i> (N)	\emptyset (El Salvador)	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>samar</i>	<i>ien</i>	<i>it</i>	<i>it-isk</i>
<i>samo</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>sarawak</i> (N)	\emptyset	\emptyset	<i>isk</i>
<i>sard</i>	<i>in-ien</i>	\emptyset , <i>in-are</i>	<i>isk</i> , <i>in-(i)sk</i>
<i>savojs</i>	<i>en</i>	<i>ard</i>	<i>isk</i> (ej i SAOL)
<i>sax</i>	<i>en</i>	<i>are</i>	<i>isk</i>
<i>schweiz</i>	\emptyset	<i>are</i>	<i>isk</i>
<i>senegal</i>	\emptyset	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>serb</i>	<i>ien</i>	\emptyset , <i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>siam</i>	\emptyset	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>sibir</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>sicil</i>	<i>ien</i>	<i>ian(-are)</i>	<i>ian-sk</i>
<i>skandinav</i>	<i>ien</i>	\emptyset	<i>isk</i>
<i>skot(t)</i>	<i>land</i>	<i>e</i>	<i>sk</i>
<i>sloven</i>	<i>ien</i>	\emptyset	<i>sk</i>
<i>somali</i>	<i>a</i> , <i>land</i>	<i>er</i>	<i>sk</i> (ej i SAOL)
<i>span</i>	<i>ien</i>	<i>jor</i>	<i>sk</i>
<i>sudan</i> (N)	\emptyset	\emptyset , <i>es</i>	<i>sk</i> , <i>es-isk</i> (äv. SAOL)
<i>surinam</i> (N)	<i>e</i>	\emptyset	<i>sk</i>
—	<i>Sverige</i>	<i>svensk</i>	<i>svensk</i>
<i>syrr</i>	<i>ien</i>	(<i>i</i>) <i>er</i> (er ej i N)	<i>isk</i>
<i>tanganjik</i> (N)	<i>a</i>	<i>are</i>	<i>isk</i>
<i>tailand</i> (-länd)	\emptyset	<i>are</i> (ej SAOL)	<i>sk</i>
<i>tavast</i>	<i>land</i>	\emptyset	<i>isk</i> (ej i SAOL)
<i>tavastland</i> (-länd, -länn)	\emptyset	<i>are</i> , <i>ing</i>	<i>sk</i>
<i>tibet</i>	\emptyset	<i>an</i> , <i>an-are</i> (ej i N)	<i>an-sk</i>
<i>tjeckoslovak</i>	<i>ien</i> (<i>iet</i>)	\emptyset (<i>tjeck</i>)	<i>isk</i> (<i>tjeckisk</i>)
<i>togo(l)</i> (N)	\emptyset	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
<i>trak</i>	<i>ien</i>	<i>er</i>	<i>isk</i>
<i>tunis</i>	<i>ien</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>turk</i>	<i>iet</i>	\emptyset	<i>isk</i>
<i>turk</i>	<i>estan(istan)</i>	<i>oman</i> , <i>men</i>	<i>oman-(i)sk</i> , <i>men-(i)sk</i>

Stam	nation	inbyggare	adjektiv
<i>tyrol</i>	<i>en</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
—	<i>Tyskland</i>	<i>tysk</i>	<i>tysk</i>
<i>ugand</i> (N)	<i>a</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
<i>ukrain</i>	<i>a</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>ung(e)r</i>	<i>n</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>uruguay</i> (N)	\emptyset	<i>are</i>	<i>sk</i>
<i>wales</i> (N)	\emptyset	<i>are</i>	<i>isk</i>
<i>venezuel</i>	<i>a</i>	<i>an</i> (ej i SAOL)	<i>an-sk</i> ; SAOL: (<i>i</i>) <i>sk</i>
<i>vietnam</i> (N)	\emptyset	<i>es</i>	<i>es-isk</i> , <i>sk</i>
<i>volt</i> (N)	<i>a</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
<i>yemen</i> (N)	\emptyset	<i>it</i>	<i>it-isk</i>
<i>österrik(e)</i>	\emptyset	<i>are</i>	<i>isk</i>

Morfem och allomorfer

I listan har en mängd olika segment isolerats och betraktats såsom morfer, t. ex. *ien* (i *Belgien*), *en* (i *Bengalen*), *n* (i *Ungern*), *a* (i *Kina*). Den procedur som motiverar att man isolerar dessa element är kommutationen. Segmentet *ien* kan avskiljas på grund av paret *Belgien*: *belgare*, segmentet *en* kan isoleras på grund av paret *Bengalen*: *bengal*, segmentet *n* kan isoleras på grund av paret *Ungern*: *ungersk*, segmentet *a* kan isoleras på grund av paret *Kina*: *kines*.

Segment som inte med hjälp av kommutation kan isoleras i ett ord kan likväl betraktas såsom en morf på grund av fonetisk och semantisk likhet. I formen *kaldé* kan inte *é* isoleras genom kommutation med något tillhörande ord eftersom de tillhörande orden endast är *Kaldéen* och *kaldéisk*. Det är likväl rimligt att antaga att en morf *é* föreligger här i inbyggartermen eftersom ett sådant *é* kan isoleras i *europé* genom kommutation i paren *Europa*: *europé*, *Kanan*: *kanané*.

Sedan vi isolerat morfer på detta sätt (proceduren kommer inte att beskrivas vidare i detalj här) uppstår frågan om vi kan sammanföra några av dessa morfer till morfem. Motiveringen för en sådan sammanslagning till högre enheter är fonetisk och semantisk likhet samt distributionella egenskaper (främst komplementär distribution). Vissa morfer verkar vara lämpliga att betrakta såsom allomorfer av samma morfem, t. ex. *isk* och *sk* (i t. ex. *belgisk*, *ungersk*), *ien*, *en* och *n* (i *Belgien*, *Bengalen*, *Ungern*), *ier* och *er* (i *belgier*, *litauer*).

Placeringen av morfemgränsen är i tveksamma fall väsentligen en fråga

om enkelhet i beskrivningen. Vid placeringen av gränsen mellan stam och ändelse måste enkelhet i beskrivningen av stammen och dess eventuella växlingar vägas mot enkelhet i beskrivningen av ändelserna och deras eventuella växlingar. I grupper som *Tunisien*, *tunisier*, *tunisisk* kunde man t. ex. välja *tunis* eller *tunisi* såsom stam (båda är möjliga vid kommutation): i det första fallet får man ändelserna *ien*, *ier*, *isk* att beskriva när man behandlar ändelserna, i det senare fallet får man de enklare ändelserna *en*, *er*, *sk*. Den senare lösningen förefaller kanske enklare men man måste då räkna med stamväxlingar (*i*-inskott) i en mängd fall t. ex. i grupperna *Bulgari-en*, *bulgar*, *bulgari-sk*, *Grek-land*, *grek*, *greki-sk*. Den första lösningen har valts i tillämpliga fall framförallt därför att den ger lättbeskrivna stammar (i regel på konsonant) och för att den tillåter oss att ge enkla regler för distributionen av *isk* och *sk* vilka betraktats såsom allomorfer. Vissa växlingar i stammen måste man dock räkna med även med denna lösning t. ex. *unger* (i *Ungern*): *ungr* (i *ungrare*), *est* (i *Estland*): *estn* (i *estnisk*), *kongo* (i *Kongo*): *kongol* (i *kongoles*).

I det följande ges en förteckning över morfem i nationalitetsord. Under varje morfem ges regler för de antagna allomorfernas distribution.

Territoriella morfem

{{(i)e}n}

Detta morfem är mycket vanligt i nationsnamn (se typ I, II, III). Morfemet har allomorferna *ien*, *en* och *n* vilkas distribution framgår av följande regler.

1. Allomorfen *n* förekommer efter obetonat *er* och *el*, t. ex. *Ungern*, *Bajern*, *Flandern*, *Cypern*, *Pommern*, *Angeln*.
2. Allomorfen *en* förekommer:
 - a. efter vokal, t. ex. *Litauen*, *Libyen*, *Kaldéen*, *Galiléen*.
 - b. efter några enstaviga stammar, t. ex. *Mähren*, *Preussen*, *Polen*, *Baden*, *Böhmen*.
 - c. efter några flerstaviga stammar (de flesta med vokal + *l*), t. ex. *Tyrolen*, *Karelen*, *Bengalen*, *Egypten*.
3. Allomorfen *ien* förekommer i övriga fall, t. ex. *Albanien*, *Asien*, *Tunisien*.

Det kan diskuteras huruvida bestämda artikeln i själva verket föreligger i det antagna morfemet. Växlingen mellan *en* och *n* förekommer ju också hos artikeln (jämför t. ex. *ros-en*, *flicka-n*). I namn som innehåller *ien* får man då anta att vi har ett infix *i* (se nedan) framför bestämda

artikeln. Det förefaller emellertid ganska omotiverat att anta att vi har att göra med bestämda artikeln här (liksom i fallet *iet*). Bestämd artikel förekommer undantagsvis i nationsnamn t. ex. *Eldslandet*, *Färöarna*, *Filippinerna*. I äldre tid förekom också bestämda former som *Sveriget*, *Norget*. Jämför också folkligt *Amerikat*.

{(i)a}

Om vi sammanför morferna *ia* och *a* till ett morfem får vi räkna upp i vilka fall vi har de olika allomorferna, eftersom distributionen inte är fonetiskt reglerad. Liksom i fråga om *ien* kunde man betrakta *i* såsom ett infix. Man får i så fall i stället beskriva i vilka fall detta *i* förekommer.

Allomorfen *ia* förekommer i synnerhet i nyare namn: *Liberia*, *Nigeria*, *Rhodesia*, *Gambia*, *Malaysia*, *Bolivia*. Allomorfen *a* förekommer t. ex. i *Amerika*, *Afrika*, *Kina*, *Argentina*. För ytterligare exempel på detta vanliga morfem se typ I, II, III, V, VII, VIII, XI.

{iet}

Detta morfem förekommer bara i några få namn: *Turkiet*, *Mandsjuriet*, *Mongoliet*, *Normandiet*, *Lombardiet*, *Tjeckoslovakiet*, *Algeriet* (se typ IV).

Det kan diskuteras huruvida vi borde uppdelat *iet* i ett morfem *i* plus bestämda artikeln i neutrum *et*. Bestämd artikel förekommer i vissa nationsnamn (se under morfemet {(i)e)n}).

Förutom dessa avledningsmorfem förekommer vissa andra mera sporadiskt. Klassen territoriella avledningsmorfem måste i själva verket betraktas såsom öppna. Vi kan tvingas att acceptera nya morfem på grund av nya namn. Vi måste t. ex. acceptera {as} i *Honduras* såsom ett territoriellt morfem som förekommer efter stammen *hondur* om vi räknar med inbyggarformen *honduran*. Vi måste likaså acceptera {on} i *Libanon* såsom ett territoriellt morfem (jfr *libanes*).

Enstaka är också morfemet {os} i *Laos* vilket vi kan ansätta om vi räknar *la* såsom stam i paret *laos:laot*. En alternativ lösning är att betrakta *laos* och *laot* såsom stamvarianter. I så fall föreligger ingen ändelse i nationsnamnet och inbyggarordet.

Morfemet {o} förekommer i några fall *Mexiko*, *Marocko*, *Puerto rico*, *Borneo* (se typ V). Ett morfem {e} kan beläggas i *Chile*. Ett morfem {al} förekommer i *Portugal* (jfr *portugis*), möjligen också i *Senegal* och *Nepal*.

Ett morfem {(i)stan} förekommer i vissa asiatiska namn. Allomorfen *istan* förekommer i *Afganistan*, *Pakistan*, *Belutchistan*, varianten *estan*

alternativt i *Östturkestan*. Allomorfen *stan* förekommer i *Kasakstan* och (efter vokal) i *Hindustan*.

Ett morfem *{ius}* förekommer i *Mauritius* (inbyggarnamn: *mauritier* enligt N).

Vissa nationsnamn är sammansättningar vars andra led är ett substantiv som betecknar territorium. Det vanligaste av dessa substantiv är *{land}* (se typ III, IX). Detta morfem har allomorfen *länd* framför *are* och *sk* och dessutom allomorfen *länn* framför *ing* (jfr *Island*, *islänning*, *isländsk*, *Holland*, *holländare*, *holländsk*).

Morfemet *{rike}* förekommer såsom andra sammansättningsled i ett fåtal nationalitetsord: *Frankrike*, *Österrike*. Morfemet *{mark}* förekommer i *Danmark*. Morfemet *{ö}* förekommer såsom sammansättningsled i *Färöarna*.

Dessa sammansättningar förekommer främst såsom beteckningar på europeiska länder med vilka svenskarna tidigt hade kontakter.

Ytterligare territoriella morfem diskuteras i kapitlet *Svåranalyserade ordgrupper*.

Inbyggarmorfem

{(i)er}

Detta morfem är vanligt i inbyggarnamn (se typ I). De två antagna allomorferna *ier* och *er* har en distribution som är i stort sett parallell till distributionen av *ien* och *(e)n*, men *er* är något vanligare än *(e)n*. Man kan alltså sätta upp regeln: har nationsnamnet *ien* (eller *ia*) så har inbyggarnamnet *ier* (om variant av morfemet *(i)er* användes). Undantag från denna regel är: *Egypten: egypt(i)er*, *Syrien: syr(i)er*, *Frygien: fryg(i)er*, *Illyrien: illyr(i)er*, *Gallien: gall(i)er*, *Dorien: dor(i)er*, *Indien: ind(i)er*. I dessa fall upptar SAOL växelformer med och utan *i*. I följande fall förekommer bara *er* i inbyggarnamnet, medan nationsnamnet har *ien*: *Persien: perser*, *Medien: meder*, *Trakien: traker*.

1. Förutom i de citerade exemplen (där nationsnamnet har *ien*) förekommer allomorfen *er* i följande fall:
 - a. efter rot på *(e)r*, *(e)l* parallellt med *n* i nationsnamnet: *cyprer* (vid sidan av *cyprier*), *angler*.
 - b. efter vokal: *litauer*, *libyer*, *malier* (N).
 - c. efter vissa enstaviga stammar t. ex. *märer*, *irer*, *kreter*, *kurder*.
 - d. i vissa ord: *malteser* (alternativ form i SAOL, ej i N), *iraker*, *etrusker* (alternativform till *etrusk*), *galater* (alternativform till *galat*), *dalmatiner* (alternativform till *dalmatier*), *burgunder*, *nigerer* (N).
2. I övriga fall användes allomorfen *ier*, t. ex. *belgier*, *tunisier*, *sibirier*.

{are}

Detta morfem är relativt vanligt i inbyggardord (se typ III, V, VII, VIII). Jämfört med (*i*)er, (*i*)an och *es* tycks det ha en folklig och inhemsk prägel (jfr *are* i andra ord t. ex. *målare*, *snickare*, *baddare*).

I vissa fall föreligger inbyggardformer med *are* vid sidan av former utan *are*, t. ex. *amerikan*: *amerikanare*, *mexikan*: *mexikanare*, *brasilian*: *brasilianare*, *sicilian*: *sicilianare*, *peruvian*: *peruvianare* (se typ V), *maltes*: *maltesare* (se typ VII). Formerna med *are* har möjligen en folkligare karaktär. I fråga om paret *amerikan*: *amerikanare* tycks formen *amerikanare* föredragas såsom beteckning för stor amerikansk bil.

{(i)an}

Detta morfem förekommer i typ V. De två antagna allomorferna *ian* och *an* har en distribution som är parallell till distributionen av de territoriella varianterna *ien*, *ia* och *a*. Om vi har *i* i det territoriella morfemet (*ia*, *ien*) har vi i regel också *i* i inbyggarmorfemet (*ian*) (jfr *Brasilien*: *brasilian*, *Bolivia*: *bolivian*, *Java*: *javan*). Varianten *ian* förekommer dessutom i en del fall (efter *or*, *uv*) där vi saknar ändelse i nationsnamnet: *equadorian* (N) (jfr *Equador*), (däremot *salvadoran* enl. N), *peruvian* (jfr *Peru*).

I formen *chilén* kunde man anta att vi har en allomorf *n* som lägges till nationsnamnet. På samma sätt kunde man anta att vi har denna allomorf i t. ex. *amerikan*, *javan*, *columbian*. I så fall får man reglerna: *ian* eller *an* användes efter konsonant (jfr *tibetan*, *equadorian*), *n* användes efter vokal (jfr *chilén*, *amerikan*). Det har dock vissa fördelar att betrakta former som *mexikan* och *amerikan* såsom parallellt bildade till stammar på *ik* med ändelsen *an* (i *mexikan* måste vi anta att varianten *an* användes, annars skulle inbyggartermen hetat *mexikon*). Det vore också möjligt att hänföra formvariationen till stamväxlingar, t. ex. *equador* ~ *equadori-*, *mexiko* ~ *mexik-*.

{es}

Detta morfem förekommer i typ VII. Jämfört med (*i*)er, (*i*)an, *are* förefaller det ha dels en asiatisk prägel (jfr *kines*, *javanés*, *ceylones*, *singales*, *vietnames*, *siames*, *japanes*), dels en afrikansk prägel (jfr *sudanes*, *senegales*, *kongoles*, *katanges*, *togoles*).

Som en variant av detta morfem kunde man räkna *is* som bara föreligger i *portugis*.

{e}

Detta morfem förekommer bara i några få inbyggarnamn: *finne*, *skotte*, *jude*. Det har en inhemsk karaktär (jfr andra former på e t. ex. *pojke*, *dåre*, *make*). Sportspråkets *brassar* (*brasilianare*) och *juggar* (*jugoslaver*) motsvarar också singularisformerna *brasse* och *jugge*.

{ing}

Detta morfem förekommer i typ X. Det följer efter det territoriella morfemet *land* (i formen *länn*) i *islänning*, *tavastlänning*, *ingermanlänning*. Det förekommer dessutom i *färöing* (och *färing*). Morfemet har en nordisk prägel beroende på att det är rikt representerat i inbyggarnamn till svenska landskap (sådana inbyggarnamn ingår inte i vårt material utom i de fall då landskapen kommit att få nationell status).

Förutom dessa morfem förekommer mera sporadiskt andra. I *polack* förekommer {ack} (vilket möjligen också kan antas i *kosack*). Ett liknande morfem {ick} förekommer i namnet *kanadick*, välkänd beteckning för kanadensare i ishockeysammanhang.

Ett morfem {jor} förekommer i *spanjor*. Ett morfem {ard} kan antas i *savojard* och *lombard*.

I typ XI förekommer morfemet {é} som man kanske främst associerar med bibliska inbyggarnamn som *kanané*, *filisté*. Det förekommer dessutom i *europé*. Bibliska associationer ger också {it} som förekommer i *israelit*, *samarit*, termer som numera fått en speciell valör och knappast längre kan användas såsom inbyggarnamn om invånarna i Israel respektive Samarien. Inbyggarnamnet *yemenit* har föreslagits av N.

Ett morfem {(i)ot} kan antagas i *cyriot* och *laot*. Ett morfem {iat} kan antagas i *asiat*.

Morfemet {os} (med varianten *ys* i formen *fransyska*) förekommer bara i *fransos*, en beteckning som numera bara kan användas skämtsamt (och pejorativt) om en fransman.

I *provensal* kan ett morfem {al} isoleras. Det kan möjligen antagas föreligga även i *kamtjadal*. I formerna *turkoman*, *turkmen* kan morfemen {oman} och {men} utlösas.

Såsom sammansättningar måste inbyggarnamnen *fransman*, *engelsman*, *norrman* (jfr även skämtsamt barnspråk: *kinaman*) räknas.

Adjektivmorfem

Det enda adjektivmorfem som förekommer i nationalitetsadjektiv är $\{(i)sk\}$. Det har allomorferna *isk* och *sk* vars distribution inte är klart reglerad.

En viss parallellism föreligger i distributionen av *ien*, *ier* och *isk* som gör att vi kan formulera regeln: har vi *ien* i nationsnamnet (och *ier* i inbyggarnamnet) så har vi *isk* i adjektivet. Ett *i* kommer då att bli genomgående i hela paradigmet. Detta stämmer i en mängd fall t. ex. *Armenien*, *armenier*, *armenisk*, *Nubien*, *nubier*, *nubisk*. Men vi har *isk* även i andra fall t. ex. *grekisk*, *turkisk*, *bengalisk* och vi har *sk* i flera fall (i varje fall såsom alternativ) vid sidan av nationsnamn på *ien* t. ex. *spansk*, *abessinsk* (även *isk*), *albansk*.

Två tendenser tycks korsas här, dels en tendens att hålla ett *i* genomgående i paradigmet, dels en tendens att reglera distributionen av *isk* och *sk* fonetiskt efter betoning och struktur hos föregående stavelse. Efter obetonade stavelser användes i allmänhet *sk*, efter betonade användes *isk* utom efter *n*, *l* och *j* där *sk* ofta användes, åtminstone såsom ett alternativ. Efter *an* förefaller *sk* att dominera numera.

Mera detaljerade regler ges i det följande.

Allomorfen *sk* förekommer:

1. efter stavelse utan huvudtryck:

- a. efter allomorfen *länd*, t. ex. *holländsk*, *grönländsk*, *finländsk*.
- b. efter obetonat *er* och *el*, t. ex. *ungersk*, *bajersk*, *pommersk*, *engelsk*, *israelsk* (men *israélisk*).
- c. efter obetonad vokal t. ex. *libysk*, *haitisk*. Men efter betonad vokal *isk* t. ex. *litauisk*, *kaldéisk*, *européisk*, *färöisk*. I det sista ex. har emellertid *ö* bara andraledsbetoning inte huvudtryck.

2. efter stavelse med huvudtryck:

- a. efter vokal + *n* t. ex. *spansk*, *finsk*, *japansk*, *argentinsk*, *ukrainsk*, *amerikansk*, *germansk*, *chilensk*, *katalansk* (*svensk*, *dansk*, *fransk*). Alternativt med *isk* enligt SAOL: *abessin(i)sk*, *rumän(i)sk*, *afgan(i)sk*, *turkoman(i)sk*, *turkmen(i)sk*. I alla dessa fall (utom möjligen *turkemensk*) förefaller *sk* vara den brukligare. Endast *isk* enligt SAOL i *babylonisk*, *aragonisk*, *makedonisk*, *jonisk*, *armenisk* (varav de flesta med *on* före *isk*). N föreslår *gabonsk* (hellre *gabonesisk*).
- b. efter vokal + *l* i vissa ord, t. ex. *karelsk*, *polsk*, *provençalsk*, *tyrolsk*, *kamtjadalsk*, *venezuelsk* (alternativt *isk*), *kabylsk* (alternativt *isk*).

Men endast *isk* i t. ex. *mongolisk, bengalisk, australisk, gallisk, orientalisk, israelisk*.

c. efter *j* i några ord t. ex. *paraguaysk, uruguaysk* (N), *dahomeysk* (N).
Men: *savojsk, malajisk*.

d. i vissa ord t. ex. *norsk, rysk, flamsk, skotsk*. Av formerna *sovjetisk, sovjetisk* torde den senare vara bättre och är nu gängse. I N nämnes *vietnamsk* och *surinamsk*. Valet av *sk* kan nog motiveras efter *m* (som liknar *n*). Men formen *vietnamsk* bör ersättas av *vietnamesisk* efter typ VII, möjligen likaså *surinamesisk*.

Eventuella andra allomorfer diskuteras i kapitlet *Svåranalyserade ordgrupper*.

Inskottsmorfem

Under denna rubrik kan uppföras vissa morfem som framstått såsom inskott i de studerade ordgrupperna.

{*i*ens}

Detta morfem förekommer i typ VIII i t. ex. *kanadensare, australiensare*. Det förekommer aldrig ensamt i slutställning utan alltid såsom ett infix mellan stam och ändelse (*are, isk*). Man kunde kanske närmast vara böjd att betrakta det som ett latent inbyggarmorfem, men former som *australiens, kanadens* känns inte som »möjliga» inbyggjarformer (*kanadens* har funnits i äldre svenska, se SAOB).

De två allomorferna *iens* och *ens* som antagits har ingen fonetiskt reglerad distribution: *iens* förekommer i *australiensare, australiensisk* (i det studerade materialet) i övrigt användes *ens*.

{*in*}

Detta morfem kan också betraktas såsom ett inskottsmorfem i vissa former av nationalitetsord: *Sard-in-ien, dalmat-in-er*.

{*ann*}

Detta morfem kan identifieras i *Stor-brit-ann-ien, brit-ann-isk*.

Ett infix *i* kunde alternativt ha antagits i vissa av de sekvenser som betraktats såsom morfer ovan: *ien, ia, iet, ier, ian, iot, iat, isk*.

Morfologiska serier

De olika grupperna av nationalitetsord kan sammanföras till ett mindre antal serier. Grupperna *Tunisien, tunisier, tunisisk* och *Belgien, belgier*,

belgisk kan t. ex. betraktas såsom tillhörande samma serie tecknad: *stam + ((i)e)n, (i)er, (i)sk*, grupperna *Bulgarien, bulgar, bulgarisk* och *Arabien, arab, arabisk* kan sammanföras i en serie tecknad: *stam + ((i)e)n, Ø, (i)sk*.

Om vi på detta sätt för samman grupperna i materiallistan till serier får vi uppställningen nedan. I sådana serier kan den tidigare föreslagna sammanslagningen av morfer till morfem tas hänsyn till så att man låter en ordgrupp som *Polen, polack, polsk* föranleda en serie *stam + ((i)e)n, ack, (i)sk* trots att något nationsnamn med *ien* eller *n* inte belagts för serien och inte heller något adjektiv med *isk*. En sådan generalisering ger oss möjlighet att täcka inte belagda »möjliga» ordgrupper utanför materialet — vi betraktar avsaknaden av former med *ien, n* och *isk* som »accidental gaps» för att använda en term som är bruklig i studier av fonemdistribution.¹ För att inte komma för långt ifrån materialet har emellertid inte denna generalisering genomförts alltid — den som vill kan lätt tänka sig de punkter där serierna kan kompletteras enligt den diskuterade metoden.

Morfologiska serier

Serie 1 <i>stam + ((i)e)n</i>	<i>(i)er</i>	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Tunisien</i>	<i>tunisier</i>	<i>tunisisk</i>
serie 2 <i>stam + (i)a</i>	<i>(i)er</i>	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Kreta</i>	<i>kreter</i>	<i>kretisk</i>
serie 3 <i>stam + Ø</i>	<i>(i)er</i>	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Burgund</i>	<i>burgunder</i>	<i>burgundisk</i>
serie 4 <i>stam + ien</i>	<i>in-er</i>	<i>in-sk</i>
Ex. <i>Dalmatien</i>	<i>dalmatiner</i>	<i>dalmatinsk</i>
serie 5 <i>stam + ius</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
Ex. <i>Mauritius</i>	<i>mauritier</i>	<i>mauritisk</i>
serie 6 <i>stam + ie-ö-ar-na</i>	<i>ier</i>	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Kanarieöarna</i>	<i>kanarier</i>	<i>kanarisk</i>
serie 7 <i>stam + ien</i>	<i>jor</i>	<i>sk</i>
Ex. <i>Spanien</i>	<i>spanjor</i>	<i>spansk</i>
serie 8 <i>stam + ((i)e)n</i>	<i>Ø</i>	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Bulgarien</i>	<i>bulgar</i>	<i>bulgarisk</i>
serie 9 <i>stam + a</i>	<i>Ø</i>	<i>isk</i>
Ex. <i>Malaja</i>	<i>malaj</i>	<i>malajisk</i>
serie 10 <i>stam + er-na</i>	<i>Ø</i>	<i>isk</i>
Ex. <i>Maldiverna</i>	<i>maldiv</i>	<i>maldivisk</i>

¹ Se t. ex. Fischer-Jørgensen, *On the Definition of Phoneme Categories on a Distributional Basis*, *Acta Linguistica* VII (Köpenhamn, 1952), s. 8—39.

serie 11 stam + <i>in-ien</i>	Ø	<i>isk</i>
Ex. <i>Sardinien</i>	<i>sard</i>	<i>sardisk</i>
serie 12 stam + <i>ann-ien</i>	Ø	(<i>ann-</i>) <i>isk</i>
Ex. <i>Britannien</i>	<i>britt</i>	<i>britt(-ann-)<i>isk</i></i>
serie 13 stam + ((<i>i</i>) <i>e</i>) <i>n</i>	<i>are</i>	(<i>i</i>) <i>sk</i>
Ex. <i>Preussen</i>	<i>preussare</i>	<i>preussisk</i>
serie 14 stam + <i>a</i>	<i>are</i>	(<i>i</i>) <i>sk</i>
Ex. <i>Ukraina</i>	<i>ukrainare</i>	<i>ukrainsk</i>
serie 15 stam + Ø	<i>are</i>	(<i>i</i>) <i>sk</i>
Ex. <i>Schweiz</i>	<i>schweizare</i>	<i>schweizisk</i>
serie 16 stam + <i>et</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
Ex. <i>Eldslandet</i>	<i>eldsländare</i>	<i>eldsländsk</i>
serie 17 stam + <i>er-na</i>	<i>are</i>	<i>sk</i>
Ex. <i>Nederländerna</i>	<i>nederländare</i>	<i>nederländsk</i>
serie 18 stam + <i>en</i>	<i>ack</i>	<i>sk</i>
Ex. <i>Polen</i>	<i>polack</i>	<i>polsk</i>
serie 19 stam + <i>en</i>	<i>ard</i>	<i>isk</i>
Ex. <i>Savojen</i>	<i>savojard</i>	<i>savojisk</i>
serie 20 stam + <i>iet</i>	Ø	<i>isk</i>
Ex. <i>Turkiet</i>	<i>turk</i>	<i>turkisk</i>
serie 21 stam + <i>iet</i>	<i>ier</i>	<i>isk</i>
Ex. <i>Algeriet</i>	<i>algerier</i>	<i>algerisk</i>
serie 22 stam + (<i>i</i>) <i>a</i>	(<i>i</i>) <i>an(are)</i>	(<i>i</i>) <i>an-sk</i>
Ex. <i>Amerika</i>	<i>amerikan(are)</i>	<i>amerikansk</i>
serie 23 stam + <i>ien</i>	<i>ian(are)</i>	<i>ian-sk</i>
Ex. <i>Brasilien</i>	<i>brasilian(are)</i>	<i>brasiliansk</i>
serie 24 stam + <i>o</i>	<i>an(are)</i>	<i>an-sk</i>
Ex. <i>Mexiko</i>	<i>mexikan(are)</i>	<i>mexikansk</i>
serie 25 stam + Ø	(<i>i</i>) <i>an</i>	(<i>i</i>) <i>an-sk</i>
Ex. <i>Tibet</i>	<i>tibetan</i>	<i>tibetansk</i>
serie 26 stam + <i>as</i>	<i>an</i>	<i>an-sk</i>
Ex. <i>Honduras</i>	<i>honduran</i>	<i>honduransk</i>
serie 27 stam + <i>e</i>	<i>en(are)</i>	<i>en-sk</i>
Ex. <i>Chile</i>	<i>chilen(are)</i>	<i>chilensk</i>
serie 28 stam + Ø	Ø (med sista stav. betonad)	(<i>i</i>) <i>sk</i>
Ex. <i>Japan</i>	<i>japan</i>	<i>japansk</i>
serie 29 stam + <i>a</i>	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
Ex. <i>Kina</i>	<i>kines</i>	<i>kinesisk</i>
serie 30 stam + <i>a</i>	<i>es(are,-er)</i>	<i>es-isk</i>
Ex. <i>Malta</i>	<i>maltesare, malteser</i>	<i>maltesisk</i>

serie 31 stam + Ø	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
Ex. <i>Ceylon</i>	<i>ceylones</i>	<i>ceylonesisk</i>
serie 32 stam + on	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
Ex. <i>Libanon</i>	<i>libanes</i>	<i>libanesisk</i>
serie 33 stam + ien	<i>es</i>	<i>es-isk</i>
Ex. <i>Albanien</i>	<i>albanes</i>	<i>albanesisk</i>
serie 34 stam + al	<i>is</i>	<i>is-isk</i>
Ex. <i>Portugal</i>	<i>portugis</i>	<i>portugisisk</i>
serie 35 stam + a	<i>ens-are</i>	<i>ens-isk</i>
Ex. <i>Kanada</i>	<i>kanadensare</i>	<i>kanadensisk</i>
serie 36 stam + (i)en	<i>(i)ens-are</i>	<i>(i)ens-isk</i>
Ex. <i>Australien</i>	<i>australiensare</i>	<i>australiensisk</i>
serie 37 stam + land	Ø	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Grekland</i>	<i>grek</i>	<i>grekisk</i>
serie 38 stam + land	<i>e</i>	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Skottland</i>	<i>skotte</i>	<i>skotsk</i>
serie 39 stam + land	<i>er</i>	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Irland</i>	<i>irer</i>	<i>irisk</i>
serie 40 stam + Ø	<i>ing</i>	<i>sk</i>
Ex. <i>Island</i>	<i>islänning</i>	<i>isländsk</i>
serie 41 stam + ar-na	<i>ing</i>	<i>isk</i>
Ex. <i>Färöarna</i>	<i>färöing</i>	<i>färöisk</i>
serie 42 stam + a	<i>é</i>	<i>é-isk</i>
Ex. <i>Europa</i>	<i>europé</i>	<i>européisk</i>
serie 43 stam + Ø	<i>é</i>	<i>é-isk</i>
Ex. <i>Kanan</i>	<i>kunané</i>	<i>kananéisk</i>
serie 44 stam + n	<i>iot</i>	<i>iot-isk</i>
Ex. <i>Cypern</i>	<i>cypriot</i>	<i>cypriotisk</i>
serie 45 stam + Ø	<i>it</i>	<i>it-isk</i>
Ex. <i>Israel</i>	<i>israelit</i>	<i>israelitisk</i>
serie 46 stam + os	<i>ot</i>	<i>ot-isk</i>
Ex. <i>Laos</i>	<i>laot</i>	<i>laotisk</i>
serie 47 stam + ien	<i>iat</i>	<i>iat-isk</i>
Ex. <i>Asien</i>	<i>asiat</i>	<i>asiatisk</i>
serie 48 stam + (i)stan	Ø	<i>(i)sk</i>
Ex. <i>Afganistan</i>	<i>afgan</i>	<i>afgan(i)sk</i>
serie 49 stam + (e)stan	<i>oman, men</i>	<i>oman-(i)sk, men-(i)sk</i>
Ex. <i>Turkestan</i>	<i>turkoman, turkmen</i>	<i>turkoman(i)sk,</i> <i>turkmen(i)sk</i>
serie 50 stam + Ø	<i>al</i>	<i>al-sk</i>
Ex. <i>Provence</i>	<i>provensal</i>	<i>provensalsk</i>

serie 51 stam + en	<i>al</i>	<i>al-isk</i>
Ex. <i>Orienten</i>	<i>oriental</i>	<i>orientalisk</i>

Dessa ca 50 serier täcker de ca 200 ordgrupperna som var vårt utgångsmaterial. Antalet serier är stort — som man kan vänta i ett material som detta — men vissa serier finns bara i en grupp, t. ex. serierna 6, 18, 19, 26, 46, 49, 50, 51. Serierna 1, 8, 13, 22 är vanliga, dvs. omfattar många ordgrupper.

Morfologiska typer

De serier vi fått fram genom att bortse ifrån variationer i stammen kan vidare sammanföras till typer om vi bortser ifrån vissa variationer i nationsnamnen och inbyggarnamnen. Serien stam + ((i)e)n, (i)er, (i)sk och serien stam + (i)a, (i)er, (i)sk kan sålunda sammanföras till en typ tecknad: stam + ((i)e)n eller (i)a, (i)er, (i)sk. Serierna stam + ((i)e)n, are, (i)sk och stam + a, are, (i)sk kan sammanföras till en typ tecknad: stam + ((i)e)n eller a, are, (i)sk.

Fjorton olika typer presenteras i det följande. Antalet typer är naturligtvis något godtyckligt eftersom det beror av hur man sammanför serierna. De typer som redovisas är sådana som följs av flera ordgrupper (i regel mer än två). Avvikande ordgrupper presenteras såsom undantag under den typ de närmast hör till. Ordgruppen *Polen*, *polack*, *polsk* förs sålunda inte upp såsom en särskild typ, eftersom denna typ då inte skulle vara representerad mer än i en ordgrupp, utan den förs upp såsom ett undantag under typ III som normalt har ändelserna ((i)e)n, are, (i)sk. Undantag kan ofta placeras i flera olika typer.

Ordgrupperna påminner om verbens tema eller formerna i substantivens paradigm. I fråga om verb och substantiv är det brukligt att upphöja en form till huvudform och tala om denna forms variationer. Hos verben väljer man ofta infinitiven och talar om dess tema, hos substantiven väljer man ofta nominativen och talar om hur den böjes. På samma sätt kan man utse nationsnamnet till huvudform i grupperna av nationalitetsord och analogt tala om hur detta ord »böjes». Typerna nedan kan då tolkas så att man säger att t. ex. *Bulgarien* tillhör typ II vilket då innebär att namnet självt har ((i)e)n såsom ändelse, att det motsvarande inbyggardet saknar ändelse efter stammen och att adjektivet bildas med (i)sk till stammen. Typerna representerar med detta betraktelsesätt en klassifikation av nationsnamnen och man skulle kunna räkna upp nationsnamnen under varje typ precis som man brukar räkna upp substantiv i grundform i grammatikens deklinationer.

Valet av nationsnamnet till huvudform är naturligtvis godtyckligt. Man kunde lika gärna utgå ifrån inbyggjarformen, i vårt exempel *bulgar*, och säga att *bulgar* tillhör typ II vilket då skulle tolkas så att det motsvarande nationsnamnet har ((*i*)*e*)*n* såsom ändelse och det motsvarande adjektivet har (*i*)*sk* såsom ändelse efter stammen. Liksom infinitiven och den singulara nominativen av semantiska (och praktiska?) skäl är lämpade såsom huvudform—om man skall välja någon—kan det vara motiverat att utse nationsnamnet eftersom det oftast är det som man känner till, när man skall bilda övriga ord i serien och det känns såsom »primärt».

Ett annat mera sofistikerat betraktelsesätt är att utgå ifrån den gemensamma stammen i grupperna. Typerna kan då tolkas såsom klasser av stammar. Med detta betraktelsesätt kan man säga att stammen *bulgar* tillhör typ II därför att den följs av ((*i*)*e*)*n* i nationsnamnet, av ingen ändelse (\emptyset) i inbyggjarnamnet och av ändelsen (*i*)*sk* i adjektivet. Man skulle med denna tolkning kunna räkna upp stammar under typerna. Emellertid tänker folk i regel inte i stammar utan i ord och därför har troligen betraktelsesättet att ett visst ord tillhör en viss typ pedagogiska fördelar.

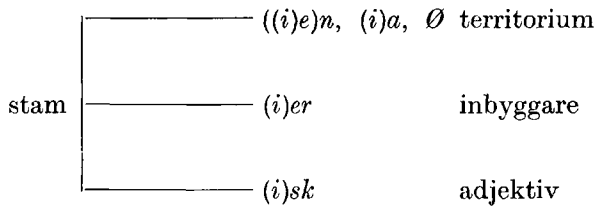
I den följande uppställningen av typerna av serier ges de fullständiga ordgrupperna i listorna under varje typ. Den grafiska modellen (diagrammet) visar den morfologiska strukturen. Betoningen ligger normalt på (någon del av) stammen. Undantag utgör former innehållande vissa morfem som markerats med accent (´) (se t. ex. typerna V, VII).

Serierna har sammanförts till typer enligt följande:

Serie	typ
1— 7	I
8—12	II
13—19	III
20—21	IV
22—27	V
28	VI
29—34	VII
35—36	VIII
37—39	IX
40—41	X
42—43	XI
44—47	XII
48—49	XIII
50—51	XIV

Typ I Ex. *Tunisien, tunisier, tunisisk*

Ex. *Tunisien, tunisier, tunisisk*

Hit hör:

1. med ((i)e)n i nationsnamnet: *Belgien, belgier, belgisk* (jfr III); *Etiopien, etiopier, etiopisk* (jfr II); *Australien, australier, australisk* (jfr VIII); *Abessinien, abessinier, abessin(i)sk*; *Syrien, syr(i)er, syrisk*; *Andalusien, andalusier, andalusisk*; *Armenien, armenier, armenisk*; *Indien, ind(i)er, indisk* (jfr V); *Babylonien, babylonier, babylonisk*; *Nubien, nubier, nubisk*; *Rumänien, rumänier, rumän(i)sk* (jfr II); *Polynesien, polynesier, polynesisk*; *Melanesien, melanesier, melanesisk*; *Indonesien, indonesier, indonesisk* (jfr II); *Tunisien, tunisier, tunisisk*; *Etrurien, etrusker, etruskisk* (med stamväxling jfr II); *Fenicien, fenicier, fenicisk*; *Frygien, fryg(i)er, frygisk*; *Galatien, galater, galatisk* (jfr II); *Gallien, gall(i)er, gallisk*; *Kalifornien, kalifornier, kalifornisk*; *Mesopotamien, mesopotamier, mesopotamisk* (jfr II); *Sibirien, sibirier, sibirisk*; *Persien, perser, persisk*; *Serbien, serbier, serbisk* (jfr II); *Kaukasien, kaukasier, kaukasisk*; *Aragonien, aragonier, aragonisk*; *Jonien, jonier, jonisk*; *Assyrien, assyrier, assyrisk*; *Beotien, beotier, beotisk*; *Bosnien, bosnier, bosnisk*; *Dalmatien, dalmatier, dalmatisk* (sidoformerna *dalmatiner, dalmatinsk* innehåller inskottsmorfemet *in*); *Dorien, dor(i)er, dorisk*; *Medien, meder, medisk*; *Trakien, traker, trakisk*; *Jordanien, jordanier, jordan(i)sk* (N, jfr II); *Illyrien, illyr(i)er, illyrisk*; *Makedonien, makedonier, makedonisk*; *Sardinien, sardinier, sardinisk* (jfr II); *Ligurien, ligurer, ligurisk*; *Bengalen, bengalier, bengalisk* (jfr II); *Litauen, litauer, litauisk*; *Egypten, egypt(i)er, egyptisk*; *Libyen, libyer, libysk*; *Mähren, märer, mährisk* (jfr II); *Cypern, cypr(i)er, cyprisk* (med stammen *cypr* före ändelserna *(i)er, isk* som börjar på vokal, jfr XII); *Mauretanien, mauretaniem, mauretansk* (N).
2. med (i)a i nationsnamnet: *Liberia, liberier, liberisk* (N); *Rhodesia, rhodesier, rhodesisk* (N); *Uganda, ugandier, ugandisk* (N); *Gambia, gambier, gambisk* (N); *Somalia, somalier, somalisk* (jfr IX); *Kreta, kreter, kretisk* (jfr VIII).

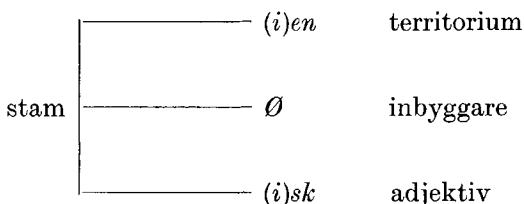
3. utan ändelse i nationsnamnet: *Israel, israelier, israel(i)sk* (jfr VI, XII); *Mali, malier, malisk* (N); *Niger, nigerer, nigerisk* (N); *Irak, iraker, irakisk*; *Burgund, burgunder, burgundisk*.

Till denna typ kan också föras *Mauritius, mauritier, mauritisk* (N) (med *ius* i nationsnamnet), *Spanien spanjor, spansk* (med *jor* i inbyggarnamnet), *Kanarieöarna, kanarier, kanarisk* (med *ieöarna* i nationsnamnet).

Angående växlingen mellan olika allomorfer se under de enskilda morfemen.

Typ II

Ex. *Bulgarien, bulgar, bulgarisk*

Hit hör med (i)en i nationsnamnet:

- a. med stammar på vokal + *n*: *Germanien, german, germansk*; *Katalonien, katalan, katalansk* (med stamväxling); *Rumänien, rumän, rumän(i)sk* (jfr I); *Slovenien, sloven, slovensk*; *Albanien, alban, albansk* (jfr VII); *Jordanien, jordan, jordan(i)sk* (N, jfr I).
- b. med stam på vokal + *r*: *Bulgarien, bulgar, bulgarisk*; *Etrurien, etrusk, etruskisk* (med stamväxling, jfr I); *Mähren, mär, märisk* (jfr I).
- c. med stam på *av*: *Skandinavien, skandinav, skandinavisk*; *Jugoslavi-en, jugoslav, jugoslavisk*.
- d. med stam på *é*: *Galiléen, galilé, galiléisk*; *Kaldéen, kaldé, kaldéisk*; *Filistéen, filisté, filistéisk*. Utan motsvarande nationsnamn: *hebré, hebréisk*.
- e. *Etiopien, etiop, etiopisk* (jfr I); *Arabien, arab, arabisk*; *Indonesien, indones, indonesisk* (jfr I); *Galatien, galat, galatisk* (jfr I); *Mesopotamien, mesopotam, mesopotamisk* (jfr I); *Serbien, serb, serbisk* (jfr I); *Bengalen, bengal, bengalisk* (jfr I); *Tjeckoslovakien, tjeckoslovak, tjeckoslovakisk* (jfr IV); *Kabylien, kabyll, kabyll(i)sk*; *Karelen, karel, karelsk* (jfr III).

Till denna typ kan också föras *Malaja, malaj, malajisk* (med *a* i nationsnamnet), *Maldiverna, maldiv, maldivisk* (N) (med nationsnamnet i bestämd form pluralis).

Formerna *sard* och *sardisk* hör också närmast till denna typ men det motsvarande nationsnamnet heter inte *Sardien* utan *Sardinien* (med inskottsmorfemet *in*). På motsvarande sätt hör *britt* och *brittisk* till denna typ, men nationsnamnet heter där *(Stor)Britannien* (med inskottsmorfemet *ann*).

Typ III

Ex. *Preussen, preussare, preussisk*

stam	((i)e)n, a, Ø	territorium
	are	inbyggare
	(i)sk	adjektiv

Hit hör:

1. med ((i)e)n i nationsnamnet:
 - a. med enstavig stam: *Böhmen, bömare, bömisk; Saxen, saxare, saxisk; Preussen, preussare, preussisk; Belgien, belgare, belgisk* (jfr I).
 - b. med tvåstavig stam på obetonat *er* och bortfall av *e* framför ändelse på vokal: *Ungern, ungrare, ungersk; Bajern, bajrare, bajersk; Pommern, pomrare, pommersk*.
 - c. med tvåstavig stam på betonad vokal + *l*: *Tyrolen, tyrolare, tyrolsk; Karelen, karelare, karelsk* (jfr II).
 - d. *Sardinien, sardinare, sardin(i)sk* (jfr II).
2. med *a* i nationsnamnet:
 - a. med stam på vokal + *n*: *Ukraina, ukrainare, ukrainsk; Argentina argentinare, argentinsk*.
 - b. *Tanganjika, tanganjikare, tanganjikisk* (N, hellre *tanganjikan, tanganjikansk* efter V).
3. utan ändelse i nationsnamnet:
 - a. med *land* i stammen: *Holland, holländare, holländsk; Island, isländare, isländsk* (jfr X); *Finland, finländare, finländsk* (jfr IX, X); *Irland, irländare, irländsk* (jfr IX); *Estland, estländare, estländsk* (jfr IX); *Livland, livländare, livländsk* (jfr IX); *Tavastland, tavastländare, tavastländsk* (jfr IX, X); *Kurland, kurländare, kurländsk*

(jfr IX); *Grönland, grönländare, grönländsk; Newfoundland, newfoundlandare, newfoundlandsk; Tailand, tailändare, tailändsk; Nya Zeeland, nyazeeländare, nyazeeländsk*. Dessutom med nationsnamnet i bestämd form singularis: *Eldlandet, eldsländare, eldsländsk* och med nationsnamnet i bestämd form pluralis: *Nederländerna, nederländare, nederländsk*.

- b. med *rik(e)* i stammen: *Österrike, österrikare, österrikisk*.
- c. med *ien* i stammen: *Italien, italienare, italiensk*.
- d. med stam på *istan*: *Pakistan, pakistanare, pakistansk* (N, jfr VI).
- e. *Liechtenstein, liechtensteinare, liechtensteinsk* (N); *Luxemburg, luxemburgare, luxemburgsk* (N).
- f. *Schweiz, schweizare, schweizisk; Bretagne, bretagnare, bretagnisk; Kamerun, kamerunare, kamerunsk* (N); *Bahrain, bahrainare, bahrainsk* (N); *Wales, walesare, walesisk* (N); *Uruguay, uruguayare, uruguayisk* (N); *Dahomey, dahomeyare, dahomeysk* (N). Dessutom med nationsnamnet i bestämd form pluralis: *Filippinerna, filippinare* (N), *filippinsk*.

Som undantag till denna typ kan uppföras *Polen, polack, polsk* (med *ack* i inbyggarnamnet) och *Savojen, savojar, savojsk* (med *ard* i inbyggarnamnet).

Typ IV

Ex. *Turkiet, turk, turkisk*

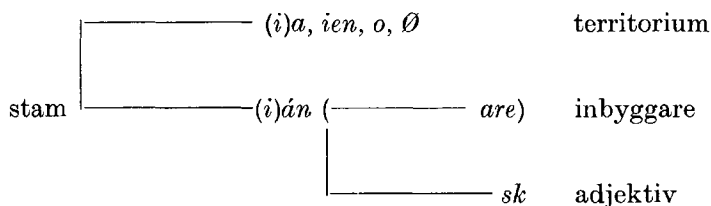
stam	—	<i>iet</i>	territorium
	—	<i>Ø</i>	inbyggare
	—	<i>isk</i>	adjektiv

Hit hör: *Turkiet, turk, turkisk* (jfr XIII); *Mandsjuriet, mandsju, mandsju(r)isk; Mongoliet, mongol, mongolisk; Normandiet, normand, normandisk; Lombardiet, lombard, lombardisk; Tjeckoslovakiet, tjeckoslovak, tjeckoslovakisk* (jfr II).

Hit (eller till I) kan också föras *Algeriet, algerier* (N), *algerisk* (med *er* i inbyggarnamnet).

Ex. *Amerika, amerikan(are), amerikansk*
Typ v

Ex. *Amerika, amerikan(are), amerikansk*

Hit hör:

1. med nationsnamn på (i)a:

a. med stam på *ik*: *Amerika, amerikan(are), amerikansk; Afrika, afrikan(are), afrikansk; Korsika, korsikan(are), korsikansk; Costa Rica, costarican, costaricansk (N); Jamaika, jamaikan, jamaikansk (N)*.

b. *Java, javan, javansk (jfr VII); Korea, korean, koreansk; Panama, panaman, panamansk; Papua, papuan, papuansk; Burma, burman, burmansk (N); Ghana, ghanan, ghanansk (N, jfr VII); Andorra, andorran, andorransk (N); Angola, angolans, angolansk (N, möjligen bättre efter VII: Angola, angoles, angolesisk); Cambodja, cambodjan, cambodjansk (N); Formosa, formosan, formosansk (N); Guatemala, guatemalan, guatemalansk (N); Guinea, guinean, guineansk (N); Kenya, kenyan, kenyansk (N); Nicaragua, nicaraguan, nicaraguansk (N); Volta, voltan, voltansk (N); Samoa, samoan, samoansk (N); Colombia, colombian, colombiansk (N); Bolivia, bolivian, boliviansk (N); Nigeria, nigerian, nigeriansk (N); Venezuela, venezuelan, venezuelansk (N, SAOL upptar bara formen venezuel(i)sk)*.

2. med *ien* i nationsnamnet och stam på *il*: *Brasilien, brasilian(are), brasiliansk; Sicilien, sicilian(are), siciliansk; Kastilien, kastilian(are), kastiliansk*.

3. med *o* i nationsnamnet:

a. med stam på *ik*: *Mexiko, mexikan(are), mexikansk; Puerto rico, puertorican, puertoricansk (N)*;

b. med stam på *ok*: *Marocko, marockan, marockansk*.

c. med stam på vokal: *Borneo, bornean, borneansk (N)*.

4. utan ändelse i nationsnamnet: *Tibet, tibetan(are), tibetansk; Peru, peru (vi)-an(are), peru(vi)ansk; Ecuador, ecuadorian, ecuadoriansk (N); El Salvador, salvadoran, salvadoransk (N); Kuwait, kuwaitan, kuwaitansk (N); Haiti, haitian, haitiansk (N)*.

Hit kan också föras *Honduras*, *honduran*, *honduransk* (N) (med *as* i nationsnamnet) samt *Chile*, *chilen(are)*, *chilensk* (med *en* i inbyggjarformen och adjektivet). Utan regelmässigt nationsnamn står *indian*, *indiansk* (jfr I) samt *dominikan*, *dominikansk* (N).

Både *an* och *anare* finns belagt främst efter stammar på *ik* och *il*: *amerikan(are)*, *afrikan(are)*, (formen med *are* är föga bruklig), *korsikan(are)*, *mexikan(are)*, *brasilian(are)*, *kastilian(are)*, *sicilian(are)*, *peru(vi)an(are)*, *chilen(are)*, *tibetan(are)* (*are* föga bruklig).

Det framgår av ändelserna i inbyggjarnamnen att typ V har beröring med typ III (och VII) genom morfemet *are*. I uppställningen har *are* betraktats såsom ett extra inbyggjarmorfem och former som *amerikanare* och *brasilianare* måste då anses innehålla två inbyggjarmorfem.

En annan lösning av detta problem är att räkna med stamförlängning. Liksom man antar att vi har varianterna *kongo*: *kongol* där den senare förekommer före *es*, kan man anta att vi har två varianter *amerika*: *amerikan*, den senare förekommande framför inbyggjarmorfemet *are*. Denna lösning leder till att stamvarianten *amerikan* kan sättas bredvid stammar på *n* i typ III t. ex. *ukrain*, *argentin*.

Typ VI

Ex. *Japan*, *japan*, *japansk*

stam	—	Ø	territorium
	—	Ø	inbyggjare
	—	(i)sk	adjektiv

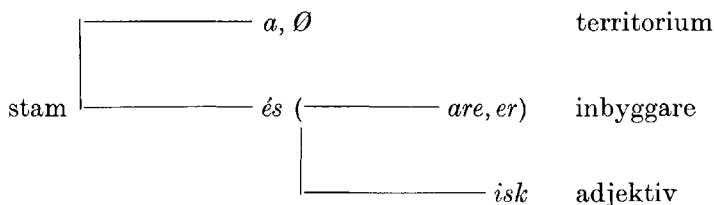
Hit hör:

1. med stam på vokal + *n*: *Japan*, *japan*, *japansk* (jfr VII); *Iran*, *iran*, *iransk*; *Sudan*, *sudan*, *sudansk* (N, jfr VII); *Bhutan*, *bhutan*, *bhutansk* (N); *Oman*, *oman*, *omansk* (N); *Gabon*, *gabon*, *gabonsk* (N); *Pakistan*, *pakistan*, *pakistansk* (N, jfr III). Nationsnamnen *Bhutan*, *Gabon* kunde rimligen lika väl placeras i typ VII.
2. *Sarawak*, *sarawak*, *sarawakisk* (N); *Moçambique*, *moçambik*, *moçambisk* (N); *Israel*, *israel*, *israelisk* (N, jfr I, XII); *Suriname* (med stumt *e*), *surinam*, *surinamsk* (N, passar möjligen bättre i VII).

Betoningen ligger alltid på stammens sista stavelse i inbyggarnamnet, vilket dock endast i fallet *Japan*: *japan* skapar kontrast mellan nationsnamnet och inbyggarnamnet. Möjligen är det bristen på klar kontrast som gör denna typ mindre lämplig. Man vill gärna placera in orden i andra typer, främst VII.

Typ VII

Ex. *Kina, kines, kinesisk*

Hit hör:

1. med *a* i nationsnamnet: *Kina, kines, kinesisk*; *Ghana, ghanes, ghanesisk* (N, jfr V); *Malta, maltes(are,er), maltesisk*; *Katanga, katanges, katangesisk* (ej i SAOL eller N); *Genua, genues(are), genuesisk*.
2. utan ändelse i nationsnamnet:
 - a. med stam på *an*: *Sudan, sudanes, sudanesisk* (jfr VI); *Japan, japanes, japanesisk* (jfr VI).
 - b. med stam på *am*: *Siam, siames, siamesisk*; *Vietnam, vietnames, vietnamesisk* (N, den alternativa adjektivformen *vietnamsk* hör närmast till VI och förefaller olämplig).
 - c. med stam på *on*: *Ceylon, ceylones, ceylonesisk* (N).
 - d. med stam på *al*: *Senegal, senegales, senegalesisk*; *Nepal, nepales, nepalesisk* (N).
 - e. med (sido)stam på *ol*: *Kongo, kongoles, kongolesisk* (N); *Togo, togoles, togolesisk* (N).

Hit hör även *Libanon, libanes, libanesisk* (med stam på *an* och *on* i nationsnamnet. Formerna *albanes* (ej i N), *albanesisk* tillhör också denna typ liksom *singales, singalesisk* utan motsvarande nationsnamn.

Formerna *esare*, och *eser* finns bara belagda i *maltesare, malteser* i SAOL.

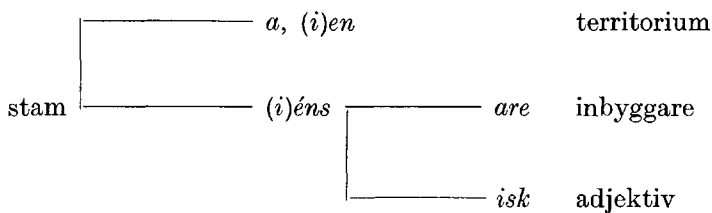
Fastän starkt avvikande kan också *Portugal, portugis, portugisisk* föras hit (med *al* i nationsnamnet, *is* i stället för *es* i inbyggarnamnet och adjektivet).

Gruppen *Java, javanes, javanesisk* erbjuder ett specialproblem. Om

vi tolkar *javan* såsom en sidostam till *java* hör gruppen hit (jfr *Kongo*, *kongoles*, *kongolesisk*). Antar vi att inbyggarmorfemet *an* föreligger före *es* får vi bygga ut typ V så att den inkluderar detta fall också.

Typ VIII

Ex. *Kanada*, *kanadensare*, *kandensisk*

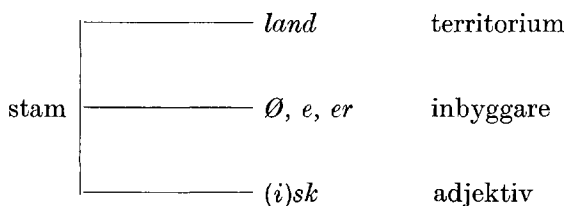

Hit hör:

1. med *a* i nationsnamnet: *Kreta*, *kretensare*, *kretensisk* (jfr I); *Kanada*, *kanadensare*, *kanadensisk* (den alternativa adjektivformen *kanadisk* hör närmast till typ I och implicerar då en inbyggarmorfem *kanadier*).
2. med (i)en i nationsnamnet: *Australien*, *australiansare*, *australiansisk* (jfr I); *Baden*, *badensare*, *badensisk*.

Typ IX

Ex. *Grekland*, *grek*, *grekisk*

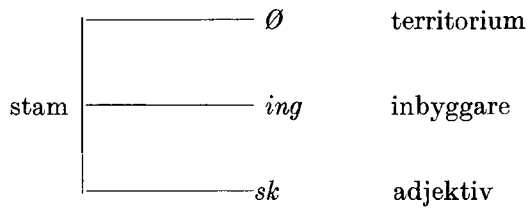
Hit hör:

1. utan ändelse i inbyggarnamnet: *Grekland*, *grek*, *grekisk*; *Ryssland*, *ryss*, *rysk*; *Lettland*, *lett*, *lettisk*; *Estland*, *est*, *estnisk* (med inskott av *n* före *isk*) (jfr III); *Frisland*, *fris*, *frisisk*. Adjektiv till *tavast* saknas i SAOL varför gruppen är ofullständig (såvida man inte antar en grupp *Tavastland*, *tavast*, *tavastländsk*).
2. med *e* i inbyggarnamnet: *Skottland*, *skotte*, *skotsk*; *Finland*, *finne*, *finsk* (jfr III, X). Formerna *jude*, *judisk* kunde också föras hit med ett motsvarande nationsnamn *Judaland*.

3. med *er* i inbyggarnamnet: *Irland, irer, irisk* (jfr III); *Somaliland, somalier, somalisk* (jfr I); *Kurland, kurer, kurisk* (jfr III); *Livland, liver, livisk* (jfr III).

Typ X

Ex. *Island, islänning, isländsk*

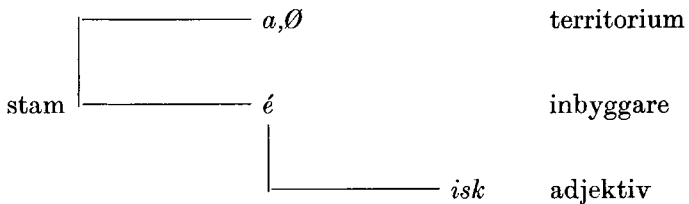

Hit hör:

1. med *land* i stammen: *Island, islänning, isländsk*, (jfr III); *Ingermanland ingermanlänning, ingermanländsk*; *Tavastland, tavastlänning, tavastländsk* (jfr III, IX); *Finland, finlänning, finländsk* (jfr III, IX).
2. *Färöarna, färöing, färöisk*; sidoformen *färing* saknar *ö* i stammen.

Typ XI

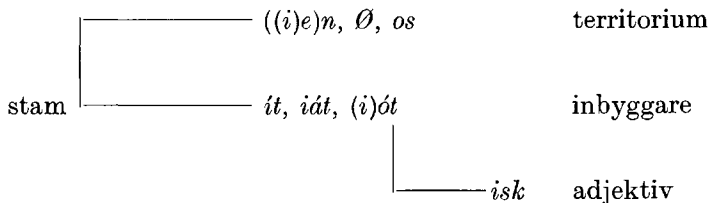
Ex. *Europa, europé, européisk*

Hit hör: *Europa, europé, européisk*; *Kanan, kanaané, kanaanéisk* (jfr XII).

Typ XII

Ex. *Asien, asiat, asiatisk*

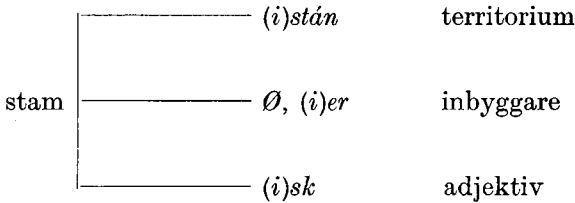

Hit hör:

1. med ((i)e)n i nationsnamnet: *Asien, asiat, asiatisk; Samarien, samarit, samaritisk; Cypern, cypriot, cypriotisk* (jfr I) (med stamväxling framför ändelse på vokal).
2. utan ändelse i nationsnamnet: *Israel, israelit, israelitisk* (jfr I, VI; *Yemen, yemenit, yemenitisk* (N); *Kanan, kananit* (ej i SAOL), *kananitisk* (jfr XI).
3. med os i nationsnamnet: *Laos, laot, laotisk* (N). Gruppen *Laos* etc. kan också föras till VI om man uppfattar växlingen *laos:laot* såsom stamväxling.

Typ XIII

Ex. *Afganistan, afgan, afgan(i)sk*

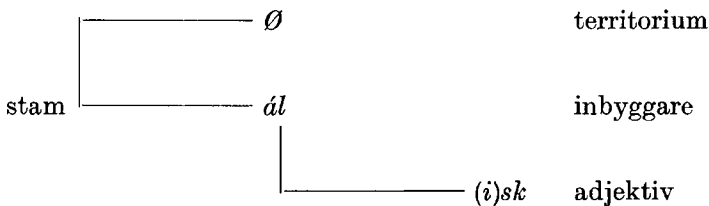
Hit hör: *Afganistan, afgan, afgan(i)sk; Kurdistan, kurd(er), kurdisk; Hindustan, hindu, hinduisk; Belutchistan, belutch, belutchisk* (ej i N eller SAOL); *Kazakstan, kazak, kazakisk* (ej i N eller SAOL).

Avvikande är: *Turkestan* (även *Turkistan*), *turkoman* eller *turkmen, turkoman(i)sk, eller turkmen(i)sk*.

Pakistan etc. tillhör inte denna typ eftersom inbyggarnamnet inte är *pak* (*Pakistan* är bildat av initialerna i *Punjab, Afganistan* och *Kashmir + istan*). Enligt N skulle *Pakistan* tillhöra typ III eller VI.

Typ XIV

Ex. *Provence, provensal, provensalsk*

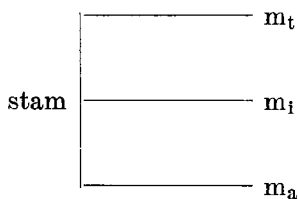
Hit hör utan ändelse i det territoriella namnet: *Provence, provensal, provensalsk*, samt med bestämda artikeln i det territoriella namnet: *Orienten, oriental, orientalisk* (att *en* här är bestämda artikeln, framgår av att ordet inte är neutrum som annars är normalt för nationsnamn).

Hit kan möjligen också föras *Kamtjatka, kamtjadal, kamtjadalsk* om man anser att stammen har formerna *kamtjat, kamtjad* och betraktar *ka* som ett territoriellt morfem.

Morfologiska mönster

Såsom framgår av de morfologiska diagrammen kan man urskilja två generella morfologiska mönster i typerna med utgångspunkt ifrån hur orden i grupperna kontrasterar. I följande uppställning betecknar m_t territoriellt morfem, m_i inbyggarmorfem, m_a adjektivmorfem. I vissa fall åstadkommes kontrasterna genom att ändelse saknas vilket här motvaras av att ett eller flera m kan vara \emptyset (se t. ex. II, VI).

mönster A

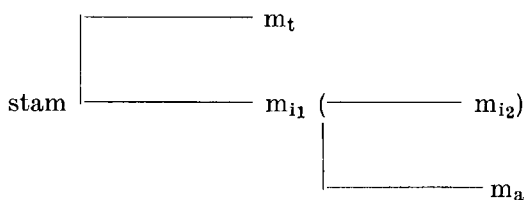
Ex.

Tunisien

tunisier

tunisisk

mönster B

Ex.

Amerika

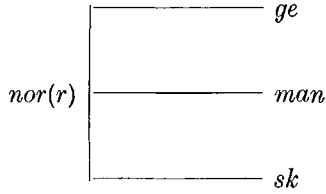
amerikan(are)

amerikansk

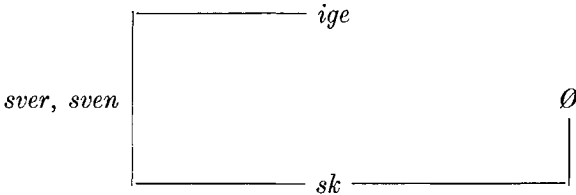
Svåranalyserade ordgrupper

Vissa ordgrupper faller helt utanför dessa typer och erbjuder analytiska problem, varför de behandlas särskilt. Av de oregelbundna ordgrupperna hör flera till närliggande länder: *Norge, norrman, norsk, Danmark, dansk, dansk, Tyskland, tysk, tysk, England, engelsman, engelsk, Frankrike, fransman, fransk. Sverige, svensk, svensk* hör också till de svåranalyserade.

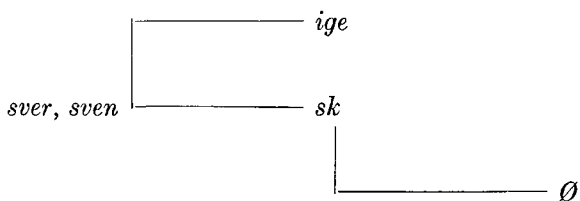
1. I gruppen *Norge, norrman, norsk* är det naturligt att betrakta *nor(r)* såsom stam och detta ger följande analys:

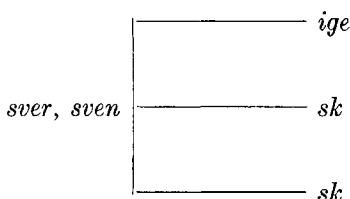
2. Om man accepterar denna analys är det naturligt att analysera ordet *Sverige* så att det innehåller samma morfem *ge* (där stavat *ige*, i båda fallen uttalat *je*). Detta ger oss stammen *sver* i nationsnamnet. Denna stam återkommer emellertid inte i inbyggarnamnet och adjektivet utan där är det rimligt att anta att en stam *sven* föreligger. Vi kan sedan identifiera adjektivmorfemet (*i*)*sk* i adjektivet *svensk* och betrakta inbyggarnamnet såsom en substantivering av detta adjektiv (detta substantiveringsmorfem har tecknats med \emptyset i diagrammet nedan). Denna lösning tecknas i följande diagram.

Detta mönster (jfr uppställningen av mönster ovan) finns emellertid inte i någon av huvudtyperna men föreligger möjligen i någon av de andra svåranalyserade grupperna (*Danmark, dansk, dansk, England, engelsman, engelsk, Frankrike, fransman, fransk*). En annan lösning som vore i överensstämmelse med mönster B (t. ex. i V, VII, VIII) vore följande i vilken adjektivet betraktas såsom bildat med en \emptyset -allomorf av (*i*)*sk* efter inbyggarnamnet. Inbyggarnamnet kan i sin tur antingen antagas vara bildat med ett inbyggarmorfem *sk* efter en stam *sven* (eller möjligen med ett \emptyset -morfem efter en stamvariant *svensk*). Den första av dessa lösningar ger följande diagram:

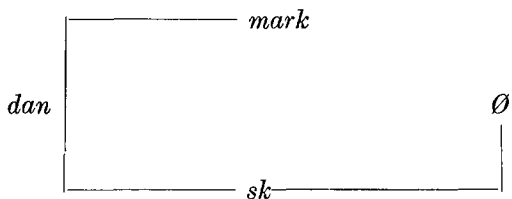
En annan lösning är att även betrakta adjektivet såsom avlett till stammen *sven* vilket ger oss följande diagram vars mönster (A) vi kan känna igen t. ex. i typerna I, II, III, IV, IX, X.

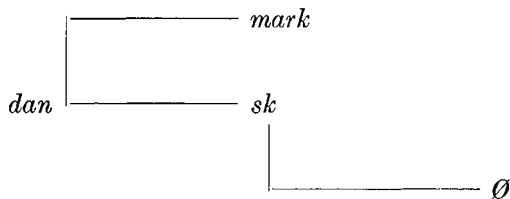
Dessa senare lösningar räknar med ett inbyggarmorfem *sk* som vi i övrigt bara kan finna om vi tolkar gruppen *Danmark, dansk, dansk* på ett speciellt sätt.

En lösning som antar en allomorf av *rike* (som också föreligger i *Österrike* och *Frankrike*) i *Sverige* i överensstämmelse med etymologiska förhållanden är också tänkbar.

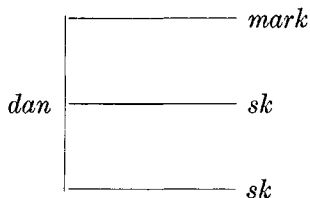
3. Ordgruppen *Danmark, dansk, dansk* har likheter i inbyggarnamnet och adjektivet med gruppen *Sverige, svensk, svensk*. Men i den danska gruppen erbjuder stammen inte något problem eftersom den klart är *dan* i alla formerna. (Folkstamsordet *dan* har inte ansetts höra hit). Betraktar vi inbyggjarformen *dansk* såsom en substantivering av adjektivet *dansk* (jämför *svensk*) får vi följande mönster som inte är belagt i huvudtyperna.

Betraktar vi åter adjektivet såsom bildat till inbyggardet får vi följande diagram som tillhör mönster B.

Betraktar vi både inbyggarnamnet och adjektivet såsom bildat till stammen *dan* får vi följande diagram som tillhör mönster A.

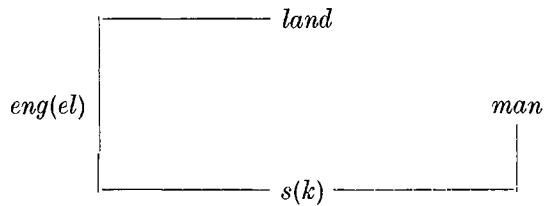
4. Ordgruppen *Tyskland, tysk, tysk* visar likhet med grupperna *Sverige svensk, svensk, Danmark, dansk, dansk* genom att samma form förekommer i inbyggardord och nationalitetsadjektiv. I gruppen *Tyskland, tysk, tysk* är det naturligt att antaga att *tysk* är stammen och i så fall kan man antingen anta att både inbyggarnamn och adjektiv är bildat till denna stam utan ändelser (\emptyset -allomorfer av inbyggarmorfemet *sk*, resp. av adjektivmorfemet (*i*)*sk*), eller att adjektivet är bildat utan ändelse till inbyggardet som också är bildat utan ändelse till stammen. Dessa olika lösningar kan tecknas efter tidigare diskuterade diagram för *Danmark, dansk, dansk, Sverige, svensk, svensk*.

Alternativt kan man anta ett substantiveringsmorfem i detta fall i inbyggarnamnet liksom i de diskuterade inbyggarnamnen *dansk, svensk*.

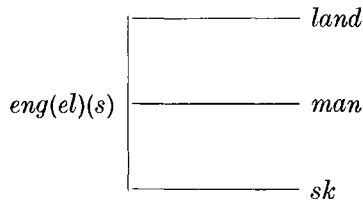
Att räkna med en kortare stam *ty* och adjektivmorfem *sk* i alla former förefaller mindre lämpligt eftersom detta mönster saknas.

5. Ordgruppen *England, engelsman, engelsk* är också problematisk. Vi måste räkna med stammarna *engel* och *eng*, den senare förekommande före *land*. Man kunde också anta en stam *engl* före *land* (liksom *angel* har en sidostam *angl* före *er*) men stamvarianterna utan *e* i stammar på *er* och *el* förekommer enligt regeln bara före ändelse på vokal (*ungr-are, nyckl-ar*).

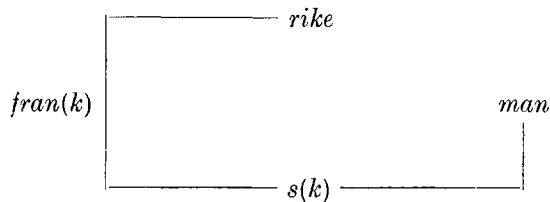
Det *s* som förekommer i *engelsman* kunde antagas vara det morfem som ofta förekommer i sammansättningar, t. ex. *bordsben*. En annan lösning är att betrakta detta *s* såsom en allomorf av (*i*)*sk*. Formen *engelsman* fick då uppfattas såsom bildad till adjektivet *engelsk* (vilket är etymologiskt riktigt). Denna lösning ger följande diagram.

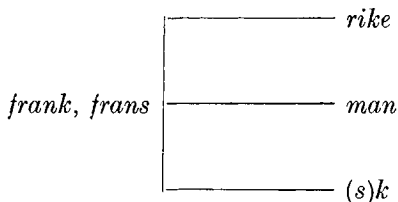
En annan lösning vore att anta *engels* såsom stamvariant vilket ger följande diagram.

6. I gruppen *Frankrike*, *fransman*, *fransk* (vi utelämnar här folknamnet *franker* och den alternativa men sällsynta inbyggjarformen *fransos*) kan man anta stammarna *frank* och *fran* om man betraktar *s* i *fransman* såsom fogemorfem eller såsom en allomorf av morfemet (*i*)*sk*. Den senare lösningen ger följande mönster:

Räknar vi i stället med stamvarianterna *frank* och *frans* får vi följande mönster:

Denna sista lösning ger möjlighet att betrakta inbyggarnamnet *fransos* såsom bildat med ett morfem *os* till *frans*. I den första lösningen måste *fransos* betraktas såsom bildat med morfemet *sos* till *fran*.

7. Problematiska är också grupperna: *Monaco*, *monegask*, *monegaskisk*, *Madagaskar*, *madagass*, *madagassisk* eller *madagaskisk*, *Kamtjatka*, *kamtjadal*, *kamtjadalsk*. De olika tänkbara lösningarna kan diskuteras efter de tidigare demonstrerade modellerna.

Morfologisk stamstruktur

Vi har i det föregående betraktat den längsta gemensamma delen i grupperna av nationalitetsord såsom stam. De stammar vi får fram på detta sätt har varierande morfologisk struktur. Vi kan urskilja följande typer. Rot betecknar här den orddel eller kärna som vi inte (i svenskan!) kan segmentera ytterligare (endast osammansatta former behandlas).

stam	exempel
1. rot	<i>tunis</i>
2. rot + m_1	<i>kaldé</i>
3. rot + m_t	<i>italien</i>

I vissa fall är det tveksamt hur långt man kan segmentera stammen. I stammarna *german*, *alban*, *sloven* kan man eventuellt antaga morfemet *an* (som i *amerikan*) respektive *en* (som i *chilen*). I så fall tillhör dessa stammar typ 2. Om man uppfattar *es* i *polynes*, *Polynesien*, *polynesisk* såsom inbyggarmorfemet *es* (vilket är etymologiskt felaktigt eftersom ett grekiskt element *nes* 'ökedja' ingår) kommer stammen *polynes* att tillhöra typ 2 inte typ 1.

Inbyggarrorden användes mycket ofta i pluralis såsom beteckning för folkslag, t. ex. *märer*, *irer*, *kurder*, *galater*, *malteser*. I dessa pluralisformer kan *er* antingen uppfattas såsom pluralisändelse varvid de motsvarande

singularisformerna blir *mär, ir, kurd, galat, maltes* eller såsom inbyggjarändelse varvid pluralismorfemet representeras av allomorf \emptyset och de motsvarande singularisformerna blir identiska med pluralisformerna. Denna tvetydighet hos pluralisformerna bidrar till den vacklan som finns mellan former med *er* och utan. En ytterligare faktor är sammansättningsformer med *er* som förekommer, t. ex. *galaterbrevet, malteserkors, dalmatinerhund*,

Stammen i en ordgrupp kan vara identisk med inbyggarnamnet som i fallet *Kaldéen, kaldé, kaldéisk*, eller med nationsnamnet som i fallet *Italien, italienare, italiensk*. Stammen kan däremot inte vara ett adjektiv (såvida man inte tolkar någon av de svåranalyserade ordgrupperna så).

I fallet *Kaldéen, kaldé, kaldéisk* kan man säga att nationsnamnet och adjektivet är bildade till inbyggarnamnet, medan i fallet *Italien, italienare, italiensk* inbyggarnamnet och adjektivet är bildade till nationsnamnet. I ett fall som *Amerika, amerikan, amerikansk* kan man säga att adjektivet är bildat till inbyggarnamnet.

Emellertid kan man inte alltid använda detta uttryckssätt. I ordgruppen *Abessinien, abessinier, abessinsk* kan vi inte på grundval av den morfologiska strukturen säga att något av orden är bildat till ett annat, därför att inget av orden i gruppen består av ett av de andra + ett morfem.

Man bör ha klart för sig att en synkronisk beskrivning där man säger att ett ord är bildat till ett annat inte får tolkas etymologiskt eller kronologiskt. Även om *Bulgarien* och *bulgarisk* kan sägas vara bildade till *bulgar* innebär inte detta att formen *bulgar* är äldre i svenskan än *Bulgarien* och *bulgarisk*. Även om *koreansk* kan sägas vara bildat till *korean* är det inte sagt att *korean* har använts tidigare än *koreansk* i svenskan.

I själva verket är det närmast så att alla tre orden i gruppen existerar potentiellt i språket så snart ett kommit in (under förutsättning att den form som först användes kan anslutas till något morfologiskt mönster i språket). Det som därför är av primärt etymologiskt och historiskt intresse är när roten först användes i språket.

Morfemsekvenser

De morfemsekvenser som förekommer i nationalitetsorden är följande.

A. Nationsnamn	exempel
1. rot + m_t	<i>Tunisien</i>
2. rot + m_1 + m_t	<i>Kaldéen</i>

B. Inbyggarnamn

1. rot + m_1	<i>tunisier</i>
2. rot + m_{i_1} + m_{i_2}	<i>amerikanare</i>
3. rot + m_t + m_1	<i>italienare</i>

C. Adjektiv

1. rot + m_a	<i>tunisisk</i>
2. rot + m_i + m_a	<i>amerikansk</i>
3. rot + m_t + m_a	<i>italiensk</i>
4. rot + m_{i_1} + m_{i_2} + m_a	<i>javanesis</i>

I inbyggartyper som *grek* och *arab* vilka till formen är identiska med roten är det lämpligt att säga att vi har ett inbyggarmorfem som är \emptyset . Även dessa former tillhör därigenom typ rot + m_1 . I annat fall får vi tillägga en inbyggartyp där namnet bara består av roten. Med den föreslagna metoden föreligger aldrig roten enbart i ett nationalitetsord.

Det framgår av dessa listor av sekvenser att vi inte har någon fast ordning mellan m_t och m_i : i *kaldéen* kommer m_i före m_t , i *italienare* kommer m_t före m_i . Om vi ser på de enskilda morfemen kan vi emellertid se att vi har en bestämd ordning såsom framgår av följande två uppställningar.

I

m_i	m_t
<i>é</i>	<i>((i)e)n</i>
<i>((i)an)</i>	
<i>(es)</i>	

II

m_t	m_i
<i>land (länd, länn)</i>	<i>are</i>
<i>rik(e)</i>	<i>ing</i>
<i>((i)e)n</i>	

Morfemen *(i)an* och *es* har här placerats in inom parentes eftersom denna placering bygger på att *an* i former som *Albanien* och *es* i former som *Polynesien* uppfattas såsom inbyggarmorfem.

I kombinationer mellan två inbyggarmorfem föreligger en fast ordning som framgår av följande.

m_{i_1}	m_{i_2}	exempel
<i>(i)an</i>	<i>are</i>	<i>amerikanare</i>
<i>(i)an</i>	<i>es</i>	<i>javanese</i>
<i>es</i>	<i>are</i>	<i>maltesare</i>
<i>es</i>	<i>(i)er</i>	<i>malteser</i>

Fastän vissa kombinationer är ytterst svagt belagda kan vi sätta upp dessa inbyggarmorfemen i tre kolumner efter den ordning de har när de kombineras.

<i>(i)an</i>	<i>es</i>	<i>are</i> <i>(i)er</i>
--------------	-----------	----------------------------

Det framgår vidare att adjektivmorfemet alltid kommer sist.

Vi kan nu ordna de studerade morfemen i 5 kolumner efter den ordning de kommer i när de kombineras.

kolumn	1	2	3	4	5
	m_i	m_i	m_t	m_i	m_a
	<i>(i)an</i>	<i>es</i>	<i>((i)e)n</i>	<i>are</i>	<i>(i)sk</i>
		<i>é</i>	<i>land</i>	<i>(i)er</i>	
			<i>rike</i>	<i>ing</i>	

Detta arrangemang innebär att förekommande morfemsekvenser kan läsas in i uppställningen varvid ordningen alltid är den som anges av uppställningen. Däremot kan man inte betrakta uppställningen generativt och säga att alla de sekvenser som kan bildas genom att man tar morfemen i ordning ur de olika kolumnerna är tillåtna i svenskan.¹

Vi kan komplettera uppställningen genom att placera in övriga morfem t. ex. *ack*, *iat*, *ard*, *man* etc. På grund av bristen på kombinationer måste inplaceringen ofta bli arbiträr. Vi kan t. ex. lika gärna sätta *ack* i inbyggarkolumnen 1 som i inbyggarkolumnen 2 eller 4 eftersom morfemet inte kombineras med några andra morfem.

De infix (*in*, *(i)ens*, *ann*) som vi tidigare räknat med bör också placeras i modellen. Det är då frestande att betrakta dem som latent inbyggarmorfem som inte själva kan förekomma sist i ett ord utan alltid måste följas av något annat morfem. På grund av kombinationerna *ensare* (i *kanadensare*), *iner* (i *dalmatiner*), *annien* (i *Britannien*) bör dessa infix placeras in i kolumn 1 eller 2.

Fonologisk rotstruktur

Roten i nationalitetsorden kan vara av olika längd. Vanligast är 1- och 2-staviga rötter som *grek* och *arab* men upp till 4-staviga rötter har be-

¹ Angående ordning mellan lingvistiska enheter se författarens *Rank Order of Consonants*, *Studia Linguistica* 6 (1955), s. 8—20, Gårding, *Relation and Order* (samma nummer s. 21—34), Loman, *Ordföljd och betydelse hos attributiva bestämmningar*, ANF 71 (1957), s. 219—244, *Ordföljd och betydelse hos hjälpverb*, ANF 73 (1958), s. 33—50, Karlgren, *Positional Models and Empty Positions*, *Interdiscipl. Stud. from the Scand. Summer University XII* (Copenhagen, 1953), s. 22—57.

lagts i dessa ord. Följande uppställning ger exempel på rötter av olika längd.

1-staviga: *grek, est, finn, pol, ryss, ind, serb, sax, böhm, skott, ir, kret, pers, belg, britt, sard, span, preuss.*

2-staviga: *arab, kanad, egypt, tunis, marock, tavast, bengal, europ, karel, tyrol, liby, ung(e)r, baj(e)r, eng(e)l, portug, ukrain, savo, tibet.*

3-staviga: *amerik, israël, argentin, tanganjik, filippin, etiop, dahomey, abessin, andalus, babylon, aragon, kaliforn, kamerun, senegal.*

4-staviga: *mesopotam, uruguay, guatemal, venezuel, nicaragu, paraguay.*

Den normala rottypen i svenska är enstavig (som i *hus, eld*) eller tvåstavig med flyktigt *e* före *r, l* eller *n* (vilket kan tecknas *(e)r, (e)l, (e)n*), t. ex. i *lager, fågel, mogen*.¹ Nationalitetsorden innehåller anmärkningsvärt många långa rötter vilket naturligtvis förklaras av främmande ursprung.

Semantik

Det har framgått av genomgången att vi i varje grupp av nationalitetsord bara har ett adjektiv. Vi har inte ett adjektiv som hör semantiskt till inbyggardet och betyder »som tillhör eller är karakteristisk för inbyggare i landet X» och ett adjektiv som hör samman med nationsnamnet och betyder »som tillhör eller är karakteristisk för nationen X».²

Det föreligger här en diskrepans mellan den formella morfologiska strukturen och den semantiska eftersom man av den morfologiska skulle vara böjd att tro att vissa adjektiv hör samman med nationsordet, andra med inbyggardet. Adjektiven *amerikansk* och *kinesisk* innehåller båda inbyggarmorfem före *(i)sk* och man skulle därför kunna tro att de anslöt sig semantiskt närmare till inbyggarna än till nationen, men så är inte fallet: *amerikansk* kan lika väl användas såsom adjektiv till landet *Amerika* i uttrycket »*De amerikanska kusterna*» som såsom adjektiv till inbyggardet *amerikan(are)* i satsen »*De amerikanska rökvanorna*». Nationalitetsadjektiven *italiensk* och *holländsk* kunde å andra sidan vara närmare förknippade med landen *Italien* respektive *Holland* men även dessa hör semantiskt lika nära till inbyggarna *italienarna* och *holländarna*.

¹ En översikt över olika typer av rötter i svenska presenteras i författarens arbete *Phonotactic Structures in Swedish* (Lund, 1965).

² Om man till de territoriella namnen på *(i)stan* bildar adjektiv t. ex. *afganistansk, hindustansk, turkestanisk* kommer dessa närmast att anknytas till nationsnamnen och vi skulle då få två adjektiv med olika betydelse i ordgruppen.

Det torde i själva verket vara ganska svårt att skilja mellan de två semantiska typerna eftersom en nation utgöres av dess inbyggare och detta är väl förklaringen till förhållandet.

Valet av olika suffix och ordbildningstyper har i en del fall utnyttjats till att göra semantiska distinktioner. Till stammen *ind* förekommer inbyggardet *indier* 'invånare i Indien' och adjektivet *indisk* efter typ I. Till samma stam förekommer orden *indian* såsom beteckning för (avkomling av) urinvånare i Amerika och *indiansk* efter typ V (i detta fall är ordgruppen defekt eftersom motsvarande nationsnamn av historiska skäl saknas och adjektivet hör endast till inbyggardet).

I valet av inbyggarnamn till det nya Israel (*israelier*) vill man markera att det inte är fråga om invånarna i bibelns Israel (*israeliterna*). Formen *irer* användes företrädesvis om keltisk invånare på Irland, medan *irländare* användes dels om keltisk invånare på Irland dels om på Irland bosatt engelsman (SAOB). *Finne* betecknar äktfinsk invånare (av finsk ras) medan *finländare* är en medborgare i Finland utan avseende på ras, stundom särskilt använt om finlandssvensk (SAOB).

Inbyggardformer har i några fall fått utvidgad användning t. ex. *sardin* (fiskart), *dalmatiner* (hundras), *amerikanare* (stor amerikansk bil), *kanadensare* (kanottyp). Ordet *sardin* är numera oanvändbart som inbyggarnamn till Sardinien och en viss vacklan föreligger ifråga om lämpligt ersättningsord (*sard*, *sardinare*).

Diakroni

En annan fråga är hur detta system uppstått. Det är klart att orden i stor utsträckning har utländska förebilder (jämför de oanalyserade listorna över några ord i tyska och engelska). Men det är väsentligt att ha klart för sig att orden i svenska bildar ett system. Detta system är inte identiskt med något annat språks även om man kan finna partiella likheter (jämför de tyska och engelska nationalitetsorden).

Bakom det nuvarande systemet ligger de tidigare som säkert haft andra drag. Det nuvarande kan sägas bygga på ett urval ur äldre former. I SAOB (i formparenteserna) kan man få en uppfattning om existerande äldre former (däremot inte om de synkroniska system som gällt i olika tider). Man kan t. ex. se att såsom inbyggarnamn till *Belgien* har förekommit *belg*, *belger*, *belgier*, *belgare*; av dessa accepterar vi idag bara de två senare. Såsom inbyggarnamn till *Polen* kan man i SAOB finna *polack*, *polacke*, *polackare*, *polacker*, *pole*, *pol*; av dessa accepterar vi bara den första idag. Som adjektiv till *Polen* upptar SAOB formerna *polsk*, *polisk*,

polensk, polinsk, polandsk, polnisk, polnsk, polonisk, polackisk; av dessa är bara den första bruklig idag.

Till *Kanada* upptar SAOB formerna *kanadare, kanadier, kanadens, kanadensare* men bara den sista anses fullt bruklig idag. Av de motsvarande adjektiven *kanadisk* och *kanadensisk* tar SAOB upp båda utan bruklighetsinskränkning medan SAOL sätter »även» före *kanadisk*. Som vi kan se av det tidigare visade systemet hör *kanadier* och *kanadisk* ihop (i typ I) och när *kanadier* försvinner drar den med sig *kanadisk*.

Suffixmorfemen har också varit andra tidigare och haft andra almorfer. Vissa av suffixmorfemen kan också spåras i utländska former t. ex. ((*i*)*e*)*n*, (*i*)*er*, (*i*)*an*, *es*, (*i*)*sk*, *iet* (jämför listan).

Även det nuvarande systemet är ostadigt som framgår av växelformerna i materiallistan. Går man till dagspressen kan man finna flera former som inte tagits upp i vår lista som bygger på SAOL, t. ex. *kabylier* (SDS 1963).

Det finns anledning att tro att vissa typer drar till sig ord från andra typer och det är väl främst typ I som spelar en dominerande roll i systemet.

Det diakroniska problemet fordrar emellertid en speciell undersökning. Som framgått av undersökningen är det en mängd faktorer som spelar en roll för ett morfologiskt system.

Lista över några grupper av nationalitetsord i engelska och tyska

nation	inbyggare	adjektiv
Engelska		
<i>Belgium</i>	<i>Belgian</i>	<i>Belgian</i>
<i>Bulgaria</i>	<i>Bulgarian</i>	<i>Bulgarian</i>
<i>Prussia</i>	<i>Prussian</i>	<i>Prussian</i>
<i>Turkey</i>	<i>Turk</i>	<i>Turkish</i>
<i>America</i>	<i>American</i>	<i>American</i>
<i>Japan</i>	<i>Japanese</i>	<i>Japanese</i>
<i>China</i>	<i>Chinese</i>	<i>Chinese</i>
<i>Canada</i>	<i>Canadian</i>	<i>Canadian</i>
<i>Greece</i>	<i>Greek</i>	<i>Greek</i>
<i>Holland</i>	<i>Dutchman</i>	<i>Dutch</i>
<i>Galilee</i>	<i>Galilean</i>	<i>Galilean</i>
<i>Europe</i>	<i>European</i>	<i>European</i>
<i>Asia</i>	<i>Asiatic</i>	<i>Asiatic</i>
<i>Afghanistan</i>	<i>Afghan</i>	<i>Afghan</i>
Tyska		
<i>Belgien</i>	<i>Belgier</i>	<i>belgisch</i>
<i>Bulgarien, Bulgarei</i>	<i>Bulgare</i>	<i>bulgarisch</i>

<i>Preussen</i>	<i>Preusse</i>	<i>preussisch</i>
<i>Türkei</i>	<i>Türke</i>	<i>türkisch</i>
<i>Amerika</i>	<i>Amerikaner</i>	<i>amerikanisch</i>
<i>Japan</i>	<i>Japaner, -eser</i>	<i>japan(es)isch</i>
<i>China</i>	<i>Chineser</i>	<i>chinesisch</i>
<i>Kanada</i>	<i>Kanadier</i>	<i>kanadisch</i>
<i>Griechenland</i>	<i>Griecher</i>	<i>griechisch</i>
<i>Holland</i>	<i>Holländer</i>	<i>holländisch</i>
<i>Galiläa</i>	<i>Galiläer</i>	<i>galiläisch</i>
<i>Europa</i>	<i>Europäer</i>	<i>europäisch</i>
<i>Asien</i>	<i>Asiat</i>	<i>asiatisch</i>
<i>Afghanistan</i>	<i>Afghane</i>	<i>afghanisch</i>

Slutord

Ur lingvistisk synpunkt kan språkvård ofta betraktas såsom en metod att undvika komplikationer i beskrivningen. De former som rekommenderas är i regel sådana som passar in i systemet och inte kommer att bli undantag. Om man rekommenderar inbyggjarformen *ghanes* hellre än *ghanier* eller *ghanare* inför man inga undantag i reglerna eftersom stammen *ghan* kommer att passa in bra i typ VII (vid sidan av t. ex. *kin*, *sudan*) Formen *ghanier* kommer däremot att bli ett undantag i typ I vars stammar i regel inte har detta utseende och vars nationsnamn i regel slutar på ((i)e)n. Rekommenderar man formen *ghanare* kommer nationsnamnet *Ghana* att avvika ifrån den vanliga formen i typ III.

På samma sätt är formen *israelsk* att föredra framför *israelisk* därför att regeln för distributionen av *isk* och *sk* säger att vi skall ha *sk* efter obetonat *el* (jfr *engelsk*). Valet mellan formerna *israelisk* och *israelsk* är mindre klart eftersom båda har visst stöd i materialet (se reglerna under morfemet (*i*)*sk*).

I valet mellan formen *sovjetisk* och *sovjetsk* är den första att föredra eftersom huvudregeln säger att vi har *isk* efter *t*. Formen *sovjetsk* har bara stöd i (undantaget) *skotsk* bland nationalitetsorden. Den finala kombinationen *tsk* förekommer emellertid även i några andra adjektiv: *spotsk*, *bitsk*, *hätsk*, *fävitsk*.

Valmöjligheterna förefaller idag vara begränsade till inbyggarnamnet och adjektivet eftersom vi i regel tar in ett nytt nationsnamn såsom det kommer till oss utifrån (oftast i engelsk form). Vad man väljer i ett sådant namn är stam och ändelse: om möjligt försöker man identifiera ett tidigare belagt morfem t. ex. (*i*)*a* eller \emptyset och man försöker sedan placera in namnets stam vid sidan av existerande. Anpassningen sker så att systemet rubbas så lite som möjligt: om möjligt undviker man nya morfem eller

stammar med avvikande struktur i typerna. I fråga om valet av inbyggarnamn och adjektiv har man friare händer även om väl utländska förebilder kan spela en roll och det är främst här systemet utövar tryck. Valet av inbyggarnamn och adjektiv kan ofta bli en automatisk följd av nationsnamnets struktur.

Geografiska synpunkter spelar också in. Morfemet *es* (som förekommer i typ VII) förefaller passa bäst för asiatiska och afrikanska inbyggarnamn, medan (*i*)*an* (i typ V) förefaller passa bäst i (syd)amerikanska namn.

För översättarna på utländska nyhetsbyråer spelar väl de utländska formerna in men för språkutövarna i gemen är nog det inhemska systemet avgörande. För språkvårdare kan anpassningen till grannländerna inverka och här kan uppstå konfliktsituationer.

Intressanta exempel på systemets kraft kan man få hos författare av utopier. När Vilhelm Moberg skapar namn till sitt land i boken *Det gamla riket* (Stockholm, 1963) väljer han *Idyllien* (på engelska *Idyllia*) och till detta förekommer adjektivet *idyllisk*. Någon inbyggarnamn tycks inte förekomma i boken men det ovan skisserade systemet ger oss möjlighet att antaga att inbyggarnamnen borde vara *idyllier* (efter typ I).

Folke Nystrand bildar i boken *Rolands rukratiska resa* (Stockholm, 1962) namnet på sitt fantasiland med ändelsen *ia*: *Rukratia*. Till det förekommer inbyggarnamnet *rukrat* och adjektivet *rukratisk* allt enligt typ II.

I boken *Den rasande Roland* (Stockholm, 1958) kallar Folke Nystrand ett fantasiland för *Triponaica*. Stammen på *ik* och *a* i nationsnamnet gör att vi väntar oss att invånarna heter *triponaicaner* efter typ V och det gör de också. Något adjektiv har inte belagts i boken men det är uppenbart att det skall heta *triponaicansk* om det förekommer.

Summary in English

The study is a detailed examination of the morphological patterns in the nationality words of Swedish. By nationality words is meant words denoting nations, words denoting inhabitants and the corresponding adjectives, i.e. *Turkiet*, *turk*, *turkisk* (cf. *Turkey*, *Turk*, *Turkish*), *Sverige*, *svensk*, *svensk* (cf. *Sweden*, *Swede*, *Swedish*). The derivational morphemes occurring in these words are listed and the distribution of the allomorphs is described. These words are very heterogeneous from a morphological point of view (most of them include foreign elements) and different morphological solutions are discussed.

The groups of nationality words (containing three words) can be re-

duced to a restricted number of types just as forms of nouns can be reduced to declinations. 14 morphological types are established on the basis of similarities in the endings after the stem, i.e. the longest common part. Different solutions for some dubious cases are discussed (*Sverige, svensk, svensk, Norge, norrman, norsk, Danmark, dansk, dansk, Tyskland, tysk, tysk, England, engelsman, engelsk, Frankrike, fransman, fransk*).

The different combinations of suffixes occurring in these words are listed and the order of the suffixes in the words is analysed. The suffixes are collected into order classes on the basis of their combinations in the nationality words.

A few observations on the systems in English and German and in older Swedish show that further comparative and diachronic studies would be very fruitful. At last some nationality words found in utopian novels are discussed. Even these words follow the patterns described, which shows that the speakers have an intuitive knowledge of the patterns.

Paul Diderichsen †

Paul Diderichsens eftermäle borde här ha tecknats av någon som på nära eller närmaste håll följt hans mångsidiga och intensiva livsgärning. Då så icke har kunnat ske, må det tillåtas en vän och kollega på något större avstånd — tidvis och bitvis även ideologiskt sådant — att söka formulera några minnesord.

Paul Diderichsen, som var född 1905, växte upp i Næstved på Sjælland, där fadern var domare. Hans skola blev då självfallet det anrika Herlufsholm inpå stadens knutar. Efter studentexamen på dess klassisk-språkliga linje kom han till Köpenhamns universitet, där han utom danska studerade latin och grekiska. Med tiden ledde hans klassiska studier till djup och fruktbringande förtrogenhet med äldre grammatik och språkfilosofi. 1929 blev han magister i nordisk filologi och verkade sedan under en följd av år som en av redaktörerna för den 1954 fullbordade Ordbog over det danske sprog. Samtidigt som han trängde djupt in i nydanskan med ordboksmannens utgångspunkter och metoder, sysslade han på uppmaning av sin lärare Johs. Brøndum-Nielsen med omfattande undersökningar av en rad yngre forndanska handskriftsfragment, som han utgav och ingående beskrev i fråga om ortografi och språk i sitt första större arbete, »Fragmenter af gammeldanske Haandskrifter» (1931—37). Arbetet har varit mödosamt och de omfattande språkliga avsnitten är tunglästa, men resultaten är betydande. Den minutiösa genomgången av de många fragmenten leder till påvisandet av en grupp källor, som är av stor vikt för det danska skriftspråkets historia, i det att de synes giva vid handen, att reformatorernas skriftspråksnorm bygger på katolsk tradition i högre grad än man tidigare har räknat med. Diderichsen tyckte sig också spåra ett starkt skriftbundet läsuttal, som kanske brukades i skolor, i predikan och läsning av böner, vid edgång, sång och recitation.

På samma linje ligger ett par följskrifter, »Texthistoriske Bemærkninger til Reuelaciones Sancte Birgitte» (APhS 1935—38) och »Probleme der altdänischen Orthographie» (därst. 1937—38), även om det sistnämnda arbetet också i hög grad vittnar om den nyorientering, i vilken han nu var mitt uppe. Det tillfredsställde honom inte, yttrade han en gång, att hans språkliga undersökningar från början av 1930-talet i så hög grad kom att te sig som projektioner av det stora grundläggande arbete, som redan fanns att tillgå, Brøndum-Nielsens Gammeldansk Grammatik 1—2.

Det var de nya fonologiska (som man den gången sade) vindarna som hade börjat blåsa och som länge fläktade vida starkare i Danmark än i Sverige och Norge. I Köpenhamn fanns en rad språkmän, som i de Saussures, Jespersens och Bloomfields efterföljd livligt intresserade sig för språk teori och uppbyggande av en allmän språkvetenskap. 1931 grundades under Viggo Brøndals och Louis Hjelmsevs vingars skugga Lingvistik-kredsen, och 1933 trädde Paul Diderichsen in i denna, där han snart blev en av de mera bemärkta medlemmarna.

1800-talet hade varit den historiska språkforskningens glanstid. Att språket är en historisk produkt har väl heller ingen av den nya tidens män bestritt, men insikten om språket som ett system, möjligt att beskriva och analysera utan sneglande bakåt i tiden, innebar för många av den moderna, »renodlade», lingvistikens anhängare en omvändelse och ett avsvärjande av allt vad språkhistoria heter. Paul Diderichsen vände ingalunda forndanskan ryggen, men han hann på 1930-talet under intryck av Brøndal och Cassirer att avlägsna sig långt från historiska betraktelsesätt. Vass kritik kunde bestås icke blott inbitna förfäktare av de språkhistoriska synpunkterna utan även dem som erkände strukturstudiets berättigande men menade, att också det diakroniska studiet hade sitt stora berättigande och att det kanske rentav i en och annan situation kunde hjälpa till att reda upp den synkroniska analysen. När den äldre språkforskningens frågeställningar och metoder betecknades som t.ex. »historisk-psykologiska», »genetisk-psykologiska», »biologisk-evolutionistiska» o.s.v., var de gentila adjektiven ingalunda fria från värderande bitoner, och när Diderichsen drog upp riktlinjerna för vad han ville kalla en »rationell» syntax, så föreföll det ganska tydligt, att »rationell» var valt som motsatsord till »historisk». I ett högst intressant försök till ett slags preliminärt bokslut — essayen »Humanistisk Videnskab» från 1942 — serveras det beska piller åt humanisterna av den äldre modellen: »De har ikke forstået, at den teoretiske formalisering af principper, metoder og resultater er det eneste, der kan hindre forskningen i at stagnere i isoleret fagvidenskabelig suffisance; de har lukket døre og vinduer for de strømninger, der har revolutioneret den nyere logik og erkendelsesteori og medført et kolossalt opsving i alle grene af naturvidenskabene. De friske luftninger kunne jo nemt bringe uorden i seddelkasserne.» Den »teoretiska formaliseringen» förblev allt framgent en av hans viktigaste ledstjärnor.

Närmare besett var pilar av detta slag, och det finner man många av hos Paul Diderichsen, väl avsedda att sära men inte att döda. Att driva synkronisk språkforskning föreföll en lång följd av år för honom närmast vara en akt av rättvisa. Han framhåller i den nyss nämnda essayen, efter allt att döma med gillande, som ett av 1900-talets mest karakteristiska drag inom forskningen, att den motsättning mellan »vara» och »varda», som spelade en så stor roll redan i den grekiska filosofien, nu har kommit till sin fulla rätt gentemot 1800-talets ensidiga dyrkan av förändringen, av kausalförhållandet, naturlagen, utvecklingen, på bekostnad av tillståndet, formen, helheten. Att det oreserverade erkännandet av detta växelspel, vilket nödvändigtvis måste leda till en viss för-

siktighet i väljandet och vrakandet av forskningsobjekt och metoder, inte var tomma ord kom att tydligare träda i dagen hos honom längre fram i livet.

1941 blev Diderichsen doktor på avhandlingen »Sättningsbygningen i Skaanske Lov» med undertiteln »Fremstillet som Grundlag for en rationel dansk Syntaks». Det är ett mycket stimulerande arbete, även om dess titel vid första påseendet ter sig föga spännande. Det är här som han för första gången lägger fram sin s.k. fältteori, ett nytt system för analys av satsbyggnaden, grundat på samspelet mellan topologiskt bestämda fält, i både huvud- och bisats ett »aktualfält» (senare kallat »nexusfält») och ett »innehållsfält», framför vilka träder ett »fundamentalfält» och ofta ett »förbindelsefält», och logiskt bestämda led inom de olika fälten. Teorien har framkallat en livlig och fruktbringande diskussion och enligt uppgift även prövats med framgång i skolan. Av stort intresse är också ifrågasättandet av vissa »dogmer» inom syntaxforskningen, t.ex. att talspråket alltid är enklare byggt än skriftspråket eller att parataxen är ursprungligare än hypotaxen.

Bland andra arbeten från denna tid kan nämnas »Om Pronominerne *sig* og *sin* (APhS 1943), en energisk men rätt livligt diskuterad brottning med de svårbemästrade problem, som dessa pronomen erbjuder.

1946 kom så hans mest spridda och förmodligen också i det långa loppet mest fruktbara arbete, i varje fall för det fortsatta utforskandet och beskrivandet av de nordiska språken under deras olika utvecklingsskeden, »Elementær dansk Grammatik». Tiden var inte mogen att söka åstadkomma en ifrån grunden ny dansk grammatik, och Diderichsen valde att försöka smälta samman vårt traditionella grammatiksystem med nyare strukturlingvistiska synpunkter. Ordklassläran blev en intressant praktisk tillämpning av Brøndals på semantiska kriterier grundade system. Syntaxen hade utgångspunkter i Jespersens och Aage Hansens forskningar men innebär i lika hög grad ett vidare framträngande längs de linjer som Diderichsen själv har dragit upp i doktorsavhandlingen. Med ett visst beklagande fann han, att han inte i någon högre grad kunde begagna Hjelmsevs glossematiska metod, som — liksom ännu är fallet — icke förelåg i fullt utarbetad och praktiskt prövad form och som fullständigt spränger de traditionella ramarna. I böjningsläran gjordes dock vissa försök att anknyta till Hjelmsevs synpunkter, men han var själv inte säker på att försöket hade utfallit lyckligt. Han hoppades kunna slå en bro mellan anhängare av Mikkelsens konservativa och Wiwels högst radikala språksyn, och var optimistisk nog att presentera sitt arbete som en lärobok i grammatik, som skulle kunna göra tjänst lika väl i realskolan som vid universitetet. Förmodligen har den inte fått någon större spridning i elementarskolan, men den har blivit så mycket ivrigare studerad på universitetsstadiet, och den har på många sätt stimulerat den språkvetenskapliga diskussionen i Norden. Den är — också på grund av en utmärkt bibliografisk avdelning — en av de bästa handböcker som i dag står oss till buds för den vetenskapliga undervisningen i nordiska språk.

Först 1949 fick Diderichsen en egen lärostol vid Köpenhamns uni-

versitet genom att man lyckades för hans räkning återupprätta den professur i danska språket, som Verner Dahlerup en gång i tiden hade innehaft. Med sina vidsträckta intressen, sin praktiska blick och sin glädje åt nya initiativ blev han flitigt anlitad i administrativa värv, och fick som så många andra professorer finna sig i att se sina möjligheter till arbete vid forskarbordet starkt beskurna. Men energi och krafter räckte dock till för åtskilliga insatser där ännu. Flera av hans senare skrifter faller närmast inom den allmänna språkvetenskapen, t.ex. »De tre hovedarter af grammatisk forbindelse» (1952), »Semantiske problemer i logik og lingvistik» (1953) och »The Importance of Distribution versus other Criteria in Linguistic Analysis» (1957).

I andra upplagan (1957) till sin grammatik företog han vissa ändringar och modifikationer i syntaxavsnittet, främst rörande subjekt och objekt, vilka begrepp nu kom att brukas i sitt traditionella omfång. Bakom ändringarna ligger, säger Diderichsen själv, »den mere indtrængende historiske Forstaaelse af den traditionelle Begrebsverden», som han har kommit fram till. Denna ökade förståelse kom med tiden till uttryck även på andra sätt. Tydligast framträder den i den mycket läsvärda boken »Rasmus Rask og den grammatiske tradition. Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie» (1960). Diderichsen opponerar sig här mot den bild, som Hjelmlev och Marie Bjerrum sökt teckna av Rask som en tämligen renodlad glossematiker i Hjelmlevs anda. Det är visserligen riktigt, att Rasks stora lingvistiska insats bestod i strukturell analys och klassifikation av en lång rad besläktade och obesläktade språk, men hans språkjämförelse syftade ytterst till att uppställa en språkens genealogi, d.v.s. en språkhistoria. I det avseendet stod han väsentligen på samma linje som J. Grimm och Bopp, och det är icke berättigat att söka ställa honom i ett slags motsatsförhållande till dessa. Diderichsen fann vidare, att de tre nämnda stora språkforskarnas framträdande trots alla deras ovanskliga förtjänster icke innebar en plötslig islossning eller »et eklatant brud med al ældre grammatik og etymologi». Han visar, att de flesta av de grundföreställningar och uttrycksformer, som är de huvudsakliga utgångspunkterna för Rasks filosofiska inriktning och för hans språkkupfattning, möter redan hos en rad av hans lärare på Odense gymnasium. Även den föregående tidens språkforskning ställes i en rättvisare dager, och han framhåller bl.a. det inflytande, som J. C. Adelung utövade, trots att den nya språkforskargenerationen kände sig stå i utpräglad motsatsställning till honom.

Under sina senare år arbetade han på ett stort verk om den danska prosans historia, vars första avsnitt redovisades under mycket uppmärksammade föreläsningar och som enligt utsago från omdömesgilla åhörare tecknade sig till att bli hans allra mest inspirerande insats.

Denna växande förståelse för det »traditionella» inom språkforskningen, utan någon därmed förknippad avmattning av entusiasmen för en ny och mera logiskt inriktad strukturforskning, blev alltså ett alltmera framträdande drag hos Paul Diderichsen. Motsvarigheter spårades även på andra områden inom hans stora intressesfär. På 1930- och 1940-talen intog han en mycket skeptisk hållning mot de då uppflammande på prak-

tiskt samarbete inriktade nordiska språksträvandena och mot språkvård överhuvud. Som ett av sina skäl kunde han anföra, att en av de få mänskliga rättigheter, som ännu är tämligen obeskurta, är rätten att forma sitt uttryck efter sitt eget eller sin omgivnings sinne. Vare det nog sagt, att vid sin bortgång hade han bland mycket annat också hunnit med att under några år lägga ner ett stort och högst intresserat arbete som ordförande i Dansk Sprognævn, det 1955 tillkomna danska språkvårdsorganet med högst viktiga normativa uppgifter, ett arbete som i stor utsträckning hade nordisk räckvidd.

Intresset för språket som själva underlaget för all mänsklig kultur släppte aldrig, och hans redan tidigt uttalade varningar för vådan av facklig isolering mattades icke heller. Den djupa schismen mellan humaniora och teknik beror, förklarade han i »Humanistisk videnskab» 1942, på att teknikern har glömt att blicka tillbaka och humanisten att skåda framåt. Men alltför många av de humanistiska vetenskapernas utövare, som till äventyrs är villiga att söka utnyttja den högt utvecklade materiella tekniken, har totalt förlorat blicken för fackvetenskapernas samband med antik och klassisk filosofi, som mera livnärde sig av idéer än av stoff och teknik. Genom att förneka den filosofiska syntesen, förnekar humanismen sig själv; det inre sambandet mellan forntid och framtid blir ohjälpligt brutet med skadeverkningar, som inte kan överblickas. Detta är i oerhört stark förkortning och förenkling ett ledmotiv i Paul Diderichsens tankevärld genom åren. Som vanligt behöll han inte sina tankar för sig själv; han förde ut dem och gjorde sitt bästa för att förverkliga dem. Sitt viktigaste forum fick han i det Nordiska sommaruniversitetet, som varje år samlar en rad mest yngre forskare på någon lämplig avskild plats till intensiv »tvärvetenskaplig» debatt, till värdefullt utbyte av erfarenheter och till dryftande av vägar att nå den stora syntesen.

Om människan Paul Diderichsen vore mycket att säga. Hans framträdande präglades av ovanlig vitalitet, av fysisk och andlig spänstighet. Cykeln var länge hans normala fortskaffningsmedel mellan hemmet ute i Virum och universitetet i hjärtat av Köpenhamn. Som debattör var han till synes outtröttlig, ofta skarp i formen men ingalunda oemottaglig för invändningar, som föreföll honom grundade. Hans ljusa öppenhet och frejdiga väsen kunde inte undgå att fångsla. Hans intellektuella värld var inte heller avgränsad till lingvistik och dess tvärvetenskapliga förbindelselinjer, utan han var överhuvud djupt förankrad i gammal dansk kulturtradition. Han var också mycket musikalisk och lät gärna höra sin välljudande stämma. En rad av hans vänner och kolleger från olika håll i Norden torde sent glömma den sköna eftermiddag i augusti 1964, då han i Rungstedlunds park efter en lång dag vid förhandlingsbordet från Ewalds hög lät sången om Rungsteds Lyksaligheder tona ut i all sensommargrönskan. Föga mer än en månad senare hade hans stämma tystnat för alltid.

Paul Diderichsens oväntade bortgång (i oktober 1964) efter en kort sjukdom innebar en svår förlust för nordisk språkforskning. Men han har lämnat djupa märken efter sig.

Karl Gustav Ljunggren

Litteraturkrönika 1964

Av K. G. Ljunggren, S. Benson och B. Loman

Bertil Malmberg, Språket och människan, tankar om språk och språkforskning. 195 s. Lund 1964 (Bokförlaget Aldus/Bonniers). Underrubriken antyder arbetets karaktär av personliga inlägg i essäform snarare än systematiskt utarbetad handbok; huvudtiteln anger att Bertil Malmberg i detta arbete velat vidga ramen för introduktionerna till språkets värld genom att särskilt uppmärksamma språkets relationer till andra mänskliga och sociala beteenden. Bokens centrala kapitel handlar sålunda om överföring och dechiffring av språkliga meddelanden, om inläring av modersmålet och andra språk, om attityder gentemot främmande eller avvikande språkbruk. Läsaren får här en kunskapsrik och stimulerande orientering om språkpsykologiska och kommunikationsteoretiska problem.

Utgångspunkten för resonemangen är emellertid ett energiskt hävdande av språkets strukturella natur, dess karaktär av teckensystem. Att språket är strukturellt är för Malmberg så självklart att han vill avskaffa den följaktligen tautologiska benämningen strukturell språkvetenskap — på grund av det undersökta objektets natur måste ju all relevant och adekvat språkbeskrivning vara strukturell. Malmberg ger också exempel på hur språket även för den lingvistiskt naive framstår som uppbyggt av funktionella minsta enheter (fonem och morfem) samt av en samling regler för dessa enheters inbördes kombinationer. Här uppmärksammas särskilt hur dessa strukturerade referenssystem byggs upp hos individen genom tillägnandet av modersmålet — och hur dessa primära referenssystem sedan kan inverka positivt och negativt vid inlärandet av nya språk. Härur kan Malmberg dra viktiga slutsatser av framför allt språkpedagogisk och språkpolitisk art. Dessa berör bl.a. den rätta användningen av auditiva hjälpmedel, de främmande språkens ställning i dagens skola och de språkliga minoriteternas skolförhållanden. Till bokens stora förtjänster hör att författaren här påmint om några av de viktiga uppgifter som åligger språkforskaren i dagens samhälle.

B. L.

Carl Hj. Borgström, Almen sprogvidenskab, en kort innføring. 79 s. Oslo och Lund 1964 (Universitetsforlaget resp. CWK Gleerup). Borgströms nya bok är en förkortad version av hans välkända »Innføring i sprogviden-

skap» (ANF 74:136). Den nya boken, som till omfånget motsvarar ungefär en fjärdedel av den äldre, är i första hand avsedd för sådana norska språkstudierande som icke behöver följa de propedeutiska kurserna i allmän språkvetenskap; den lämpar sig också i hög grad för självstudium på grund av sin enkla och klara form och sina tydliga och lättfattliga exempel, vilka övervägande valts från norskt bokmål. I förgrunden står genomgången av den moderna deskriptiva lingvistikens metodik och terminologi; framställningen är här — på numera vedertaget sätt — disponerad i en fonematisk del (om fonemen och reglerna för deras kombination) och en grammatisk (om morfemen och deras kombinationer på ord- och satsplanet). Utrymmet har givetvis tvingat författaren att avstå från att jämföra och diskutera olika analysmetoder och lösningar; i stället har han begränsat sig till »de metoder och definisjoner som han mener er mest fruktbare og realistiske». — En avslutande kort litteraturförteckning ger hänvisningar för fortsatta studier. Här saknar man H. A. Gleasons ypperliga handbok »An Introduction to Descriptive Linguistics» (1961), som kanske är den lämpligaste påbyggnaden på Borgstrøms båda grundläggande arbeten.
B. L.

Paul Diderichsen, Sproget. Virkeligheden. Fantasien. 101 s. Köpenhamn 1964 (Gyldendals julebog 1964). Professor Paul Diderichsens oväntade bortgång i början av oktober 1964 innebar en stor förlust inte bara för den nordiska språkforskningen utan för den vetenskapliga kulturdebatten över huvud. Den lilla bok, som Gyldendals sände ut till julen 1964, visar oss främst sanningssökaren och kunskapsteoretikern P. D., strävaren efter en »tvärvetenskaplig» samordning av vetenskaperna med en ny filosofi och logik som topporganisation. Den innehåller, jämte minnesord av brodern Børge Diderichsen, sex understreckare (bl.a. »Jens Høysgaard», »Grammatikkens sjæl» och »Sprogavl og sprogværn»), ett radioföredrag, som har fått lämna sin titel åt boken och som berör semantiska grundproblem, och — som tyngst vägande nummer — en tidskriftsartikel, »Humanistisk videnskab», där det starkt understrykes, att humanistisk forskning förnekar sig själv, om den inte strävar mot filosofisk syntes, och att teoretisk formalisering av principer, metoder och resultat är det enda, som kan hindra den från att stagnera i isolerad fackvetenskaplig självtillräcklighet. Flertalet av bidragen är från 1940-talet. Trots av framställningsformen betingade flyktigheter och en del i bestämda diskussionslägen framkallade överord skänker den lilla boken ett mycket värdefullt komplement till kännedomen om en forskare, som kommer att lämna djupa spår efter sig. Men den ger oss också mycket av människan Paul Diderichsen.
K. G. L.

Hans Regnéll, Ordet och tanken. 69 s. Stockholm 1964 (Svenska Bokförlaget/Bonniers). (Geijersamfundets akademiska kurser.) Semantikens filosofiska och lingvistiska sidor har av C. Hj. Borgstrøm liknats vid mätande med mikrometerskruv resp. grovsortering av potatis. Båda är nyttiga och ofta nödvändiga företag — i det rätta sammanhanget. Jämförelsen är träffande, men närmare besett är det till slut endast fråga om gradskill-

nader, och i vissa situationer har även språkmännen behov av något slags mikrometereteknik. Filosofen docent Hans Regnéll har tidigare givit ut en god läro- och handbok, »Semantik», (jfr ANF 74:136 f.), som även beaktar ämnets språkliga aspekter. I det nu föreliggande lilla knippet studier stryker han under vikten av att var och en, som för en diskussion, är »semantiskt medveten», men belyser också de stora svårigheterna som ofta möter vid försök att nå denna form av medvetande — en god illustration är hans dryftande av betydelsen av själva begreppet betydelse. För övrigt innehåller den lilla boken lättlästa och lättfattliga diskussionsinlägg rörande bl.a. frågan huruvida skillnader i språkstruktur kan föra med sig skillnader i sättet att tänka, vidare om slagord och politik och ord och begrepp i moraldebatten och inte minst i religionsdebatten. Det är en rad till det yttre anspråkslösa men delvis ganska vittsyftande utflykter på de ännu ofullständigt utforskade gränsmarker, där mera filosofiskt och mera lingvistiskt orienterad språkteori möts. K. G. L.

Västmanlands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. 96 s. + 28 planscher + karta. Stockholm 1964. (Sveriges runinskrifter utgivna av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 13.) Vitterhetsakademiens stora svenska runcorpus nalkas nu raskt sin fullbordan. I och med publicerandet av prof. S. B. F. Janssons — som vanligt noggranna och sakrika — redogörelser för inskrifterna i Västmanland är hela Mälaramrådet genomgånget och vikingatidens utan jämförelse dominerande svenska runprovins, Uppland, i sin helhet kartlagd. Ty i runologiskt avseende är Västmanland uppenbarligen mycket nära förenat med västra Upplands runstensbygder. Den allra största delen av landskapet saknar helt runminnesmärken, och de 33 »äkta» ristningar, d.v.s. från vikingatiden och medeltiden, som är kända, finns längst österut, nära gränsen till Uppland. Överensstämmelser i ornamentik, innc håll och stilisering (t.ex. tre Englandsfararestenar, en Ingvarssten och en »självsresarsten») möter ofta, och sambandet understrykes ytterligare av att ett par från Uppland kända ristare, Balle »den röde» och Livsten, har arbetat också i Västmanland. Den förre, som tycks ha varit västmanlänning, har utfört två betydande versinskrifter, Vs 15 Lilla Kyringe över en broder, och den både som mänskligt, litterärt och konstnärligt dokument märkliga Vs 24 Hassmyra med lovprisandet av den goda husfrun Odendis. Livstens bidrag är den vackert ornerade Vs 29 i Sala landsförsamlings kyrka, och bland övriga, ofta ståtliga, minnesmärken må nämnas den av Vred huggna inskriften på det av en runsten och flera i en lång rad resta stenar utan inskrift bestående monumentet Vs 13 invid den mångomskrivna Anundshögen i Badelunda.

Påfallande många runristningar från modern tid har anträffats i landskapet. Även dessa har »i klagörande syfte» beskrivits, men de ingår inte i den numrerade serien. K. G. L.

Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies. 64 pp. Copenhagen 1964 (Munksgaard). Det livliga intresse för den gamla norröna litteraturen, som gör sig gällande överallt i världen, där germanistiska studier bedrivs, mo-

tiverar i hög grad en speciell, helst årligen utkommande bibliografi. En sådan har nu satts i gång av två medarbetare vid Det Arnamagnæanske Institut, H. Bekker-Nielsen och Th. Damsgaard Olsen, i samarbete med Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, alltså i världens utan jämförelse viktigaste brännpunkt för studier i norrön litteratur. Bibliografien avses icke vara uttömmande utan är ett urval, något som måste göra sammanställandet ganska maktpåliggande. 1963 års lista omfattar 333 nummer Norvegica, Islandica och Færoensia, och meningen är att fortsättningar framdeles skall publiceras årligen. Det första numret inledes med en innehållsrik översikt av professor Dag Strömbäck i Uppsala över den litterära verksamheten i Västnorden på 1100- och 1200-talen. K. G. L.

Jan de Vries, Altnordische Literaturgeschichte. Bd I: Vorbemerkungen — Die heidnische Zeit — Die Zeit nach der Bekehrung bis zur Mitte des zwölften Jahrhunderts. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage. VIII + 359 S. Berlin 1964 (W. de Gruyter u. Co.). (Grundriss der germanischen Philologie ... begr. v. H. Paul hrsg. v. W. Betz 15.) Den gamla västnordiska litteraturen synes tilldraga sig oförminskat intresse från filologernas och litteraturforskarnas sida. Man behöver inte bläddra länge i ANF:s litteraturkrönikor för att finna att nya textpublikationer, översättningar till olika språk och ofta betydande specialundersökningar kommer i en stark ström. Jóhann S. Hannessons fortsättning av Halldór Hermanssons bibliografi över eddorna, som täcker tiden 1920—1955 (jfr ANF 71:73), omfattar 918 nummer, och i denna krönika omtalas på annat ställe tillkomsten av en periodisk bibliografi på området. Tidigare mer eller mindre förbisedda områden, t.ex. kristlig diktning, yngre romantiska sagor, folkvisor uppmärksammas i stigande grad, men även gamla, flitigt behandlade verk visar sig ofta alltjämt kunna avvinnas nya synpunkter eller framträda i ny dager. Under sådana omständigheter är det självfallet av stor betydelse, att de sammanfattande översiktsverken följer med sin tid och till en större läsekrets förmedlar nya landvinningar och viktigare nya teorier. Det är vad som har skett i den nya upplagan av J. de Vries litteraturhistoria, ingående i H. Pauls klassiska »Grundriss» och första gången utgiven 1941—1942. Men den fullständiga nybearbetning, som utfästes på titelbladet, inskränker sig inte till inarbetande och kritiskt värderande av en mycket lång rad nya forskningsresultat utan förf. har i hög grad ändrat arbetets disposition och försökt att få till stånd synkronisk behandling av olika tidsavsnitt, något som medför vissa praktiska nackdelar men som annars är av betydande intresse. Första delen sönderfaller nu i två stora huvudavsnitt: hednatiden, då poesien är ensamhärskande inom litteraturen, och tiden från kristendomens införande till mitten av 1100-talet, då vi jämte skaldediktning och en rad yngre eddadikter finner de första alstren inom prosalitteraturen. Det andra bandet skall avhandla »den isländska renässansen» och övergångstiden till den kristna medeltiden. Den mångsidigt och oerhört flitigt verksamme och på många sätt förtjänte författaren avled i Utrecht i juli 1964, men man får hoppas, att det nyttiga verket likväl skall kunna fullbordas i sin nya gestalt.

K. G. L.

E. O. G. Turville-Petre, Myth and Religion of the North. The Religion of Ancient Scandinavia. IX + 340 s. London 1964 (Weidenfeld and Nicolson). Professorn i fornisländska i Oxford Turville-Petre har i flera arbeten dokumenterat sig som en framstående kännare av den gamla isländska litteraturen och av fornnordisk kultur överhuvud (jfr ANF 68:209). I sin nya, väl illustrerade bok vill han lämna en fylig modern skildring av den fornnordiska hedendomen och därmed täcka en brist i den engelskspråkiga facklitteraturen. I ett inledande kapitel skildras instruktivt det mångskiftande källmaterialet. Förf:s källkritik är liberal — även om en källa, t. ex. en islänningasaga som Hrafnkels saga eller en fornaldarsaga, måste bedömas som ohistorisk, kan den ofta antagas förmedla gammal tradition av religionshistoriskt värde — och han kan härvidlag ofta stödja sig på G. Dumézils iakttagelser. Bland övriga lärofäder träder J. de Vries och Magnus Olsen i förgrunden, men förf. visar en mycket vidsträckt belästhet, och hans värdefulla bibliografi är fullt up to date. »Myten» har fått främsta platsen i bokens titel, och förf. bemödar sig också först och främst att samla och redovisa det mytiska stoffet, medan den rent religionshistoriska diskussionen är mera kortfattad, vilket dock icke utesluter talrika kritiska synpunkter. De olika gudarna behandlas i sju kapitel, varefter förf. ger goda överblickar över det sakrala kungadömet, de mytiska hjältarna (Sigurd, Starkad, Hadding o.s.v.), diser och alver etc., tempel och kult, döden och dödsrikena samt skapelse- och undergångsmyterna. Det innehållsrika och vederhäftiga verket bör göra god tjänst som handbok även i Skandinavien. K. G. L.

Anne Holtsmark, Studier i Snorres mytologi. 86 s. Oslo 1964 (Universitetsforlaget). (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. Klasse, Ny Serie No. 4.) Prof. Holtsmark lägger här fram ett knippe studier över Snorres Gylfaginning i akt och mening att söka skilja mellan författaren själv och hans källor, mellan vad som är genuina myter och vad som är färgat av tidens skolastiska lärdom, som Snorre uppenbarligen har varit väl förtrogen med. Några kapitel är mera allmänna, om Snorres euhemerism, ironien i framställningen, dess världsbild och historiefilosofi (t.ex. guldåldersmotivet), andra mera speciella, t.ex. om Bifrost, Asgård och Troja, människornas skapelse, Loke och djävulen, Gefion och jungfru Maria, Balder och Kristus. Förf. söker skilja mellan tre skikt: 1) den förkristna världsbilden och de hedniska myter, som skalderna — och då även skalden Snorre — har känt till och förmedlat 2) den kristna världsbilden och Bibelns lära, som Snorre hade inhämtat i skolan, kanske icke utan verksam hjälp av Elucidarius, som ofta kommer i blickpunkten och 3) Snorres eget försök att få de två läror att täcka varandra. Förf:s huvudtes är, att Snorre vill framställa hedendomens världsuppfattning som en vantolkning av sanningen, hans mytiska råmaterial är nog så genuint men slutprodukten är starkt präglad av hans egen och tidens bildning, i grunden en skildring av trolldom kontra kristendom, av *forn* och *nyr sidr*. Boken är ett tungt vägande inlägg i diskussionen av den fundamentala frågan om Snorres pålitlighet som förmedlare av mytologiskt stoff. K. G. L.

Magnus Olsen, Edda- og skaldedkvad. Forarbeider til kommentar. VII Gudedikte. 57 s. Oslo 1964. (Avhandlingar utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. Ny Serie No. 5.) När Magnus Olsen, den norröna filologiens altmeister, 1963 gick bort, hade han ett sjunde häfte under tryckning av den serie kommentarer till eddaskäden och skaldedikter som han började publicera 1960 (jfr ANF 77:244, 78:263). I detta behandlas enskilda ställen eller enskilda drag i Völuspá, Vafþrúðnismál, Grímnismál, Hymiskviða och Alvíssmál. En utförligare granskning ägnas Skírnismáls disposition och komposition. Av en kort efterskrift av prof. Ludvig Holm-Olsen, som har övervakat tryckningen, synes framgå, att något ytterligare bidrag knappast är att vänta till denna serie, som väl belyser sin frejdade författares metoder och mål.

K. G. L.

Walter Baetke, Yngvi und die Ynglinge. Eine quellenkritische Untersuchung über das nordische »Sakralkönigtum«. 182 s. Berlin 1964. (Akademie Verlag) (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philol.-Hist. Klasse 109:3.) Oerhört mycket har skrivits om det germanska och särskilt det gamla svenska kungadömet sakrala karaktär, manifesterad i en tro dels att en god konung måste vara försedd med ett visst slags »lycka», som medförde seger, god årsväxt m.m., dels att de gamla nordiska kungarna stammade från gudarna. Professor Baetke tar upp det till buds stående källmaterialet till kritisk granskning och underkänner de upplysningar om de nämnda föreställningarna, som man ofta har menat sig finna där. När en bestämd konung prisas som *ársæll* eller *sigrsæll*, visar detta, att dessa egenskaper icke eo ipso tillskrevs en konung, de tolkningar av Stentofen- och Sparlösa-inskrifterna som räknar med *árkonungar* underkännes, likaså den gängse interpretationen av Ynglingatals Domaldi-strof o.s.v. Vellekla och Hákonarmal studeras ingående och får lämna huvudstöden för tesen, att konungen ingalunda själv var laddad med gudomlig kraft men väl var förvaltare av det högsta kultämbetet och som sådan — som ansvarig för behöriga offer o.d. — kunde ställas till svars för följder av gudomlig vrede. Den senare och större delen av avhandlingen ägnas läran om kungarnas gudomliga härkomst, varvid kritik och tolkning av Ynglingatal naturligt nog får komma i främsta rummet. *Yngvi* blir en mänsklig stamheros och inte en gudomlighet, och *yinglingarna* antages — i bl.a. E. H. Linds efterföljd — ha sina rötter i Danmark. Åtskilligt talar för detta, namngivningen hos de norska ynglingarna, tillvaron av det uppenbarligen svenska *Skilfinga*-namnet, den engelska rundiktens sammanförande av *Ing* med »öst-danerna» m.m. Huvudkällan Ynglingatals uppgifter underkännes och antages stamma antingen från Thjodolf själv eller hans uppdragsgivare, som förmodas kunna ha haft politiska baktankar med annammandet av ett till Uppsalakungarna räskande stamträd. Ett »sakralt» kungadöme möter vi först under medeltiden, och då är det Gamla testamentets smörjelse-ideologi som ligger bakom.

Det är många livligt dryftade både filologiska och religionshistoriska stridsfrågor som beröres i denna mycket innehållsrika uppgörelse med

företrädarna för tanken om en mycket länge iakttagbar »germansk kontinuitet». Även om man inte alltid finner kritiken helt övertygande, har Baetke klart och lärorikt demonstrerat på vilket gungfly av ofta svagt underbyggda hypoteser vi befinner oss vid studiet av det sakrala kungadömet. Hans egna lösningsförslag är ofta av stort intresse men även de givetvis hypotetiska.

K. G. L.

Theodore M. Andersson, The Problem of Icelandic Saga Origins. A Historical Survey. 190 s. New Haven and London 1964 (Yale University Press). (Yale Germanic Studies, I.) Detta arbete är en välformulerad och lättillgänglig bearbetning av förf:s doktorsavhandling från 1960. Syftet har i första hand varit att sammanfatta den långa diskussionen om islänningasagornas uppkomst och förutsättningar. Den inledande lärdomshistoriska översikten (som börjar med Albert Krantz) är ett detaljrikt och väldokumenterat referat, medan förf. i sin överblick över det moderna forskningsläget även underkastat hypoteser och resultat en kritisk granskning. I centrum står givetvis diskussionen om friprosa contra bokprosa. Andersson är anhängare av friprosateorien, såtillvida som han anser att den skrivna sagalitteraturen förutsätter ett äldre muntligt sagoberättande. En svaghet hos bokprosateoriens anhängare är enligt Andersson att de tagit alltför liten hänsyn till ovedersägliga vittnesbörd om detta muntliga förstadium och att de i stället ofta onyanserat bedömt ingredienser i enskilda sagor som påverkan från litterära källor eller som en sagaförfattares egen uppfinning. I detta sammanhang kritiserar Andersson några av bokprosamännens mest uppmärksammade resultat: Björn M. Ólsens påpekande av Landnåmas roll som viktig källa för sagadiktningen, Nordals framhävanne av författarens nydiktande insatser i den ohistoriska och litterärt arrangerade Høensa-Þóris saga, samt Einar Ó. Sveinssons försök att finna lån i Njála från talrika andra sagor. — Nya bidrag till detaljforskningen lämnar Andersson i ett avslutande appendix, där han på grundval av variantstudier söker karakterisera muntlig resp. skriftlig omformning av litterära traditioner.

B. L.

Peter Hallberg, Ólafr Þorðarson hvítaskald, Knýtlinga saga och Laxdøla saga. Ett försök till språklig författarbestämning. 104 s. Reykjavík 1963. (Studia islandica 22.) Peter Hallbergs nya bidrag till att skingra mystiken kring islänningasagornas anonymitet anknyter metodiskt till den 1962 publicerade studien om Snorre som sannolik författare till Egla (jfr ANF 78:265). Redan av tidigare forskare har Sturla Þorðarsons bereste och beläste broder Ólafr satts i samband med Laxdøla och Knýtlinga, under anförande av främst biografiska och historiska indicier. Peter Hallberg har nu kompletterat dessa antaganden med ett försök till språklig identifikation, genom att lexikaliskt jämföra Laxdøla och Knýtlinga inbördes och i förhållande till andra fornisländska prosatexter. Härvid har han (liksom i Egla-studien) undersökt fördelningen av vissa s.k. parord, dvs. ord som inom det undersökta textmaterialet visat sig unika för två texter. Dessutom har han gjort vissa lexikaliska jämförelser utifrån 35 ord (adjektiv/adverb och abstrakter) med en jämförelsevis hög frek-

vens i Laxdøla. För båda dessa ordgrupper gäller som helhet att likheten är störst mellan Laxdøla och Knýtlinga. Slutsatsen lyder: »Det måste hädanefter presteras mycket starka, nya argument, för att Ólafr Þorðarson hvítaskáld skall kunna fränkännas författarskapet till Knýtlinga och/eller Laxdøla.» Det kan kanske dock diskuteras om Hallberg verkligen förebragt tillräckliga skäl mot den alternativa tolkning av ordlikheten som Rolf Heller föreslagit: att Laxdølas författare varit språkligt och motiviskt influerad av Knýtlinga (eller dess föregångare Knúts saga helga). På samma sätt har ju Hallberg själv räknat med litterärt inflytande från Heimskringla på Knýtlinga och från Eglá på Laxdøla (och delvis också tolkat sitt statistiska material utifrån dessa förutsättningar). Här må för övrigt hänvisas till den i detta band av ANF fördna diskussionen mellan Heller och Hallberg.

B. L.

Klaus von See, Altnordische Rechtswörter. Philologische Studien zur Rechtsauffassung und Rechtsgesinnung der Germanen. VIII + 263 s. Tübingen 1964 (Max Niemeyer). (Hermaea Neue Folge 16.) Professor von See i Frankfurt am Main förenar med sina filologiska fackkunskaper ett grundligt rätthistoriskt och teoretiskt juridiskt vetande, vilket allt får samspela i hans »Habilitationsschrift» om en rad centrala nordiska rättsord. Granskningen av etymologier ger föga nytt men hjälper till att ställa problemen. Förf. koncentrerar sig i stället på att söka fastställa och värdera ordhistoriska data, och det visar sig — icke oväntat — att här ännu finns mycket att göra. En rad ytterst av romantiken färgade uppfattningar om drag, som ofta anses som karakteristiska för urgammal nordisk rätt och rättsuppfattning, tas upp till kritisk granskning. De befines då ofta vara dåligt styrkta i det äldsta till buds stående materialet men i stället möjliga att betrakta som utslag av högmedeltida rättsreformer, återspeglningar av kanonisk och romersk rätt o.s.v. Överhuvud framhålles starkt det medvetna, nyktert objektiva rättsskapanets roll. Förf. granskar först ordet *rätt* i dess många olika betydelser och som led i olika sammansättningar (fsv. *luprætt*, *rættlosa* o.d.) och finner att innebörden »anspråk» är den grundläggande i juridiska sammanhang, medan betydelsen »rättsordning» t.ex. dyker upp först sent och torde förutsätta tyskt inflytande. I fortsättningen granskas begrepp som »folk-rätt», »sedvanerätt», »gammal god rätt» — det understrykes, att allitererande formler, rättsentenser o.d. är vanligare och mera utbildade i yngre, kontinentalt påverkade rättskällor än i äldre mera primitiva, och i förbigående anföres och motiveras tvivel på den s.k. Hednalagens autenticitet. Teorien om rättens sakrala grundvalar kritiseras hårt liksom vissa spridda uppfattningar om begreppet *heilagr*; i samband härmed granskas också den isländska *goði*-institutionen och de bevarade sakrala ederna, vilkas vittnesbörd förf. vill i hög grad reducera. Andra begrepp som undersökes är bl.a. *fridr*, *gríð*, *log*, *vald*, *tryggð*, *trúr*, *sannr*.

Det är många kontroversiella både rätthistoriska och filologiska frågor som beröres i den lättflytande och välskrivna framställningen. Även om diskussionen på flera punkter kan och bör föras vidare, är det ett arbete rikt både på iakttagelser och på hypoteser av stort intresse.

Ordforskningen ensam kan väl inte lösa alla rättshistoriska problem, men den är en viktig, ja mången gång oundgänglig förutsättning för uppnående av hållfasta resultat.
K. G. L.

Thomasskinna. Gl. Kgl. Saml. 1008 Fol. in The Royal Library, Copenhagen. Edited by Agnete Loth. 31 pp. + faks. Copenhagen 1964 (Rosenkilde og Bagger). (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile 6.) Som sjätte nummer i Rosenkilde og Badders utmärkta faksimilserie av äldre isländska handskrifter föreligger nu den handskrift i Det Kongelige Bibliotek, som av Torfæus döptes till Thomasskinna efter den första av de två sagor som den innehåller, Tómas saga erkibiskups (om Thomas Becket) — den andra är en text av den stora sagan om Olav den helige. Tómas saga har tidigare utgivits ett par gånger, av C. R. Unger 1869 och av Eiríkr Magnússon 1875—83, medan Olavssagan, som är av den interpolerade typen, endast i begränsad omfattning har begagnats av O. A. Johnsen och Jón Helgason 1930—41. Utgivaren, amanuensis vid Det Arnamagnæanske Institut Agnete Loth, har i inledningen inte bara ingående beskrivit handskriften och skildrat dess historia utan också granskat texten ur olika synvinklar. Bl.a. beskrives huvuddragen av de tre skri-varnas ortografi och språkform. Tómas saga torde som huvudkälla ha en förlorad översättning av en latinsk vita av en Robert av Cretel men innehåller också gods från den s.k. *Quadrilogus* och *Vincentius Bellovacensis' Speculum Historiale*. Det påvisas att Olavssagens text icke kan föras till en enda av de tre huvudgrupperna utan i olika avsnitt förutsätter förlagor av olika grupper. Handskriften, som sannolikt har funnits på Hólar, innan Torfæus fick tag på den, är rik på marginalanteckningar; dessa avtryckes och kommenteras i inledningen.
K. G. L.

Íslandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst udgivet av Stefán Karlsson. LXVIII + 512 s. København 1963. (Editiones Arnamagnæanæ Ser. A, vol. 7.) Faksimiler. 264 s. Khvn 1963. (D:o supplementum vol. 1.)

Trójumanna saga ed. by Jonna Louis-Jensen. XLII + 257 s. + faks. Khvn 1963. (D:o Ser. A, vol. 8.)

The Life of St. Gregory and his Dialogues. Fragment of an Icelandic Manuscript from the 13th Century ed. by Hreiinn Benediktsson. 63 s. + faks. Khvn 1963. (Editiones Arnamagnæanæ Ser. B, vol. 4.)

Dunstanus saga ed. by Christine Elizabeth Fell. XCI + 53 s. Khvn 1963. (D:o Ser. B, vol. 5.)

Íslenzk fornkvæði. Íslandske folkeviser udg. af Jón Helgason. LXIII + 271 s. Khvn 1963. (D:o Ser. B, vol. 13.)

Late Medieval Icelandic Romances. II. Saulus saga ok Nikanors. Sigurðar saga Þögla. VIII + 264 s. III. Jarlmanns saga ok Hermanns. Adonias saga. Sigurðar saga Fóts. IX + 255 s. IV. Vilhjálm's saga sjóds. Vilmundar saga vídutan. VIII + 206 s. Khvn 1963—64. Ed. by Agnete Loth. (D:o Ser. B, vol. 21, 22, 23.)

The Arnamagnæan Institute. Bulletin 1963—64. 24 s. Khvn 1964.

Den Arnamagnæanske Kommissions ordbog 1939—1964. 26 s. Khvn 1964.

Såsom det framgick redan av föregående litteraturkrönika firade man

i Danmark 1963 300-årsminnet av den store handskriftssamlaren och donatorn Arne Magnussons födelse med några minnespublikationer och en utställning. Den mest påtagliga jubileumsmanifestationen utgöres emellertid av den imponerande sviten av här uppräknade publikationer, som Den Arnamagnæanske Kommission sände ut på A. M:s födelsedag den 13 november men som förelåg i bokhandeln först i början av 1964.

Det av mag. art. Stefán Karlsson ombesörjda diplomatariet tillhandahåller ett såväl lingvistiskt som historiskt viktigt källmaterial. Det omfattar alla i original bevarade isländska brev fram t.o.m. 1450 ävensom daterbara måldagar (kyrkliga jordeböcker o.d.) från samma tid. Alla brev utom fyra har visserligen redan publicerats i delarna II—V av det 1857 påbörjade Diplomatarium Islandicum, men man har där icke haft tillgång till originalen utan varit hänvisad till yngre avskrifter. Originalen till de inalles 352 numren finns huvudsakligen i Þjóðskjalasafn Íslands (201 st.) och i Den Arnamagnæanske Samling (131 st.). Utgivaren redogör i inledningen för bl.a. diplomskrivandets uppkomst och brevens innehåll i största allmänhet. Brev på latin tycks så vitt man kan se icke ha brukats på Island, och vissa brevs språkform kan diskuteras; redan M. Hægstad ville i flera fall bestämma denna som norsk. Fördelningen av de bevarade breven är intressant: medan 258 brev härrör från Hólar's biskopsdöme, kommer endast 79 på det vida större Skálholts biskopsdömes lott. Man har hänvisat till bränder i Skálholt och till ett gynnsammare klimat på Nordlandet. En följd av denna disproportion är att det är betydligt lättare att få upplysningar om skrivvanor o.d. på Nordlandet än i de övriga landsdelarna. Ett av huvudsyftena med utgåvan är att lägga fram ett daterat och lokaliserat material, som bör kunna vara till betydande hjälp vid försöken att datera och lokalisera andra isländska handskrifter. Förf. har lagt ner mycket tid på att söka spåra diplomhänder i olika handskrifter, och resultaten av detta arbete meddelas också åtminstone delvis i inledningen, vars avsnitt 5 innehåller en redogörelse för skrivarehänder och till namnet kända skrivare.

De enskilda diplomerna är på sedvanligt sätt beskrivna; även här nämnes där så ske kan skrivaren. En brist i det värdefulla verket, vilken icke minst historiker torde beklaga, är frånvaron av register.

Efter mönster av Diplomatarium Danicum har utgåvan kompletterats med en faksimilserie, även den ombesörjd av Stefán Karlsson.

Den isländska versionen av sagokretsarna kring Troja bygger liksom övriga västerländska medeltida motsvarigheter på antikens och senantikens Troja-romaner, främst då Dares Phrygius' *De Excidio Troiae* och den s.k. *Homerus Latinus*. *Trójumanna saga* är lika litet som sitt svenska sidostycke något litterärt mästerverk, men den har nyligen utpekats — av L. Lönnroth i *APhS* — som ett av de litteraturhistoriskt intressantaste verken i hela sagalitteraturen i sin egenskap av en tidig förbindelselänk mellan den klassiska och den isländska hjältediktningen, vilken kan avvinnas intressanta nya aspekter på den senare. Texten har tidigare utgivits av Jón Sigurðsson 1848 och av Finnur Jónsson 1892—96, båda

gångerna efter Hauksbóks som vi numera vet förkortade redaktion. Den nya utgåvan innehåller ett vida bredare textmaterial och har som ett huvudsyfte att ge en grundval för kommande undersökningar av förhållandet mellan de olika redaktionerna och av sagans förhållande till sina källor. Tre texter återgives i parallelltryck. Först den s.k. Ormr Snorasons bok, en 1300-talshandskrift, som tidigt hade hamnat i Sverige, där den flitigt studerades och excerperades av 1600-talets antikvarier och där den förmodas ha brunnit upp vid Stockholms slotts brand 1697. Den kan emellertid rekonstrueras med hjälp av i Sverige gjorda pappersavskrifter. Som nummer två kommer AM 573 4°, en fragmentariskt bevarad 1300-tals-handskrift, och slutligen har vi den välkända Hauksbók. Utg. beskriver i inledningen handskrifterna och ställer i utsikt en kommande utredning av de nyss antydda förhållandena.

I Norges Riksarkiv och i Arnamagnænska samlingen finns ett flertal smärre fragment av påven Gregorius den stores levnadsteckning och hans länge flitigt studerade dialoger. Åtta av de i Norge befintliga fragmenten, som uppenbarligen härrör från en och samma isländska codex, senast från omkr. 1300, har tidigare publicerats av C. R. Unger i Heilagra Manna Sögur 1877. Professor Hreinn Benediktsson visar i en ingående teknisk och paleografisk undersökning, att alla de återstående fragmenten i Oslo och Köpenhamn ursprungligen stod i en annan codex, även denna isländsk och enligt utg. föga yngre än från c. 1250. I en faksimilebilaga efter texten rekonstrueras denna så långt det är möjligt.

Den helige Dunstan (död 988), ärkebiskop och politiker, Canterburys stora namn före Thomas Becket, tycks i Norden ha firats endast i Nidarros biskopsdöme. Det finns dock åtskilliga vittnesbörd om att han var väl känd även på Island. Det mest påtagliga är den lilla saga eller legend, som skrevs under 1300-talets förra hälft av Árni Laurentiusson, munk i Þingeyrar kloster och även verksam bl.a. i Hólar, där hans far blev biskop. Dunstanus saga föreligger i en skinnhandskrift, AM 180 B, som tillika innehåller en del av de s.k. fornsögur Suðrlanda, bitar av Knýtlinga saga m.m. Större delen av inledningen ägnas åt en undersökning av de källor, som Árni har kompilerat; i främsta rummet kommer en levnadsteckning av munken Adelard i Gent från början av 1000-talet, Passio Sancti Eadwardi, som avtryckes i ett appendix efter en Oxfordhandskrift, och Vincentius' av Beauvais Speculum Historiale. Vidare meddelas de inte så få upplysningar, som står att få om författaren, beskrives handskriften, som inte är i det bästa skick, och dess ortografi samt lämnas en översikt över omnämmanden av S:t Dunstan i annat norront textmaterial.

Professor Jón Helgasons utgåva av från Island kända ballader har tidigare presenterats i denna krönika i samband med omnämmandet av de tre första volymerna (jfr ANF 78:270). Under jubileumsåret har nu ett fjärde och avslutande band utsänts, innehållande dels enstaka strofer eller brottstycken från skilda håll i den äldre litteraturen, dels en rad

större och mindre samlingar, som har kommit till på 1600- och 1700-talen. Liksom i de tidigare delarna möter en del rena översättningar ur Anders Sørensen Vedels omtyckta samling, t.ex. visorna om Marsk Stig, om Knut den helige och Knut Lavard m.fl., som överflyttades till isländska av den bekante Jón Ólafsson Indíafari (1593—1679) — dessa inslag markeras genom särskild typografi. I inledningen redogöres för de olika handskrifterna och deras upphovsmän i den mån dessa är kända. I ett fall har en tydligen mycket viskunnig man eller kvinna förtecknat för Arne Magnusson begynnelsestroforna till 66 kväden men tyvärr kommit att uppteckna endast ett fåtal av de sannolikt c. 40, som den store samlaren inte kände från andra håll.

Även den av amanuensis vid Det Arnamagnæanske Institut Agnete Loth utgivna serien »Late Medieval Icelandic Romances» har omtalats här vid starten 1962 (ANF 78:270). De tre nya volymerna innehåller sju högst romantiska sagor efter skinnhandskrifter från 1400-talet. Två av dem, Jarlmanns saga ok Hermanns och Adonias saga, publiceras här för första gången i sin helhet. Det är typisk efterklangslitteratur men långt ifrån ointressant sådan. Genren har tydligen varit mycket uppskattad, och såväl motiven som den vidlyftiga och symmerligen brokiga uppsättningen av personnamn ger fingervisningar av litteraturhistoriskt intresse om många olika inspirationskällor och dessas popularitet. I Saulus saga ok Nikanors förnimmer man bl.a. återklanger från diktningen om Karl Magnus, hjälten i Sigurðar saga Þøgla framstår först som en Askepåt, senare snarast som en Ivan Lejonriddaren, som kväser och till slut får äkta den styvsinta drottning Sedentiana av Frankrike, som i sin tur uppgives vara dotter till det omsider lyckliga kungaparet Flores och Blanceflor. O.s.v. Till tjänst för sagoforskare och andra intresserade lämnas nederst på varje sida en kortfattad redogörelse på engelska för innehållet.

1964 har Arnamagnæanska institutet också för första gången sänt ut en »Bulletin», innehållande redogörelser för institutet, dess personal, publikationer och verksamhet i övrigt. Bulletinen, som redigeras av amanuensis Agnete Loth, avses i fortsättningen bli årligen återkommande med den 13 november, Árni Magnússons födelsedag, som utgivningsdatum.

Slutligen har institutet under 1964 också sänt ut en instruktiv och väl dokumenterad redogörelse för det brett upplagda arbete på en ny vetenskaplig ordbok över det gamla norröna prosaspråket, som nu har pågått i tjugofem år och som man hoppas kunna fullborda inom nästa tjugofemårsperiod. Man har lagt ned ett mycket stort arbete på att arbeta igenom hela det stora textmaterialet, tryckt och otryckt från den tid som ordboken skall täcka, d.v.s. från c. 1150 till 1540, då den första tryckta boken på isländska kom ut. Ordbokens omfång planeras till sex band med c. 900 tvåspaltiga sidor.

K. G. I.

Alfred Jakobsen, Studier i Clarus saga. Til spørsmålet om sagaens norske proveniens. 128 s. Bergen-Oslo 1964 (Universitetsforlaget). (Universitetet i Bergen. Årbok 1963.) Clarus saga är en »lygisaga» spunnen på motivet om den högmodiga prinsessan, som blir ordentligt tuktrad. Enligt den ena av de två isländska handskrifterna från c. 1350 och c. 1400, skall sagan härröra från Jón Halldórsson, biskop i Skálholt († 1339) men enligt uppgift uppvuxen i Bergen, vilken i Frankrike hade lärt känna dess på latinsk vers författade — för övrigt okända — original. Hans namn är också knutet till en samling s.k. æventýri (exempla), vilka har utgivits av H. Gering i Íslenzk æventýri 1882—83, medan Clarus' saga har publicerats av G. Cederschiöld 1879 (dipl.) och 1907 (norm.). Både Gering och Cederschiöld har, låt vara i korthet, pekat på en del språkdrag, som de har funnit peka mot Norge. Det är i första hand detta ämne som förf. tar upp på betydligt bredare bas. Han dryftar en lång rad mer eller mindre karakteristiska norska drag i ljudskick, ordförråd och syntax, finner bl.a., att huvudhandskrifterna innehåller fler norska drag än andra handskrifter, attribuerade till samma (isländska) skrivare, även om att de norska reminiscenserna stämmer bra med vad man vet om medeltida Bergensmål. Det finns alltså anledning att sätta tro till uppgiften om sagans norska bakgrund, och de av Gering och Cederschiöld företecknade resultaten kan styrkas genom förf:s mera nyanserade och bättre dokumenterade undersökningar. (Utförligare bedömningar av boken, bl.a. av krönikören, finns i »Universitetet i Bergen. Årsmelding 1962—63» s. 194 f., 205 f., 204.)

K. G. L.

De isländska sagorna. I tolkning, med skaldevers och kommentar av Åke Ohlmarks. Band I—V. 524 + 527 + 553 + 560 + 564 s. Örebro 1962—64 (Steinsviks). Med Åke Ohlmarks stora serie översättningar av de isländska sagorna har översättare och förlag gjort en lovvärd insats för att hålla denna litteraturskatt tillgänglig för en bredare allmänhet. Innehållsligt motsvarar serien de tolv banden i Guðni Jónssons »kompletta» utgåva Íslendinga sögur (1946—47), vilken också synes ha utgjort översättningens förlaga. Det enorma textmaterialet har kunnat rymmas i den svenska upplagens fem volymer i stor oktav, utan att satsytan verkar störande kompakt eller tungläst. Här bidrar de korta styckena och Stal-larholms mustiga teckningar till läsbarheten. Stor nytta har läsaren vidare av de orienterande kartorna.

Stilistiskt och sakligt har Ohlmarks översättning obestriddliga förtjänster. Visserligen kan man stundom notera en tendens till onödig, en smula parafraaserande ordrikedom, men detta torde mer än väl uppvägas av den lediga stil, den fyndighet i ordvalet och den trohet mot originalets andemening som utmärker Ohlmarks arbete. Tyvärr förstör dock de sekundära och alltför talande rubrikerna ibland de spänningsmoment som sagaberättaren försökt bygga upp, t.ex. »Bård dräper Hallvard», »Dråpet på Bård», »Dråpet på Steinolf».

Varje band inleds med ett kommenterande avsnitt om de enskilda sagornas ålder, handskriftsförhållanden o.d. Dessa uppgifter återgår i stor utsträckning ordagrant på data i Guðni Jónssons utgåva, vilket

torde borge för detaljuppgifternas exakthet. I ett planerat sjätte band kommer Ohlmarks att ge en sammanhängande och för moderna läsare nödvändig orientering om den kulturella och sociala bakgrunden till sagornas samhällsskildring. Kanske kunde man här också önska sig ett personregister eller en rollista till de enskilda sagorna. Mer än en ambitiös sagaläsare har stupat på uppgiften att hålla isär de inblandade. B. L.

The Laxdæla Saga translated from the Old Icelandic with Introduction and Notes by A. Margaret Arent. XLII + 210 s. Seattle 1964 (University of Washington Press). Det livliga intresse, som på senare tid har kommit Laxdæla saga till del — något som har kommit till uttryck inte minst i denna tidskrift — har nu också resulterat i en ny översättning till engelska. Det är den fjärde i ordningen, och översättarinnan har förberett sig grundligt för sitt värv — arbetet har tidigare ingått som del av en doktorsavhandling. Till grund ligger texten i Íslenzk fornrit 5, d.v.s. Möðruvallabók, och övers. har strävat efter att åstadkomma en text som är lättflytande och naturlig men samtidigt trogen och förefaller att ha lyckats ganska väl härmed. Nygjorda, delvis rätt klatschiga kapitelrubriker förefaller filologiskt inställda läsare onödiga, men betyder kanske något för den vidare läsekretsen. I en inledning tecknas i stora drag sagans bakgrund, innehåll, trovärdighet, stilmedel m.m. Läsningen underlättas av flera kartor och stamtavlor samt av kortfattade noter.

K. G. L.

J. Kr. Tornöe, Early American History. Norsemen before Columbus. 127 s. Oslo 1964 (Universitetsforlaget). Vinlandsfärderna tilldrager sig ett oförminskat intresse, nyligen ytterligare stimulerat genom norrmannen Ingstads arkeologiska fynd på Newfoundland. Hans landsman Tornöe är icke filolog men däremot väl förtrogen med segling och olika segelfartygstypers prestationsförmåga, och han tycks ha bedrivit ingående studier i framför allt nordöstra USA:s kusttopografi. De isländska berättelserna om färderna till Vinland återgives i översättning, och de nautiska och topografiska data som med större eller mindre säkerhet kan utläsas av dem tolkas av förf. Dessa data bedömes som genomgående autentiska, vilket givetvis är diskutabelt, och förf. föreslår genomgående mycket detaljerade lokaliseringar av de i materialet beskrivna eller namngivna lokalerna. De tre olika land, som föregångsmannen Bjarne Härjolvsson skall ha sett på sin färd från Island till Grönland på 980-talet, identifieras med Nova Scotia, Newfoundland och Baffins land. Det senare — och icke Labrador — antages vara Leif Erikssons Helluland och blir i förening med en beräkning av tidsenheten *dægr* till omkr. 24 timmar och segelshastigheter om c. 8 knop vid gynnsamt väder utgångspunkten för de fortsatta undersökningar, som bl.a. leder till att Vinland förlägges till Cape Cod-trakten (med Falmouth och ön Marthas Vineyard) och att Torfinn Karlsämnes Straumsey är själva Manhattan och hans sydligare utpost *Hóp* att söka vid Chesapeake-viken o.s.v. Även om förf. inte bekymrar sig om källkritiska problem, synes boken innehålla intressanta nya bidrag till försöken att rekonstruera färderna till Vinland.

K. G. L.

Þættir um íslenskt mál eftir nokkra íslenska málfræðinga. Ritstjórn annaðist Halldór Halldórsson. 202 s. Reykjavík 1964 (Almenna Bókafélagið). Under förra delen av 1963 höll en rad isländska språkmän i Islands radio en serie föreläsningar om isländska språket förr och nu. Dessa har nu samlats och, lätt omarbetade, utgivits i bokform. Syftet är alltså i första hand att giva den isländska allmänheten ett arbete i populärvetenskaplig form om olika sidor av dess modersmål. Det finns tidigare mycket litet av sådana översiktliga framställningar, och man bör därför på alla håll, där man är intresserad av nyisländska och icke minst vid de lärosäten, där undervisning i nyisländska bedrivs på lägre stadier, tacksamt ta emot denna välskrivna och lättillgängliga samling av korta uppsatser. Medverkande är Hreinn Benediktsson som ger några språkhistoriska översikter, Jón Aðalsteinn Jónsson, som behandlar isländska dialektdrag, Jakob Benediktsson, Halldór Halldórsson och Ásgeir Blöndal Magnússon, som alla sysslar med olika sidor av ordförrådet (nybildningar i forntid och nyare tid, den gamla ordsfattens bevarande m.m.) och Árni Bödvarsson, som skriver om islänningars syn på sitt eget språk under olika tider.

K. G. L.

Björn Guðfinnsson, Um íslenskan framburð. Mállyzkur II. 214 s. Reykjavík 1964. (Studia islandica. 23.) När Björn Guðfinnssons avhandling *Mállyzkur* 1946 utkom, ställdes en snar fortsättning i utsikt. Dr Guðfinnssons tilltagande ohälsa och slutliga bortgång 1950 hindrade honom emellertid att fullfölja den uppgjorda planen för de isländska dialektundersökningarna. Arbetet på att publicera Björn Guðfinnssons efterlämnade manuskript och anteckningar togs upp av hans tidigare assistent och medarbetare, cand. mag. Ólafur M. Ólafsson samt cand. mag. Óskar Ó. Halldórsson och utgivningen har nu fullföljts.

Avhandlingen innehåller tio kapitel, som ur dialektgeografisk synpunkt behandlar olika drag inom den isländska ljud- och formläran. I stor utsträckning bygger framställningen på undersökningar bland skolbarn i åldern 10—13 år, inalles över 6000, men även bland äldre personer har omfattande undersökningar gjorts. Sådana språkföreteelser behandlas, vid vilka val föreligger mellan olika uttalsmöjligheter, och resultaten meddelas statistiskt i tabellform under beaktande av den dialektgeografiska variationen.

S. B.

Kenneth G. Chapman, Graded Readings and Exercises in Old Icelandic. 72 s. Berkeley and Los Angeles 1964 (University of California Press). Denna nybörjarbok skiljer sig avsevärt från tidigare läroböcker i fornisländska. Den är icke systematiskt uppställd utan är indelad i femton lektioner, vilka var och en utifrån ett kortare stycke sagatext behandlar olika drag i fornisländsk formlära. Övningarna är uppställda efter stegrad svårighetsgrad. Så genomgås t.ex. vid de första lektionerna huvudreglerna för substantivens och adjektivens böjning i nominativ och genitiv, medan man först i de allra sista lektionerna får sammanfattande nominala paradig. Reglerna ges i enkla och klara formuleringar, till vilka är fogade tillämpningsövningar enligt utfyllnadsmetoden. Framställ-

ningen innefattar icke någon genomgång av ljudsystemet och är f.ö. rent deskriptiv (utan språkhistoriska notiser eller paralleller). Syftet är att eleverna efter en månads grundläggande genomgång under lärares ledning skall vara mogna att övergå till längre, sammanhängande sagatext.

Pedagogiskt sett har boken otvivelaktigt åtskilligt att ge åt lärare och studerande vid nordiska universitet, även om den inte torde kunna användas som kursbok i gällande studieplaner. B. L.

Povl Skårup, Rasmus Rask og færøsk. 96 s. København 1964 (Ejnar Munksgaard). (Færoensia vol. VI.) Inledningsvis behandlar Skårup de litterära och levande källorna till Rasks kännedom om färöskan samt hans uppfattning om färöskans närmare släktskap med de andra nordiska språken. De centrala avsnitten innehåller så en redogörelse för Rasks verksamhet inom färösk språkbeskrivning; i ett särskilt avsnitt behandlas här Rasks förslag till en ändamålsenlig färösk ortografi, vilket också anammades av flera färingar tills den etymologiserande principen slog igenom efter 1846. I volymen finns även avtryckta de avsnitt som berör färöskan i Rasks »Veiledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog» (1811). — Framställningen är tämligen notisartad, och innehåller inget försök till analys av Rasks färöiska språkbeskrivning eller till bedömning av hans skrifter som källa till äldre färöiska. B. L.

Lex Dalecarliae (Dalalagen) e Codice Membr. B 54 Bibl. Reg. Holm. Suecice et Britannice praeatus edidit Elias Wessén. LXVII s. + faks. Köpenhamn 1964 (E. Munksgaard). (Corpus Codicum Suecicorum Medii Aevi XVII.) Det var ett ytterst berömvärdt initiativ som bokförläggare Ejnar Munksgaard tog, när han 1930 började den välkända faksimilserien »Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi». 1943, fem år före sin bortgång, kunde han sända ut det första bandet av en parallellserie för viktiga fornsvenska handskrifter, »Corpus Codicum Suecicorum Medii Aevi», som har fortskridit så snabbt, att den sjuttonde volymen har kunnat sändas ut under 1964. Den innehåller Dalarnas gamla landskapslag (tidvis men med orätt kallad Äldre Västmannelagen) i faksimil efter den enda bevarade medeltida handskriften, Kungl. Bibliotekets i Stockholm cod. B 54 från mitten av 1300-talet, en i och för sig inte helt förstklassig avskrift. Dalalagen intager på grund av sin odisputabla ålderdomlighet och sin väl och originellt stiliserade kasuistik en särställning bland de svealändska landskapslagarna. Den är icke som de andra en av konungen stadfäst lag utan representerar ett äldre skikt av lagtexter; det har lämnats goda skäl för att den ganska väl återspeglar den rättsordning som rådde i de uppländska folklanden före 1296, då den Upplandslag som vi känner fick sin kungliga sanktion och inledde en ny epok i den svenska lagstiftningens historia. Elias Wessén redogör i en mycket läsvärd inledning (på svenska och engelska) för handskriften, dess beskaffenhet och öden och företager också en givande översiktlig jämförelse med Upplandslagen och exemplifierar väl Dalalagens särdrag. Själva faksimiltrycket har i detta fall lyckats mycket bra. Även om ett faksimil inte i alla forskningssituationer kan ersätta originalet, är det i de flesta fall

fullt tillräckligt, och med tanke på de stora risker, som även handskriftssamlingar är utsatta för, är det lyckligt, att goda reproduktioner kan spridas till hela världens viktigare forskningsbibliotek.

Det är sålunda mycket glädjande att Ejnar Munksgaards efterträdare i företaget har både velat och kunnat — utan något ekonomiskt stöd i varje fall från svensk sida — fortsätta det stort upplagda verket. Nya serier har också kommit till, »Manuscripta Islandica» från 1954 och »Corpus Codicum Danicorum» från 1960. Närmast i tur i den svenska serien står nu en mycket viktig Vadstena-handskrift, »Regula S. Salvatoris» och »Codex Bildstenianus» i Uppsala, en av huvudhandskrifterna av det stora fornsvenska legendariet. Den svenska corpusen planerades från början skola omfatta ett 40-tal av våra viktigare medeltidshandskrifter, och alla filologer torde livligt hoppas, att detta program skall kunna förverkligas och kanske rentav vidgas.

K. G. L.

En nyttigh bok om Konnunga Styrilse och Höjdinga. Johannes Bureus utgåva 1634 utgiven av L. Moberg. Faks. + 10 s. Uppsala 1964. (Samlingar utg. av Svenska Fornskriftsällskapet, h. 235 bd 69:1.) 1634 utgav Johannes Bureus den kunga- och furstespegel, som även om den är en bearbetning av främmande stoff, utgör en av höjdpunkterna i Sveriges medeltidslitteratur. Den till grund liggande handskriften är spårlost försvunnen, och först 1867 avlivade ett fynd av ett fragment från 1400-talet definitivt en gammal misstanke, att Bureus själv, Gustav II Adolfs lärare, skulle vara verkets — i sanning skicklige — upphovsman. Emellertid har Bureus enligt egen uppgift gjort talrika ingrepp i sin tydligen något bristfälliga text, och detta föranledde i sinom tid Robert Geete att utsända en upplaga (Um styrilse konunga och höfpinga 1878) med texten normaliserad efter 1300-talsmönster — även vissa andra ändringar gjordes med större eller mindre rätt. Geete skapade därmed en läsbar text, som emellertid inte motsvarar det förtroende, som stundom har visats den i språkliga specialundersökningar. Burei utgåva är och förblir med sina påtagliga brister vad filologen i första hand har att hålla sig till, och det är därför en nyttig gärning att nu ånyo göra detta sällsynta verk lättare tillgängligt. Arbetet med faksimilutgåvan har utförts av professor Lennart Moberg, som i en kort efterskrift redogör för de olika editionerna och som en andra del bebådar en studie över Konungastyrelsens språk.

K. G. L.

Svenskt Diplomatarium utgivet av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien och Riksarkivet. Åttonde bandet andra häftet 1361—1362. S. 273—610. Stockholm 1964. 1935 återupptogs genom Vitterhetsakademiens diplomatariekommitté arbetet på Svenskt Diplomatarium, varav tidigare hade utkommit sex band (1829—1921) i den äldre serien, fram till 1355, och tre band (1875—1903) i den yngre, omfattande tiden 1401—1420. 1946 kom ett supplement till den äldre serien, omfattande handlingar ur Vatikanarkivet, och 1953 påbörjades åttonde bandet med ett stort dubbelhäfte, omfattande åren 1361 och 1362 — band 7:s första häfte bebådades till 1954 men låter ännu vänta på sig (jfr ANF 68:210 f.). Verket framskrider alltså åtskilligt långsammare än vad den nu verk-

samma forskargenerationen finner önskligt, och det hör till de verkligt livliga önskemålen, att utgivningstakten i fortsättningen skall kunna påskyndas betydligt. Det 1964 utgivna häftet omfattar åren 1363 och 1364, och mycket av materialet återspeglar viktiga in- och utrikespolitiska skeenden, t.ex. Albrekt av Mecklenburgs trontillträde, Valdemar Atterdags mellanhavanden med Skånemarknadens hanseatiska intressenter, påvestolens flitiga befattning med nordiska angelägenheter o.s.v. Av breven med svensk proveniens är ungefär lika många på svenska som på latin, c. 70 av vardera slaget. Latinet dominerar klart i kungabrev och brev med någon eller några kyrkliga kontrahenter. Breven på svenska rör nästan alla »profana» egendomstransaktioner o.d., men även i detta slag av urkunder brukas ännu inte så sällan latin.

Utgåvan är mycket omsorgsfullt gjord. Stor vikt har lagts inte bara vid register, arkiv- och litteraturupplysningar o.d. utan även vid den filologiska redovisningen av texten i en utförlig notapparat. K. G. L.

Birger Steckzén, Birkarlar och lappar. En studie i birkarleväsandets, lappbefolkningens och skinnhandelns historia. 503 s. + kartor. Stockholm 1964 (Almqvist o. Wiksell). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Historiska serien 9.) F. krigsarkivarien Steckzén ger i detta stora arbete, delvis på grundval av tidigare mer eller mindre outnyttjat källstoff från 1500- och 1600-talen och med anförande av utomnordiska paralleller, t.ex. det ryska framträngandet i västra Sibirien, en bred historisk skildring av förhållandet mellan svenskar och lappar i övre Norrland genom tiderna, av Norrbottens kolonisation och skinnuppbörden och skinnexporten under olika tider. Den röda tråden i dessa ofta fängslande studier är *birkarlarna*, d.v.s. de från 1300-talet fram till ett stycke in på 1600-talet betygade köpmän som drev handel med lapparna och tillika krävde in kronans skatter av dem och som efter allt att döma har gått i spetsen för övre Norrlands kolonisation. Birkarlarna är ett flitigt diskuterat kapitel, och bokens första avdelning (s. 15—128) ger en fyllig och värdefull överblick över denna diskussion. Den rör sig, liksom vissa viktiga avsnitt i bokens andra avdelning, på det språkliga planet, eftersom man sedan länge — och sannolikt med rätta — har förmodat, att tolkningen av ordet *birkarl* kraftigt bidrager till att lösa centrala problem i Norrlands historia. Två förklaringslinjer har med tiden blivit tydligt skönjbara. Den ena, främst företrädd av svenska forskare, går ut på att termen *birkarl* på ett eller annat sätt och genom vissa mellanled hänger samman med det i och för sig mycket diskuterade ortnamnelement *birk-*, som föreligger i det gamla *Birka* och att birkarlarna var svenskar. Den andra, även den av svenskt ursprung men särskilt uppmärksamman av finska forskare, vill knyta *birkarlarna* till *Birkkala* (*Pirkkala*) socken i det inre av Satakunta och hävdar, att de äldsta birkarlarna var finnar. Steckzéns tes är att *birkarl* inte är något annat än en tämligen sentida och genom tillfälligheters spel spridd förvanskning av ett ursprungligt *biurkarl* 'bäverkarl' och att birkarlarna väsentligen var svenskar. De eftersökta bäverskinnens roll i skinnhandeln belyses ingående, och förf. har gjort sig stor möda med att samla och även på

kartor redovisa namn på *Bjur-*, *Björ-*, *Byr-* o.d. och sålunda kartlägga bäverns förekomst i historisk tid — naturnamnsmaterialet har emellertid inte utnyttjats mer än delvis, vilket minskar värdet av detta avsnitt. Förf:s tolkning av *birkarl* är intressant, men hans ganska vidlyftiga språkliga argumentering kan tyvärr icke godtagas i befintligt skick. Bland motinstanser, som han inte har lyckats att övertygande komma till rätta med, kan nämnas de medeltida beläggen, som visserligen i nästan alla fall är kända blott i nyare avskrifter men som i intet fall stöder *biur-*hypotesen. Att män som Olaus Magnus och Johannes Bureus har helt andra tolkningsförslag är mycket påfallande, om man verkligen ännu på 1500-talet, som förf. menar, på många håll hade klart för sig, att *birkarl* betydde 'bäverkarl', något som förf. annars kan anföra vissa skäl för. Även *Birkala*-namnet sätter sig alltjämt på tvären. Tanken skall här inte blankt avvisas, men så mycket uppmärksamhet och möda som förf. har ägnat problemets språkliga sida är det beklagligt, att han tydligen inte i arbetets slutskede i högre grad har tytt sig till språkmän, som kunde förväntas ha utpekats stötestenarna och avlägsnat en del skönhetsfläckar.

K. G. L.

Ordspråk och talesätt med förklaringar av Pelle Holm. 385 s. Stockholm 1964 (Albert Bonniers förlag). I sin nya volym med bevingade ord har Pelle Holm samlat uppskattningsvis närmare 10000 ordspråk, ordstäv («sa han») och andra anonyma ordspråksliknande sentenser och talesätt. Materialet har grupperats alfabetiskt efter uppslagsord, varav framgår att ordspråk om hunden har särskilt hög frekvens, liksom ordspråk inledda med ordet *bättre*. Anonymiteten omöjliggör givetvis alla försök att närmare inringa de enskilda talesättens härkomst; Pelle Holm har därför denna gång fått nöja sig med att genom hänvisningar till äldre ordspråkssamlingar ange vad man vet om olika talesätts ålder i svenskan. Språkproven har moderniserats i fråga om stavning och delvis även ordförråd, men kräver ändå mången gång tydningar på grund av de komprimerade och kasuella formuleringarna. Här har Pelle Holm bidragit med en rad nödvändiga texttolkningar, som ofta nästan obarmhärtigt avslöjar den allmänna och banala tanken bakom ett ordspråks originella form, t.ex. *Knåp lider* — »knåpandet går framåt och ger småningom resultat, även om det går långsamt». Ur lingvistisk synpunkt är Pelle Holms rika samling av särskilt intressant som källa till en syntaktiskt märklig stilart, som kanske blivit alltför litet uppmärksammas vid beskrivningen av modernt språkbruk. Inledningen är utan mera strängt vetenskapliga pretentioner, men ger åtskilliga träffande anmärkningar om genrens stildrag och morallära.

B. L.

Sven B. Ek. Den som kommer först till kvarns. Ett ordspråk och dess bakgrund. 67 s. Lund 1964 (CWK Gleerup). (*Scripta Minora Regiæ Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis. Studier utg. av Kongl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1963—1964.*) Doc. Ek har genom tidigare forskningar förvärvat djupgående insikter rörande kvarntyper och kvarnseder i Norden. Han tar nu i en liten elegant studie upp frågorna kring

det kända ordspråket »Den som kommer först till kvarns, får först mala». Såväl den språkliga formen som den funktionella bakgrunden, åldern och spridningen hos detta i våra dagar allttjämt välkända talesätt beröres. Belägg på dess förekomst föreligger i olika europeiska språk alltsedan 1100-talets slut. Av speciellt intresse är den utredning som Ek gör av den faktiska turordningen vid olika kvarntyper i Sverige. Vid sidan av prioritetsprincipen, som framförallt hade tillämpning vid tullkvarnar i enskild ägo, stod den s.k. kvarndygnnsordningen, som jämte prioritetsprincipen och delvis i kombination med denna kom till användning vid de lagägda husbehovskvarnarna.

Enligt för:s mening är det troligt att det behandlade ordspråket kan dateras till tidig medeltid. Teorien om denna relativt sena uppkomst stödes på antagandet att ordspråket i sin pregnanta form är beroende av kvarnordningsstadgorna, vilka ej heller kunnat beläggas tidigare.

S. B.

Hans H. Ronge, Rimlista till Konung Alexander. Reimwörterbuch zu Konung Alexander. 92 s. Uppsala 1964 (Almqvist o. Wiksell). (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologica Scandinavica Upsaliensia. 4.) Docent Ronge, som i sin gradualavhandling 1957 behandlade olika problem i samband med den fornsvenska dikten Konung Alexander, lägger här fram en fullständig rimlista för denna dikt. Bland tidigare arbeten i samma genre må nämnas Gustaf Cederschiöld, Rimlista till Eufemiasvisorna och Erikskrönikan (1903), Emil Olson, Studier över rimmen i den fornsvenska Flores och Blanzeflor (1911) samt en blott i manuskript föreliggande uppsats från år 1914 av Carl Christian Schmidt om Rimmen i Karlskrönikan (Upps. univ.-bibl.). Textfilologerna har länge varit på det klara med den speciella roll som rimorden spelar för texttraderingen, och Ronges arbete är ett välkommet nytillskott bland våra rimförteckningar.

I inledningen diskuteras och redovisas bl.a. olika typer av orena rim. Likaså behandlas frågan om vilka principer som bör följas i rimlistor.

S. B.

Claes-Christian Elert, Phonologic Studies of Quantity in Swedish. Based on Material from Stockholm Speakers. 225 s. Stockholm, Göteborg, Uppsala 1964 (Almqvist o. Wiksell). (Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. 27.) Med Claes-Christian Elerts avhandling har ett betydelsefullt arbete i svensk fonetik lagts fram. Förf. har renodlat kvantitetsbegreppet och på grundval av ett stort antal experiment undersökt kvantitetsförhållandena i ord, vilkas starktoniga stavelse innehåller vokal åtföljd av enkel, kort eller lång konsonant. Undersökningsobjektet är stockholmskan sådan den talas bland akademisk ungdom, uppvuxen i samhällets högre lager. Förf. karakteriserar själv meddelarnas språk som »riksspråk såsom det talas i Stockholm». Tyngst vägande är kapitlet 4—7. Förf. redovisar här ett mycket stort siffermaterial, som sedan bearbetas ur olika synpunkter. Vokalkvantiteten ägnas ett kapitel, konsonantkvantiteten ett annat, varefter förf. undersöker dels summan av vokals

och konsonants varaktighet, dels vissa kvantitetsrelationer. Arbetet kommer att bli en hörnsten för framtida forskningar inom svensk språkljudskvantitet, såväl genom det framlagda materialet som genom dess bearbetning.

S. B.

Carl Michael Bellman, Fredmans epistlar. Med kommentar av Lars Huldén. 352 s. Helsingfors 1964 (Söderström o. Co.). Fram på 1930-talet blomstrade långt om länge i Sverige upp en Bellmansfilologi. Dess grundare var Bernhard Risberg, som på allvar tog upp studiet av förhållandet mellan det av Bellman 1790 auktoriserade trycket av Fredmans epistlar och de talrika, ofta äldre, handskrifterna och som krönte sin textkritiska verksamhet med en ny utgåva (1939) med »texten beriktigad efter de bästa handskrifterna». Risbergs presentation av epistlarna väckte livlig diskussion och opposition och framkallade långa rader av ofta mycket goda specialstudier. Samtidigt underströks ofta behovet av en textutgåva, som både är trogen mot *editio princeps* och försedd med nödiga förklaringar. Nödiga förklaringar måste bli talrika, ty Bellman är — rent språkligt sett — en svår författare, och mycket av hans verk som än i dag lever ett friskt liv på sångens vingar, är språkligt dunkelt. Den bästa av de hittills existerande utgåvorna är Bellmansällskapetets s.k. standardutgåva av 1921 med utmärkt kultur- och musikhistorisk kommentar men med alltför knapphändiga språkliga förklaringar. I senare tid har professor Lars Huldén i Helsingfors alltmera framträtt som mångsidig, idérik och grundlig Bellmansfilolog (jfr t.ex. ANF 78:276 och närmast följande notis i denna krönika). Nu har han efter långvariga förarbeten, som bl.a. har innefattat en registrering av epistlarnas hela ordförråd, lagt fram en utgåva, som väl fyller de nyss antydda kraven. Texten är 1790 års utan förändringar, men den språkliga kommentaren är vida rikhaltigare än någon tidigare och bjuder därför en bättre vägledning åt alla dem som intresserar sig för textens form och betydelse. Det har visserligen inte varit möjligt att referera alla de skiftande tolkningar, som har sett dagen i olika sammanhang, men även om urvalet enligt utg:s egna ord har blivit personligt färgat, har ofta nog olika tolkningsmöjligheter angivits. Hänvisningar till parallellställen är också talrika. Att många ställen alltjämt är dunkla skall endast nämnas — sannolikt kommer åtskilliga av dem att så förbli.

Arbetets värde förhöjes ytterligare av en litteraturförteckning.

K. G. L.

Lars Huldén, Ordstudier i Fredmans epistlar. 168 s. Borgå 1963 (Svenska Litteratursällskapet i Finland). (Studier i nordisk filologi 54.) Lars Huldén är den lycklige ägaren av 45000 registerkort över ordförrådet i Fredmans epistlar och Fredmans sånger, vilket ger honom ett säkert övertag som Bellmansexeket. Metoden att jämföra parallella textställen inom en författares produktion är uppenbarligen ytterst givande just beträffande Bellman, som trots sin originalitet inte försmår att upprepa sig — »så gott som varenda rad i Fredmans epistlar återkommer i annat sammanhang». Huldén har i sin nya bok tillämpat metoden på epistlarna 7, 80.

och 82, varvid Bellmans associationsrika och mångtydiga språk belyses utifrån en serie omdiskuterade eller nyupptäckta textproblem. Samtidigt beaktas också dikternas egna inre sammanhang, t.ex. när det visas hur epistel 7 i långa sekvenser löper fram i parallella semantiska plan, eller när lokalkoloritiska smådrag i slutepisteln blir djupt meningsfulla genom att kombineras med gammal svensk folktro.

Huldéns arbete visar hur en konkordans över en klassisk författares ordförråd är av fundamental betydelse för att man utifrån ett förändrat språkssystem skall upptäcka de rätta intentionerna bakom orden. Ange- läget är därför hans önskemål om att Svenska Vitterhetssamfundets arbete på en epistelkonkordans måtte kompletteras med en fullständig Bellmansordbok. B. L.

Strindbergs språk och stil. Valda studier. Med inledning av Göran Lindström. 180 s. Lund 1964 (CWK Gleerup). (Skrifter utgivna av Modersmåls- lärarnas Förening 99.) Redaktören av denna samling av kortare studier framhåller i inledningen, att Strindbergforskningen hittills övervägande har varit biografiskt-genetiskt inriktad. Endast i ringa grad har man sysslat med verkens framställningsform, och ingen svensk forskare har hittills genomfört någon konsekvent strukturanalys av något enda Strindbergsverk. Det är under dessa omständigheter mycket tacknämligt, att en rad smärre studier nu har förts samman i en lätthanterlig och lättläst volym, som kan tänkas stimulera till fortsatt forskning i ett mycket stort och rikt ämne, där verkligen mycket återstår att göra. De flesta bidragen, som härrör från tiden 1922—1964, utgöres av tidskriftsuppsatser, främst ur Nysvenska Studier och Modersmålslärares Förenings årsskrift; ett par ingår som avsnitt i större verk. En uppsats av lic. Lindström själv om dialog och bildspråk i kammerspelen är tidigare otryckt. Övriga bidragsgivare är den 1939 bortgångne stilforskaren Nils Svanberg (Från Fjärdingen och Svartbäcken och Ur Strindbergs prosautveckling), Eva Wennerström (Expressiva anföringsverb), B. Kinnander (Ordstudier i Strindbergs prosa), G. Ollén (Stilen i Ordalek och småkonst), W. A. Berendsohn (Inledningen till Röda rummet), S. Björck (I marginalen till Hemsöborna), G. Lundberg (Fackmässig och konstnärlig exakthet i Hemsöborna), K-Å. Kärnell (Metafor och fiktion i Hemsöborna) och G. Brandell (Strindbergs monologer). Redaktören framhåller, att de äldre bidragen gärna framhåller draget av »associationsbetingad nyckfullhet», medan man i de senare mera stryker under inslaget av »konstnärlig beräkning» och ser i detta förhållande utslag av en pågående revision av den allmänna inställningen till Strindbergs personlighet. K. G. L.

Erik Wellander, Språk och språkvård. Ett urval artiklar i Svenska Dagbladet 1928—1963. 229 s. Stockholm 1964 (Svenska bokförlaget/Norstedts). (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 30.) Under 55 års tid medverkade professor Erik Wellander med artiklar i språkliga frågor i Svenska Dagbladet. Hans kamp för enkelhet, klarhet och logik i språket har vunnit uppmärksamhet, erkännande och efterföljd i vida kretsar. Till hans åttiöårsdag den 16 juni 1964 utgavs genom Nämnden för svensk

språkvård ett urval av hans artiklar i redaktion av fil. dr Suzanne Öhman. Artiklarna har sammanförts i fyra grupper under rubrikerna Stilfrågor, Språkvård, Språk, logik och psykologi samt Vårt tilltalsskick. Grupperingen av materialet belyser på ett välfunnet sätt den frejdade språkkryktarens intressesfärer och gärning. S. B.

Nutidssvenska. Uppsatser i grammatik. 322 s. Borgå 1964 (Söderström o. Co. Förlagsaktiebolag). För att avhjälpa bristen på lättåtkomliga universitetsläroböcker rörande nusvenskan har prof. Carl-Eric Thors sammanställt en volym med åtta språkvetenskapliga uppsatser av sex framstående forskare. Nyskriven för det nu utkomna arbetet är endast Rudolf Körners uppsats om objektet, de övriga sju artiklarna har tidigare varit publicerade i tidskrifter, festskrifter eller fristående arbeten. Ture Johannisson behandlar tendenser i nusvensk ordbildning och sammansatta verb i svenskan och Bengt Loman verbalsubstantiv på *-ning* och *-ande* i nusvenskt riksspråk. Karl Gustav Ljunggren anlägger några allmänna synpunkter på objekt och adverbial, Rolf Pipping skriver om innebörden av perfektum i nusvenskan och Isak Wallin diskuterar slutligen objektet som grammatisk kategori samt det grammatiska subjektet som språklig upplevelse.

Det är ett klokt och väl genomtänkt urval som har gjorts, och uppsatserna är representativa för väsentliga sidor inom forskningen rörande det nusvenska riksspråket. Arbetet är icke auktoritativt i den meningen, att ett antal patentlösningar serveras. Tvärtom diskuteras vissa frågor, t.ex. objektsbegreppets innehåll och omfång av flera författare och olika förslag till lösningar framlägges. Boken blir därigenom i lika hög grad ett diskussionsunderlag som en lärobok. S. B.

Ragnhild Söderbergh, Suffixet -mässig i svenskan. En historisk-semantisk ordbildningsstudie. 388 s. Tabell och ordregister. 40 s. Stockholm 1964 (Almqvist o. Wiksell). (Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series. 5.) Ragnhild Söderberghs avhandling behandlar ett jämförelsevis modernt ordbildningselement. Adjektiven och adverbena på *-mässig(t)* tillhör i svenskt riksspråk framför allt tiden efter c. 1800 och har därigenom kunnat studeras i ett hart när outtömligt litterärt material. Förf. har också kunnat uttala sig med ovanlig säkerhet och detaljrikedom om ordbildningstypens utveckling och drivkrafterna bakom denna. Hennes resultat blir på så sätt av stort intresse även för studiet av äldre ordbildningselement, framför allt när det gäller att utarbeta metoder för att undersöka orsakerna till deras produktivitet och formerna för deras statistiska och funktionella förskjutningar.

Stilistiskt och morfologiskt erbjuder *mässig*-orden inga större problem, så till vida som de övervägande hör hemma i fackprosa och så gott som undantagslöst bildas till substantiviska grundord. Bland dessa grundord har förf. urskilt vissa betydelsegrupper (personord, djurbeteckningar, beteckningar för miljö, tidsstil, norm etc.), vilka visar hur suffixets produktivitet delvis försiggått i vissa semantiskt sammanhängande serier.

Ett större problem har varit att i olika kontexter bestämma den semantiska relationen mellan grundordets betydelse och det adjektiverande suffixets. Det har här också gällt att söka avgränsa suffixets innebörd eller funktion gentemot andra semantiskt närstående ordbildningselement, t.ex. *-lik*, *-aktig*, *-artad*, *-enlig*. Att närmare jämföra dessa suffix inbördes har ju legat utanför avhandlingens syfte, men otvivelaktigt vore mycket att vinna med en sådan mera brett upplagd komparativ studie. Vid den semantiska klassifikationen av *mässig*-beläggen har förf. arbetat med en indelning i fem huvudkategorier, vilka något knapphändigt presenteras i den metodiska inledningen. Vid genomgången av materialet visar förf. hur ett *mässig*-ords betydelse i en viss kontext (eller situation) betingas av det uttryckta (eller blott tänkta) begrepp, som det utgör bestämning till. Så får t.ex. *affärsmässig* en speciell »fullt-måtts»-betydelse, om det anknyter till begreppet affärer i egentlig mening, men däremot en jämförande eller inskränkande innebörd om det används om andra föreställningar. Denna klassifikation träffar givetvis något väsentligt i *mässig*-ordens betydelsemönster, även om enskilda förekomster många gånger kan vara svåra att sortera. Osäkerheten är delvis betingad av den tillämpade metoden: förf. söker ej alltid isolera *mässig*-ordets innebörd i en viss språklig kontext utan tillskriver det även betydelse som i själva verket uttrycks genom andra ord i kontexten (se t.ex. s. 155 f.) eller som rent av skall utläsas ur själva tankesammanhanget (se t.ex. s. 100 f.).

Som slutresultat kan Ragnhild Söderbergh lägga fram viktiga nya iakttagelser. Det visar sig att *mässig*-orden ursprungligen inlånats i svenskan för att i »fullt-måtts»-betydelsen fylla en lucka i ordbildningssystemet. På detta ursprungliga stadium har suffixet dock i stor utsträckning uppträtt som en variant till det äldre *-mätig*. Senare har suffixet fått nya funktioner, delvis i konkurrens med andra, äldre och yngre ordbildningselement. Särskilt vanlig har under 1900-talet blivit den »denotativt specialiserande» betydelsen.

Avhandlingen granskas utförligt i nästa band av ANF.

B. L.

Sigurd Fries, Stätt och stätta i Norden. 160 s. Uppsala och Köpenhamn 1964 (A.-B. Lundequistiska bokhandeln, Einar Munksgaard). (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:13.) Det urgermanska verbalabstraktet **stihti-* har på nordiskt språkområde givit ordgruppen *stétt*, *stätt*, *stätta* med väsentligen två huvud- eller grundbetydelse, 'något att stiga på' och 'fot(stycke), underlag'. I båda fallen föreligger utveckling från abstrakt till konkret betydelse. Inom ramen för betydelsen 'något att stiga på' rymmes bland annat den viktiga betydelsen 'övergång över hägnad, klivstätta', en betydelse som utgjorde utgångspunkt för Sigurd Fries' nu föreliggande undersökning och som i viss mån intar en särställning i framställningen.

Fries har med grundlighet och skicklighet framdragit arkivaliskt material från praktiskt taget hela Norden. Resultaten redovisas på en gång övertygande och elegant. Framställningen stödes av sex textkartor och åtta illustrationer.

S. B.

J. W. Grill, Ur folkspråket på Tylö-skogen. Ord och tale-sätt antecknade på 1840-talet i Lerbäckes socken i Närke. Med inledning och kommentar utgivna av Richard Broberg. XIX + 121 s. Stockholm 1964 (P. A. Norstedt o. Söner). (Svenska Landsmål B 63.) Brukspatronen Jean Wilhelm Grill, född 1815 och uppvuxen på Mariedamm i Lerbäckes socken, ägde vittgående vetenskapliga intressen, inriktade på såväl naturvetenskaperna som folkkulturen. I nära kontakt med sin landsman, den 14 år yngre kulturhistorikern och fornminnesforskaren Gabriel Djurklou utarbetade han en ordlista över målet i Lerbäckes socken närmast norr om gränsen mellan Östergötland och Närke. Till denna ordlista fogade Grill ett förord, en inledande översikt över viktigare uttalsegenheter och över formläran samt en kortare text på Lerbäcksmål. Manuskriptet blev aldrig renskrivet för tryckning. Efter Grills död 1864 överlämnades manuskriptet till Djurklou, som dock icke blev i tillfälle att publicera det. Planer förlåg en tid på att Lundell skulle trycka det i den nystartade tidskriften Svenska landsmål. Dessa planer förföll emellertid och manuskriptet deponerades på Örebro läns museum.

Grills manuskript har nu på ett pietetsfullt och föredömligt sätt utgivits av förste arkivarie Richard Broberg vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Till ordlistan har fogats ett tillägg med Grills uppteckningar av växt- och djurnamn samt ett ordregister.

Någon kritisk granskning av Grills återgivande av dialekten har utgivaren icke företagit. En dylik granskning skulle sprängt ramen för utgåvan, men det framstår som angeläget att en konfrontation göres mellan Grills dialektmaterial och senare, mera vetenskapliga rön rörande sydöstra Närkes dialekter. S. B.

Ragnar Bjersby, Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt. En undersökning rörande P. A. Säves sagesmän. 361 s. Uppsala o. Köpenhamn 1964 (AB Lundequistiska bokhandeln, Einar Munksgaard). (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie B:11.) Medan kulturelementen och kulturformerna länge intagit en central plats som forskningsobjekt inom folklivsforskningen, har intresset först efter hand även kommit att inriktas på traderingen, traditionsbärarna och traditionsförmedlarna. Denna riktning inom folklivsforskningen är emellertid i våra dagar företrädd inom nära nog alla länder där forskning i folkkultur och folktradition bedrivs.

Gotland har utgjort en relativt sluten värld i dialektalt och etnologiskt hänseende. Som den främste undersökaren av den speciellt gotländska folkkulturen framstår prästsonen från Roma, läroverksläraren i Visby Per Magnus Arvid Säve (1811—1887). Lyckliga omständigheter har gjort det möjligt att grundligt utforska namnen på hans viktigare sagesmän och för traditionsforskningen relevanta fakta rörande dessa traditionsförmedlare. Efter att utförligt ha behandlat sagesmännen en efter en undersöker Bjersby i sin avhandling deras traditionsrepertoar, sagesmännens och traditionsstoffets geografiska fördelning och slutligen meddelarnas sociala miljö. Påfallande är den ringa roll som kvinnorna synes ha spelat vid Säves undersökningar; detta gäller särskilt Fårön. Viktigast har

deras insats som traditionsförmedlare varit i staden Visby, speciellt när det gäller traditionsstoff inom burgnare klasser. S. B.

En bok om Estlands svenskar. 1. 336 s. 2. 384 s. Stockholm 1961 o. 1964. (Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.) Under åren 1940—1944 överfördes, ofta under dramatiska omständigheter, den allra största delen av den svenska bonde- och fiskarbefolkningen i nordöstra Estland till Sverige. En folkgrupp, som i omkring 700 år bibehållit och vidareutvecklat sin kulturella och språkliga egenart, oftast under främmande herrar, Tyska orden och Ryssland och i nära kontakt med estniska grannar, blev härmed upplöst. Estlandssvenskarnas historia, språk och kultur har länge dragit till sig forskarnas intresse, varom talrika tryckta skrifter och ett stort arkivmaterial vittnar, men någon mera utförlig sammanfattande framställning har inte sett dagen efter C. Russwurms mångsidiga och solida »Eibofolke» av 1855. Nu föreligger emellertid två innehållsrika band av ett verk, som i lättillgänglig form vill redogöra för äldre och nyare forskningsresultat rörande svenskarna i Estland. Redaktör har varit Edvin Lagman, docent i nordiska språk vid Stockholms universitet och själv liksom nästan alla sina medarbetare född och uppvuxen i det svenska Estland. I första delen behandlas Estlandssvenskarnas boplatser genom tiderna av A. Tammekann, deras historia av E. Blumfeldt, medan V. Aman utförligt skildrar överflyttningen till Sverige under andra världskriget och folklivsforskaren G. Ränk ger en även språkligt värdefull översikt över den folkliga kulturen. Andra delen inleds med en 125 sidor stark redogörelse för »ortnamn och terrängord i Estlands svenskbygd» av doc. Lagman, som vidare skildrar jordbruk och boskapsskötsel, medan A. Stahl behandlar sjöfart och fiske och P. Söderbäck livets och årets högtider — även dessa avsnitt innehåller åtskilligt av språkligt intresse.

En tredje del, behandlande bl.a. den andliga odlingen och de estlands-svenska folkmålen, planeras, och man får livligt hoppas, att denna komplettering av det värdefulla verket skall kunna genomföras. K. G. L.

Maria Tallen, Wortgeographie der Jahreszeitennamen in den germanischen Sprachen. 64 s., 11 kartor. Giessen 1963 (Wilhelm Schmitz Verlag). (Beiträge zur deutschen Philologie herausgegeben von L. E. Schmitt. Band 24.) Maria Tallens dissertation över de germanska årstidsbeteckningarna antogs 1956 av filosofiska fakulteten vid Philippsuniversitetet i Marburg. Undersökningen föreligger nu dels som en separat avhandling, dels som en uppsats i band 2 av samlingsverket »Deutsche Wortforschung in europäischen Bezügen. Untersuchungen zum Deutschen Wortatlas» (Giessen 1963). Arbetet berör i första hand det tyskspråkiga området men utsträcker även till holländskt-flamländskt och nordiskt språkområde.

Medan orden *sommar* och *vinter* eller deras formella motsvarigheter är spridda över hela det germanska språkområdet och uppträder utan konkurrens från synonymer, föreligger det på samma språkområde en lång rad ord som betecknar *vår* och *höst*. Från tyskt område kan bl.a. nämnas *vorjahr* och *frühjahr* jämte *frühling* samt *spätjahr* och *spätling* jämte

herbst. På nordiskt område har *vår* haft konkurrens med ord som *forår*, *framtid*, *låding*, *såing*, medan *höst* vid sin sida har *efterhöst*, *sidhöst*, *efterår*, *skördeand* o.s.v. Sakfrågan kompliceras av att vissa ord ej blott avse viss årstid utan även sädd och — framförallt — skörd. T.o.m. ordet *höst* användes i många svenska dialekter om skördearbetet eller en speciell del därav.

På ett centralt beläget svenskt språkområde, omfattande bl.a. delar av Östergötland, Västergötland och Södermanland, föreligger över huvud taget inga genuint folkliga benämningar för *vår* och *höst*. Ett system för årstidsbeteckningar föreligger här som synes stå det äldsta germanska nära.

S. B.

Gösta Bergman, Slang och hemliga språk. 101 s. Stockholm 1964 (Prisma). Professor Gösta Bergman har inte bara inlagt stor förtjänst om utforskandet av det nusvenska riksspråket i dess olika lokala skiftningar och om den svenska språkvården, utan särskilt under 1920- och 1930-talen publicerade han en lång rad värdefulla undersökningar rörande svensk slang och olika hemliga språk i Sverige. I den nu föreliggande lilla boken har han vänt åter till dessa gamla jaktmarker. Arbetet är en helt omarbetad och på många punkter moderniserad utgåva av den populära boken »Rotvälka» från 1931 och innehåller liksom denna kulturhistoriska och språkhistoriska översikter över rommani, månsing (de västgötska gårdfarihandlarnas hemliga språk), förbrytarspråk och slang, åtföljda av fylliga exempelsamlingar, som för slangens vidkommande har förts fram till våra dagar, ordförklaringar och litteraturlista.

K. G. L.

Helge Toldberg, Marsk Stig-viserne. 87 s. København 1963 (G. E. C. Gads forlag). (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning udg. af Det filologisk-historiske Samfund, Nr. 252.) Under signum DgF 145 har i Danmarks gamle Folkeviser sammanförts ett femtontal visor och visvarianter med Marsk Stig som huvudgestalt. Det genetiska förhållandet mellan dessa texter har varit ett återkommande debattämne i dansk folkviseforskning; frågan har särskilt gällt hur den över hundra strofer långa A-texten skall bedömas kronologiskt. Vissa forskare har uppfattat den som sen, efterklassisk dikt, skapad av motiv ur äldre varianter och sammanfogad med romantiserande schabloner. Andra har däremot velat ge A en central position inom gruppen och daterat den till 1400-talets mitt (Svend Grundtvig) eller rent av hundra år tidigare (Hans Brix). Genom en ingående motivanalys har Helge Toldberg († 1964) kommit till det resultatet att A är en sen skapelse, sannolikt diktad vid 1500-talets slut av historikern och folkvisesamlaren Anders Sørensen Vedel, som utnyttjat stoff och motiv från äldre varianter och framför allt inspirerats poetiskt av B-versionen, vilken Toldberg bedömer som den centrala texten i gruppens utveckling från dikt med historisk kärna till en mera utpräglat ohistorisk psykologiserande epik. Enligt Toldberg kan A-textens episod med kungen och skogsjungfrun bygga på en passage i Albert Krantz' *Chronica*, som trycktes 1546. Här skulle alltså kunna föreligga en terminus post quem för A-visans datering.

B. L.

Silkeborg lens jordebog 1586 udgivet af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved Poul Rasmussen. XIII + 168 s. København 1964 (Dansk Videnskabs Forlag). (Lensregnskaber og lensjordebøger.)
Jacob Ulfelds jordebog på Ulfeldsholm, Selsø og Bavelse 1588 udgivet af d:o ved Svend Gissel. XXX + 50 s. København 1964 (Rosenkilde og Bagger). (Adelige jordebøger.)

Præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo stift 1568 og 1599 udgivet af d:o ved C. Rise Hansen under tilsyn af Karen Marie Olsen. XXV + 304 s. København 1964 (Dansk Videnskabs Forlag).

Sokkelund herreds tingbøger 1632—34 udgivet af d:o ved Karen Marie Olsen under tilsyn af C. Rise Hansen. H. 1. S. 1—64. København 1964 (Rosenkilde og Bagger). (Äldre danske tingbøger.)

I föregående krönika redogjordes något för den mycket livliga publikationsverksamhet, som har bedrivits de senaste åren av det 1952 av en rad danska historiker, rättshistoriker och filologer stiftade »Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie» (ANF 78:308 f.). Under 1964 har fyra ytterligare volymer släppts ut, av vilka tre inleder nya serier. De danska länsräkenskaperna, i regel bevarade från senare hälften av 1500-talet, utgör ett mycket värdefullt material för såväl historiska som filologiska discipliner, inte minst för ort- och personnamnsforskning. Det är — liksom det motsvarande svenska materialet av s.k. landskapshandlingar — så omfattande, att det säkerligen aldrig kan publiceras i sin helhet. Det är emellertid mycket önskvärt, att representativa eller särpräglade prov göres tillgängliga, och det vore också önskvärt, att den nya serien, varav Silkeborgs lens jordebog 1586 utgör första numret, kunde fortsättas även med några representativa källor från de gamla danska landskapen öster om Öresund.

Adliga jordeböcker har gamla anor, och flera av de innehållsrikaste danska sådana, har för länge sedan gjorts tillgängliga i tryck. Mycket återstår emellertid här, varför den jordebok, som Jacob Ulfeld, riksråd och herre till tre stolta herregårdar på Fyn, fick till stånd 1588 och som redan har visat sig givande för forskningen, torde komma att få flera efterföljare i sin serie.

I ett kungabrev 1568 till superintendenterna, dvs. biskoparna, i Danmark ålades dessa att genom häradsprostarnas försorg få till stånd register över samtliga socknar med uppgift om hur många herregårdar, bondgårdar, bol och gatehus det fanns i varje socken och under vem de olika enheterna lydde. En liknande befallning utgick, i varje fall till vissa stiftschefer, 1599, då man också önskade uppgifter om antalet decimanter (tiondegivare). Det är det sålunda tillkomna materialet från Vendelbo (Ålborgs) stift, ingående i Ålborgs biskopsarkiv i landsarkivet i Viborg, som Udvalget nu har låtit publicera i en första volym av en serie »Præsteindberetninger». Registren ger först och främst en god bild av befolkningstätheten och egendomsförhållandena i nordligaste Jylland under senare hälften av 1500-talet. Deras utförlighet varierar en del — ofta är de helt summariska men i vissa socknar har man mera ingående förtecknat de olika gårdarna etc. och deras brukare. Det är dessa senare register,

som är av störst språkligt intresse genom det material det erbjuder olika grenar av namnforskningen.

K. G. L.

Danica. Studier i dansk sprog. Til Aage Hansen 3.9. 1964. Århus 1964 (Universitetsforlaget). (Sprog og Kulturs Skriftrække. Udgivet av Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning.) I dr phil. Aage Hansens vetenskapliga produktion under åren 1921—1964 må nämnas ett stort antal artiklar i Ordbog over det danske Sprog — inalles har dr Hansen redigerat över 10.000 spalter i detta verk —, vidare ordspråksutgåvor och ordspråksstudier samt undersökningar rörande ljud- och formlära, dels i historisk, dels i synkronisk belysning. Även stilistiska och syntaktiska frågor har behandlats av Aage Hansen under denna långa period av språkvetenskapligt arbete.

Kring Aage Hansens egna intressesfärer grupperar sig flertalet av bidragen i den festskrift som nu tillägnas honom på hans 70-årsdag. Flera artiklar ägnas sålunda ordspråkstolkningar, andra ljudhistoria, syntax och stilistik. Härtill kommer även några ordstudier, och arbetet avslutas med en bibliografi över Aage Hansens författarskap. I allt är festskriften en värdig hyllning till en framstående forskare.

S. B.

M. B. Ottsen, Hostrup-Dansk II. Ordbog. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. Andet Bind. H-L. 224 s. Köpenhamn 1964 (J. H. Schultz Forlag). (Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A. Nr. 21.2. Udgivet som Nr. 412 i Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skriftserie.) Första bandet i ordboksdelen av M. B. Ottsen, Hostrup-Dansk utkom 1963 och redan 1964 föreligger andra bandet. Den nu utkomna volymen kännetecknas av samma noggrannhet som den förra; med varsam hand har utgivarna i fotnoter påpekat vissa fel och inadvartenser i Ottsens manuskript, som eljest följes nära nog diplomatiskt. Ytterligare två textband samt ett registerband är att emotse.

S. B.

Skriftspråk i utvikling. Tiårsskrift for Norsk språknemnd 1952—1962 redigert av Alf Hellevik og Einar Lundebj. 262 s. Oslo 1964 (J. W. Cappelen). (Norsk språknemnd. Skrifter 3.) Det är en mycket innehållsrik och läsvärd minnesskrift som Norsk språknemnd har hugfäst sitt tioårsjubileum med. Nämndens ordförande, ordboksredaktör Alf Hellevik, tecknar dess förhistoria och bildande, och därefter lämnas en fyllig redogörelse för dess ofta vanskliga arbete som officiellt organ för båda de norska riks-språksformerna. Bl.a. belyses ingående arbetet med den s.k. läroboksnormalen och den livliga diskussionen kring denna. I en andra avdelning redogör medarbetare i motsvarande organ i Danmark, Finland, Sverige och på Island för det mer eller mindre officiella språkvårdsarbetet i dessa länder, och i samband härmed lämnar doc. R. Djupedal en mycket utförlig teckning av det färöiska skriftspråkets tillblivelsehistoria. En tredje avdelning ägnas skriftspråk och dialekter i Jugoslavien, språkproblemen i Belgien och Frisland och en eventuell engelsk rättskrivningsreform, varpå volymen avslutas med två uppsatser, av professorerna O. Beito och M. Oftedal, om språkvetenskapens roll för språkligt normeringsarbete.

K. G. L.

Absalon Pederssøn, Dagbok og Oration om mester Geble. Tekstbind. 235 + 62 s. + faks. Oslo-Bergen 1963 (Universitetsforlaget). Absalon Pederssøn (1528—1575), teologie lektor i Bergen från 1553, är för eftervärlden främst känd genom den utförliga dagbok, »Liber Capituli Bergensis», som han förde under tiden 1552—1572. Den innehåller ett rikt och mångsidigt kulturhistoriskt stoff, som på många punkter belyser dagligt liv i Norden, speciellt givetvis i Bergen, på 1500-talet och som även rymmer intressanta reflexer av tidens dansk-norska politiska historia, t.ex. av sjuårskriget med Sverige. Som språkkälla har den ett stort och sedan länge erkänt värde, ty även om språkformen i huvudsak är dansk, bjuder den på talrika norvagismer, av vilka åtskilliga har kunnat iakttagas även i senare tiders Bergensmål. Dagboken har tidigare utgivits av N. Nicolay-sen 1860 — den nya utgåvan har väsentligen ombesörjts av professor Ragnvald Iversen († 1960).

Orationen om mäster Geble Pederssøn, den förste evangeliske superintendenten i Bergen (1537—1557), är av betydande historiskt och lokalhistoriskt intresse men har inte samma språkliga källvärde, då texten här är en rekonstruktion på grundval av E. Edvartzens återgivande i »Bergens beskrivelse» från 1670- och 1680-talen. Rekonstruktionen har ursprungligen utförts av professor O. Kolsrud († 1945) men fullbordats under hänsynstagande till ytterligare manuskript av Kr. Valkner.

Professor Trygve Knudsen, som har fullbordat Iversens utgåva av dagboken, bebådar ett kommentarband till denna. K. G. L.

Gunnvor Rundhovde, Målet i Hamre. Ljudvoxter og stutt utsyn over form- verk i eit Nordhordlandsmål. 188 s. Bergen, Oslo 1963 (Universitetsforlaget). (*Acta Universitatis Bergensis. Series Humaniorum Litterarum. Årbok for universitetet i Bergen. Humanistisk serie. 1962 No. 3.*) Till den långa raden av föreliggande norska dialektmonografier har nu fogats ytterligare ett värdefullt arbete: Målet i Hamre. Det är ett västnorskt *a*-mål som här undersökes på ett klart och uttömmande sätt. Såväl ljud- som formlära behandlas; ljudläran ställes på traditionellt sätt i historisk belysning. Till avhandlingen fogas några prov på sammanhängande text på Hamremål. Boken avslutas med två språkkartor och en sammanfattning på engelska samt register. S. B.

Jöran Sahlgren, Valda ortnamnsstudier. (Opuscula toponymica selecta.) VIII + 329 s. Uppsala och Köpenhamn 1964 (A.-B. Lundequistska bokhandeln, Ejnar Munksgaard). (Kungl. Gustav Adolfs Akademien.) I överensstämmelse med en utomlands vanlig sed hedrades den svenska ortnamnsforskningens nestor, prof. Jöran Sahlgren på sin 80-årsdag med en festskrift, innehållande tidigare uppsatser av jubilarens egen hand. Delar av Jöran Sahlgrens rika ortnamnsproduktion har med åren blivit svåråtkomliga för forskare som icke direkt har tillgång till de stora vetenskapliga biblioteken, och en samlingsvolym av detta slag är i förevarande fall alldeles särskilt välkommen. Skall någon av de här nytryckta studierna särskilt nämnas, bör det vara »Hälsingborgstraktens ortnamn» (urspr. i Hälsingborgs historia under red. av L. M. Bååth del 1, 1925),

vilken har kommit att spela en betydande roll för svensk ortnamnsforskning. Till de olika uppsatserna har fogats ett gemensamt register. S. B.

Gösta Franzen, Laxdælabygdens ortnamn. The Place-Names of the Laxdæla Region. 190 s. Uppsala o. Köpenhamn 1964 (A.-B. Lundequistska bokhandeln, Ejnar Munksgaard). (Acta Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi. XLIII.) Avsikten med prof. Gösta Franzens grundliga inventering av namnskatten i Laxdælabygden »har i första hand varit att söka ge en vetenskaplig presentation av namnskicket inom en isländsk bygd». Den språkliga behandlingen har emellertid till syfte icke blott att tolka de enskilda namnen utan även att sätta in dem i deras nordiska sammanhang. För framställningen har förf. dels utnyttjat äldre källmaterial alltifrån Landnámabók och framåt samt nutida uppteckning i Islands nationalmuseum, dels företagit egna fältundersökningar. Bebyggelsenamnen representerar endast en mindre del av den behandlade namnskatten. Huvuddelen av namnen avser naturnamn, betecknande dels resultat av mänsklig odling, dels rena terrängföreteelser som berg och dalar, sjöar och vattendrag.

Författarens omfattande insikter i såväl den klassiska isländska litteraturen som det sentida isländska bondesamhället har gjort framställningen njutbar och lättillgänglig. Namnförteckningarnas monotoni avbryts av kulturhistoriska utblickar och notiser av skilda slag. S. B.

Ortnamnen i Skaraborgs län. På offentligt uppdrag utgivna av Kungl. ortnamnskommissionen. Del XV. Viste härad. Territoriella namn. Av Ivar Lundahl. 61 s. Uppsala 1964 (AB Lundequistska bokhandeln). Med det nu utkomna häftet föreligger redan sammanlagt 11 volymer i serien Ortnamnen i Skaraborgs län. Liksom i tidigare häften har förf., prof. em. Ivar Lundahl, försiktigt undvikit att söka ge auktoritativa tolkningar av dunkla namn. Bland intressanta men alltjämt helt eller delvis oförklarade namn må nämnas häradsnamnet, som i Äldre Västgötalagen skrives *Vistähärad* o.d., samt vidare socken- och bynamnen *Främmostad*, *Hyringa*, *Levene* och *Sparlösa*. Beträffande namnet *Kvinnebacken* (s. 53) anges att första leden är gammal böjningsform av *kvinna*; man hade här gärna sett att förf. berört möjligheten av att en gammal gen. plur. av *kviga* (*quighna* S. B.) ingår.

Skånes ortnamn utgivna av Sydsvenska ortnamnssällskapet och Landsmålsarkivet i Lund. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 3. Bjäre härad och Ängelholms stad. Av Bengt Pamp. 196 s. Lund 1964 (Gleerupska universitetsbokhandeln). Bebyggelsenamnen i Bjäre härad undersökes och utges på väsentligen samma sätt som bebyggelsenamnen i Albo och Södra Åsbo härad, vilka tidigare publicerats i serien Skånes ortnamn. I det nu utkomna häftet fäster man sig särskilt vid den omsorg varmed förf. sökt spåra de personer efter vilka enstaka gårdar, hemmansdelar, torp och lägenheter uppkallats. Ej sällan har det lyckats förf. att tidigt i kyrkoböckerna spåra personer, vilkas namn eller tillnamn måste sättas i samband med nutida namn på smärre bebyggelser. Ofta låter det sig dock

inte avgöras om prioriteten tillkommer personbeteckningen eller bebyggelsenamnet.

I en studie som publicerats separat i Sydsvenska ortnamnssällskapet årskrift 1963—1964 har lic. Pamp närmare behandlat och systematiserat namnen på gårdar i by.

Det utkomna häftet bjuder på icke så få svårtolkade namn. *Errarp*, *Hjärnarp*, *Nötte*, *Engeltofta*, *Ängelbäck* och stadsnamnet *Ängelholm* må här nämnas. S. B.

Stednavne i Århus og Skanderborg Amter. Udgivet af Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning) ved Anders Bjerrum. XXX + 243 s. + 2 kartor. Köpenhamn 1964 (G. E. Gad). (Danmarks Stednavne nr. 12.) Det sist utkomna häftet i serien Danmarks stednavne är upplagt efter samma linjer som nr 9, Viborgs Amts Stednavne. Enligt förordet upptages bland bebyggelsenamn namn på städer, byar, större gårdar och samlingar av hus och gårdar, varemot namn på vanliga bondgårdar tagits med endast om de är belagda i källor från tiden före 1700. Av naturnamnen medtages blott namn på viktigare lokaliteter samt de i medeltida källor förekommande namnen. Helt visst är det de gjorda inskränkningarna som åter speglas i boktiteln, som delvis avviker från den i serien brukliga. Inalles behandlas c:a 3000 namn. Tolkningarna ligger som väntat på en mycket hög nivå. I det inledande kapitlet, som bär rubriken Efterled og endelser har namn på *-ing* och *-torp* fått en särskilt utförlig behandling. S. B.

Marknavnestudier. Udgivet af Stednavneudvalget. 119 s. Köpenhamn 1964 (G. E. C. Gads forlag). (Navnestudier. Nr. 3.) Den livaktiga krets av yngre danska ortnamnsforskare, som grupperar sig kring Institut for Navneforskning och dess ledare, professor Anders Bjerrum, hade till institutionschefens 60-årsdag 1963 sammanställt en maskinskriven festskrift, som nu föreligger i tryck. Gemensamt för de i boken ingående uppsatserna är att naturnamnen står i centrum. Marknamn användes av den danska forskargruppen som beteckning på ortnamn, som icke avser bebyggelse och täcker sålunda vad som i svensk ortnamnsforskning stundom betecknas som ägonamn och som terrängnamn eller naturnamn. Om någon av uppsatserna skall nämnas framför de andra, bör det vara Om strukturen af stednavne med særlig hensyn til marknavne, utarbetad av Lis Weise och John Kousgård Sørensen gemensamt. Det försök till en analys av ortnamnsstrukturen, som där företages, bygger på den fältteori som framlades av Paul Diderichsen i *Elementær dansk Grammatik 1946* och bör kunna ge upphov till ytterligare diskussion. S. B.

Björn Collinder, Ordbok till Sveriges lapska ortnamn. 255 s. Uppsala 1964 (Kungl. ortnamnskommissionen). (Sveriges ortnamn.) I vissa delar av Sverige finns som bekant mer eller mindre kraftiga bestånd av lapska och finska ortnamn. Även dessa är självfallet föremål för Kungl. ortnamnskommissionens uppmärksamhet, men föreliggande arbete torde vara den första bland kommissionens publikationer, som uteslutande ägnas detta inslag i den svenska ortnamnsskatten. Professor em. Björn Collinder har

själv under åren 1923—1947 gjort uppteckningar i alla svenska socknar, där lapska talas, och flera andra äldre och yngre forskare och upptecknare har också insamlat ortnamnsmaterial, som har kunnat utnyttjas (J. Nensén, K. B. Wiklund, H. Grundström, I. Ruong, K. G. Hasselbrink). Då prof. Collinder fann, att det skulle bli alltför kostsamt att in extenso publicera Svenska ortnamnsarkivets samlingar av lapska ortnamn (c. 50.000), har han i stället i samråd med prof. J. Sahlgren valt »att lexikaliskt ordna och förklara dels de osammansatta namnen, dels de i sammansatta namn (det stora flertalet) ingående lederna, i den mån de kan förklaras». Det är detta program som nu efter mångårigt arbete har förverkligats i en innehållsrik men lätthanterlig volym, som utom det lexikaliska huvudpartiet («Lapska ortnamns-element och ortnamn») innehåller en svensk-lapsk förteckning över djurnamn och växtnamn, en d:o över topografiska termer, listor över lapska personnamn, lapska ord för olika slag av människor och övernaturliga varelser, lapska adjektiv samt över nordiska lånord i lapskan. För nordister är givetvis de talrika inslagen av nordiskt språkods av speciellt intresse.

K. G. L.

Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier av Ivar Modéer utgiven av Birger Sundquist och Carl-Eric Thors med bibliografi av Roland Otterbjörk. 177 s. Lund 1964 (Studentlitteratur). (Anthroponymica Suecana 5.) Framlidne professor Ivar Modéer har inlagt stor förtjänst om den svenska personnamnsforskningen, genom utgivna skrifter men främst genom sitt energiska och framgångsrika arbete för en allsidig insamling av äldre och nyare personnamn och skapandet av Svenska personnamnsarkivet i Uppsala, där man nu har hunnit ett gott stycke med förberedandet av en ordbok över våra medeltida personnamn (jfr ANF 76:270 ff.). Under sina sista år arbetade han på en handbok om svenska personnamn, och vid hans bortgång 1960 förelåg ett manuskript till stor del färdigt. Verket togs om hand av en krets kolleger och lärjungar och har nu utkommit i fullbordat skick. Det består av två huvuddelar, den ena behandlande vikingatiden och medeltiden, den andra nyare tiden. I 16 kapitel — de tre sista, om binamn och släktnamn förr och nu, har författats av professor C.-E. Thors i Helsingfors — skildras översiktligt och mångsidigt det svenska namnskicket ur olika synvinklar, olika namntyper och deras bakgrund, ljudskick och flexion, inhemskt och främmande, frekvens, social och geografisk fördelning m.m. Framställningen är lättflytande och boken bör väl fylla sitt syfte att vara en lärobok för universitetsstuderande på lägre stadier och samtidigt en orientering för en bredare allmänhet. Vissa avsnitt, kanske främst de som vetter åt psykologi och sociologi, är mera löst skisserade och kan snarast anses peka på arbetsuppgifter för den framtida namnforskningen. Av direkt värde för denna är också den av chefen för Svenska personnamnsarkivet R. Otterbjörk utarbetade bibliografien.

K. G. L.

Roland Otterbjörk, Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon. 217 s. Stockholm 1964 (Svenska Bokförlaget/Norstedts). (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 29.) R. Otterbjörk, chef för Svenska personnamnsarkivet

i Uppsala, inleder sitt förnamnslexikon med en ganska fyllig översikt över det svenska förnamnsskicket genom tiderna. Särskild uppmärksamhet förtjänar här avsnittet om nyare tiden, vars växlande namnmoden här för första gången infogas i en längre sammanfattande framställning. Förf. har ett mycket rikt arkivmaterial i ryggen, och hans framställning av såväl det folkliga namnskicket i allmänhet som vad han kallar namnbarock, namnklassicism, nordisk namnrenässans m.m., av flernamnsystem, främmande inflytelser och nybildningar o. s. v. innehåller åtskilliga nyheter av intresse. Även namnlexikonet, som fyller större delen av volymer, är historiskt i sin grundstomme. Namnets eller de olika namnledens innebörd omtalas jämte namnets ålder, frekvens under olika tider, i olika socialgrupper eller i vissa familjer, och ofta nämnes också någon eller några särskilt bekanta bärare.

Arbetet vill också vara en rådgivare vid val av lämpliga förnamn, vilket främst visar sig i de riktlinjer och synpunkter som meddelas i avsnittet »Namnval» och i ett särskilt uppmärksammande och framdragande av äldre helt eller delvis glömda men i och för sig lämpliga namn ävensom av talrika i sen tid nybildade namn som ansluter sig till det gamla nordiska namnsystemet. Men i princip är namnlexikonet objektivt, d.v.s. det innehåller också talrika faktiskt förekommande namn, som inte anses rekommendabla men som hör hemma i ett arbete som vill skildra vårt forna och nuvarande namnskick.

Det återstår mycket att göra inom svensk personnamnsforskning, men Otterbjörk har i sin syntes dragit upp åtskilliga konturer, som kan väntas bli bestående.

K. G. L.

Svensk namnbok 1964. Utarbetad av 1962 års släktnamnskommitté. 227 s. Karlshamn 1964. (Statens offentliga utredningar 1964:14.) Antalet namn på -son är alltså mycket stort i Sverige, och även vissa andra släktnamn har en så hög frekvens, att deras särskiljande förmåga anses mindre tillfredsställande. Från det allmänna sidan har man sedan länge stimulerat till namnbyte bl.a. genom förteckningar över lämpliga namn — så utarbetades (genom Jöran Sahlgren) en första »Svensk namnbok» 1939, vilken 1954 fick en efterföljare.

1962 års släktnamnskommitté fick i uppdrag att utarbeta en ny förteckning över lämpliga släktnamn samt att utreda de språkliga och namnrättsliga frågor som kunde äga samband härmed. Kommitténs språkmän blev professorerna Gösta Bergman och C. I. Ståhle samt docent B. Molde (sekreterare). I de tidigare namnböckerna har man i stor utsträckning byggt namnförslagen på ortnamnselement utan associationer till välbekant svenskt ordmaterial. Detta har lett till ett allt starkare lösgörande av de nya släktnamnen från språkets övriga ordförråd. Kommittén har gått vidare på denna linje och konstruerat ett stort antal nya förleder, på vilka endast ställes kravet, att de skall överensstämma med svenska språkmönster och språkvanor, t.ex. *Ig, Klyng, Stöll, Vil, Vox*. Vidare har man valt ut tre redan vanliga mellanleder, *e, en* och *er*, samt c. 200 slutleder och avledningsändelser utan huvudtryck, t.ex. *back(e), bo, hed, holm, ar, e, re, us*, och 35 avledningsändelser med huvudtryck, t.ex. *ander*,

ell, in, rell. Med hjälp av elektronisk datamaskin har därefter c. 900.000 tänkbara namn framställts. Vid programmeringen bestämdes det, att maskinen icke skulle bilda namn av vissa typer, som på förhand kunde bedömas som mindre lämpliga, t.ex. innehållande möten mellan vokaler och mellan identiska konsonanter och konsonantgrupper i ledfogarna, rimmande leder o.s.v. Det sålunda erhållna materialet har så bearbetats och gallrats hårt, varefter c. 56.000 namnförslag lämnas i den nya namnboken. Denna inledes med en instruktiv redogörelse för arbetets riktlinjer — av språkteoretiskt intresse är där också en granskning av ljud- och ljudförbindelser, som anses vara så pass lika, att endast ett av de i namnboken anförda alternativen bör komma i fråga som släktnamn (t.ex. *Kaggmo, Kaggemo, Kaggemo, Kaggemo*). I bilagor meddelas bl.a. 1963 års namnlag och en förteckning från 1960 över de 154 vanligaste svenska släktnamnen (med en frekvens av minst 0,75‰). I sin helhet är boken liksom sina företrädare ett intressant exempel på medvetet och planmässigt ordskapande för ett viktigt socialt ändamål. K. G. L.

Danmarks gamle Personnavne. Udgivet af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby. II. Tilnavne. 21 Hæfte. 182 sp. + 2 s. Köpenhamn 1964 (G. E. C. Gads Forlag). Med det nu utkomna häftet är även andra delen, tillnamnsdelen, av Danmarks gamle Personnavne avslutad. Utgivandet av de danska personnamnen började 1936 och kunde även under krigsåren fortsättas planenligt för att nu nå sin fullbordan. Ett utomordentligt värdefullt hjälpmedel står därmed till den historiska och onomastiska forskningens förfogande.

Det nu utkomna häftet innehåller förutom titelblad till del II:2 även efterskrift samt rättelser och tillägg till tidigare utkomna delar och häften. Arbetet avslutas med ett register benämnt Stednavne hvori der er forudsat Personnavne. S. B.

Stenkvista. En socken i Sörmland. Utgivare: Årila kommun. 368 s. Uppsala 1963 (Almqvist o. Wiksell). Stenkvista, som ligger i Österrekarne härad i Södermanland sydöst om Eskilstuna, har fått en vacker och vederhäftig sockenhistoria. Redaktörer har varit två nordister med nära anknytning till socknen, docenterna Bengt Loman i Lund och Gun Widmark i Uppsala. De språkliga aspekterna har heller inte försummats. Främst tillgodoses de i en grundlig genomgång av ortnamnsbeståndet av doc. Lars Hellberg och en kort överblick över målet av doc. Widmark, men de kommer också till synes i densammans innehållsrika studie »Året runt i fest och vardag». K. G. L.

СКАНДИНАВСКИЙ СБОРНИК. IX. *Skandinaavia kogumik. Skrifter om Skandinavien. 223 s. Tallinn 1964 (Det estniska statsförlaget)*. (Tartu riiklik ülikool. Tartu statsuniversitet.) Ett urval av de föredrag som hölls vid den vetenskapliga konferensen för skandinaviska frågor i Tartu 1963 publiceras i nionde volymen av Skandinaavia kogumik, som därjämte innehåller en artikel av L. J. Brande med titeln Den svenska litteraturen i Ryssland åren 1820—1840 och V. G. Belinski. Konferensbidragen är

dels av språkvetenskaplig, dels av litteraturhistorisk art. De litteraturhistoriska bidragen behandlar författare som Kjeld Abell, Astrid Lindgren, August Strindberg, Henrik Ibsen och Artur Lundkvist samt kritiker och forskare som Georg Brandes och Kaarle Krohn. De språkvetenskapliga bidragen berör främst ordbildning och syntax samt fraseologi.

Uppsatserna publiceras på ryska med sammanfattningar på estniska och något skandinaviskt språk, vanligen svenska. S. B.

Nerthus. Nordisch-deutsche Beiträge. Im Auftrage der Wissenschaftlichen Arbeitsgemeinschaft Norden-Deutschland herausgegeben von Werner Betz (München), Gustav Korlén (Stockholm), Otto Oberholzer (Zürich), Emil Öhmann (Helsinki), Steffen Steffensen (Kopenhagen), Paulus Svendsen (Oslo). Band 1. 218 s. Düsseldorf-Köln 1964 (Eugen Diederichs Verlag). År 1961 bildades i Travemünde Wissenschaftliche Arbeitsgemeinschaft Norden-Deutschland för att främja kunskapen om de kulturella relationerna mellan Nordens länder och Tyskland. Som resultat av samfundets verksamhet föreligger nu första häftet av en nystartad vetenskaplig tidskrift, Nerthus. Flertalet av uppsatserna i detta häfte ägnas litteraturhistoriska eller stilistiska problem. Sålunda skriver Irja Maliniemi om Heinrich Heine i Finlands litteratur fram till 1920 och Sten Malmström om Stagnelius lyriska stil i förhållande till några tyska diktares. Gustav Korlén berör standarden på några svenska översättningar av modern tysk litteratur. S. B.

Jörgen Larsen and Poul Andersen, Bibliography of Scandinavian Philology XXV—XXVI. 1956—1960. Part 1. 266 p. Copenhagen 1964 (Munksgaard). (Acta Philologica Scandinavica. 25—26.) Som särtryck föreligger nu första delen av bibliografien ur Acta Philologica Scandinavica för åren 1956—1960. En andra del innehållande supplement och register väntas utkomma i band 27 av Acta Philologica Scandinavica.

Acta:s bibliografier är genom sin fullständighet ett utomordentligt hjälpmedel för den nordiska språkforskningen. Innehållsmässigt täcker de två discipliner, nämligen nordisk filologi och lingvistik samt allmän lingvistik, skriven av skandinaviska forskare. Liksom tidigare bibliografier är den nu utkomna i viss utsträckning refererande, dock icke kritiskt. S. B.

The Year's Work in Modern Language Studies. Edited by Graham Orton. Vol. XXV. IX + 698 s. Cambridge 1964 (The Modern Humanities Association). Med sedvanlig lovvärd snabbhet har den vittfamnande engelska översikten över arbeten inom blickfånget för The Modern Humanities Association uppenbarat sig med ofta utförliga redogörelser för aktiviteten inom medeltidslatinets, de romanska, germanska och slaviska språkens områden. För Norges och Sveriges del lämnas upplysande och fylliga översikter av lektor E. G. Larsen och dr Nils Hasselmo, medan Danmark som vanligt har blivit mycket styvmoderligt behandlat — på inalles 7 rader! K. G. L.

Till red. insända skrifter.

Acta Philologica Scandinavica 25:3—4, 26:4 1964. — *Annali, Sezione Germanica* VI. Napoli 1963. (Istituto Orientale di Napoli). — *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 200:6 1964. 201:1—4 1964. — *Arv* 18—19 1962—63. 20 1964. — *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (West)* 86:1—3 1964. — *D:o (Ost)* 86:1—3 1964. — *Budkavlen* 40—42 1961—63. — *Danske studier* 1964. — *Edda* 51:2 1964. — *Études Germaniques* 19:1—4 1964. — *Folkliv* 26—27 1962—1963. — *Fornvännen* 1964:1—4. — *Fróðskaparrit. Annales Societatis Scientiarum Færoensis* 12 1963. — *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 45:2—4 1964. — *Íslenzk tunga* 4 1963. — *Leuvense Bijdragen* 53:1—3 1964. *Bijblad* 52:4 1963. 53:2—4 1964. — *Maal og Minne* 1964:1—2. — *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* 40:1—4 1964. — *Modern Philology* 71:3—4 1964, 72:1—2 1964. — *Modersmållärarnas Förening. Årsskrift* 1964. — *Namn och Bygd* 51 1963. — *Nerthus. Nordisch-deutsche Beiträge* 1 1964. — *Neuphilologische Mitteilungen* 65:1—4 1964. — *Nysvenska studier* 43 1963. — *Onoma* 10:1—3 + *Annex* 1962—63. — *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok* 1962. — *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift* 1963. — *Sprog og Kultur* 24:1—2 1964. — *Stavanger Museum. Årbok* 1963. — *Studia Linguistica* 17:1 1964. — *Studia Neophilologica* 36:1—2 1964. — *Studier i nordisk filologi* 54 1963. — *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 86:1—4 1963. — *Sydsvenska ortnamnsällskapet årskrift* 1963—1964. — *Varbergs museum. Årsbok* 1964. — *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 93:1—4 1964.

Andersen, P. se Bibliography. — Arent, A. M., se *The Laxdoela Saga*. — *Den Arnarnagnaanske Kommissions ordbog 1939—1964. Rapport og plan*. 26 s. Khvn 1964. — Asbjørnsen, P. Chr. og Moe, J., *Norske folke- og huldreeventyr i utvalg etter originalekster 1852 og 1870 ved Trygve Knudsen*. 190 s. Oslo 1964. — Bellman, C. M., *Fredmans epistlar. Med kommentarer av L. Huldén*. 352 s. Hfors 1964. — Benediktsson, Hreinn, se *The Life of St. Gregory*. — *Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies* 1963. 64 s. Khvn 1964. — *Bibliography of Scandinavian Philology XXV 1956—1960. Part I—II. Prepared by Jørgen Larsen and Poul Andersen (Acta Philologica Scandinavica 25—26 1964)*. — Bjerre, B., se Blixen, K. — Björklund, S., se Levander, L. — Blixen, K., *Babettes gæstebud*. Utg. med inledning, ordförklaringar och förslag till studieoppgifter av B. Bjerre. 74 s. Lund 1964. (Skrifter utg. av Modersmållärarnas förening.) — *Bol og By. Meddelelser fra Udvalget for udgivelse af kilder til Landbefolkningens historie*. 5. 98 s. Khvn 1964. — Chapman, K. G., *Graded Readings and Exercises in Old Icelandic*, 72 s. Berkeley and Los Angeles 1964. — *Danica. Studier i dansk sprog. Til Aage Hansen* 3. 9. 1964. 231 s. Aarhus 1964. — *Diplomatarium Suecanum. Svenskt Diplomatarium utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien och Riksarkivet*. Bd 8 h. 2 1363—1364. S. 273—610. Sthm 1964. — *Dunstanus saga*. Ed. by Chr. E. Fell. XCI + 53 s. Khvn 1963. (Editiones Arnarnagnaenae 13:5.) — *En bok om Estlands svenskar*. 1. *Bosättningsområde. Historia. Andra världskriget och överflyttningen till Sverige. Folklig kultur*. 336 s. 2. *Ortnamn och terrängord. Jordbruk och boskapskötsel. Sjöfart och fiske. Livets och årets högtider*. 384 s. Red. av E. Lagman. Sthm 1964. — Fell, Chr. E., se *Dunstanus saga*. — *Forschungsinstitut für deutsche Sprache. Deutscher Sprachatlas. Univ. Marburg. Wissenschaftlicher Jahresbericht* 1. Januar 1962—31. Dezember 1963. 42 s. Marburg 1964. — *Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning* I. Första sammankomsten, Stockholm 1963. 93 s. Sthm 1964. [Stenc. skrift.] — Gipper, H. u. Schwarz, H., *Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung. Teil I. Lieferung G. S. 641—768 (Gipper-Gulkowitsch)*. Opladen 1964. (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen.) — Gissel, S., se *Jacob Ulfelds jordebog*. — *The Life of St. Gregory and his Dialogues. Fragments of an Icelandic Manuscript from the 13th Century*. Edited by Hreinn Benediktsson. 63 s. + faks. Khvn 1963. (Editiones Arnarnagnaenae B:4.) — Halldórsson, Halldór, se *Þættir um íslenzkt mál*. — Hansen, Aage,

se Danica. — Helgason, Jón, se Íslenzk fornkvæði. — Bengt Hildebrands bibliografi. 58 s. Sthlm 1963. (Skrifter utg. av Personhistoriska Samfundet 15.) — Huldén, L., se Bellman, C. M. — Late Medieval Icelandic Romances. Ed. by A. Loth. II. Saulus saga ok Nikanors. Sigurðar saga þögla. 264 s. III. Jarlmanns saga ok Hermanns. Adonias saga. Sigurðar saga Fóts. 255 s. Khvn 1963. (Editiones Arnarnagnæanæ B: 21—22.) — Islandske håndskrifter og dansk kultur. Udstilling på Statens museum for kunst. 96 s. Khvn 1965. — Islandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst udg. af Stefán Karlsson. LXVIII + 512 s. Khvn 1963. (Editiones Arnarnagnæanæ A: 7.) — D:o. Faksimiler. 264 s. Khvn 1963. (D:o. Supplementum vol. 1.) — Íslenzk fornkvæði. Islandske folkeviser. Udg. af Jón Helgason. IV. LXIII + 271 s. Khvn 1963. (Editiones Arnarnagnæanæ B: 13.) — De isländska sagorna i tolkning med skaldevers och kommentar av Åke Ohlmarks. I. Lands-sagor. Upptäcktssagor. Sydvästsagor. 524 s. II. Västlandssagor. 527 s. III. Nordvästisländs sagor. 553 s. IV. Sagorna från mellersta och östra Nordisland. 560 s. V. Sagorna från Öst- och Sydösländ. 564 s. Stockholm 1964. — Jansson S. B. F. se Västmanlands runinskrifter. — Jyske Lov i oversættelse efter Flensborg haandskriftet ved Peter Skautrup. Privattryk. 145 s. Ringkøbing 1964. — Karker A., se Synonymordbogen. — Knudsen, Tr., se Asbjørnsen-Moe. — En nyttigh bok om Konnunga styrilse och Höfdinga utg. av L. Moberg. Faks. + 10 s. Sthm 1964. (Samlingar utg. av Sv. Fornskriftsällskapet 235.) — Lagman, E., se En bok om Estlands svenskar. — Larsen, J., se Bibliography. — Loth, A., se Late Medieval Icelandic Romances og Thomasskinna. — Louis-Jensen, J., se Trójumanna saga. — Lundahl, I., se Ortnamnen i Skaraborgs län. — Karlsson, Stefán, se Islandske originaldiplomer. — Karup Pedersen, O., se Sokkelund herreds tingbøger. — The Laxdoela saga translated from the Old Icelandic with introduction and notes by A. Margaret Arent. XLVI + 210 s. Seattle Wash. 1964. — Levander, L. och Björklund, S., Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. H. 4. S. 241—320 [bröstskrave-dishorn. Uppsala 1964. (Skrifter utg. gm Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala D:1.) — Lex Dalecarliae (Dalalagen) e cod. membr. B 54 Bibl. Reg. Holm. ed. E. Wessén. LXIII s. + faks. Khvn 1964 (E. Munksgaard). (Corpus Codicum Suecicorum Medii Aevi XVII.) — Lindström, G., se Strindbergs språk. — Ljunggren, K. G., se Söderwall, K. F. — Marknavnestudier, Udgivet af Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning). 119 s. Khvn 1964. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 3.) — Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. 25. Helsinki 1963. — Moberg, L., se Konnunga styrilse. — Munk, J. og Pedersen, S., Apostlenes gerninger i dansk oversættelse med noter. 61 s. Aarhus 1964. (Skrifter fra Aarhus universitet 36:2 1964.) — Mæhle, L., se Vaa, A. — Nordiska språkfrågor 1961 och 1962. 159 s. Sthlm 1963. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 28.) — Nutidssvenska. Uppsatser i grammatik av T. Johannisson, R. Körner, B. Loman, K. G. Ljunggren, R. Pipping, I. Wallin. 322 s. Hfors 1964. — Ohlmarks, Å., se De isländska sagorna. — Olsen, K. M., se Sokkelunds herreds tingbøger. — Ortnamnen i Skaraborgs län. Del XV. Viste härad. Territoriella namn av I. Lundahl. 61 s. Uppsala 1964. — Pamp, B., se Skånes ortnamn. — Absalon Pederssons dagbok och oration om mester Geble. Tekstbind. XVII + 235 + 61 s. Oslo-Bergen 1963. — Pedersen, S., se Munk, J. — Præsteindberetninger om fæstegods m. v. i Vendelbo stift 1568 og 1599. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved C. Rise Hansen. XXV + 304 s. Khvn 1964. — Rasmussen, P., se Silkeborg lens jordebog 1586. — Rise Hansen, C., se Præsteindberetninger. — Schwarz, H., se Gipper, H. — Silkeborg lens jordebog 1586 udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved P. Rasmussen. XIII + 168 s. Khvn 1964. (Lensregnskaber og lensjordebøger.) — Skautrup, P., se Jyske Lov. — Skrá um rit háskólakennara og annarra starfsmanna háskólans og háskólastofnana 1952—1960. 171 s. Reykjavík 1961. (Bil. t. Árbók Háskóla Íslands 1960—61.) — Skriftspråk i utvikling. Tiårsskrift for norsk språknemnd 1952—1962. 262 s. Oslo 1964. — Skånes ortnamn. A 3. Bjäre härad och Ängelholms stad. Av B. Pamp. 196 s. Lund 1964. — Sokkelund herreds tingbøger 1630—32. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved O. Karup Pedersen. H. 1—3. S. 1—192. Khvn 1961—1962. — D:o 1632—34 ... ved K. M. Olsen. S. 1—64. Khvn 1964. — Strindbergs språk och stil. Valda studier. Med inledning av Göran Lindström. 180 s. Lund 1964. (Skrifter utg. av Modersmålsläraernas Förening 99.) —

Svensk namnbok utarbetad av 1962 års släktnamnskommitté. 227 s. Sthm 1964. (Statens offentliga utredningar 1964:14.) — Synonymordbogen. Danske synonymer i skrift og tale fra Holberg til i dag. Red. af A. Karker. 372 s. Khvn 1964. (Politikens blå ordbøger.) — Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltidsspråket. Supplement av K. G. Ljunggren. H. 29. S. 913—944 [troa-prugha]. (Saml. utg. av Svenska Fornskrift-sällskapet h. 236.) — Thomassinna. Gl. Kgl. Saml. 1008 Fol. in The Royal Library, Copenhagen. Ed. by Agnete Loth. 27 s. + faks. Copenhagen 1964. (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile Vol. 6.) — Trójumanna saga. Ed. by J. Louis-Jensen. XLII + 257 s. + faks. Khvn 1963. (Editiones Arnamagnæanæ A:8.) — Þættir um íslenzkt mál eftir nokkra íslenzka málfæðinga. Ritstjóri: Halldór Halldórsson. 202 s. Reykjavík 1964. Jacob Ulfelds jordebog på Ulfeldsholm, Selso og Bavelse 1588. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved S. Gissel. XXIX + 50 s. Khvn 1964. (Adelige jordebøger.) — Vaa, Aslaug, Dikt i utval ved L. Mæhle. 240 s. Oslo 1964. — Wahlberg, E., Finska folkmålstexter från Tornedalen. 114 s. Sthm 1964. (Svenska landsmål 1963. Bilaga.) — Wessén, E., se Lex Dalecarliae. — Västmanlands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. VI + 96 s. + planscher. Sthm 1964. (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien 13.) — Östergren, O., Nusvensk ordbok. H. 105. Sp. 873—968 [turas-tygavdelning]. Sthm 1964.

Andersson, Th. M., The Problem of Icelandic Saga Origins. A Historical Survey. VIII + 190 s. New Haven o. London 1964. (Yale Germanic Studies 1.) — *Andrén, F. J. B.*, Om delning av naturnyttighet. Särskilt om att »skipa skog». 166 s. Sthlm 1963. — *Areskoug, H.* och *Åkerlund, W.*, Delat författarskap. En principfråga i konkret belysning (med anledning av Skånes ortnamn bd A 18). 62 s. Lund 1964. — *Baetke, W.*, Yngvi und die Ynglinge. Eine quellenkritische Untersuchung über das nordische »Sakralkönigtum». 182 s. Berlin 1964. (Sitz.-Ber. d. Sächsischen Akad. d. Wiss. zu Leipzig. Philol.-hist. Klasse 109:3.) — *Bekker-Nielsen, H.*, *Damsgaard Olsen, Th.*, *Widding, O.*, Norrøn fortællekunst. 186 s. Khvn 1965. — *Benson, S.*, Samordnat författarskap. En konkret fråga i saklig belysning. 15 s. Lund 1964. — *Bergman, G.*, Likt och olik i de skandinaviska språken. 52 s. Sthlm 1964. — *Bjerrum, A.*, Stednavne i Århus og Skanderborg amter. XXX + 243 s. Khvn 1964. (Danmarks stednavne 12.) — *Bjersby, R.*, Traditionsbærere på Gotland vid 1800-talets mitt. En undersökning rörande P. A. Säves sagesmän. 361 s. Uppsala 1964. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala B:11.) — *Bonsack, E.*, The Volundarqvida, the Friedrich von Schwaben and the Heliand. VII + 173 s. [Stencilerad skrift]. Washington D. C. 1964. — *Borgström, C. Hj.*, Almen sprogvitenskap. En kort innføring. 79 s. Oslo o. Lund 1964. — *Collinder, B.*, Ordbok till Sveriges lapska ortnamn. 255 s. Uppsala 1964. (Sveriges ortnamn.) — *Damsgaard Olsen, Th.*, se *Bekker-Nielsen, H.*

† *Diderichsen, P.*, Sproget. Virkeligheden. Fantasien. Gyldendals julebog 1964. 101 s. Khvn 1964. — *Ek, S. B.*, Tre svartkonstböcker. 37 s. Eslöv 1964. (Eslövs museums skriftserie 2.) — *Dens.*, Den som kommer först till kvarns — Ett ord-språk och dess bakgrund. 67 s. Lund 1964. (Scripta Minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis 1963—1964:1.)

Elert, C. C., Phonologic Studies of Quantity in Swedish. 225 s. Uppsala 1964. (Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning.) — *Fries, S.*, Stätt och stätta i Norden. Ett verbalabstrakts betydelseutveckling och ett bidrag till studiet av hägnadsterminologien [mit deutscher Zusammenfassung]. 160 s. Uppsala o. Khvn 1964. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:13.) — *Garmonsuay, G. N.*, Canute and his Empire. 28 s. London 1964. — *Gravier, M.* o. *Nord, S.-E.*, Manuel pratique de la langue suédoise. 235 s. Paris 1964. — *Green, D. H.*, The Carolingian Lord. Semantic Studies on four Old High German Words. Balder. Frö. Truhtin. Hérro. XXII + 563 s. Cambridge 1965. — *Grill, J. W.*, Ur folk-språket på Työ-skogen. XIX + 119 s. Sthm 1964. (Svenska landsmål 1962. Bilaga.) — *Guðfinnsson, Björn.*, Um íslenzkan framburð. Mállýzkur II. 214 s. Reykjavík 1964. (Studia Islandica 23.) — *Hallberg, P.*, Ólafur Þórðarson Hvíta-skáld, Knýtlunga saga og Laxdæla saga 104 s. Reykjavík 1963. (Studia Islandica 22.) — *Hirsch, E. D., Jr.*, Innocence and Experience: An Introduction to Blake.

XV + 335 s. New Haven and London 1964. — *Holm, P.*, Ordspråk och talesätt. 383 s. Sthm 1964. — *Holtmark, A.*, Studier i Snorres mytologi. 86 s. Oslo 1964. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse, Ny Serie. No. 4.) — *Huddén, L.*, Ordstudier i Fredmans epistlar. 168 s. Hfors 1963. (Studier i nordisk filologi 54.) — *Jakobsen, A.*, Studier i Clarus saga. 125 s. Bergen-Oslo 1964. — *Jansma, T. S.*, o. *Laur, W.*, De betrekkingen tussen Nederland en het Oostzeegebied weerspiegeld in de plaatsnamen. 34 s. Amsterdam 1964. (Bijdragen en Mededelingen der Naamkundecommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 21). — *Johansson, E.* Die Deutschordenschronik des Nicolaus von Jeroschin. Eine sprachliche Untersuchung mit komparativer Analyse der Wortbildung. 328 s. Lund 1964. (Lunder Germanistische Forschungen 36.) — *Karker, A.*, Nordisk talt. Vejledning i at bruge nordiske talord. 22 s. Khvn 1964. — *Larsen, F. S.*, Et forestillingsmonster i Per Langes lyrik. 39 s. Aarhus 1964. (Humanistiske studier 5. Institutionsarbejder fra Aarhus universitet.) — *Laur, W.*, se *Jansma, T. S.* — *Lehtonen, M.*, L'expression aarhous dans l'œuvre de Chateaubriand. 566 s. Helsinki 1964. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 26.) — *Malmberg, B.*, Språket och människan. 195 s. Sthm 1964. — *Martz, L. L.*, The Paradise Within. Studies in Vaughan, Traherne, and Milton. XIX + 217 s. New Haven and London 1964. — *Nord, S. E.*, se *Gravner, M.* — *Otterbjörk, R.*, Svenska förnamn. 218 s. Sthm 1964. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 29.) — † *Olsen, M.*, Edda og skaldedkvad. VII. Gudedikte. 57 s. Oslo 1964. (Avh. utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. Ny Serie. No. 5.) — *Regnéll, H.*, Ordet och tanken. Semantiska uppsatser. 69 s. Sthm 1964. — *Ronge, H. H.*, Rimlista till Konung Alexander. 92 s. Uppsala 1964. (Studia Philologica Scandinavica Upsaliensia 4.) — *Sahlgren, J.*, Valda ortnamnsstudier. (Opuscula Toponymica Selecta). VI + 329 s. Uppsala 1964. — *Scardigli, P. G.*, Elementi non indeuropei nel germanico. 83 s. Firenze 1960. (Accademia Toscana di Scienze e Lettere «La Colombaria».) — *v. See, Kl.*, Altnordische Rechtswörter. Philologische Studien zur Rechtsauffassung und Rechtsgesinnung der Germanen. VII + 263 s. Tübingen 1964. (Hermaea 16.) — *Skårup, P.*, Rasmus Rask og færøsk. 96 s. [Resumé en français.] Khvn 1964. (Færoensia 6.) — *Sköld, Tr.*, Wörterverzeichnis zu Tryggve Sköld: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen I. 20 s. Uppsala (Inst. för nordiska språk) 1964. [Stenc.] — *Steckzén, B.*, Birkarlar och lappar. En studie i birkarleväsendets, lappbefolkningens och skinnhandels historia. 503 s. + kartor. Sthm 1964. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademins handlingar. Historiska serien 9.) — *Söderbergh, R.*, Suffixet -mässig i svenskan. En historisk-semantisk ordbildningsstudie. 388 + 40 s. Sthm 1964. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series 5.) — † *Toldberg, H.*, Marsk Stig-viserne. 87 s. Khvn 1963. (Studier fra sprog- og oldtidsforskning 252.) — *Turville-Petre, E. O. G.*, Myth and Religion of the North. IX + 340 s. London 1964. — *Tornøe, J. Kr.*, Early American History. Norsemen before Columbus. 127 s. Oslo 1964. — *Wallner, B.*, The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Anatomy. With Guy's Essay on the History of Medicine. XXXVI + 250 s. Lund 1964. (Lunds univ:s årsskrift N.F. 1:56:5.) — *Wellander, E.*, Språk och språkvård. 229 s. Sthm 1964. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 30.) — *Widding, O.*, se *Bekker Nielsen, H.* — *Wijkander, Klara*, Ortnamn på Hallands Väderö. 29 s. + karta. Lund 1964. (Även i Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1963—1964.) — † *de Vries, J.*, Altnordische Literaturgeschichte. I. VIII + 359 s. Berlin 1964. (Grundriss d. germ. Philol. 15.) — *Zettersten, A.*, Middle English Word Studies, 47 s. Lund 1964. (Lunds univ:s årsskr. 56:1.) — *Åkerlund, W.*, se *Areskou, H.* — *Åkerman, V.*, Minnen och anteckningar från Gårdslövs och Önnarps pastorat. 153 s. Lund 1964. (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund 7.)

Ahlbäck, O., Medeltida utmarksrätt i Finland (Saga och sed 1962). — *Dens.*, Bönerna i Abborfors mot biskopen i Åbo (Hist. Tidskr. f. Finland 1963). — *Dens.*, Legifer Iuris Finnonici (därst. 1964). — *Andersen, H.*, Lørdag (Danica. Til Aage Hansen 3. 9. 1964). — *Andersson, S.*, Medeltida farleder genom Ålands och Åbolands skärgård (Budkavlen 40—41 1963). — *Andersson, Th.*, Sockennamnen *Hedheskirkia* 'Heda' och *Røskirkia* 'Rök' (Namn och Bygd 1963). — *Bandle, O.*, Die norwegische Dialektforschung (Zeitschrift für Mundartforschung 29 1962). — *Beito, O.*,

- Normalmål och målföre (Skriftspråk i utveckling. 10-års skrift for Norsk Språk-nemnd). — Dens., Minnetale over professor Olai Skulerud (Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Årbok 1963.) — *Bekker-Nielsen, H.*, Et brudstykke af en legende i et islandsk haandskrift. Hvem er W i AM 764, 4°? (Maal og Minne 1963). — *Benediktsson, Hreinn*, A Note on Gks 1812 4° (Lingua Islandica 4 1963). — Dens., Rec. av K. G. Chapman, Icelandic-Norwegian Linguistic Relationships (ib.). — Dens., Some Aspects of Nordic Umlaut and Breaking (Language 39 1963). — Dens., The Non-Uniqueness of Phonemic Solutions: Quantity and Stress in Icelandic (Phonetica 10 1963). — *Bergman, G.*, Främmande geografiska namn i svensk skrift (Nordiska språkfrågor 1961—62.) — *Brøndum-Nielsen, J.*, To Rimets Mestre (Danica. Til Aage Hansen 3. 9. 1964). — Dens., Johannes Jørgensen (Berlingske Aftenavis Kronik 17/1 1964). — Dens., Viggo Stuckenberg (därst. 16—17/9 1963). — *Carlsson, Lizzie*, Rec. av A. Thomson, Stöld av annans hustru. Kristoffers landslag Tjuvabalken Kapitel 1 (Kyrkohist. Årsskr. 1964). — *Collinder, B.*, Hur ofta bör vi byta bibel? (Västerås stiftsbok 1965). — *Ehnmark, E.*, Albert Wifstrand in memoriam (Svensk Teologisk Kvartalskrift 40 1964). — *Einarsson, Bjarni*, Frá Þormóði, kappi hins helga Ólafs konungs (Lingua Islandica 4 1963). — *Granit, J. M.*, Vilket är Finlands äldsta kända namn? (Namn och Bygd 51 1963). — *Hafström, G.*, Vanhan kirjasuomen uskonnolliset ja juridiset termit *luhdata, luhtia*. [Die religiösen und juristischen Fachausdrücke *luhdata, luhtia* in der alten finnischen Schriftsprache.] (Eripainos Virittäjästä 1964). — Dens., Pari murteidemme ruotsalaislainaa. [Zwei schwedische Lehnwörter in finnischen Mundarten.] (Därst.) — *Halldórsson, Halldór*, Sitthvað um orðið kvistur (Lingua Islandica 4 1963). — Dens., Nýgervingar í formáli. Nýgervingar frá sðari öldum (Þættir um islenzkt mál Rvík 1964). — Dens., Árni Magnússon assessor. Þriggja alda minning (Skirnir 1963). — Dens., Professor, Dr. Phil. Mattías Þórðarson. Minningarord. (därst. 1964). — *Hammerich, L. L.*, Bemerkungen zur Adjektivflexion (Zs. für deutsche Wortforschung 19 1963). — *Hellberg, L.*, Bygd och odling i ortnamns ljus (Stenkvista. En socken i Sörmland. Uppsala 1963). — *Heller, R.*, Ein neues altnordisch-deutsches Wörterbuch (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache (Ost) 86 1964). — *Henning, S.*, Vilka ha översatt Nya testamentet år 1526? (Nysvenska Studier 43 1963). — *Holtmark, A.*, Gunnars löfte, Atlakviða 9—12 (Arv 18—19 1962—63). — Dens., Rec. av E. O. G. Turville-Petre: Myth and Religion of the North (Maal og Minne 1964). — Dens., Rec. av The Saga of Gislí. Transl. by G. Johnston (därst.). — *Huldén, L.*, Pojken i viken [Fredmans ep. 42] (Hufvudstadsbladet 26. 1. 1964).
- Hummelstedt, E.*, Rolf Pipping (Årsskrift utg. av Åbo Akademi 47 1962—1963). — *Ingers, I.*, Sägner och historier från Skytts härad (Det gamla Trelleborg 1964). — *Janzén, A.*, Scandinavian Place-Names in England: VI—VII (Names II 1963, 12 1964). — Dens., Östgötalagens hurruka (Arv 18—19 1962—63). — Dens., Rec. av A. L. Binns, The Viking Century in East Yorkshire (Scandinavian Studies 1964). — Dens., Gender Variation in Scandinavian: I—II (Scandinavian Studies 36 1964). — Dens., Rec. av Snorre Sturlasons Edda. Uppsalahandskriften DG 11 o. Dahlgren, F. A., Glossarium (därst.). — *Jónsson, Baldur*, Ölfus (Lingua Islandica 4 1963). — Dens., Rec. av I. Eskeland o. M. Stefánsson, Lærebok i islandsk (Därst.). — *Jørgensen, Aa.* De jyske dialekters benævnelser for en tallerkenrække (Sprog og Kultur 24 1964). — *Karker, A.*, Sproghistorisk oversigt (Nudansk ordbog 4 udg. 1964). — † *Langenfelt, G.*, Adolf Fredrik Ristell och den första Dramatiska teatern (Nordisk Tidskrift [Lett.] 1964). — *Lindblad, G.*, Det isländska accentbruket och den förste grammatikern (Lingua Islandica 4 1963). — *Lisse, Chr.*, Nogle lydige restitutioner i ømälene (Dialektstudier DF XVIII, 1964, Tillæg). — *Ljunggren, K. G.*, Något om nordiska nyord 1961—62 (Nordiska språkfrågor 1961 och 1962). — Dens., Magnus Olsen och Didrik Arup Seip (Vetenskapssocieteten i Lund. Årbok 1964). — Dens., Vapenhög och vapentag (Danica. Studier ... til Aage Hansen 1964.) — Dens., Om namnet Skrea och sandflykten i Halland (Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1963—1964). — Dens., Objekt och adverbial. Några allmänna synpunkter (Nutidssvenska. Uppsatser i grammatik. Hfors 1964). — *Malmberg, B.*, Juncture and Syllable Division (In Honour of Daniel Jones 1964). — Dens., Bar-

reras lingüísticas en el mundo de hoy (Boletín de Filología Santiago de Chile 1963). — Dens., Note sur le [ʒ] argentin (Mél. de Linguistique Romane offert à M. Maurice Delbouille 1964). — Dens., Rec. av J.-C. Lafon, Message et phonétique (Folia Phoniatica 1964). — Dens., Tradición hispánica e influencia indígena en la fonética hispanoamericana (Presente y Futuro de la Lengua Española 2, 1964). — Dens., Note sur la structure syllabique de l'espagnol mexicain (Zs. f. Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 17 1964). — Dens., Minimal systems, potential distinctions and primitive structures (Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists Cambridge Mass., 1962). — Dens., Encore une fois le substrat (Studia Linguistica 17 1963). — Dens., Rec. av Ch. E. Kany, American-Spanish Semantics (därst.). — *Meier, M.*, Om et nyt forsøg på at løse Eigla-gåden (Maal og Minne 1963). — *Otterbjörk, R.*, Moderna isländska förnamn (Scripta Islandica 14 (1963)). — *Palmund, E.*, Lindorm och Långholmen. Fängelset som erfarenhet och litterärt motiv (Svensk Litteraturlidskrift 1964). — *Pamp, B.*, Namn på gård i by i Bjäre härad (Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1963—1964). — *Roelandts, K.*, Expressieve varianten van anlautkonsonant (Taal en Tongval 16 1964). — Dens., De persoonsnamenstudie in 1959, 1960 en 1961 (Bull. de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie 37 1963). — *Rooth, E.*, Über die Ausdruckskraft und die Aktionsarten der deutschen Verbalzusammensetzungen mit er-. 20 s. Sthm 1964. (Moderna språk. Language Monographs 4.) — *Scardigli, P. G.*, Aspekte der armenischen Etymologie (Handes Amsorya, Wien 1961, nr 10—12). — *Sčur, G. S.*, Some Remarks Concerning the Germanic Future (Transactions of the Philological Society 1963). — *v. Sec, K.*, Skop und Skald. Zur Auffassung des Dichters bei den Germanen (Germ.-Rom. Monatschrift 45 1964). — † *Seip, D. A.*, Noen sørlandske dialektformer i historisk lys (Årsskrift for Agder Historielag 1961; Følgeskrift till Maal og Minne 1963). — *Sjöbeck, M.*, Simremarken, Krattmarken och Sommarängen. En markhistorisk undersökning i Sydsåne (Skånes Natur 51 1964). — Dens., Skottskog och grässvål (Sveriges Natur Årsbok 1964). — Dens., Natur och odling inom området för 1700-talets skånska stenkolsarbeten (Stenkol och lera. Skildringar kring Höganäsbolagets ... verksamhet 3, 1964). — *Skautrup, P.*, Nogle højnavne i Hardsyssel (Hardsyssels årbog 1963). — Dens., Den jyske poesi og dens kritikere (Aarhus Stiftstidendes Strejftog 25/10 1964). — *Sonderegger, S.*, Überlieferungsgeschichte der frühgermanischen und altnordischen Literatur (Schweizerische Gesellschaft für skandinavische Studien. Zweiter Jahresbericht 1962/63). — *Steblin-Kamenskij, M.*, The Scandinavian Rhotacism and Laws governing the Change of distinctive Features (Philologica Pragensia 1963). — *Strömbäck, D.*, The Dawn of West Norse Literature (Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies 1963). — *Thors, C.-E.*, Kolmodins sommarpsalm i olika versioner (Skola och Hem 1964:4). — *Tilander, G.*, Tapet med romantiskt litterärt motiv (Fataburen 1964). — *de Tollenaere, F.*, Automationen i språkvetenskapen, i synnerhet inom lexikologien (Nysvenska Studier 43 (1963)). — *Walter, E.*, Zum 80. Geburtstag von Walter Baetke (Forschungen und Fortschritte 38:3 1964). — *Wessén, E.*, Lagman och lagsaga (Nord-Tidskr. [Lett.] 1964). — *Veirup, H.*, Jysk syntaks I, 1. Pronominalrepræsentation i præpositionsforbindelser. 2. Disjunktiv spørgesætning. 3. Ordstillingen i sætninger med *eller og(så)* (Sprog og Kultur 22.). — Dens., Jysk syntaks II. 1. Modalverbets infinitiv. 2. Hvi som tidskonjunktion (därst. 24). — *Widding, O.*, Rec. av Early English and Norse Studies ... to Hugh Smith 1963 (Maal og Minne 1963).